

Jednostki języka w systemie i w tekście

2

WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU ŚLĄSKIEGO

Jednostki języka
w systemie i w tekście
2

Prace Naukowe

Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 3723

50^{lat}
Uniwersytetu
Śląskiego
w Katowicach

Jednostki języka w systemie i w tekście 2

pod redakcją

Andrzeja Charciarka, Anny Zych i Ewy Kapeli

Redaktor serii: Językoznawstwo Słowiańskie
Henryk Fontański

Recenzent
Andrzej Sitarski

Spis treści

Słowo wstępne (<i>Redaktorzy</i>)	7
Светлана Бичак	
Авторские неологизмы как реализация словообразовательной языковой игры в произведениях писателя-сатирика М.М. Жванецкого	9
Malgorzata Borek	
Metaforyczne wyrażanie talentu i geniuszu w języku polskim i rosyjskim	21
Artur Czapiga	
Mechanizm interpretacji wypowiedzi zawierających aprobatę (na materiale języka polskiego, rosyjskiego i angielskiego).	34
Sybilla Daković	
Polskie ekwiwalenty przekładowe chorwackiego przyminka <i>usprkos</i>	44
Katarzyna Dembska	
Czeskie feminatywy zawodowe i ich polskie ekwiwalenty przekładowe	55
Дорота Глушак	
О полонизмах в письменности XVII века (военная лексика в текстах «Вестей-Курантов»)	67
Anna Iacovou	
Rosyjskie nazwy zawodowe w łódzkich dokumentach archiwalnych z początku XX wieku	79
Йиндржих Кеснер	
Новые исследования по теме «несклоняемое определение в русском и чешском языках»	86
Anna Krzywicka-Ustrzycka	
Ukraińska dialektyzacja językowa — przykłady i funkcje w literaturze	94

Maciej Labocha	
Nauka, sztuka czy produkt rynkowy? Kilka uwag o miejscu leksykografii wśród dyscyplin lingwistycznych i nie tylko	103
Alicja Mrózek	
Innowacje frazeologiczne i defrazeologizacja w rosyjskich aforyzmach z motywem biblijnym	113
Jakub Musialik	
Świat zza krat. Język i psychologia rzeczywistości więziennej (na materiale rosyjskiego żargonu przestępczego)	124
Зденька Недомова	
Динамические изменения несклоняемых существительных в современном русском языке	131
Izabela Nowak	
Dialog kultur — kultura dialogu. <i>Rossica</i> i <i>polonica</i> w polskiej i rosyjskiej przestrzeni publicznej	141
Anna Paszkowska-Wilk	
Polskie formy adresatywne w rosyjskich przekładach filmowych	153
Anna Podstawka	
Wyznaczniki kohezji w wybranych gatunkach z zakresu prawa zobowiązań a doskonalenie kompetencji zawodowych tłumacza (na materiale języka polskiego i rosyjskiego)	162
Iryna Protsyk	
Nazwy ukraińskich klubów piłkarskich w Galicji w pierwszej połowie XX wieku	171
Anna Rudyk	
Terminy pokrewieństwa w funkcji zwrotów adresatywnych (na materiale języka polskiego i jego rosyjskiego przekładu)	182
Jaśmina Śmiech	
Struktura komunikatu audiowizualnego a wartościowanie (na materiale filmu animowanego)	193
Jadwiga Tarsa	
Strategie językowe trolli internetowych	203
Иоанна Василюк	
Полемика в сетевых СМИ: языковые особенности построения текста (на примере сетевого издания газеты «Известия»)	212
Габриела Вильк	
Польские и русские глаголы, выражающие отрицательное отношение к труду (семантический и лингвокультурный аспекты)	222
Божена Болеста-Врона	
Названия часов, образованные от имен античных богов, как рекламные имена	233

Słowo wstępne

Problematyka podejmowana w zaprezentowanych w tomie tekstach odzwierciedla wielorakość perspektyw badawczych we współczesnym językoznawstwie slawistycznym z uwzględnieniem zarówno tradycyjnych, jak i nowych ujęć metodologicznych.

W centrum uwagi autorów znajdują się zagadnienia opisu jednostek języka polskiego, rosyjskiego, ukraińskiego, czeskiego, chorwackiego na poszczególnych jego poziomach. Jednostki językowe są badane nie tylko jako elementy systemu, ale także jako komponenty zróżnicowanych gatunkowo tekstów dawnych i współczesnych. Obok analiz czerpiących z tradycji strukturalistycznych znalazły się też takie, w których zjawiska językowe rozpatruje się w kontekście społeczno-polityczno-kulturowym.

W publikacji zgromadzono zarówno opracowania dotyczące jednego języka, jak i studia porównawcze: polsko-rosyjskie, polsko-czeskie, polsko-chorwackie, rosyjsko-czeskie. Nie zabrakło także tekstów poświęconych kwestiom translologicznym.

Poruszany przez autorów z kraju i z zagranicy szeroki zakres zagadnień pozwala na zapoznanie się z obszarami i kierunkami prac prowadzonych przez poszczególne ośrodki akademickie. Żywimy nadzieję, że stanie się on źródłem inspiracji do dalszych poszukiwań badawczych.

Redaktorzy

Светлана Бичак

Силезский университет в г. Катовице

Авторские неологизмы как реализация словообразовательной языковой игры в произведениях писателя-сатирика М.М. Жванецкого

Произведения писателя-сатирика Михаила Михайловича Жванецкого, великого мастера острой сатиры, тонкой иронии и по-настоящему умного юмора, ведущего пользующейся огромной популярностью передачи *Дежурный по стране*, были опубликованы относительно недавно. Поэтому представляют собой ценный и до сих пор мало изученный материал для лингвистических исследований. По мнению В.Я. Проппа, «язык такого писателя есть существеннейшая часть его комизма, степень его таланта определяется не только „приемами“, но и языком»¹.

Язык произведений М.М. Жванецкого представляет собой богатейший арсенал средств комизма и осмеяния. Одним из наиболее характерных для писателя механизмов создания комического эффекта является языковая игра. Под языковой игрой в данной статье будет подразумеваться «определенный тип речевого поведения, основанный на преднамеренном (сознательном, продуманном) нарушении системных отношений языка, т.е. на деструкции речевой нормы с целью создания неканонических языковых форм и структур, приобретающих в результате этой деструкции экспрессивное значение и способность вызывать у слушателя/читателя эстетический и, в целом, стилистический эффект»². Как проявление языковой

¹ В.Я. Пропп: *Проблемы комизма и смеха. Ритуальный смех в фольклоре (по поводу сказки о Несмеяне)*. Москва 1999, с. 129.

² Н.В. Данилевская: *Языковая игра*. В: *Стилистический энциклопедический словарь русского языка*. Ред. М.Н. Кожина. Москва 2006, с. 657.

игры на деривационном уровне выступают лексические новообразования. В своих произведениях писатель-сатирик относительно часто использует неузואальное, творческое словообразование для создания комического эффекта и придания образности художественному тексту. Именно вопросу авторских неологизмов будет посвящена данная статья.

В качестве источника материала для исследования были использованы тексты М.М. Жванецкого, опубликованные в *Собрании произведений в пяти томах*³. Отбор авторских неологизмов для анализа проводился путем сплошной выборки.

Как отмечает исследовавшая современное русское словообразование⁴ Е.А. Земская, «значение словообразования в языках типа русского трудно переоценить. Благодаря словообразованию язык пополняется огромным количеством новых слов разнообразного строения и семантики, отражающих все стороны жизни народа. Именно словообразовательный механизм в первую очередь обеспечивает язык бесконечным разнообразием слов, отвечающим всем потребностям общения»⁵. Лингвист выделяет пять функций словообразования: номинативную, конструктивную, компрессивную, экспрессивную и стилистическую. Очевидно, что использование словообразования в качестве языковой игры служит для выполнения экспрессивной и стилистической функций. Творческие личности не только заполняют пустые клетки словообразовательной системы, но и действуют вне общезыковой системы, за ее пределами⁶, чем и добиваются комического эффекта. Как указывает В.З. Санников, эти нарушения особенно интересны с точки зрения лингвистического исследования, поскольку помогают очертить границы допустимого⁷.

Е.А. Земская выделяет следующие словообразовательные парадигмы: типичную и конкретную. Типичная словообразовательная парадигма является абстрактной моделью, включающей все возможные новообразования, при этом окказионализмы не входят в эту модель. Таким образом

³ М.М. Жванецкий: *Собрание произведений в пяти томах*. Москва 2007.

⁴ Проблеме новообразований посвящали свои работы такие ученые, как В.В. Виноградов, Г.О. Винокур, А.Г. Горнфельд, А.И. Смирницкий, И.И. Срезневский, Н.З. Котелова, Т.В. Попова и другие. Экспрессивные и эстетические возможности русского окказионального словообразования исследовали: В.П. Григорьев, Т.А. Гридина, Е.А. Земская, Т.Б. Радбиль. Подробнее см. В.П. Григорьев: *Словотворчество и смежные проблемы языка поэта*. Москва 1986; Т.А. Гридина: *Языковая игра: стереотип и творчество*. Екатеринбург 1996; Е.А. Земская: *Активные процессы современного словопроизводства*. Москва 1996; Т.В. Попова: *Русская неология и неография*. Екатеринбург 2005; Т.Б. Радбиль: *Языковые аномалии в художественном тексте: Андрей Платонов и другие*. Москва 2012.

⁵ Е.А. Земская: *Словообразование как деятельность*. Москва 1992, с. 5.

⁶ Там же, с. 203.

⁷ В.З. Санников: *Русский язык в зеркале языковой игры*. Москва 2002, с. 145.

ученая противопоставляет потенциальные слова, образованные как реализация модели, окказионализмам, рассматриваемым как нарушение модели. При этом определяются некоторые трудности в описании и классификации, особенно при анализе словообразовательных значений⁸.

Направленность на языковую игру снимает противоречия между узальным и окказиональным употреблением слов⁹. В языковой игре актуализируется как установка на системную норму, так и на осознанное воспроизведение речевых аномалий: «Что же касается реализации запрограммированного эффекта языковой игры, их аномального, асистемного характера, то можно рассматривать эту особенность языковой игры и через призму потенциальности языковых явлений, ибо во многих случаях инновация есть осознанная или еще не осознанная закономерность. Не претендуя, как правило, на статус нормативных, факты языковой игры, тем не менее, коррелируют со многими тенденциями развития языка»¹⁰.

Вслед за Н.З. Котеловой под неологизмами в данной статье понимаются как собственно новые, впервые образованные или заимствованные из других языков слова, так и слова известные в русском языке и ранее, но по каким-то причинам вышедшие из употребления и вновь ставшие употребительными, а также производные слова, которые как бы существовали в языке потенциально и были образованы от давно образовавшихся слов по известным моделям¹¹. В современном русском языке неологизмы делятся на языковые и авторские, или индивидуально-стилистические¹². Новообразования второго типа «прикреплены» к контексту. По целям их создания они призваны сохранять необычность, свежесть. Авторские неологизмы, образованные по продуктивным моделям, называются потенциальными словами¹³.

Опираясь на классификацию В.З. Санникова, в данной статье будем подразделять языковые игры на словообразовательном уровне на две группы: семантические неологизмы, т.е. слова, возникшие в результате переосмысления словообразовательной структуры уже существующих слов, и словообразовательные, т.е. созданные автором новые слова.

⁸ Е.А. Земская: *Словообразование как деятельность...*, с. 92.

⁹ О.А. Аксенова: *Языковая игра как лингвистический эксперимент поэта (Лексика и грамматика в стихах Александра Левина)*. <http://www.levin.rinet.ru/ABOUT/Aksenova2.html> [дата обращения: 24.06.2015].

¹⁰ Т.А. Гридина: *Языковая игра...*, с. 9.

¹¹ Н.З. Котелова: *Предисловие. В: Новые слова и значения: словарь-справочник по материалам прессы и литературы 60-х годов*. Ред. Н.З. Котелова, Ю.А. Сорокин. Москва 1971, с. 7.

¹² А.А. Брагина: *Неологизмы в русском языке*. Москва 1973, с. 18.

¹³ Там же, с. 31.

Пример придания нового значения уже существующему слову находим в следующих отрывках.

Ты меня уважаешь. Я тебя уважаю. Мы с тобой уважаемые люди.
(т. 1, с. 203)

В данном примере комический эффект достигается с помощью переосмысления прилагательного *уважаемый*. В словаре оно определяется как ‘личность, пользующаяся уважением в обществе, достойная уважения’¹⁴. В приведенном фрагменте словосочетание используется людьми из социально низкого класса, находящимися под влиянием алкоголя. На это указывает, ставшее уже стереотипным, употребление выражения *ты меня уважаешь* — восклицание пьяницы, предлагающего кому-либо выпить с ним за компанию¹⁵. На основании того, что они уважают друг друга, автор высказывания делает вывод, что их можно назвать уважаемыми людьми. Тем самым придает прилагательному отличное от канонического значение ‘пользующийся уважением одного лица’. Однако уважение одного лица другим не является достаточным основанием для признания человека уважаемым. Для этого требуется гораздо большее число уважающих.

Изменение значения слова *недвижимость* наблюдаем в следующих двух примерах.

— *Я хочу выпить этот бокал за перестарелую бабушку с перестарелым дедушкой, которые давно уже не двигаются, но они все-таки выехали, чтоб разделить с нами наше счастье.*
— *Ура! Выпьем за недвижимость!* (т. 2, с. 185)

Кроме придания нового значения слову *недвижимость* — ‘пожилые люди, которые не двигаются’, в высказывании наблюдаем авторский словообразовательный неологизм — *перестарелая бабушка с перестарелым дедушкой*. Данный неологизм образован префиксальным способом путем замены приставки *пре-* на приставку *пере-* со значением ‘слишком’, в результате чего получилось слово *перестарелый* со значением ‘слишком старый’, что является дополнительным источником комического эффекта.

¹⁴ Т.Ф. Ефремова: *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*. Москва 2000. <http://dic.academic.ru/contents.nsf/efremova/> [дата обращения: 10.08.2015]. Если не указано иначе, следующие словарные определения приводятся по этому же словарю.

¹⁵ В.М. Мокиенко, Т.Г. Никитина: *Большой словарь русских поговорок*. Москва 2007. <http://dic.academic.ru/contents.nsf/proverbs/> [дата обращения: 10.08.2015].

*Из **недвижимости** — диван, бывший в употреблении, письменный стол, редко бывший в употреблении; из **движимости** — мечты, мечты, мечты о доме, саде, заборе, камине.* (т. 2, с. 326)

В данном примере слово *недвижимость* приобрело значение ‘крупная мебель’, что является авторским приемом. Как антоним к нему выступает семантический неологизм *движимость*. При создании данного неологизма обыгрывается факт не физической, а абстрактной подвижности мечты — мечты появляются, исчезают, сбываются, улетают.

Семантический неологизм может быть образован как антоним к существующим словам. В следующем примере М. Жванецкий придал новое значение прилагательному *запорное* по аналогии с существующим субстантивным прилагательным *слабительное*.

*Только я набрал **слабительного**, как исчезла туалетная бумага. Ну, без нее можно обойтись. Я как **запорного** принял, так в прекрасном настроении нахожусь. Вторую неделю. Только салфеткой рот оботрешь.* (т. 1, с. 190)

В представленном примере комизм вызван переосмыслением прилагательного *запорное*, имеющего значение ‘запирающее что-либо и относящееся к механическому закрытию чего-либо’, и приданием ему нового значения — ‘вызывающее задержку стула’. В качестве средства словообразования используется также субстантивация. Как неожиданное и комичное звучит высказывание, что употребление закрепляющего средства является решением проблемы с отсутствием туалетной бумаги. В данном высказывании мы наблюдаем сатиру на социальное явление дефицита, распространенное в эпоху социализма, а также на способ решения государственных проблем народными средствами.

Рассмотрим также примеры словообразовательных неологизмов, которые многочисленны в творчестве сатирика.

*Так вот Ильченко волевым решением поменял счастливую судьбу зампредминистра решающего на жизнь артиста воплощающего, постепенно втянулся, наладил связи, и теперь его не застанешь и не найдешь, и только за городом слышен его мощный голос: «**Работать** надо, товарищи, **ищите автора, перебирайте литературу**. С декабря начнем репетировать июльскую программу, **усмешняйте**, расставляйте акценты. **Афористичнее, товарищи!**»* (т. 1, с. 11—12)

В данном примере обыгрывается канцелярский стиль речи партийного работника, который с помощью продуктивной модели, т.е. префиксально-

суффиксальным способом, создает глагол в повелительном наклонении *усмешняйте* от прилагательного *смешной* по аналогии с часто встречаемым в партийных выступлениях призывом *улучшайте*. Внимания заслуживает также несоответствующее ситуации использование прилагательного в сравнительной степени — *афористичнее* — наподобие известного лозунга *Быстрее, выше, сильнее*. Оба призыва вызывают комический эффект, поскольку имеем здесь дело с противопоставлением материального и духовного — осмеивается желание партийного аппарата руководить творческим процессом как производством на фабрике.

Я просыпаюсь — надо мной часы.

*Сажусь — передо мной часы. В метро, на улице, по телефону, телевизору и на руке — **небьющаяся сволочь** с календарем.*

***Обтикивают** со всех сторон.* (т. 1, с. 40)

Авторский неологизм *обтикивают* создан по продуктивной модели префиксально-суффиксальным способом с помощью префикса *об-*, обозначающего распространение действия вокруг предмета, и суффикса *-ива-* для глаголов несовершенного вида, означающего многократность действия. Однако использование такой модели по отношению к глаголу *тикать* является авторской языковой игрой. Ее целью является усиление выражения персонажем своего отрицательного отношения к повсеместности часов, представленного с помощью негативно оценивающего словосочетания *небьющаяся сволочь*. Глагол *тикать* означает 'тихо и мерно постукивать, издавать звук'. Он не принадлежит к лексико-семантической группе глаголов движения и не может употребляться в форме, указывающей на многократность действия.

Интересный пример авторского новообразования наблюдаем в следующем фрагменте.

*Инфаркты были реже раньше, сейчас стали чаще намного от сдержанности. Где хохочут отчаянно, в зале сидит один из министерства. Лопаются внутри, все понимают — наружу ни струйкой не прорвется, не выдает себя. Затаился **бельчонок**, **замонотонил** себя под пейзаж. Интересный феномен.* (т. 2, с. 337)

Глагол *замонотонил* образован префиксально-суффиксальным способом от прилагательного *монотонный*. Использование вместо канонического *замаскировал* авторского неологизма *замонотонил* несет в себе также элемент оценки сотрудника министерства как невыделяющегося, скучного, монотонного. Дополнительно такая оценка усиливается использованием зооморфной метафоры *бель-*

чонок, то есть сравнением аппаратчика с маленьким трусливым зверьком.

В произведениях Жванецкого встречаются словообразовательные неологизмы, построенные по принципу антонимии к существующим словам.

Культура застолья, питья состоит в элегантном держании рюмки вина, в любовании его цветом, в смаковании его вкуса, в понимании его возраста и назначения... Запивать его пивом... ни в коем случае... Товарищ, товарищ, это к вам относится. Пиво с крепким красным дает ту полную невменяемость, которой вы так добиваетесь... Я понимаю, но почему вы так этого хотите?.. Товарищи, культура застолья... нет, не подстолья, а застолья... (т. 2, с. 34)

Данный авторский неологизм образован с помощью замены приставки *за-* противоположной по обозначению размещения в пространстве *под-*. На основании контраста достигается комический эффект — если после принятия спиртного началось *подстолье*, значит, о культуре питья речи быть не может. Это новообразование служит также выражению отрицательной оценки говорящим поведения лиц на дегустации вина.

В своем творчестве для создания неологизмов М.М. Жванецкий использует также метод сложения.

Клуб кинопередвижек — приятная вещь: сидишь в тапочках, а тебя на Цейлон или под воду. А ты только чай из блюдечка хлебываешь. (т. 1, с. 52)

Существительное *кинопередвижка* в словосочетании *клуб кинопередвижек* образовано по аналогии с существующим названием телепередачи *Клуб кинопутешествий* путем сложения слов *кино* и *передвижка*. Комический эффект достигается вследствие замены в сложном слове *кинопутешествия* второй составляющей основы разговорным компонентом *передвижка*, что вызывает ассоциацию человека с мебелью, которую передвигают — *сидишь в тапочках, а тебя на Цейлон или под воду*.

Среди авторских неологизмов М. Жванецкого встречаются также более развернутые сложения, состоящие из пяти основ.

Ихний Хельсинки — тот же Гомель, я так думаю. Попробуйте меня разубедить. А нехватку воображения можно пополнить в самом популярном клубе, клубе *кинотеледомагорепутешественников*, когда своими глазами видишь тех, кто побывал в Дании. (т. 2, с. 319)

В данном примере комический эффект достигается в результате нагромождения основ, усиленного использованием определения *горепутешественник*, т.е. сидящий дома телезритель настолько нерадивый, что даже не отправляясь в путь, может встретить проблемы. Дополнительно абсурдность пользы таких телепутешествий подчеркивается выражением *своими глазами видишь тех, кто побывал в Дании*, то есть видишь обычных людей, что не является познавательным. Всему высказыванию автор придал просторечный характер, намеренно используя распространенный среди необразованных слоев населения ошибочный вариант притяжательного местоимения *их* — *ихний*.

Кроме префиксального, префиксально-суффиксального способа, усечения, сложения и перехода в другую часть речи, сатирик в индивидуальном словотворчестве использует контаминацию. Как отмечает исследовательница К. Дембска, контаминация, согласно мнению многих ученых, — один из самостоятельных типов языковой игры, результатом которой является создание новообразований контаминированной структуры и семантики¹⁶. Хотя единого понимания контаминации в русистике нет, то в данной работе, вслед за В.З. Санниковым, под понятием контаминации подразумевается соединение двух слов или частей слов, причем в новообразовании формально представлены, хотя бы одной фонемой, оба исходных слова, а в значении новообразования сложным образом переплетаются значения обоих исходных слов¹⁷. Таким образом контаминация позволяет в сжатой форме передать многообразие значений новообразованного слова.

*А был случай уникальный, он обошел все страны мира. У нас произошел, на горах Кавказа. Академик лежал пластом после инфаркта. Думали, что уже всё, уже думали, что всё уже, думали, что думали, что всё уже, всё... На хребте Кавказа на спине академик лежал... [...] Светило лежало! [...] Уже **конвульсиум** собрали. Думали, что всё уже, всё. Стали самогонкой отпаивать. После трех стаканов сам сбежал с горы. С кайлом... вниз... А уже был покойником. (т. 1, с. 173)*

В приведенном примере авторский неологизм построен путем соединения слов *конвульсия* + *консилиум* → *конвульсиум* по формуле $A(= ab) + B(= cd) \rightarrow C(= ad)$. В деривате накладываются также значения исходных слов, что в результате придает новообразованию значение ‘совет врачей над пациентом, который находится в состоянии предсмертных конвульсий’.

¹⁶ К. Dembska: „Słowa wykołejone”, czyli o zjawisku kontaminacji we współczesnym języku rosyjskim. Łask 2011, с. 23.

¹⁷ В.З. Санников: *Русский язык в зеркале...*, с. 164.

Следующий авторский неологизм, образованный путем контаминации, носит ярко выраженный экспрессивный характер.

На метеостанции чисто. Дизельки работают, радиостанция чирикает. Тепло. Дом каменный. Главное лакомство — картошка жареная. Для них. Для нас хлеб. Хлеб удивительный, довоенный, дореволюционный, досоветский. Главное — научить солдата печь хлеб. Полковник с ними терпелив бесконечно.

— *Не торопись. Дай взойти, следи за жаром. Соли не переложил. Самое вкусное, как во время войны, — кусок хлеба с маслом и джемом, хлеб пружинистый, пропеченный, ноздреватый, хрустящий; белый, его ешь без конца. Еще хлеба, еще хлеба. Все потеряли под крики: хлеб — главное, берегите хлеб. Хлеб — всему голова. **Обдемагодили** все. **Такому хлебу, который мы пытаемся жрать** в городах, только и **дорога в урну, скоту, свиньям, кому угодно.*** (т. 4, с. 96)

Новообразованный глагол *обдемагодили* вызывает отчетливую негативную коннотацию не только вследствие отрицательного значения первого производящего слова *демагог*, описанного в словаре как ‘политикан, лицо, старающееся создать себе популярность среди народных масс недостойными средствами (лживыми обещаниями, извращением фактов, лестью и т.д.)’¹⁸. Дери́ват образован как контаминация *обделали* + *демагог* → *обдемагодили* по формуле $A(= ab) + B(= c) \rightarrow C(= acb)$. Глагол *обделать* имеет разговорно-сниженное значение ‘испачкать испражнениями’¹⁹. Отрицательная оценка качества современного хлеба усиливается автором с помощью описания употребления такого изделия при использовании грубого разговорного глагола *жрать*, а также путем сравнения продукта с кормом для скота: *такому хлебу дорога в урну, скоту, свиньям*.

В следующем примере мы также наблюдаем неологизм, построенный по принципу контаминации, позволяющей экономно выразить многообразие значений.

*Только спирт с хреном. И два часа не кушать, терпеть. Можно пивом запивать. Один доцент только себя этим на ноги поставил. У него язва была **двенадцатиперцовой кишки**. Пропала начисто. Полное пропадение язвы. Что ты смеешься?* (т. 1, с. 173)

¹⁸ Большой словарь иностранных слов. 2007. http://dic.academic.ru/contents.nsf/dic_fwords [дата обращения: 20.10.2016].

¹⁹ Энциклопедический словарь. 2009. <http://dic.academic.ru/contents.nsf/es> [дата обращения: 20.10.2016].

Определение *двенадцатиперцевая* построено как контаминат прилагательных *двенадцатиперстная* (кишка) + *перцовая* (водка) → *двенадцатиперцовая* (кишка) по модели $A(= ab) + B(= cd) \rightarrow C(= ac)$. Оно является комичным в связи с соединением названия язвы двенадцатиперстной кишки и причины ее возникновения — употребления перцовой водки. В данном неологизме в сжатой форме передается целый вывод о том, что причиной возникновения язвы был алкоголь, а в высказывании указывается, что алкоголем язва была также вылечена, т.е. по принципу «лечите подобное подобным».

В рассмотренных нами примерах присутствует также авторское новообразование комбинированного типа — неологизм, образованный как составное сложное слово, в котором наступило переосмысление составляющих основ.

А мы не скучаем, поэмы пишем, у костра поем, вечные революционеры, тараканы-передвижники. Снуем на перевязанных ногах... И виноватые все передохли. Уже вторые виноватые скончались. А мы все снуем с песнями под гитару. Иногда кулачки в воздух поднимаем: «Даешь Кузбасс, Донбасс, Космос, Соликамск!..» — и с оркестром на поезда! Тридцать — сорок лет на севере, чтоб затем на юге немного без здоровья и зубов... (т. 4, с. 31)

В составном сложном слове *тараканы-передвижники* автор произвел переосмысление первоначального значения слова *передвижник* — ‘передовой демократически настроенный художник-реалист в Российском государстве второй половины XIX века, участник передвижных выставок’ — и назвал так героев произведения, которые постоянно переезжают в борьбе за лучшее будущее. Выражению оценки служит также наименование людей *тараканами*, презираемыми бытовыми инсектами. Это может быть намеком на то, что молодые люди, поехавшие добывать Север, были там незваными и нежеланными гостями. Источником комизма является сопоставление в одном сложном слове по принципу контраста понятий из разных функциональных стилей — разговорного *тараканы* и книжного *передвижники*. Также многократное использование разговорного глагола *снова* в значении ‘торопливо двигаться взад и вперед, в разных направлениях’, подчеркивает негативную оценку автором стремления работы на благо Родины с утратой собственного здоровья. Определенная оценочность высказывания усиливается в результате употребления описания негативных сторон жизни после работы на Севере — *немного на Юге без здоровья и зубов*.

В своем творчестве М.М. Жванецкий многократно использует языковую игру на словообразовательном уровне, которая выполняет ко-

мическую, индивидуально-языкотворческую, экспрессивную и оценочную функции. Реализацией языковой игры на деривационном уровне выступают как лексические неосемантизмы, так и словообразовательные авторские неологизмы, построенные префиксальным, префиксально-суффиксальным способом, усечением, сложением, переходом в другую часть речи, а также с помощью контаминации. В творчестве писателя-сатирика встречаются также авторские новообразования комбинированного типа. Специфическая экспрессия и образность авторских неологизмов по принципу контраста с каноническим словом позволяет создать игру значений, а в результате добиться комического эффекта.

Swietłana Biczak

Neologizmy autorskie jako realizacja słowotwórczej gry językowej
w utworach pisarza i satyryka M.M. Żwanieckiego

Streszczenie

W swoich utworach Michaił Żwaniecki wielokrotnie wykorzystuje grę językową na poziomie słowotwórczym. Pełni ona funkcję komiczną, ekspresywną i oceniającą, stanowiąc przy tym przejaw indywidualizmu autora.

Przedmiotem opisu w artykule były neosemantyzmy oraz autorskie neologizmy słowotwórcze. Badane innowacje słowotwórcze zostały utworzone w sposób prefiksalny, prefiksalsufiksalny, przez redukcję, złożenie, substantywizację albo kontaminację. W tekstach pisarza odnotowano także autorskie neologizmy typu mieszanego. Specyficzna ekspresja i obrazowość neologizmów autorskich, na zasadzie kontrastu z podstawą słowotwórczą, pozwala na tworzenie gry znaczeń i w rezultacie na osiągnięcie efektu komicznego.

Słowa kluczowe: gra językowa, słowotwórstwo, neologizm, komizm, Żwaniecki

Swietłana Biczak

**Authorial Neologisms as a Realization of Morphological Language Play
in the Works by the Writer and Satirist Mikhail Mikhaïlovich Zhvanetskiï**

Summary

In his works, Mikhail Mikhaïlovich Zhvanetskiï frequently uses language play on the morphological level. It serves comic, expressive, and evaluative functions, simultaneously being a manifestation of authorial individualism.

The object of this study is neosemanticisms and authorial neologisms. These linguistic innovations have been created by means of prefixes, prefixes and suffixes, reduction, compounding, substantivization, and contamination; some neologisms are mixed types. The unique expressiveness and vividness of the authorial neologisms based on the contrast with the base of the word allow him to play with meanings and consequently, achieve comic effects.

Key words: word play, word formation, neologism, humor, Zhvanetskiï

Małgorzata Borek

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Metaforyczne wyrażanie talentu i geniuszu w języku polskim i rosyjskim

Jednym z najważniejszych aspektów ludzkiego działania jest efektywność, inaczej sprawność, która określa, w jakim stopniu działanie prowadzi do osiągnięcia zamierzonego celu. Instrumentalne wyznaczniki sprawności człowieka nazywane są zdolnościami¹. Zdolności zależą od wielu różnych czynników, zarówno zewnętrznych, jak i wewnętrznych, np. „od motywacji, aktualnego stanu psychicznego i stopnia wprawy (związanego z wielkością treningu) w wykonywaniu określonego rodzaju czynności”². Aby posiadać określone zdolności, jednostka musi dysponować pewnym rodzajem operacji umysłowych, umieć w odpowiednio zaawansowanym stopniu dokonywać analizy spostrzeżeniowej oraz różnicować określonego rodzaju bodźce zmysłowe, a także mieć odpowiednią koordynację wzrokowo-ruchową³. Wśród różnych rodzajów zdolności na szczególną uwagę zasługuje talent i geniusz.

Celem niniejszego artykułu jest opis językowego obrazu talentu i geniuszu zawartego w polskich i rosyjskich metaforach. Przykłady do analizy zostały wyekscerpowane z polskich i rosyjskich utworów literackich oraz materiałów prasowych, stron internetowych; źródłem cytatów są również polskie i rosyjskie korpusy językowe.

W *Słowniku współczesnego języka polskiego* rzeczownik *talent* zdefiniowany jest jako: „1. szczególne, wybitne uzdolnienie w jakimś kierunku, predyspozycje, zdolności; 2. osoba wybijająca się w jakiejś dziedzinie, mająca

¹ Z. Włodarski, A. Matczak: *Wprowadzenie do psychologii*. Warszawa 1987, s. 326—327.

² Ibidem, s. 327.

³ Ibidem.

naturalne predyspozycje do wykonywania określonych działalności, człowiek utalentowany (np. *Pojawiły się młode talenty*)⁴.

Definicja tego rzeczownika w *Słowniku języka rosyjskiego* brzmi: „*талант* — 1. Выдающиеся врождённые качества, особые природные способности (например талант актёра, музыкальный талант). 2. Человек, обладающий такими качествами, способностями (например молодые таланты)”.⁵

W definicjach tych podkreśla się, że talent to zdolności wrodzone, naturalne. W triadzie pojęć: *zdolności* — *talent* — *geniusz*, ten rodzaj uzdolnień znajduje się pośrodku. Talent to coś więcej niż przeciętne zdolności, o czym świadczą następujące cytaty:

Его сын должен блистать чем-то необыкновенным. Способности — это мало, талант нужен. (Д. Гранин: *Зубр*)

Leksemy *talent* oraz *талант* pochodzą od greckiego słowa *talanton*, które oznaczało największą jednostkę monetarną w starożytnej Grecji⁶.

Wśród metafor opisujących talent najczęściej mamy do czynienia z metaforami pojemnika i metaforami ontologicznymi⁷.

Amerykane widzieli w nim talent na miarę Pelego, nazywali „zbawcą soc-cera”. (<http://sport.interia.pl/pilka-nozna>)

Большого таланта я в них никогда не видел. (А. Герцен: *Былое и думы*)

Ольга Леонардовна, очень любя племянниц, особенно Аду, большого таланта в Ольге, правда, не находила. (В. Вульф: *Судьба Ольги Чеховой*)

Художник, почувствовав талант в своём сыне, даёт ему возможность завершить образование в Линкольн-Инне. (М. Шагинян: *Коротко об Уилки Коллинзе*)

W przytoczonych przykładach osoba utalentowana ukazana jest jako pojemnik, w którym inne osoby *widzą talent / видят, находят, чувствуют талант*.

Talent może być czymś, co zostaje odkryte w kimś lub w samym sobie:

Odkrywa w sobie talent muzyczny i staje się autorem wielu przebojów międzywojennych. (A. Czerniawski: *Narracje ormiańskie*)

⁴ *Słownik współczesnego języka polskiego*. Red. B. Dunaj. Warszawa 1996, s. 1120.

⁵ С.Н. Ожегов: *Словарь русского языка*. Москва 1990, s. 786.

⁶ Na podstawie słowników etymologicznych. <https://polona.pl/item> oraz <http://www.slovo-rod.ru/etym-cyganenko/cyg-g.htm> [data dostępu: 14.09.2016].

⁷ G. Lakoff, M. Johnson: *Metafory w naszym życiu*. Warszawa 1988, s. 48—52.

Женя признался, что МастерШеф открыл в нем разносторонние таланты. (<http://tv.ua/interview/67934-ukrana-mach-talant-7>)

Odkryte talenty to często talenty *uspione / снятые* lub *drzemiące / дремучие* w kimś, czyli mamy do czynienia z animizacją:

Przez przypadek odkrywają w sobie nieświadomione walory, a nawet uspione talenty. („Cosmopolitan” 2000, nr 8)

Сегодня у вас есть возможность раскрыть спящие таланты и способности. (bloknot-rostov.ru)

Можно было заобсервовать drzemiące talenty uczestników imprezy. („Motor” 1975, nr 38)

Тогда родители раскроют свои «дремучие таланты». (<https://zalivostok.files.wordpress.com/2011>)

Odpowiednikiem polskiej konstrukcji *odkryć w sobie talenty* jest w języku rosyjskim połączenie *раскрыть свои таланты*.

Z licznych metafor ontologicznych, w których talent traktowany jest jako rzecz lub substancja⁸, na uwagę zasługuje polska metafora *gospodarować talentem*:

Ten wielki malarz gospodarował swoim talentem fatalnie. („Kultura” 1989, nr 5)

Amerykane wiedzą, jak zagospodarować talenty. My umiemy je skutecznie niszczyć. („Fakt”, 01.01.2004)

Talent jest więc rodzajem gospodarstwa, które musi być umiejętnie prowadzone i zarządzane. Może to być gospodarstwo własne lub należące do kogoś innego (*ktoś zagospodarowuje czyjś talent lub niszczy go*). Najbliższym odpowiednikiem tej metafory w języku rosyjskim jest konstrukcja *распоряжаться чьим-то талантом*:

Как распорядиться своим талантом? (<http://mitropolia74.ru/mitropolit/propovedi>)

W licznej grupie metafor w języku polskim i rosyjskim talent ukazany jest jako zwierzyzna, na którą się poluje. Mamy wówczas do czynienia z metonimią *talent za osobę*, gdyż obiektem polowania są osoby utalentowane:

Choć to nie mecz, pod stadionami ustawiają się kolejki — kluby T-Mobile Ekstraklasy łowią młode talenty. (<https://www.wprost.pl>)

⁸ Ibidem, s. 48.

Совмещайте полезное с приятным — помогайте своей компании охотиться на таланты. (www.talenthunting.ru)

Владимир Путин обвинил иностранные фонды в охоте за молодыми талантами. (<http://echo.msk.ru/news>)

Rosyjskim odpowiednikiem metafory *łowić talenty* jest połączenie *охотиться на таланты* oraz *охотиться за талантами*. W języku polskim ktoś, kto wylapuje naukowe talenty, określany jest mianem *łowcy szarych komórek*:

To łowca szarych komórek, najpewniej skaperuje i wywiezie jakieś naukowe talenty. (H. Sekuła: *Ślad węża*)

Liczne przykłady wyekscerpowane z polskiej i rosyjskiej prasy świadczą o tym, że o talenty często się walczy i jest to znamię naszych czasów. Podobnie jak w przypadku polowania na talenty pojawia się metonimia *talent za osobę*:

Wojna o talenty w Polsce rozpoczęła się na dobre. (<http://www.bankier.pl/wiadomosc>)

Приходится буквально вести войну за таланты, причем со многими столичными компаниями. (www.rb.ru/)

Okazuje się, że wyrażenie *wojna o talenty* to nie tylko metafora, ale też termin stosowany w biznesie:

«Война за таланты» — термин, предложенный консультантами McKinsey в 1997 году для обозначения процессов в бизнес-среде, связанных с возрастанием роли талантливых сотрудников в успехе компании. (<http://most-co.ru/>)

Tak więc *wojna o talenty* jest niezbędnym elementem polityki dobrze prosperujących firm.

Talent traktowany jest również jako roślina, która *rośnie, kiełkuje, rozwija się, zapuszcza korzenie, kwitnie*:

Ta wiosna może się jednak szybko skończyć, ponieważ kiełkujące talenty nie będą miały gdzie wypuścić korzeni. I za co. („Gazeta Wyborcza”, 13.04.2000)

Таланты растут на грантах. Молодые ученые уезжают за границу — и возвращаются обратно. (<https://www.msu.ru>)

Но удары судьбы не сломили его мощного духа, и талант поэта развивается мало-помалу, пускает корни глубже и глубже. (<https://books.google.ru/books>)

Они не позволили зарыть свой талант и сохранили его. [...] на Бали этот талант расцвёл ещё сильнее! (<https://books.google.ru/books>)

W przytoczonych metaforach zwraca się uwagę na to, że talent jako roślina potrzebuje do wzrostu odpowiedniego miejsca i odżywki. Często odżywką taką są środki finansowe, jakie przeznacza się na rozwój talentu (*kiełkujące talenty nie będą miały gdzie i za co wypuścić korzeni; таланты растут на грантах*).

W ostatnim przykładzie występuje rosyjski frazeologizm *зарыть талант в землю*, którego polskim odpowiednikiem jest połączenie *zmarnować talent*, przy czym może to być talent własny lub innej osoby:

В молодости внук Яś zapowiadał się на выbitного мalarza, але zmarnował талант, zaczął pić [...]. („Wszystkie języki świata” 2005)

Гawрышкін zmarnował талант córki, robiąc z niej гимнастyczkę. (A. Баниiewicz: *Кисунь*)

Zmarnowanie talentu wyraża również charakterystyczne dla języka rosyjskiego połączenie *потратить талант на что-то*:

Весь свой талант они потратили на бессмыслицу и жестокость, считая, что родине сейчас «так надо». (А. Архангельский: *Ради смерти на земле*)

Specyficzna jest rosyjska metafora ontologiczna *вкладывать свой талант во что-то*:

Они вкладывают свой талант и жизнь в наиболее устойчивое дело. (Д. Гранин: *Месяц вверх ногами*)

Talent jest jak spadek, który można odziedziczyć po swoich krewnych, najczęściej rodzicach lub dziadkach:

В dzieciństwie aktorka nie miała świadomości, że ma tak sławną prababcię. Dziś okazuje się, że odziedziczyła po niej także талант писарски. („Fakt”, 10.01.2004)

И если бы Валерий не унаследовал от отца не только талант, но и пагубную привычку, очень может быть, что именно он был бы в золотой пятёрке сегодняшнего клоунского цеха. (И.Э. Кю: *Иллюзии без иллюзий*)

W cytowanych przykładach podkreśla się, że talent jest tylko częścią składową spadku i niekoniecznie gwarantuje sukces w życiu, jeśli został odziedziczony wraz ze zgubnymi nawykami.

Osoba, która posiada unikatowy, wrodzony talent, niezależący od wykształcenia, określana jest jako *samorodek* / *самородок*:

*Nasz **samorodek** jest jeszcze do uratowania, ale nie przez trenera Apolonia-sza Tajnera! Ten trener urósł, ponieważ **przyczepił się do naszego wielkiego talentu**.* („Fakt”, 02.06.2004)

*Он был очень одарён, Володя, **самородок**.* (А. Рыбаков: *Тяжёлый песок*)

W przykładzie opisującym samorodny talent Adama Małysza pojawiła się ciekawa metafora *ktoś urósł, gdyż przyczepił się do wielkiego talentu*, ukazująca zjawisko czerpania korzyści z czyjegoś talentu. W języku rosyjskim jej odpowiednikiem jest konstrukcja *кто-то цепляется за чей-то талант*:

*В конечном итоге, компания просто не стала рисковать и **цепляться за талант постановщика**, а просто решила подыскать на эту роль другого не менее талантливого профессионала* (<http://kinolza.ru/>)

Pojmowanie talentu jako ognia tłumaczy bardzo częste stosowanie metafor bazujących na leksemie *iskry* / *искры*:

Iskry małego talentu gasną, a wielkiego rozplamieniają się od podmuchów historii, tragedii, szczęścia. Czy nasza epoka nie jest pełna wichrów, w których wyrastają wielkie talenty? („Przekrój” 1966, nr 1121)

[...] *как будто молодость возвратилась к нему, как будто **потухшие искры таланта вспыхнули снова**.* (Н. Гоголь: *Портрет*)

Jak widać, talent nie może być eksploatowany bezustannie, wyróżnia się w nim pewne etapy i stopnie natężenia. Dlatego metaforycznie mówimy, że *iskry talentu rozplamieniają się* / *вспыхивают* lub *gasną* / *тухнут*.

Bardzo liczną grupę stanowią polskie i rosyjskie metafory, w których talent ukazany jest jako dar. Świadczą o tym również leksemy rosyjskie *одарённый*, *даровитый*, które oprócz przymiotnika *талантливый* określają osobę utalentowaną.

*Bo **największym darem są talenty**, a Polska jest narodem, gdzie **talenty rodzą się często**, również w sztuce.* („Fakt”, 04.01.2004)

*Andrzej stracił **lotność, blask i tajemniczą aurę, która go otaczała, a więc to coś, co jest darem Opatrzności, pocałunkiem anioła, a co przywykliśmy określać mianem talentu**.* [...] Nawet kiedy pił, „to coś” jeszcze w nim tkwiło, siedziało głęboko, on się jeszcze **wyrywał z tłumu, wzbijał do góry, lewitował**. [...] Teraz jest taki jak wszyscy, duch przeciętności oplótł go swoimi mackami i ciągnie w dół. (J. Zającówna: *Moje życie z panną K.*)

— У тебя есть талант; **талант есть драгоценнейший дар Бога — не погуби его.** (Н. Гоголь: *Портрет*)

Талант — это Дар. Религиозный человек осознает таланты как дарования от Бога. Иной человек считает, что **талант — это дар природы или унаследованный от родителей дар.** (<https://otvet.mail.ru>)

Талант — это поцелуй Бога, величайший дар, которым обладают единицы. (<https://otvet.mail.ru/>)

Talent traktowany jest jako dar szczególny, często jako *dar Boży, dar Opatrzności, pocałunek anioła / драгоценнейший дар Бога, божий дар, дарование от Бога, дар природы, дар унаследованный от кого-то, поцелуй Бога*. Z boskim charakterem tego daru związana jest *lotność, blask, tajemnicza aura, światło*.

Talent to nie tylko dar Boży, może być też *prezентem przyniesionym przez dobre wróżki*:

Dobre wróżki, które składały życzenia przy jego kołysce, przyniosły mu w prezencie wiele talentów. Pracował jako producent. Pisał scenariusze i wydał książkę. Reżyserował filmy i programy telewizyjne. („Cosmopolitan” 2001, nr 2)

Osoba utalentowana powinna dzielić się tym darem z innymi:

— *Masz wyjątkowy talent. [...] Jak każdy artysta, dajesz część siebie każdemu, kto cię ogląda, i dzielisz się tym wspianiałym darem, który cię napędza.* (P. Pezzelli: *Pierwsza lekcja tańca*)

— *Раз уж Бог одарил меня талантом, которого хватило на шесть титулов чемпиона НБА, — нужно делиться.* (www.sports.ru/basketball/8640740.html)

Talent traktowany jest jak drogocenny kamień, dlatego może być szlifowany, aby nabrał połysku, i odpowiednio oprawiony:

[...] *w tym samym czasie swój talent aktorski szlifował również Ewan McGregor.* („Cosmopolitan” 1994, nr 4)

Её мощный драматический талант был оправлен, как дорогой камень, изумительным сопровождением оркестра и очень удачным костюмом (С. Спивакова: *He всё*)

Skoro talent jest cennym towarem, to warto zań płacić:

Młodzi ludzie, którzy za sam talent kasują taką górę szmalu, jakiej ich rodzice w życiu nie widzieli, po prostu głupieją! („СКМ” 2000, nr 8)

[...] *kontakty brata w biznesie i jego **bezdyskusyjny talent to towar, za który warto zapłacić** dotychczasową niezależnością.* (G. Brzozowicz, F. Łobodziński: *100 płyt, które wstrząsnęły światem. Kronika czasów popkultury*)

*Красноярским студентам **будут платить за талант** бонус к стипендии.* (avtoinsider.com)

Miejsca, w których obserwuje się duże skupienie talentów, w języku polskim najczęściej nazywane są *wylęgarnią* i *zagłębiem talentów*:

*W pierwszej połowie lat pięćdziesiątych była to już **prawdziwa wylęgarnia talentów** szeroko rozumianej czarnej muzyki.* (G. Brzozowicz, F. Łobodziński: *100 płyt, które wstrząsnęły światem. Kronika czasów popkultury*)

— *Polska to **prawdziwe zagłębie talentów inżynierskich** —* dodaje Małgorzata Orłowska z Banku Danych o Inżynierach. („Ozon” 2005, nr 5)

W języku rosyjskim stosowane jest wyrażenie *кузница талантов*:

*Армейский клуб — **настоящая кузница талантов и звёзд.*** („Советский спорт”, 16.04.2004)

W odróżnieniu od języka rosyjskiego, polskie połączenie *kuźnia talentów* występuje rzadziej w znaczeniu nazwy pospolitej, natomiast cieszy się dużą popularnością jako nazwa własna różnych konkursów, projektów, programów i placówek kulturalnych:

*Karting to **kuźnia talentów dla Formuły 1.*** („Ozon” 2005, nr 7)

*Działać będzie również **Kuźnia Talentów** i Wakacyjna Świetlica Artystyczna.* („Gazeta Radomszczańska”, 07.01.2009)

W metaforach ontologicznych talent ma swoją pojemność, a także określone wymiary:

*Była aktorką całkowicie niereformowalną i **bez krzty talentu.*** (M. Gutowska-Adamczyk: *Serenada*)

*Za jej grą aktorską **kryje się morze talentu** i ogromny potencjał.* (www.filmweb.pl)

*Тургенев он ценил, но **считал его талант недостаточно глубоким.*** (В. Гроссман: *Жизнь и судьба*)

***Его талант настолько шире и глубже моды** как таковой, что его вещи плохо продаются.* (С. Спивакова: *Не всё*)

Wyjątkowe uzdolnienie twórcze lub osoba o takim uzdolnieniu to geniusz. Wyraz ten ma łacińskie pochodzenie, gdzie „ingenium” znaczy ‘uzdolnienie’⁹. W języku polskim został on zapożyczony bezpośrednio z języka francuskiego (*génie*), a w języku rosyjskim z języka niemieckiego (*genius*), co znaczyło ‘гений, дух’. „У Платона genius это ‘род иррационального вдохновения’, ‘озарение свыше’. С эпохи Возрождения гений — творческая индивидуальность”¹⁰. Obecnie znaczenie słowa *geniusz* nie jest tożsame ze znaczeniem słowa *talent*, które oznacza zdolności specjalne, ale raczej naśladowcze, nie muszą być one wybitnie oryginalne. „Być geniuszem oznaczało iść własną drogą, niedostępną dla innych; dostrzegać coś, czego nie widzą inni; wiązać ze sobą rzeczy, które, jak się wydawało, nie miały ze sobą nic wspólnego. Na tej podstawie geniuszowi (rozumianemu jako dar i jako osoba) przyznaje się przede wszystkim dwie zdolności: odkrywanie tego, co ukryte, i ustalanie dzięki wyobraźni nowych powiązań”¹¹. Jeden z funkcjonujących w języku rosyjskim aforyzmów ujmuje istotę geniuszu następująco: „Гений — это талант изобретения того, чему невозможно научить или научиться”¹².

Podobnie jak talent, geniusz jest pojmowany jako dar od Boga lub od natury:

Toteż dla tego, kogo Bóg obdarzył geniuszem, nadszedł czas, by stworzyć zupełnie nowy teatr, ogromny i prosty [...] (A. Kowalczykowa: Dramat i teatr romantyczny)

Одарённый гением человек всецело жертвует собою для всех, именно — тем, что он живёт и творит. (www.filosofa.net/book-113-page-25.html)

Geniusz jest wynikiem działania siły wyższej, dlatego najczęściej opisywany jest za pomocą metafor przestrzennych, w których otrzymuje orientację „w górę”¹³:

[...] odnoszę nieprzeparte wrażenie, że jestem świadkiem spotkania dwu arcymistrzów najwyższej siły, jeśli nie geniuszu. (J. Broszkiewicz: Doktor Twardowski)

Było to sprzeczne z elementarnymi odruchami pilota, ale Gubała wspiął się na wyżyny geniuszu i po prostu skrzył. (A. Baniewicz: Drzymalski przeciw Rzeczpospolitej)

⁹ J. Pieter: *Słownik psychologiczny*. Katowice 2004, s. 105.

¹⁰ <http://www.slovorod.ru/etym-cyganenko/cyg-g.htm> [data dostępu: 14.09.2016].

¹¹ H. Delf, J. Georg-Lauer, Ch. Chackenesch, M. Lemcke: *Leksykon filozoficzny dla młodzieży*. Warszawa 1996, s. 91.

¹² Cytat z: И. Кант: *Антропология с прагматической точки зрения*. СПб 1999, s. 426.

¹³ G. Lakoff, M. Johnson: *Metafory...*, s. 36.

Все одинаково признают в нём первостепенный художественный талант, возвышающийся иногда до гениальности [...] (С. Соловьев: Три речи в память Достоевского)

W metaforach przestrzennych geniusz przedstawiony jest często jako ktoś, kto dorównuje samemu Bogu:

*Uważa też, że dorównuje Bogu swą wielkością i **geniuszem**. (sciaga.pl) Język polski »)*

*Он стоял настолько выше как признанный гений, что мог считаться не только председателем нашей попойки, но **самим Богом поэзии** (В. Катаев: Алмазный мой венец)*

Geniusz to określenie stosowane do stwórcy świata, niekoniecznie w postaci Boga:

*Kartezjuszowi wydawało się, że istnieje **złośliwy geniusz, który rządzi światem**. To jest piękna metafora i bardzo trafna. (A. Michnik, J. Tischner, J. Żakowski: Między Panem a Plebanem)*

*Doktryna Darwina byłaby zrozumiała tylko wtedy, gdyby istniał **dobroczynny geniusz, który pomaga ewolucji z zewnątrz**. (L. Kołakowski: Bergson)*

W mitologii rzymskiej geniusz to „duch opiekuńczy każdego mężczyzny, a także zbiorowości i miejsca”¹⁴. Według słownika Ożegowa to „дух — покровитель человека, позже — вообще олицетворение добрых или злых сил”¹⁵. Dlatego w języku rosyjskim często stosowane są wyrażenia *добрый гений*, *злой гений*, których polskimi odpowiednikami są połączenia *dobry/zły duch*:

*Маму у нас в доме называли **добрым гением**. (А. Алексин: Сигнальщики и горнисты)*

Osobom uważanym za genialne oddawana jest cześć na wzór czci oddawanej istocie boskiej, np. przez pochylenie głowy:

*Madame Curie, **chylę głowę przed Pani geniuszem**. (M. Fox: Kobieta zaklęta w kamień)*

*Взглянем же на этого анонимного гения и **преклонимся перед ним** (А. Зализняк: Лингвистика по А.Т. Фоменко)*

¹⁴ <http://sjp.pwn.pl/szukaj/geniusza.html> [data dostępu: 19.09.2016].

¹⁵ С.Н. Ожегов: *Словарь...*, s. 132.

Geniusz, podobnie jak talent, rozkwita jak roślina, jeśli ma odpowiednie ku temu warunki:

Zdaniem Murraya, ludzki geniusz najlepiej rozkwita w kulturze, której najbardziej utalentowani przedstawiciele wierzą, że sensem ludzkiego życia jest spełnianie wyznaczonych celów. („Polityka” 2004, nr 18)

Ведь гений расцветает на той или иной социальной почве, великий художник зажигается верой своего времени. (<https://books.google.pl/books?id=hizrAwAAQBAJ>)

Geniusz jest zjawiskiem rzadkim, dlatego nie łączy się z takimi rzeczownikami, jak *wylęgarnia* czy *zagłębie*, lecz z *wyspą* jako obszarem izolowanym:

Gdzie i dlaczego powstawały wyspy geniuszu, sprzyjające rozkwitowi talentów? („Polityka” 2004, nr 18)

Остров гениев и науки пройдет на площади Революции, у памятника Карлу Марксу. (tripsmile.ru/mesta/36-ostrov-geniev-i-nauki)

Chorzy z tzw. syndromem Sawanta mimo upośledzenia wykazują wyjątkowe talenty w określonych dziedzinach, zwane *wyspami geniuszu*:

Poza tym sawanci posiadają izolowane obszary wyjątkowych umiejętności (tzw. wyspy geniuszu) (www.poradnikzdrowie.pl)

[...] отклонение в развитии компенсируется уникальной способностью больных иметь свой собственный «остров гениальности». (prosin-drom.com/psychopathological/sindrom-savanta.html)

W niniejszym artykule przeanalizowane zostały metafory potoczne, inaczej językowe, chociaż niewątpliwie na uwagę zasługują również metafory indywidualne, często poetyckie.

*[...] cały geniusz sztabu brytyjskiego i swą wolę zwycięstwa przelewał w skrzydła myśliwskich samolotów. (A. Fiedler: *Dywizjon 303*)*

*Конечно, Кисин — гений и ему некого расталкивать локтями, ибо там, где он плывёт, нет никого. (С. Спивакова: *Не всё*)*

Uważa się, że na przełomie XIX i XX wieku nastąpił upadek nimbu geniuszu, ponieważ w psychologii rozpoczęto badania nad kreatywnością i innowacyjnością, należącymi do czynników genialności¹⁶. Z czasem język potoczny na tyle zawładnął tym terminem, „że obecnie jego użyteczność nawet w najbardziej

¹⁶ H. Delf, J. Georg-Lauer, Ch. Chackenesch, M. Lemcke: *Leksykon filozoficzny...*, s. 92.

specjalistycznym kontekście budzi wątpliwości”¹⁷, o czym świadczą następujące przykłady:

[...] *po piwo przyjeżdża się cysterną, my nie mamy nawet jednej manierki. Budzi się geniusz naszych syberyjskich przyjaciół. Pędzimy do pijalni soków [...]* (E. Bendyk: *Zatruta studnia*)
Михаил Фёдорович был гений по части подвязывания верёвочек, подкручивания проволочек, изобретения затычек и заплаток. (Л. Улицкая: *Казус Кукоцкого*)

W języku potocznym zapomina się o założonej w definicji geniuszu wybitnej zdolności do twórczości oryginalnej. Opis taki może być jednak stosowany świadomie, w celu wyrażenia humoru lub ironii.

Porównując metafory wyrażające talent i geniusz w języku polskim i rosyjskim, zauważamy więcej podobieństw niż różnic. Zdaniem Galiny Zołotowej konstrukcje metaforyczne należą to tzw. nieizosemicznych modeli zdaniowych¹⁸. Okazuje się, że więcej różnic można zaobserwować w izosemicznych¹⁹, czyli podstawowych modelach niemetaforycznych, wyrażających talent w obydwu językach. Poza tym metafory dotyczące geniuszu są mniej różnorodne niż metafory wyrażające talent, gdyż geniusz, w odróżnieniu od talentu, jest zjawiskiem rzadko spotykanym. Do opisu geniuszu częściej wykorzystywane są metafory przestrzenne z orientacją „w górę”. Niewątpliwie najbardziej przydatne i uniwersalne do wyrażania różnego rodzaju uzdolnień okazują się metafory ontologiczne, ponieważ „kiedy potrafimy zidentyfikować nasze doświadczenia jako rzeczy lub substancje, wówczas potrafimy o nich mówić, kategoryzować je, a także grupować i kwantyfikować. Dzięki temu możemy też dokonywać na nich operacji rozumowych”²⁰.

Mimo że już od czasów renesansu człowiek przypisuje sobie zdolności twórcze, nadal trudne jest ich zdefiniowanie i określenie w sposób jednoznaczny. Dlatego zdaniem niektórych badaczy wieloznaczny język metaforyczny jest bardziej odpowiedni do tego celu niż jednoznaczny język naukowy²¹, co starałam się zaprezentować w niniejszym artykule.

¹⁷ A. Reber, E. Reber: *Słownik psychologii*. Red. polskiego wydania I. Kurcz, K. Skarżyńska. Warszawa 2005, s. 240.

¹⁸ Г.А. Зо́лотова: *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса*. Москва 2001, s. 127.

¹⁹ Ibidem, s. 127.

²⁰ G. Lakoff, M. Johnson: *Metafory...*, s. 48.

²¹ H. Delf, J. Georg-Lauer, Ch. Chackenesch, M. Lemcke: *Leksykon filozoficzny...*, s. 92.

Малгожата Борек

Метафорическое выражение таланта и гениальности
в польском и русском языках

Резюме

Талант и гениальность являются особыми способностями человека. В настоящей статье описывается языковая картина таланта и гениальности на основе анализа избранных метафор в русском и польском языках. Примеры для анализа почерпнуты из художественной литературы, национальных корпусов польского и русского языков, а также интернет-сайтов.

Более разнообразными оказываются метафоры, выражающие талант. Среди метафор, описывающих гениальность, преобладают пространственные метафоры с ориентацией «вверх». Сравнивая польские и русские метафорические конструкции, выражающие талант и гениальность, обнаруживаем больше сходств, чем различий в отличие от неметафорических конструкций.

Ключевые слова: метафорические выражения, пространственные метафоры

Malgorzata Borek

Metaphorical Expression of Talent and Genius
in Polish and Russian Languages

Summary

Talent and genius are special kinds of human capabilities. The following article presents the linguistic picture of talent and genius based on selected metaphors in the Polish and Russian languages. The examples for analysis were excerpted from literary works, national corpora of Polish and Russian, and websites.

The metaphors of talent are found to be more varied. Among the metaphors of genius, spatial metaphors oriented „upward” prevail. When comparing Polish and Russian metaphors of talent and genius, more similarities than differences are noticed, unlike in the non-metaphorical constructions.

Key words: metaphorical constructions, spatial metaphors

Artur Czapiga

Uniwersytet Rzeszowski

Mechanizm interpretacji wypowiedzi zawierających aprobatę (na materiale języka polskiego, rosyjskiego i angielskiego)

Pragmalingwistyczna analiza wypowiedzi jest działaniem niezwykle skomplikowanym, uwzględniającym wiele zmiennych. Wobec ogromu danych konieczna staje się umiejętna selekcja tych, które w konkretnym badaniu mają fundamentalne znaczenie i pozwolą znaleźć odpowiedź na postawione pytania. Niniejszy szkic jest próbą wypracowania uproszczonego modelu analizy aktów mowy z uwzględnieniem kontekstu i eksplikacji samego aktu.

Pragmatyczna analiza wypowiedzi, jako działanie wieloaspektowe, musi uwzględniać wiele danych. Wprowadzenie do badania kolejnych parametrów daje w rezultacie pełniejszy obraz obiektu rozważań, pociąga jednak za sobą ryzyko obniżenia jednoznaczności wyników interpretacji, wymaga więc zarówno rozważnego stawiania celów, jak i ostrożnego doboru narzędzi analizy językowej. Opis aprobaty będzie w związku z tym oparty na założeniach teorii aktów mowy w formie zbliżonej do koncepcji zaproponowanej przez Johna Searle'a, według którego punktem wyjścia do analizy mówienia jako działania jest illokucyjny cel wypowiedzi¹.

Aprobata jako akt mowy jest zjawiskiem, które w planie pragmalingwistycznym nie znalazło się, jak dotąd, w centrum zainteresowań językoznawców i nie doczekało się odrębnego opracowania, zwłaszcza w ujęciu porównawczym. Cenne uwagi na temat tego zjawiska można jednak znaleźć zarówno w pracach

¹ J.R. Searle: *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge 1969, s. 54—56.

z zakresu semantyki językowej², jak i w publikacjach o charakterze ogólnym bądź przy okazji rozważań problemów szczegółowych, kiedy pojawia się ono wśród innych opisywanych zjawisk³.

Analiza leksykograficzna pozwala określić znaczenie pojęcia *aprobata* jako ‘uznanie czegoś za dobre, słuszne, godne poparcia i zgoda na to’⁴; *aprobata* ‘czyichś działań, planów lub czyjegoś stanowiska w jakiejś sprawie to ich pochwała i przychylna zgoda na nie’⁵. Znamienne, że zarówno rosyjskojęzyczny odpowiednik opisywanego zjawiska (*одобрение*), jak i jego ekwiwalent angielskojęzyczny (*approval*) mają bardzo podobne znaczenie. Jest to: ‘признание хорошим, правильным; положительный отзыв, похвала’⁶; ‘отзыв, выражающий похвалу, признание успеха’⁷, także ‘похвала, одобрительный отзыв’⁸ oraz ‘the belief that something or someone is good or acceptable, a good opinion of someone or something, permission to do something, acceptance of an idea, action, plan, etc. often may suggest considerable esteem or admiration’⁹.

Na podstawie przytoczonych definicji słownikowych można przyjąć jedno wspólne dla analizowanych języków znaczenie, którego integralnymi elementami są:

- 1) pozytywna ocena przedmiotu aprobaty,
- 2) wyrażenie zezwolenia na działanie będące przedmiotem oceny.

² Por. m.in.: W. Grzybowski: *O znaczeniach czasowników „aprobować” i „zgadzać się”*. „Polonica” 1983, IX, s. 169—177; J. Pacuła: *Leksykalne wykładniki aprobaty we współczesnej polszczyźnie potocznej. Źródła — ewolucja — prognozy*. „Kwartalnik Językoznawczy” 2011, nr 2 (6), s. 32—50.

³ Por. m.in.: Z. Greń: *Semantyka i składnia czasowników oznaczających akty mowy w języku polskim i czeskim*. Warszawa 1994; E. Komorowska: *Metafunkcje: pytania, akceptacji i przeczenia jako wykładniki siły illokucyjnej wypowiedzi*. „Slavica Stetinensia” 1995, nr 5, s. 167—177; A. Wierzbicka: *English Speech Act Verbs*. Sydney 1987, s. 109—125; Ю.Д. Апресян: *Перформативы в грамматике и словаре*. «Известия АН СССР. Серия литературы и языка» 1986, № 3, т. 45, s. 208—223; Д.С. Ищенко: *Иллокутивные функции речевых актов положительной оценки (на материале англоязычного художественного дискурса)*. «Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта» 2013, вып. 2, s. 7—13.

⁴ *Słownik języka polskiego*. Red. M. Szymczak. T. 1—3. Warszawa 1978—1981. On-line: <http://sjp.pwn.pl/> [data dostępu: 02.08.2016].

⁵ *Inny słownik języka polskiego*. Red. M. Bańko. Warszawa 2006.

⁶ *Большой толковый словарь русского языка*. Red. С.А. Кузнецов. Санкт-Петербург 2014.

⁷ *Русский семантический словарь*. Red. Н.Ю. Шведова. Москва 1998. В: www.slovari.ru [data dostępu: 05.08.2016].

⁸ С.И. Ожегов и Н.Ю. Шведова: *Толковый словарь русского языка*. Москва 1998.

⁹ *Webster's Third New International Dictionary of the English Language, Unabridged*. Ed. in chief: P.B. Grove. Springfield 2008. On-line: <http://www.merriam-webster.com> [data dostępu: 23.08.2016].

Taka interpretacja znajduje odzwierciedlenie w następującej eksplikacji:

*W pełni akceptuję / podoba mi się X (lub jego postępowanie / działanie),
wyrażam zgodę na działanie X (lub na wynik tego działania).*

Uznanie badanego zjawiska za obecne w opisywanych kulturach i „działające” według podobnych mechanizmów stanowi podstawę do dalszej analizy w planie porównawczym jako pojęcia identycznego. Zasadniczą trudnością na tym etapie okazuje się fakt, że sens aktów mowy może być wyrażony nie tylko za pomocą czasowników danego aktu mowy, lecz także za pomocą innych środków językowych. Aprobata należy właśnie do tego typu aktów i bardzo rzadko werbalizowana jest za pomocą form *aprobuje / одобряю / approve*. Por.:

Aprobuję twój pomysł wyjazdu na wakacje.

Я одобряю твоё решение помочь маме.

I approve your suggestion to make lasagna for dinner.

Przytoczone przykłady nie brzmią naturalnie, zdecydowanie lepiej w roli wypowiedzi aprobatywnych, zwłaszcza w rejestrze nieformalnym, sprawdzają się inne leksemy, wyrażenia lub nawet całe zdania¹⁰. W rozmytym i aktywnie zmieniającym się kontekście komunikacyjnym właściwa interpretacja takich replik może stanowić wyzwanie dla odbiorcy komunikatu. Co prawda, każdy nosiciel języka ma pewną wiedzę i umiejętności, które pozwalają mu odtworzyć potencjalne znaczenia danej wypowiedzi, jej funkcje pragmatyczne¹¹, jednak wybór tych najbardziej zbliżonych do intencji nadawcy zawsze obarczony jest pewnym ryzykiem pomyłki.

Przeprowadzając analizę językoznawczą, w dążeniu do klarowności eliminuje się wszystkie aspekty, które nie mają bezpośredniego wpływu na proces rozpoznawania właściwego znaczenia pragmatycznego danej repliki. W przypadku aprobaty ważne są role społeczne rozmówców, gdyż z racji obecności przyzwolenia ten akt mowy może być skutecznie wypowiedziany, jeśli nadawca ma kompetencje do wyrażenia zgody na wprowadzenie w życie propozycji poprzedniego aktu mowy. W praktyce oznacza to przewagę ról społecznych na rzecz nadawcy, przynajmniej w ograniczonym kontekście komunikacyjnym danej rozmowy. Nie wyklucza to poprawnie wypowiedzianej aprobaty względem przełożonego (pod warunkiem, że w zakresie obiektu oceny podwładny ma prawo decyzji, z racji np. przewagi kompetencji) czy względem osoby na podobnym poziomie ról społecznych (np. wobec przyjaciela), jednak kulturowo

¹⁰ Szerzej na ten temat zob. pracę autora: *Struktura aktu mowy aprobaty (na materiale języka polskiego, rosyjskiego i angielskiego)*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego” 2013, nr 80. Seria Filologiczna. Glottodydaktyka 5, s. 21—29.

¹¹ A. Awdiejew: *Klasyfikacja funkcji pragmatycznych*. „Polonica” 1983, IX, s. 53.

bądź sytuacyjnie nadawca uzyskuje chwilową przewagę (np. gdy wyrażona aprobata dotyczy wspólnego działania; wynik tego działania przynosi korzyść odbiorcy; nadawca poniesie pewien koszt wspólnego działania, np. straci czas).

Z przedstawionych rozważań wynika, że wpływ na właściwą ocenę wypowiedzi ma to, kim są nadawca i odbiorca¹², jakie relacje ich łączą, a wszystko to powinno być analizowane w świetle interpretacji obiektu ocenianego przez nadawcę, czyli obiektu aprobaty. Wspomniane elementy tworzą kontekst wypowiedzi¹³. W przypadku poszukiwania replik aprobatywnych model badania należy uzupełnić o cechy dystynktywne opisywanego aktu mowy, wynikające bezpośrednio z jego eksplikacji. Dla aprobaty jest to pozytywna ocena oraz wyrażenie przyzwolenia.

Przedstawiona metoda analizy pozwala przypisać wypowiedzi najbardziej prawdopodobne funkcje pragmatyczne, a rozczłonowanie badanych aspektów ułatwia określenie ich wpływu na ostateczne znaczenie repliki. Materiał egzemplifikacyjny pochodzi z korpusów¹⁴, a w centrum zainteresowania znalazły się repliki zawierające leksem *okay* / *okej* (w różnych wariantach pisowni) jako jeden z typowych markerów omawianego aktu mowy¹⁵. Porównajmy:

- (1) — *Możesz dalej u nas pisać! — kusił Jurek. — Dam ci pokój na górze, chłopcy idą do szkoły, my z Teresą w pracy, masz spokój i ciszę! Tylko moje papużki w klatce w ogrodzie poskrzekują. Najwyżej w lunch wywiozę cię na plażę, abyś się całkiem nie zapracował. Okay?*

— **Okay.** (J. Abramow-Newerly)

Kontekst wypowiedzi

nadawca: przyjaciel odbiorcy,

odbiorca: przyjaciel nadawcy,

rodzaj zwierzchności: brak zwierzchności formalnej, występuje zwierzchność sytuacyjna,

¹² Nadawca i odbiorca nie są rolami przypisanymi na stałe do konkretnych osób w danym procesie komunikacyjnym, lecz są ciągle aktualizowanymi funkcjami uczestników dialogu. Nadawca₁ może już w następnej wymianie dialogowej zostać odbiorcą₂ itd. (por. T. van Dijk: *Studies in the Pragmatics of Discourse*. The Hague/Berlin 1981, s. 191). W niniejszym szkicu każdy dialog interpretowany jest w odniesieniu do analizy wypowiedzi aprobatywnych, dlatego też w celu uniknięcia niejednoznaczności role nadawcy i odbiorcy zostają trwale przypisane rozmówcom według tego, który z nich był nadawcą aprobaty, a który jej odbiorcą. Tak też są traktowani uczestnicy dialogu we wszystkich komentarzach do materiału ilustracyjnego.

¹³ T. Ciecierski: *Zależność kontekstowa. Wprowadzenie do problematyki*. Warszawa 2011, s. 67; J. Lyons: *Semantics 2*. Cambridge 1977, s. 574—585.

¹⁴ <http://www.nkjp.uni.lodz.pl/> [data dostępu: 29.10.2016]; <http://www.ruscorpora.ru/search-main.html> [data dostępu: 25.10.2016], <http://www.natcorp.ox.ac.uk/> [data dostępu: 27.10.2016].

¹⁵ Zob. pracę autora: *Formalne wykładniki aprobaty w języku polskim, rosyjskim i angielskim*. W: *Świat Słowian w języku i kulturze X. Językoznawstwo. Semantyka. Pragmatyka. Kognitywizm*. Red. E. Komorowska, Ż. Kozicka-Borysowska. Szczecin 2009, s. 46.

obiekt aprobaty: propozycja zapewnienia warunków do pracy twórczej.

Eksplikacja

ocena: wyrażona pośrednio, na zasadzie domysłu,

przyzwolenie: wyrażone bezpośrednio, jednym słowem (*okay*).

Komentarz

Analizowaną wypowiedź można zinterpretować jako aprobatę, gdyż reakcja na propozycję wyraża zarówno przyzwolenie (bezpośrednio), jak i pozytywną ocenę (wynikającą kontekstowo z wyrażanego przyzwolenia — „skoro na coś wyrażam zgodę, to również pozytywnie to oceniam”). Zwierzchność sytuacyjna jest w opisywanym przykładzie znikoma i wynika z faktu, że odbiorcy zależy na tym, by przyjaciel mieszkał w jego domu, dlatego nadawca niejako wyświadcza przysługę odbiorcy, przystając na tę propozycję. Jednowyrazowa replika aprobatywna jest łatwa w interpretacji, zwłaszcza że razem z nią nie występują żadne dodatkowe sygnały zapowiadające konieczność reinterpretacji z uwzględnieniem dodatkowych zmiennych.

- (2) — *Нам нужно не знать, а уметь. Важно не знание, а дело! Если вы можете заставить нас делать дела так, как мы должны их делать, то я с удовольствием выслушаю вас и заплачу вам столько, сколько попросите!*

— *Отлично!* — *ответил Ли.* — *За 20 минут я могу рассказать вам о том, что повысит эффективность ваших действий по крайней мере на 50%.*

— *Окей,* — *согласился Шваб,* — *валяйте. У меня как раз столько осталось до отхода поезда.* (A. Мороз)

Kontekst wypowiedzi

nadawca: szkoleniowiec,

odbiorca: potencjalny klient,

rodzaj zwierzchności: zwierzchność formalna (na zasadzie klient — usługodawca),

obiekt aprobaty: propozycja przeprowadzenia szkolenia.

Eksplikacja

ocena: wyrażona pośrednio, na zasadzie domysłu,

przyzwolenie: wyrażone bezpośrednio, marker aprobaty (*окей*) został uzupełniony zachęceniem do działania (*валяйте*) oraz wyjaśnieniem ograniczeń czasowych proponowanego szkolenia (*у меня как раз столько осталось до отхода поезда*).

Komentarz

Na podstawie przeprowadzonej analizy można zaliczyć badaną wypowiedź do replik aprobatywnych. Nadawca jako potencjalny klient zajmuje wyższą pozycję społeczną niż odbiorca, gdyż to od jego decyzji zależy, czy odbędzie

się płatne szkolenie. Wypowiedź nie tylko sama zawiera marker aprobaty, lecz także zostaje uzupełniona o zachętę do działania i wyjaśnienie ograniczeń czasowych proponowanego szkolenia, które dopełniają przekaz, stając się częścią makroaktu mowy¹⁶.

- (3) *"I'm going to draw," Elisheva announced, flouncing out of the kitchen. She no longer had any interest in the proceedings in the kitchen.*
"Okay," her father agreed. "You can draw me cooking."
"Fine," Elisheva agreed. "I'll draw the two of you cooking, okay?"
"Okay," Gili approved, glad to be Abba's sole helper. (R. Arieli)

Kontekst wypowiedzi

nadawca: siostra odbiorcy,

odbiorca: siostra nadawcy,

rodzaj zwierzchności: brak zwierzchności formalnej, zwierzchność sytuacyjna,

obiekt aprobaty: propozycja namalowania obrazu.

Eksplikacja

ocena: wyrażona pośrednio, na zasadzie domysłu,

przyzwolenie: wyrażone bezpośrednio, marker aprobaty (*okay*).

Komentarz

Pomimo braku zwierzchności formalnej (rozmawiają siostry, sytuacja nieformalna — w domu, w gronie rodziny, podczas wykonywania codziennych obowiązków) można zauważyć zależność nieformalną. Odbiorca chce opuścić gotujących (pozostałe osoby to ojciec, brat i siostra) i zająć się malowaniem. Wyłamanie się z obowiązków domowych wymaga pozwolenia pozostałych, co rodzi zależność sytuacyjną. Wypowiedź nadawcy, zwłaszcza w kontekście wcześniejszego poparcia pomysłu przez ojca (zajmującego w danym dialogu najwyższą pozycję społeczną), jest kolejnym krokiem do wprowadzenia propozycji w życie, można więc sklasyfikować ją jako wypowiedź aprobatywną. Interpretację ułatwia w tym przypadku także część narracyjna, w której wyjaśnione zostało znaczenie wypowiedzi nadawcy (*Gili approved*).

Analiza przedstawionych przykładów, zgodna z przyjętymi założeniami metodologicznymi, pozwoliła zaliczyć je do wypowiedzi aprobatywnych. Prowadzone badanie zaowocowało również oznaczeniem niektórych replik jako nieaprobatywnych, pomimo wystąpienia w nich leksemów *okay* / *okej*. Porównajmy:

¹⁶ A. Rosińska-Mamej: *Ile jest makroaktów w akcie mowy, czyli o najczęstszych sposobach realizacji próśb we współczesnym języku polskim*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 2013, z. LXIX, s. 113—126.

- (4) *Pieniądze i ludzie idą tam, gdzie jest możliwość zysku. Zysk zależy od uwarunkowań ekonomicznych: nie GUT, jeno chemia afrodyzjaków. Postęp jest trwale sprzężony z chaosem wolnego rynku i stanowi jego bezpośrednie odbicie. Tak też i postęp jest chaotyczny, w sensie grafiki Mandelbrotowych zbiorów. Jakbyś tak się przyjrzał, nie ujrzałbyś koła, jeno rozszczepiony fraktal, a ja, ja, ja zawsze byłem i będę na końcu tej najcieńszej, najdłuższej gałęzi, najdalej wysuniętej w ciemność...*

— **Okay, okay**, nie sierdź się tak, przepraszam, przeczytam wszystko z uwagą. Słowo. No? Już dobrze? (J. Dukaj)

Kontekst wypowiedzi

nadawca: znajomy odbiorcy,

odbiorca: znajomy nadawcy,

rodzaj zwierzchności: brak zwierzchności formalnej,

obiekt aprobaty: przemyslenia dotyczące natury ekonomii.

Eksplikacja

ocena: wyrażona pośrednio, na zasadzie domysłu,

przyzwolenie: brak wyrażenia przyzwolenia.

Komentarz

Chociaż można by uznać proponowane przemyslenia (zawarte w opublikowanej książce i streszczane w wypowiedzi rozmówcy) za obiekt pozytywnej oceny i przyzwolenia nadawcy na uznanie ich za ogólnie obowiązujące, to wypowiedź reaktywna nosi raczej znamiona pójścia na kompromis z rozmówcą w celu jak najszybszego zakończenia dyskusji. Replika ta nie wnosi do rozmowy znaczenia aprobaty, a jedynie potwierdzenie, przy czym zdaje się ono mieć nadrzędny cel: zakończenie niechcianego elementu rozmowy i przejście do następnego tematu.

- (5) — *Но, понятно, если начальник начальника этого милиционера таких принципов не придерживается, то и у подчинённых его подчинённых их не будет.*

— *He вижу связи между Ходорковским и поборами гаишников, например. Ее просто нет.*

— **Окей**, не видите — и не видите себе дальше. (blog)

Kontekst wypowiedzi

nadawca: znajomy odbiorcy,

odbiorca: znajomy nadawcy,

rodzaj zwierzchności: brak zwierzchności formalnej,

obiekt aprobaty: interpretacja wydarzeń.

Eksplikacja

ocena: brak wyrażonej bezpośrednio oceny, niemożliwe odtworzenie pozytywnej oceny,

przyzwolenie: wyrażone bezpośrednio markerem *okej*.

Komentarz

Jakkolwiek analizowana wypowiedź zawiera przyzwolenie, to zupełnie pozbawiona jest pozytywnej oceny. Nadawca zgadza się, że odbiorca może mieć swoje zdanie na poruszany w rozmowie temat, daje jednak do zrozumienia, że jest to przejaw braku inteligencji lub oznaka pomijania oczywistych (w jego mniemaniu) faktów czy wręcz świadome postępowanie na przekór. Wobec takiej interpretacji stanowiska rozmówcy nadawca nie dostrzega powodów, by rozmowę kontynuować, i ostentacyjnie urywa temat zgodą pozorną.

- (6) *The sun had not yet risen when Eddie Aikau said he was going for help. "Are you crazy?" said David Lyman, captain of the Hokule'a. "It must be twenty miles to land."*

One of the cardinal rules of the sea was to stay by your boat.

*"It's **okay**. I'll take my board. It'll be the longest ride ever."* (A. Martin)

Kontekst wypowiedzi

nadawca: doświadczony marynarz,

odbiorca: kapitan statku,

rodzaj zwierzchności: zwierzchność formalna odbiorcy nad nadawcą,

obiekt aprobaty: propozycja powstrzymania się od niebezpiecznego działania.

Eksplikacja

ocena: bezpośrednio wyrażona ocena sytuacji, a nie propozycji rozmówcy,
przyzwolenie: brak.

Komentarz

W opisywanym dialogu przeciw sklasyfikowaniu analizowanej repliki jako aprobaty przemawia zarówno zależność formalna nadawcy od odbiorcy, jak i ustosunkowanie się nadawcy do przedmiotu rozmowy. Nadawca bezpośrednio odnosi się do sytuacji, oceniając ją jako dobrą (*It's okay*) i wyjaśniając szczegóły swojego planu (*I'll take my board. It'll be the longest ride ever*), wyraźnie więc widać, że nie zamierza zmieniać swojego postanowienia.

Analiza przykładów potwierdza skuteczność proponowanej metody analizy w rozpoznawaniu konkretnego aktu mowy. Przeprowadzone badanie nie wykazało znaczących różnic w sposobie werbalizacji aprobaty za pomocą leksemu *okay* i jemu pokrewnych (*o.k.*, *okejouku*, *okay-dokey* itd.) w zależności od języka, potwierdziło natomiast konieczność interpretacji każdego przypadku oddzielnie, z uwzględnieniem analizy kontekstu wypowiedzi. Jeśli poddawane badaniu repliki spełniają wszystkie warunki skuteczności określone dla danego aktu, tak jak w przykładach (1)–(3), to możemy jednoznacznie przypisać replikę do tegoż typu komunikacyjnego. Jeżeli zaś podczas analizy nie da się

dopasować kontekstu i eksplikacji wypowiedzi do przyjętych założeń, to replika nie stanowi realizacji oczekiwanej funkcji pragmatycznej, tak jak miało to miejsce w przykładach (4)—(6).

Przytoczone analizy wybranych wypowiedzi zawierających internacjonalizm *okay* potwierdziły skuteczność opisywanego modelu w rozpoznawaniu aprobaty. Takie podejście ma charakter biegunowy, pozwala stwierdzić, czy dana replika jest aprobatywna, czy nie. W celu dostosowania go do wykrywania innych aktów mowy należałoby uzupełnić model o elementy zawarte w ich eksplikacji. Rozbicie obiektu na czynniki oraz dobór do wykorzystania w modelu tylko części z nich znacznie uprościły proces interpretacji wypowiedzi. Dalsze dociekania naukowe powinny być poprowadzone w kierunku sprawdzenia skuteczności opisywanego modelu w analizie innych aktów mowy, jak również w dostosowaniu tej metody do wykrywania wtórnych funkcji pragmatycznych danej repliki.

Артур Чапига

Механизм интерпретации одобрительных высказываний
(на материале польского, русского и английского языков)

Резюме

Настоящая статья посвящена прагмалингвистическому анализу высказываний со значением одобрения. Предлагаемая здесь модель интерпретации этого типа ответных реплик содержит элементы контекста (говорящий, слушающий, социальные связи между ними) и экспликацию одобрения как акта речи (*вполне положительно оцениваю X; и даю мое согласие для действия X или для результата действия X*). Для проверки эффективности упомянутой модели, в настоящей работе проводится анализ польско-, русско- и англоязычных высказываний, содержащих лексему *окей*, с целью восстановить их прагматическое значение.

Ключевые слова: одобрительные высказывания, прагмалингвистический анализ

Artur Czapiga

**Mechanism of Interpretation of Utterances of Approval
(Based on the Material from Polish, Russian, and English)**

Summary

The following article is a pragmalinguistic analysis of utterances of approval. The proposed model of interpretation of this type of replies contains elements of both the context (sender, recipient, and network of social interdependencies between interlocutors) and explication of approval (*positive evaluation of X, approval of X and/or its results*). In order to check its effectiveness, an analysis was conducted of the pragmatic meaning of utterances with the lexeme *OK* in the Polish, Russian, and English languages.

Key words: utterances of approval, pragmalinguistic analysis

Polskie ekwiwalenty przekładowe chorwackiego przyimka *usprkos*

Zadaniem, jakie stawiamy sobie w tym tekście, jest ustalenie polskich przyimkowych ekwiwalentów tłumaczeniowych chorwackiego przyimka *usprkos*, należącego do grupy przyimków koncesywnych. Źródła leksykograficzne wyodrębniają dwa elementy znaczenia tego przyimka: pierwszy związany jest z działaniem przeciwnym czyjejs woli lub oczekiwaniom i wyrażaniem własnej odmiennej woli, przeciwstawianiem się komuś, drugi mówi o działaniu wbrew jakimś okolicznościom¹. Podstawową formą bliskoznaczną podawaną przez słowniki jest przyimek *unatoč*.

Usprkos to przyimek wtórny, pochodzący od wyrażenia przyimkowego *uz prkos*. W starszych tekstach obok formy *usprkos* występuje też forma *uprkos*. Jest ona notowana przez słowniki ogólne jako odrębne hasło odsyłające do hasła *usprkos*² albo podawana w tym samym co *usprkos* artykule hasłowym jako forma potoczna tego przyimka³. W najnowszych słownikach ortograficznych, gramatykach oraz poradnikach językowych obecna jest jednak tylko forma *usprkos*, co stawia *uprkos* poza systemem języka chorwackiego⁴. Niemniej

¹ *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Gl. ur. Lj. Jojić. Zagreb 2015, hasło: *usprkos*.

² *Rječnik hrvatskog jezika*. Gl. ur. J. Šonje. Zagreb 2000; V. Anić: *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb 1998; *Hrvatski jezični portal*, <http://hjp.znanje.hr/>, hasło: *uprkos* [data dostępu: 05.09.2016].

³ *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika...*, hasło: *usprkos*.

⁴ Przyimek *uprkos* pojawia się jeszcze w wydany w 1994 roku słowniku ortograficznym języka chorwackiego (*Hrvatski pravopis*), ale określany jest jako forma silnie stylistycznie naćchowana, jako wyraz, który „valja upotrebljavati s većim oprezom i s posebnim znanjem” (S. Babić, B. Finka, M. Moguš: *Hrvatski pravopis*. Zagreb 1994, s. 195). Natomiast w zak-

postać *uprkos* notowana jest w dziełach takich pisarzy, jak Miroslav Krleža, Mirko Božić, Miljenko Jergović, zaś niektórzy autorzy, jak Dubravka Ugrešić, używają obu form wymiennie. Skłoniło nas to do uwzględnienia tej formy w badaniach na prawach wariantu i zapisu *u/s/prkos*, na podstawie rozwiązania proponowanego przez Palicia⁵.

Kwestią, którą należy również poruszyć, jest podwójna rekcja przyimka *u/s/prkos*: rzeczowniki poprzyimkowe mogą przybierać postać celownika lub dopełniacza. Większość źródeł, przeważnie normatywnych, podaje, że użyciem zgodnym z normą standardowego języka chorwackiego jest celownik⁶. Jednak niektórzy z językoznawców sankcjonują poprawność obu rekcji, przypisując użycie z dopełniaczem warstwie potocznej języka⁷.

Przyimek *u/s/prkos* mimo częstszego szyku prepozycyjnego może wystąpić także w postpozycji. Według autorów *Hrvatske gramatike*⁸ takie użycia służą do podkreślenia, uwydatnienia relacji.

Podstawową funkcją składniową badanego przyimka jest funkcja okolicznika przyzwolenia (*priložna oznaka dopuštanja*). Wchodzi on ponadto w skład wyrażień, które pełnią inne funkcje składniowe. W połączeniu z zaimkiem *tomu* pełni funkcję spójnika na poziomie tekstu. Silić i Pranjković⁹ mówią o takim wyrażeniu przyimkowym *priložna oznaka zamjeničkog tipa*, tj. okolicznik typu zaimkowego, który pełni funkcję spójnika na poziomie tekstu (chorw. *konektor*) i jest anaforą, np.:

Za ispit iz matematike spremao se tri mjeseca. Usprkos tomu izgubio bi godinu.

Ponadto forma ta jest komponentem analitycznego spójnika *usprkos tome što* wprowadzającego zdanie podrzędne okolicznikowe przyzwolenia, np.:

Usprkos tome što su potpisali sporazum, on ih je tužio.

tualizowanym zgodnie z zaleceniami Rady Języka Chorwackiego (Vijeće za normu hrvatskoga standardnog jezika) kolejnym wydaniu tego słownika forma ta nie jest już uwzględniana (S. Babić, M. Moguš: *Hrvatski pravopis: usklađen sa zaključcima Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb 2010).

⁵ I. Palić: *Dativ u bosanskoj jeziku*. Sarajevo 2010.

⁶ Np. S. Babić, B. Finka, M. Moguš: *Hrvatski pravopis...*; N. Opačić: *Reci mi to kratko i jasno*. Zagreb 2009; A. Frančić, M. Mihaljević, L. Hudeček: *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskom standardnom jeziku*. Zagreb 2005; Lj. Jonke: *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb 1965; *Jezični savjetnik s gramatikom*. Ur. S. Pavešić. Zagreb 1971; E. Barić i dr.: *Hrvatska gramatika*. Zagreb 1995; *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika...*, *Rječnik hrvatskog jezika...*

⁷ B. Belaj, G. Tanacković-Faletar: *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga prva: Imenska sintagma i sintaksa padeža*. Zagreb 2014, s. 385.

⁸ E. Barić i dr.: *Hrvatska gramatika...*, s. 598.

⁹ J. Silić, I. Pranjković: *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb 2007, s. 308 i 362.

Z kolei w połączeniach *usprkos svemu*, *usprkos tomu* może mieć wartość modulanta czy też partykuły (*modifikator*, *samostalna čestica*) o znaczeniu chorwackiego *ipak*, tu jednak zaobserwować można niezgodności w klasyfikacji, np. Palić¹⁰ używa dla tego typu połączeń terminu *priložni izraz*.

Badanie ma charakter konfrontatywny z wykorzystaniem ekwiwalencji przekładowej. Zakłada to stworzenie korpusu równoległego składającego się z chorwackich oryginałów i ich polskich tłumaczeń. Źródłem doboru materiału językowego stały się współczesne teksty literackie. Wstępny korpus zawiera 34 utwory prozatorskie, w większości powieści, jednak w czasie ekscerpacji stwierdzono, że tylko w 16 z nich występuje forma *u/s/prkos*¹¹. Odrzucono te użycia, w których przyimek jest komponentem spójnika podrzędnego *usprkos tome*, mającego za ekwiwalent zgramatyzowane wyrażenie */po/mimo że, iż*, oraz te ekscerpty, które zostały pominięte w procesie tłumaczenia na język polski bądź których tłumaczenie było bardzo odległe od oryginału. Ostatecznie badaniu poddano 51 jednostek języka wyjściowego i tyle samo jednostek języka przekładu¹². Niska liczba wystąpień przyimka *usprkos* potwierdza rzadkość tego przyimka w tekstach literackich pisanych prozą.

Analizę przyimkowych ekwiwalentów rozpoczniemy od przeglądu polskich przyimków, będących wykładnikami relacji przyzwolenia. Klemensiewicz¹³

¹⁰ I. Palić: *Dativ u bosanskome jeziku...*, s. 326.

¹¹ Są to pozycje: M. Božić: *Colonnello/Bomba*. Zagreb 1985; Idem: *Kurlani gornji i donji*. Zagreb 1952; V. Desnica: *Proljeća Ivana Galeba*. Zagreb 2004; Z. Ferić: *Mišolovka Walta Disneya*. Zagreb 1996; *Goli grad*. Ur. K. Bagić. Zagreb 2003; J. Horvat: *Besa I*. Zagreb 2005; M. Jergović: *Otac*. Beograd 2010; M. Kovač: *Vrata od utrobe*. Zagreb 1978; M. Krleža: *Banket u Blitvi III*. Sarajevo 1973; I. Kušan: *Zagonetni dječak*. Zagreb 1995; P. Matvejević: *Mediterranski brevijar*. Zagreb 1990; S. Novak: *Izvanbrodski dnevnik (tri putovanja)*. Zagreb 1976; N. Orhel: *Uzbuna na odjelu za rak*. Zagreb 1990; R. Simić: *Mjesto na kojem ćemo provesti noć*. Zagreb 2000; D. Ugrešić: *Muzej bezuvjetne predaje*. Beograd 2008; Idem: *Nikog nema doma*. Beograd 2005.

¹² Przekłady, które weszły w skład korpusu, to: M. Božić: *Colonnello*. Przeł. M. Krukowska. Warszawa 1978; M. Božić: *Ród Kurlanów*. Przeł. M. Krukowska. Warszawa 1960; V. Desnica: *Niespokojne wiosny*. Przeł. Z. Stoberski. Warszawa 1960; Z. Ferić: *Pułapka na myszy Walta Disneya*. Przeł. G. Đurdev, M. Korpanty, A. Krukowska. Sejny 2007; J. Horvat: „Besa” — *dziennik podróży*. Przeł. J. Knabe. Gdańsk 1981; M. Jergović: *Ojciec*. Przeł. M. Petryńska. Wołowiec 2012; *Nagie miasto*. Red. K. Bagić. Przeł. grupa tłumaczy. Katowice 2009; M. Kovač: *Drzwi żywota*. Przeł. G. Łatuszyński. Łódź 1988; M. Krleža: *Bankiet w Blitwie*. Przeł. M. Krukowska. Warszawa 1968; I. Kušan: *Zagadkowy chłopiec*. Przeł. D. Ćirlić-Straszyńska. Warszawa 1966; P. Matvejević: *Brewiarz śródziemnomorski*. Przeł. D. Ćirlić-Straszyńska. Sejny 2003; S. Novak: *Dziennik pozapokładowy*. Przeł. D. Ćirlić-Straszyńska. Warszawa 1979; N. Orhel: *Alarm na oddziale onkologii*. Przeł. W. Romanowski. Warszawa 1999; R. Simić: *Miejsce, w którym spędzimy noc*. Przeł. M. Hopfer. Olsztyn 2003; D. Ugrešić: *Muzeum bezwarunkowej kapitulacji*. Przeł. D.J. Ćirlić. Izabelin 2002; D. Ugrešić: *Nikogo nie ma w domu*. Przeł. D.J. Ćirlić. Kraków 2008.

¹³ Z. Klemensiewicz: *Zarys składni polskiej*. Warszawa 1953, s. 35.

wymienia tu pięć jednostek — przyimków wtórnych: *mimo*, *pomimo*, *wbrew*, *na przekór*, *przeciw*. W pracach poświęconych zagadnieniom przyimków wtórnych do tej listy dodane są przyimki: *przeciwko*, *bez względu na*¹⁴ oraz *niezależnie od*¹⁵. W badanych tekstach tylko pięć z nich wystąpiło w charakterze ekwiwalentów przekładowych chorwackiego *u/s/prkos*, przy czym można było zaobserwować znaczne różnice w ich frekwencji. Były to przyimki: *mimo* + G. (15 powtórzeń), *wbrew* + D. (12 powtórzeń), *na przekór* + D. (11 powtórzeń), *pomimo* + G. (3 powtórzenia), *niezależnie od* + G. (1 powtórzenie). Jako ekwiwalent wystąpiło także wyrażenie *za cenę* + A. (1 powtórzenie) zaklasyfikowane przez Milewską¹⁶ do przyimków wtórnych o znaczeniu zastępstwa i wymiany z odcieniem rezultatywnym.

Choć analizie poddane będą jedynie ekwiwalenty przyimkowe, gwoili informacji podajemy także inne, jednostkowe ekwiwalenty, które wystąpiły w polskim materiale. Są to wyrażenia przyimkowe: *na złość* (1 poświadczenie), imiesłowy: *pomijając* (1 poświadczenie), *nie zważając na* (1 poświadczenie), modulant *właściwie* (1 poświadczenie) oraz zdania podrzędne przyzwolenia (4 poświadczenia).

Omówienie poszczególnych ekwiwalentów składać się będzie z charakterystyki semantycznej, frekwencyjnej oraz zbadania prawostronnej, tj. najistotniejszej, łączliwości przyimków, ze zwróceniem uwagi na możliwe ograniczenia leksykalne.

Wymienione ekwiwalenty przyimkowe poza wyrażaniem relacji przyzwolenia zaliczanej do relacji przyczynowej, różnią się niuansami znaczeniowymi, co widoczne jest zarówno w definicjach słownikowych, jak i w definicjach zawartych w monografiach poświęconych przyimkom, a w przypadku wyrażania kilku relacji istotna jest też kolejność, w jakiej te funkcje są w źródle leksykograficznym wymieniane. Dodatkowej informacji dostarczają także synonimy przyimka podawane przez definiujących.

Najczęstszy przyimek *mimo* + G. oraz jego wariant *pomimo* + G.¹⁷ informuje o współwystępowaniu niesprzyjających lub przeciwdziałających okoliczności¹⁸

¹⁴ M. Lesz-Duk: *Przyimki wtórne w języku polskim*. Częstochowa 2011, s. 129.

¹⁵ B. Milewska: *Przyimki wtórne we współczesnej polszczyźnie*. Gdańsk 2003, s. 134—135.

¹⁶ Ibidem, s. 156.

¹⁷ Do potraktowania tych dwóch form jako wariantów skłaniają zwykle jednobrzmiące definicje leksykograficzne, a *Inny słownik języka polskiego PWN* (red. M. Bańko, Warszawa 2000) zamieszcza te formy w jednym haśle ze spójnikiem „lub” („mimo lub pomimo”). Niektórzy badacze w swych pracach (np. M. Lesz-Duk: *Przyimki wtórne...*, s. 129), omawiają te dwie formy w jednym podrozdziale, nie wskazując na różnice semantyczne ani stylistyczne. O takim samym zakresie funkcji obu form wspomina Milewska, pisze jednak, że prefiks *po-* „może tylko [...] nieco dobitniej podkreśla zaistniałą przyczynę” (B. Milewska: *Słownik polskich przyimków wtórnych*. Gdańsk 2003, s. 85) i jest mniej częsty niż *mimo*.

¹⁸ B. Dunaj: *Współczesny słownik języka polskiego*. [CD-ROM]. Warszawa 2007.

czy oznaczaniu rozbieżności między tym, co się dzieje, a tym, czego się należało spodziewać¹⁹, przyczynie, która mimo wszystko nie przeszkodzi w zaistnieniu danego stanu rzeczy lub czynności²⁰. We współczesnym języku polskim *mimo* i *pomimo* mają rekę dopełniaczową, zaś ustalone połączenia cechują się starą formą biernikową (*mimo to, mimo wszystko, pomimo wszystko*²¹).

Drugi co do liczby powtórzeń przyimek *wbrew* ma według USJP²², SJPWN²³ oraz ISJP²⁴ dwa znaczenia: pierwsze komunikuje, „że coś się stało w sposób niezgodny z tym, o czym jest mowa”²⁵, drugie, zawierające aspekt wolitywny, informuje, że działanie jest niezgodne z wolą określonej osoby. Należy jednak nadmienić, że część źródeł nie podaje w definicjach drugiego ze znaczeń²⁶. Jako wyrażenia synonimiczne źródła podają: *pomimo, bez względu na*²⁷, *na przekór*²⁸.

W definicjach przyimka *na przekór* + D. wymieniane są te same składniki znaczenia, jakie przypisuje się przyimkowi *wbrew*, lecz w pierwszej kolejności podawany jest z reguły aspekt niezgodności z czyjąś wolą. Niektóre definicje zawierają ponadto takie określenia, jak ‘celowe działanie’²⁹. USJP zaznacza, że działanie wykonane jest przez agensa żywotnego: ‘ktoś postąpił niezgodnie z czyjąś wolą’³⁰. Synonimy najczęściej wymieniane przez słowniki to: *mimo* (USJP), *na złość komuś, wbrew* (WSJP). W ISJP natomiast dobór synonimów uwarunkowany jest znaczeniem, w jakim występuje omawiana formacja, por. ‘niezgodnie z czyjąś wolą’ *wbrew*; ‘niezgodnie z okolicznościami’ *mimo, wbrew* (ISJP).

Jako pojedyncze użycia wystąpiły wyrażenia *niezależnie od* + G. i *za cenę* + G., które z adnotacją „przyimek wtórny” występują tylko w słowniku Milewskiej³¹. *Niezależnie od* + G w źródłach leksykograficznych funkcjonuje jako przysłówek (WSJP, ISJP) lub nie jest opatrzony żadnym kwalifikatorem (USJP, SJPDor.³²). Jego znaczenie sklasyfikowane jest jako koncesywne i „wskazuje na

¹⁹ Słownik języka polskiego PWN. On-line: <http://sjp.pwn.pl/> [data dostępu: 23.08.2016]; M. Lesz-Duk: *Przyimki wtórne...*, s. 129.

²⁰ B. Milewska: *Słownik polskich przyimków...*, s. 38.

²¹ Milewska (ibidem, s. 84) nadmienienia połączenie *pomimo* z biernikiem jako nieaktualne, badania korpusowe oraz inne źródła (np. USJP) potwierdzają użycie z tym przypadkiem w sfracologizowanym zwrocie *pomimo wszystko*.

²² *Uniwersalny słownik języka polskiego*. [DC-ROM]. Warszawa 2004.

²³ *Słownik języka polskiego PWN...*

²⁴ *Inny słownik języka polskiego PWN...*

²⁵ *Uniwersalny słownik języka polskiego...*, hasło: *wbrew*.

²⁶ M. Lesz-Duk: *Przyimki wtórne...*, s. 130; B. Dunaj: *Współczesny słownik języka polskiego...*, hasło: *wbrew*; B. Milewska: *Słownik polskich przyimków...*, s. 101.

²⁷ B. Dunaj: *Współczesny słownik języka polskiego...*, hasło: *wbrew*.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem, hasło: *na przekór*; M. Lesz-Duk: *Przyimki wtórne...*, s. 130.

³⁰ *Uniwersalny słownik języka polskiego...*, hasło: *na przekór*.

³¹ B. Milewska: *Słownik polskich przyimków...*

³² *Słownik języka polskiego*. Red. W. Doroszewski. Warszawa 1958—1969, hasło: *niezależnie*.

okoliczność, która nie przeszkodzi zaistnieniu zdarzenia, o którym mowa”. Jego synonimem jest wyrażenie *bez względu na*³³.

Przyimek wtórny *za cenę* + G. jest jedynym ekwiwalentem o znaczeniu innym niż koncesyjne. Łączy on w sobie znaczenie zastępstwa z jednoczesnym wskazaniem na skutek wymiany, zaś sugerowany synonim to *kosztem*³⁴.

Badanie ograniczeń w prawostronnym otoczeniu ekwiwalentów i jego możliwego wpływu na wybór danego ekwiwalentu przez tłumacza należy rozpocząć od ustalenia ograniczeń łączliwości przyimka *u/s/prkos*. Z uwagi na to, że badanie takie do tej pory nie było przeprowadzone, postanowiliśmy wykonać je na materiale zgromadzonego korpusu chorwackiego. Wynika z niego, że przyimek *u/s/prkos* najczęściej łączy się z rzeczownikami abstrakcyjnymi (73% połączeń) oznaczającymi przeważnie czynność (dewerbatywy), np. *nastava*, *plać*, *obećanie*, *lječenje*, *gundanje*, znacznie rzadziej nazywającymi zjawiska atmosferyczne: *žega*, *svježina*, *vjetar*, stany emocjonalne, intelektualne, fizyczne: *sumnja*, *pamet*, *strah*, *vrtoglavica*, nazwy chorób: *sida*, *šećerna bolest*, inne: *tržište*, *šanse*, *interesi*, *argumenti*, *logika*, *ime*, *predračuni*, *činjenica*.

Rzeczowniki konkretne wystąpiły w badanym materiale rzadko (7%), zaś w grupie tej nad rzeczownikami żywotnymi (2% — *tješitelj*) przeważały rzeczowniki nieżywotne (5% — *svijeće*, *noge*). Stosunkowo liczną grupą jednostek poprzyimkowych były zaimki, w tym upowszechniające: *sav* (16%), *svi* (~2%) i wskazujące: *taj* (~2%).

Wyczerpująca analiza prawostronnego otoczenia ekwiwalentów w przypadku niewielkiej liczby ekscerptów nie jest możliwa, szczególnie w przypadku pojedynczych użyć. Skłania to nas do podjęcia próby ustalenia ewentualnych ograniczeń dla ekwiwalentów częstych. Dane te dostarczą nam informacji o podobieństwach lub różnicach między użyciem przyimka chorwackiego i jego ekwiwalentów, co może być pomocne we wskazaniu ekwiwalentu podstawowego.

u/s/prkos → mimo, pomimo

Po przyimku *mimo* oraz jego wariantie *pomimo* według Lesz-Duk³⁵ w formie dopełniacza występują rzeczowniki nieżywotne, często abstrakcyjne. Po przyimku *mimo* jako ekwiwalencie *u/s/prkos* wystąpiły tylko rzeczowniki abstrakcyjne (10 wystąpień), w większości odczasownikowe:

Uprkos oglednoj nastavi ništa mi nije bilo jasno. (Ugrešić — *Nikog...*)

Mimo poglądowej lekcji nic nie było dla mnie jasne.

³³ B. Milewska: *Słownik polskich przyimków...*, s. 62.

³⁴ B. Milewska: *Przyimki wtórne...*, s. 127; Eadem: *Słownik polskich przyimków...*, s. 156.

³⁵ M. Lesz-Duk: *Przyimki wtórne...*, s. 127.

lub nazywające zjawiska meteorologiczne:

*Bilo je devet sati, a šuma ramena i glava nabijenih oko derutne hotelske firme u dnu ulice nije se prorjeđivala **usprkos** žezi...* (Simić)

*Była dziewiąta, a las ramion i głów zbitych wokół obdrapanego hotelowego szyldu w dole ulicy nie przerzedzał się **mimo** skwaru...*

Dość liczną grupę stanowiły połączenia z zaimkami w bierniku: za odpowiednik *u/s/prkos svemu* uznano wyrażanie *mimo wszystko* (4), a *u/s/prkos tomu* — *mimo to* (2):

*No, **usprkos svemu**, Silvestar — da vidiš — još i danas u bijelim svojim godinama zna podvignuti sinovima...* (Božić — Kurlani...)

***Mimo wszystko** Sylwester i dziś jeszcze — choć mu wiek głowę siwizną przyprószył — potrafi krzyknąć na synów...*

*Prisutnost bakterija u krvi je prolazna jer ih brzo unište obrambene snage tijela. **Usprkos tome**, živi uzročnici rasprše se po tijelu...* (Orhel)

*Bakteriemia ma karakter przejściowy i kończy się szybko pochłonięciem bakterii przez fagocyty w komórce śródbłonkowej. **Mimo to** część żywych bakterii rozprzestrzenia się po całym organizmie...*

u/s/prkos → wbrew

Przyimek *wbrew* miał w swoim prawostronnym otoczeniu rzeczowniki abstrakcyjne, np. *sumnje, interesi, pamet, logika, ime, opasnosti*; znacznie rzadziej występują tu rzeczowniki odczasownikowe: *gundanje, obećanje*:

***Usprkos svom imenu** nestao je tako solidno da se nikad ni jedna jedina daska njegova nije našla.* (Horvat)

***Wbrew swojej nazwie** zginął tak dokładnie, że się nigdy nie znalazła ani deska z niego.*

*...**uprkos njezinu gundanju** nije mijenjao kut ormara, ni torba u kutu, niti njezina namjena.* (Ugrešić — Muzej...)

*...**wbrew pomrukom** nie zmieniał się ani kąt szafy, ani torba w tym kącie, ani jej przeznaczenie.*

Pojedyncze użycia stanowią rzeczowniki konkretne nieżywotne: *noge* oraz żywotne: *tješitelj*.

*Kao da sam u jednom momentu zavoljela ljude **usprkos njihovim smrdljivim nogama**...* (Goli grad)

*Jakbym w tej chwili pokochała ludzi **wbrew ich śmierdzącym nogom**...*

— *Eto ću i ja za dan-dva umrijeti! I to se, **usprkos dvoje tješitelja**, obistinilo...*

— *Ot, ja juž za dzień, dva umrę! I tak się też stało, **wbrew dwojgu pocieszycielom**.*

u/s/prkos → na przekór

W kontekście prawostronnym przyimka *na przekór* znalazły się rzeczowniki abstrakcyjne, w tym odczasownikowe:

*Zanimljivo je da takvi, **usprkos poraznim rezultatima**, nikada ne odustaju od stopiranja... (Ferić)*

*Ciekawe, że oni właśnie, **na przekór porażkom**, nigdy nie rezygnują z łapania autostopu...*

*I vjerovao je da će ta klica „onog nečeg” **usprkos** čak i eventualnom dugom **namještanju violine** [...] na koncu konca sama po sebi izvući stvar na dobar put. (Desnica)*

I wierzył, że ziarenko owego „czegoś” nawet na przekór mozolnemu układaniu skrzypiec [...] znajdzie w sobie samym siłę do zwycięstwa.

Wyrażenie z zaimkiem upowszechniającym **usprkos svemu** tłumaczone jest jako *na przekór wszystkiemu* (2) lub *na przekór wszystkim przeszkodom* (1):

*Kada ju je tresla ledena groznica straha moja mama, **uprkos svemu**, uporno je ostala pri nikom potrebnom ritualu odlaska na očev grob. (Ugrešić — Muzej...)*

*Kiedy wstrząsnęła ją lodowata gorączka strachu — moja mama, **na przekór wszystkiemu**, uporczywie trzymała się nikomu niepotrzebnego rytuału odwiedzania grobu ojca.*

Dwa pozostałe ekwiwalenty przyimkowe *niezależnie od* oraz *za cenę* stanowiły pojedyncze poświadczenia. *Niezależnie od* jest ekwiwalentem ustalonego połączenia *usprkos tome*, który w danym kontekście może mieć wartość modułanta *jednak*.

*Bez obzira na to što smatram kako bi, u prilici u kojoj vam pišem, bilo kakav oproštaj s vama bio isključivo ceremonijalne prirode, želio bih vas, **uprkos tome**, upozotiri da sam svoju odluku da ostavim vašu zemlju stvorio takoreći prisiljen nekim grubim okolnostima... (Krlęža)*

***Niezależnie od tego**, że pożegnanie z Panem w zaistniałych warunkach mogłoby mieć charakter wyłącznie kurtuazyjny, chciałbym podkreślić, że*

moja decyzja opuszczenia waszego kraju była wywołana okolicznościami, których nie waham się nazwać brutalnymi.

Zdanie z wyrażeniem *za cenę* stanowi zaś przykład specyficznej interpretacji treści wynikającej z kontekstu. Tłumacz odchodzi tutaj od znaczenia przyzwolenia na rzecz znaczenia zastępstwa z jednoczesnym wskazaniem na skutek zamiany.

*Ali ono se, baš kao i rep, mnogo češće uvija, izvija i skreće ustranu; a to bi trebala pratiti i priča, **usprkos riziku** da zvuči nedosljedno i dosadno...* (Ugrešić — Muzej...)

*A skoro tak, dobrą rzeczą jest, gdy pamięć się potyka. Jednakże częściej zwija się, prostuje, odskakuje na wszystkie strony, dokładnie jak ogon: i tak powinno być z narracją, nawet **za cenę ryzyka**, że wyda się nielogiczna i nudna.*

Z przeprowadzonych badań wynika, że odpowiednikami chorwackich wyrażen przyimkowych z przyimkiem *u/s/prkos* są w 86% wyrażenia przyimkowe, spośród nich trzy można uznać za użycia częste, są to: *mimo*, *wbrew* oraz *na przekór*. Ustalenie podstawowego ekwiwalentu wymaga uwzględnienia kilku czynników: czynnika znaczeniowego, frekwencyjnego oraz aspektu związanego z kontekstem. Dane frekwencyjne wskazują na przyimek *mimo* jako najczęstszy polski odpowiednik, stanowiący 35% wśród ekwiwalentów przyimkowych i 29% na tle całego materiału. Jeśli włączymy w tę grupę przyimek *pomimo* (7%), traktując go jako wariant *mimo*, frekwencja wzrośnie do 42% (35% na tle całego materiału). Częstość kolejnych dwóch ekwiwalentów nie odbiega zbyt od frekwencji *mimo*. Przyimek *wbrew* wystąpił w 28% (24%) konstrukcji przyimkowych, a na *przekór* 26% (22%). Pozostałe pojedyncze użycia przyimków wtórnych *niezależnie od* oraz *za cenę* wynoszą 2% (>2%).

Najczęstszy odpowiednik nie obejmuje jednak wszystkich znaczeń chorwackiego *u/s/prkos*, ograniczając się do wskazywania działania niezgodnego z okolicznościami. Znaczenie niezgadzenia się z czyjąś wolą mają z kolei dwa pozostałe częste ekwiwalenty. Analizując jednak kolejność, w jakiej w definicjach słownikowych podawane są poszczególne znaczenia, stwierdzamy, że schemat układu przyimka *u/s/prkos* jest taki sam jak w definicji polskiego *na przekór*, tj. wyrażanie niezgodności z czyjąś wolą znajduje się jako znaczenie pierwsze.

Jak zasygnalizowano wcześniej, analiza kontekstu została ograniczona do najistotniejszego kontekstu prawostronnego. Pod tym względem *u/s/prkos*, w przypadku którego brak ograniczeń semantycznych w otoczeniu prawostronnym, znajduje swoje odpowiedniki w polskich przyimkach *wbrew* oraz *na przekór*. Przyimek *mimo*, jak pamiętamy, wykluczał użycie rzeczowników

żywotnych. Ekwiwalent ten często był przez tłumaczy wybierany w otoczeniu rzeczowników odczasownikowych. Występowały one także przy innych polskich odpowiednikach, jednak zdecydowanie rzadziej.

Biorąc pod uwagę bliskość znaczeniową oraz kontekst prawostronny jako podstawowy odpowiednik wskazałibymy przyimek wtórny *na przekór*, zaś jako dalsze — *wbrew* i *mimo*. Dla porównania przywołamy definicję zawartą w słowniku serbsko-chorwacko-polskim Vilima Frančića³⁶: jako pierwszy odpowiednik pojawia się tam przyimek *wbrew*, jako drugi *na przekór*, a zwrot *na złość* występuje jako odpowiednik trzeci. Przyimki *mimo* i *pomimo* nie są w artykule hasłowym odnotowane. Pokazuje to, że badanie ekwiwalentów przekładowych może posłużyć do weryfikacji informacji zawartych w słownikach dwujęzycznych lub stanowić materiał do opracowania nowego słownika.

Pozostając przy tematyce leksykografii, odniesiemy się do haseł słownikowych jednostek, które w materiale stanowiły polskie ekwiwalenty. Pierwsza uwaga dotyczy faktu, że niektóre z jednostek uznane przez wymienione wcześniej badaczki za przyimki wtórne, tj. *niezależnie od* czy *za cenę*, stanowią problem dla leksykografii pod względem sposobu odnotowania hasła w słowniku lub klasyfikacji gramatycznej. Druga uwaga dotyczy podawanych przez słowniki synonimów, które tylko w *Innym słowniku języka polskiego PWN*³⁷ odnoszone są do poszczególnych znaczeń przyimka koncesywnego. Porównując różne definicje słownikowe, można stwierdzić, że między jednostkami uznawanymi w nich za synonimiczne w rzeczywistości występują pewne różnice.

Przeprowadzone badanie konfrontatywne pokazuje również procesy zachodzące w porównywanych językach. Mowa tu o gramatyzacji niektórych połączeń określonych przyimków: chorwackiego *u/s/prkos* z zaimkiem upowszechniającym *sav* i wskazującym *taj* oraz polskich *mimo*, *pomimo* z zaimkami *wszystko*, *ten*. Szczególnie widoczne jest to w języku polskim, w którym obserwujemy utrzymanie starej formy biernikowej i frazeologizacji wyrażen. Utrata przez wyrażenie przyimkowe pierwotnego znaczenia na rzecz funkcji spójnika lub modulanta stwarza problemy z interpretacją funkcji takiego ciągu, co widoczne jest w literaturze zarówno chorwackiej, jak i polskiej. W gramatyce Silicia i Pranjkovića³⁸ wyrażenia takie omawiane są w rozdziale o okolicznikach, ale nazwane *priložna oznaka zamjениčkog tipa u funkciji konektora*. Palić z kolei używa terminu *priložni izraz*³⁹, zaś o łączeniu funkcji spójnikowej i modalnej mówią Nazalević Čučević i Cvitanušić Tvico⁴⁰. W polskich źród-

³⁶ V. Frančić: *Słownik serbsko-chorwacko-polski*. Warszawa 1987.

³⁷ *Inny słownik języka polskiego...*

³⁸ J. Silić, I. Pranjković: *Gramatika...*, s. 308.

³⁹ I. Palić: *Dativ u bosanskome...*, s. 326.

⁴⁰ I. Nazalević Čučević, J. Cvitanušić Tvico: *Načini izražavanja dopusnosti u hrvatskome jeziku*. V: *Bosanskohercegovački slavistički kongres I: Zbornik radova* (knjiga 1). Sarajevo 2012, s. 530.

łach możemy doszukać się odmienionych nazw dla ustalonych wyrażen *mimo wszystko* i *mimo to*, np. frazeologizm⁴¹, partykuła⁴²; *mimo to*: spójnik⁴³ lub przyśówek⁴⁴.

⁴¹ B. Milewska. *Słownik polskich przyimków...*, s. 37.

⁴² *Inny słownik języka polskiego...*

⁴³ *Uniwersalny słownik języka polskiego...*; B. Dunaj: *Współczesny słownik języka polskiego...*

⁴⁴ *Słownik języka polskiego...*

Сибилла Дакович

Польские переводные эквиваленты хорватского предлога *usprkos*

Резюме

В статье анализируются польские переводные эквиваленты хорватского предлога *usprkos*. Анализ корпуса современной хорватской литературы и ее польских переводов показал, что исследуемый предлог может переводиться на польский язык с помощью форм: *mimo*, *wbrew*, *na przekór*, *pomimo*, *niezależnie od*, *za cenę*. Основной переводной эквивалент *na przekór* был установлен в результате частотного и семантического анализа.

Ключевые слова: переводные эквиваленты, частотный анализ, семантический анализ, предлог

Sybilla Daković

Polish Translation Equivalents of the Croatian Preposition *usprkos*

Summary

The article is an analysis of Polish translation equivalents of the Croatian preposition *usprkos*. Based on the corpus of contemporary Croatian literature and its Polish translations, we conclude that this preposition can be translated as: *mimo* (in spite of, despite), *wbrew* (against), *na przekór* (in spite of, despite), *pomimo* (in spite of, despite), *niezależnie od* (regardless of), *za cenę* (at the cost of). The basic translation equivalent *na przekór* (in spite of, despite) has been determined through frequency analysis and semantic feature analysis.

Key words: translation equivalents, frequency analysis, semantic features, preposition

Katarzyna Dembska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Czeskie feminatywy zawodowe i ich polskie ekwiwalenty przekładowe

Charakterystyczną cechą języka czeskiego jest — wypracowana na drodze rozwoju historycznego i ustabilizowana w XIX wieku¹ — jego powszechność tworzenia form żeńskich od męskich (*přechylování*). Rodzimych użytkowników czeszczyzny nie dziwi zatem fakt obecności w nim również żeńskich derywatów nazw zawodowych. Dotyczy to nawet nominacji związanych z zawodami stereotypowo postrzeganymi jako zdominowane przez mężczyzn lub wskazujące na prestiż danej profesji czy stanowiska. W czeszczyźnie „bez obtíží lze též přechylovat akademické a vědecké tituly: bakalářka, magistra, inženýrka, doktorka, docentka, profesorka, kandidátka věd apod. Starší způsob titulování typu *paní docent Nováková*, *paní doktor Hrabáková* je zcela překonaný a dnes se už běžně neužívá”².

To, co tak naturalne dla języka czeskiego, potrafi stać się nie lada problemem w pracy polskiego tłumacza, który powinien uwzględniać nie tylko obowiązującą w języku docelowym (tu: polskim) wzorcową normę językową, ale również (a może przede wszystkim) normę użytkową. Taki przekład bowiem stanie się dla odbiorcy najbardziej czytelny.

Odnosnie do feminatywów zawodowych, niezależnie od tego, że Rada Języka Polskiego uznała je za „systemowo dopuszczalne”³, w polszczyźnie

¹ Nastąpiło wówczas ustalenie standardu i odmiany pisanej odradzającego się języka czeskiego (*spisovná čeština*).

² M. Pravdová, I. Svobodová: *Akademická příručka českého jazyka*. Praha 2014, s. 205.

³ „Jednakże, jak stwierdziliśmy na początku, formy żeńskie nazw zawodów i tytułów są systemowo dopuszczalne”. http://www.rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1359:stanowisko-rady-zyka-polskiego-w-sprawie-eskich-form-nazw-zawodow-i-tytuow [data dostępu: 03.09.2016].

występują jednak formy postrzegane przez rodzimych użytkowników języka jako kontrowersyjne, mniej prestiżowe, „dziwnie brzmiące”. Właśnie im poświęcony jest niniejszy artykuł, w którym zostaną zaprezentowane rezultaty eksperymentu mającego na celu analizę sposobów przekładu trzech wybranych czeskich feminatywów zawodowych, a mianowicie: *ministryně*, *prezidentka* oraz *řidička*. Są to bowiem leksemy, których bezpośrednie ekwiwalenty przekładowe (*ministra*, *prezydentka* — w znaczeniu głowy państwa oraz *kierowczynie*) pojawiają się w języku polskim głównie w mediach o charakterze profeministycznym, promujących tzw. widzialność kobiet w języku. Nazwy te nie były dotychczas rejestrowane w słownikach języka polskiego — ich obecność odnotowuje dopiero *Słownik nazw żeńskich polszczyzny* (Wrocław 2015)⁴.

W celu przeprowadzenia eksperymentu i ekscerpcji materiału badawczego wykorzystano korpus językowy InterCorp⁵. Stanowi on „projekt, który powstał na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Karola w Pradze. Jego celem jest zbudowanie obszernego równoległego korpusu synchronicznego, który obejmowałby jak najwięcej języków. W tworzeniu korpusu uczestniczą pracownicy naukowcy i studenci Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Karola, osoby związane z Czeskim Korpusem Narodowym, a także współpracownicy zewnętrznymi. InterCorp to rzeczywiście obszerny i ciągle rozwijający się synchroniczny korpus równoległy, obejmujący teksty w języku czeskim i 38 innych językach — w tym w języku polskim (wersja 8 — stan w lutym 2016⁶), dostępny online przez interfejs. Trzon korpusu, który stanowi półautomatycznie opracowana beletrystyka, jest uzupełniony automatycznie opracowanymi tekstami z zakresu publicystyki i prawa, a także zapisami debat parlamentarnych i napisami filmowymi. W sumie korpus obejmuje około 1,6 miliarda słów. Wszystkie teksty dysponują wiązaniem segmentów na poziomie zdania i w miarę możliwości są opatrzone lingwistyczną anotacją (z podaniem podstawowych form i kategorii morfologicznych) oraz danymi bibliograficznymi”⁷.

Nie jest to źródło niezawodne. Autorami niektórych przekładów (szczególnie napisów filmowych) są na przykład internauci, których cechuje czasem daleko idąca swoboda translatorska. Jednak pomimo wad korpus InterCorp okazuje

⁴ Warto jednak wspomnieć, że nazwę *prezydentka* w znaczeniu „przewodnicząca jakiejś organizacji, stowarzyszenia, kongresu, kobieta prezydująca” odnotowywał *Słownik wileński* z 1861 roku.

⁵ A. Rosen, M. Vavřín: *Korpus InterCorp — čeština, verze 8 z 4. 6. 2015. Ústav Českého národního korpusu FF UK*, <http://www.korpus.cz>; <https://ucnk.ff.cuni.cz/intercorp/> [data dostępu: 10.09.2016].

⁶ Od września 2016 roku jest już dostępna wersja 9.

⁷ A. Rosen: *InterCorp — a look behind the façade of a parallel Corpus / InterCorp — korpus równoległy od kuchni*, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/9708/02_Rosen.pdf?sequence=1&isAllowed=y [data dostępu: 10.09.2016].

się niezwykle pomocny w pracy tłumacza, zawiera rozwiązania translatorskie, a przede wszystkim dostarcza wielu inspiracji i informacji o tendencjach rozwojowych poszczególnych strategii tłumaczeniowych, które w odniesieniu do wybranych nazw zostaną szczegółowo omówione.

Ministryně

1. Wykorzystanie funkcji generycznej rzeczowników rodzaju męskoosobowego⁸.

<p>Nepodpořila nás dánská komisařka pro zemědělství, která společně s dánskou ministryní potravin, zemědělství a rybolovu (taktéž členkou dánské liberální strany Venstre) raději podporuje zemědělce v ničení pitné vody.</p>	<p>Nie otrzymaliśmy żadnego wsparcia ze strony duńskiej komisarz ds. rolnictwa, która wspólnie z duńskim ministrem ds. żywności, rolnictwa i rybołówstwa (również z Duńskiej Partii Liberalnej Venstre) wołałaby raczej poprzeć rolników w ich szansie na zniszczenie naszej wody pitnej.</p>
---	--

Kiedy jednak w przekładzie pojawia się podstawowa forma nazwy *minister* — mianownik liczby pojedynczej, trudno jednoznacznie orzec, czy jest to forma rodzaju męskoosobowego (ten *minister*), czy też forma nieodmienna — traktowana jako rodzaj żeński (ta *minister*). Występuje tu bowiem zjawisko homonimii międzyparadygmatycznej⁹, na przykład:

⁸ Za redaktorami *Słownika gramatyki języka polskiego* (Warszawa 2002, s. 215) Władysławem Gruszczyńskim i Jerzym Bralczykiem uznaje, że „rzeczowniki mają (zarówno w l. poj., jak i l. mn.) pięć rodzajów: męskoosobowy, męskożywotny, męskonieżywotny, żeński i nijaki, ale w l. poj. tylko rzeczowniki rodzaju męskoosobowego mają inne wymagania niż pozostałe, które nazywa się czasem (mając na myśli wymagania ich form l. mn.) rzeczownikami niemęskoosobowymi”.

⁹ Rzeczowniki nieodmienne zaliczane są do leksemów o paradygmacie defektywnym. Zob. np.: Z. Saloni: *Klasyfikacja gramatyczna leksemów polskich*. „Język Polski” 1974 (LIV), z. 1, s. 3—13; z. 2, s. 93—101; A.S. Dyszak: *Rzeczowniki i czasowniki defektywne w systemie fleksyjnym współczesnej polszczyzny*. „Bulletin de la société polonaise de linguistique” 2001, fasc. LVII, s. 141—154; P. Wojdak: *Paradygmat funkcjonalny a paradygmat formalny leksemu — trudne relacje*. „Poradnik Językowy” 2007, z. 6, s. 39—50.

Kraj i vláda otálejí, ministryně [pro mezinárodní spolupráci a integraci] Andrea Riccardiová nereaguje.	Władze regionu i rząd ukrywają się, minister Riccardi nie odpowiada.
Kandidáti na jeho post se zatím rýsují dva: ministr vnitra Alfredo Pérez Rubalcaba a ministryně obrany Carme Chacónová .	Można mówić o dwóch jego potencjalnych następcach — to minister spraw wewnętrznych Alfredo Pérez Rubalcaba oraz minister obrony Carme Chacón .

W czeskich ilustracjach tekstowych feminatywy zawodowe często są wspierane tzw. wykładnikami żeńskości: nazwiskami z charakterystycznym sufiksem *-ová* (jak w dwóch z przytoczonych przykładów), czasownikiem w formie czasu przeszłego, rzeczownikiem lub zaimkiem rodzaju żeńskiego, natomiast ich polskie przekłady prowadzą do swoistej „zmiany płci” desygnatu czeskiej nazwy, współwystępując z kolejnymi wykładnikami rodzaju męskoosobowego, na przykład:

Paní ministryně Espersenová uvedla , že to byl nejvýznamnější případ terorismu v Dánsku.	Minister Espersen powiedział , že to byl najpoważniejszy przypadek terroryzmu w Danii.
Kvůli rostoucí krizi se britská ministryně vnitra Theresa Mayová též rozhodla předčasně ukončit svou dovolenou.	Minister spraw wewnętrznych powrócił z wakacji, aby zająć się kryzysem, który najwyraźniej się pogłębia.
Má kolegyně z francouzské vlády, ministryně bydlení a měst, a zástupce ministerstva zahraničních věcí na summitu vyjádřili potěšení nad hojnou účastí Evropanů zastupujících nejrůznější společenské skupiny.	Můj kolega z francuskiego rządu, minister mieszkalnictwa i miast oraz przedstawiciel ministerstwa spraw zagranicznych wyrazili podczas niego uznanie dla wyjątkowego wsparcia dla przedmiotowego szczytu ze strony Europejczyków pochodzących z wszelakich środowisk.

2. Użycie nieodmiennej nazwy *minister* w połączeniu z wykładnikiem żeńskości *pani*.

Komise plně podporuje kandidaturu ministryně Christine Lagardeové.	Komisja w pełni popiera kandydaturę pani minister Christine Lagarde.
---	---

Ma to miejsce również w liczbie mnogiej:

I když stojí na okraji propasti — do níž nikdy nespadne, jak dokládají průzkumy — nedokáže se Silvio Berlusconi ubránit tomu, aby na ženy, ať už noční krasavice či ministryně , nepohlížel jako na kořist.	Nawet gdyby wyglądało na to, że jego popularność będzie coraz mniejsza — chociaż w rzeczywistości tak nie jest, co wynika z ostatnich sondaży — Berlusconi nie wyzbywa się skłonności, by traktować kobiety po swojemu i nieważne, czy są to panie z ochrony, czy panie minister .
--	---

Zaskakuje jednak fakt, że ekwiwalentem czeskiego wykładnika *paní* bywa w polskich przekładach forma *pan*, co powoduje dezinformację odnośnie do płci desygnatu czeskiej nazwy, na przykład:

Pane předsedající, pane komisaři, paní ministryně , přezkum směrnice o pracovní době upoutal pozornost a vzbudil obavy milionů Evropanů.	Panie przewodniczący, panie komisarzu, panie ministrze! Przegląd dyrektywy dotyczącej czasu pracy zwrócił uwagę i wzbudził wątpliwości milionów Europejczyków.
Děkuji, pane komisaři, i vám, paní ministryně , že jste si přišli vyslechnout naše názory.	Dziękuję panu, panie komisarzu, i panu, panie ministrze , za przybycie tu, aby wysłuchać naszych opinii.
Chtěl bych poděkovat panu ministerskému předsedovi Reinfeldtovi, paní ministryni Malmströmové , někdejší poslankyni Evropského parlamentu, a celé švédské vládě za jejich velmi aktivní spolupráci s Evropským parlamentem.	Chciałbym także podziękować panu premierowi Reinfeldtowi, panu ministrowi Malmströmw , byłemu posłowi Parlamentu Europejskiego i wszystkim członkom szwedzkiego rządu za aktywną współpracę z Parlamentem Europejskim.

3. Forma nieodmienna lub rzeczownik w rodzaju męskoosobowym z innymi wykładnikami żeńskości niż *pani* (przymiotniki, czasowniki w czasie przeszłym, imię żeńskie, imiesłowy przymiotnikowe).

Nová ministryně chce zavést přísnější pravidla.	Nowa minister chce zaostrzyć kryteria.
--	---

Christine Lagardeová byla pro silný záchranný fond a euroobligace už dříve, když ještě byla francouzskou ministrýní hospodářství a financí.	Kiedy byla ministrem gospodarki i finansów Francji Christine Lagarde opowiadała się za silnym funduszem ratunkowym i za tym, aby EBC wypuścił własne papiery.
El Mundo s cílem uklidnit veřejnost otiskl na titulní straně fotografii ministrýně zemědělství andaluské regionální vlády Clary Aguilero-vé , jak pojíždá okurku na jedné farmě v jižním Španělsku, aby bylo zřejmé, že „naším okurkám můžeme důvěřovat.“	A chcąc uspokoić czytelników, zamieszcza na pierwszej stronie zdjęcie minister rolnictwa regionalnego rządu Andaluzji, Clary Aguilera , na plantacji na południu Hiszpanii, zapewniającej , że „można mieć zaufanie do naszych ogórków”.

4. Pominięcie nazwy zawodowej i pozostawienie samej formy *pani*.

Chtěla jsem využít této příležitosti a zeptat se paní ministrýně , zda v Radě probíhá nějaká diskuse o problému stanovení minimálních cen alkoholických výrobků.	Chciałam skorzystać z tej okazji, by zapytać panią , czy Rada prowadzi debaty nad problemem minimalnych cen wyrobów alkoholowych.
Vážená paní ministrýně , říkala jste, že chceme ukázat světu, že dokážeme řešit klimatické změny, že jen nevyprávíme na evropských summitech, ale že kráčíme ruku v ruce s legislativou Evropské unie.	Powiedziała pani , že chcemy pokazać światu, że potrafimy stawić czoła problemowi zmiany klimatu, że nie tylko jesteśmy mocni w słowach w czasie naszych rozmów na szczytach europejskich, ale że przechodzimy do czynów, wprowadzając prawodawstwo w Unii Europejskiej.

5. Spůsob opisowy.

Poprvé v italských dějinách do ní bude jmenována i ministrýně afrického původu.	Po raz pierwszy w historii tego kraju tekę ministra obejmuje kobieta pochodząca z Afryki.
--	--

Jedním z důsledků toho, že se EU dostalo plného uznání státnosti, je to, že k nim nyní bude moci zdlouhavě hovořit paní baronka Ashtonová a pan Van Rompuy coby ministryně zahra- ničí a hlava nového státního útvaru.	Jedną z konsekwencji uznania UE za państwo jest to, że teraz w jej imieniu może się wypowiadać baronessa Ashton i pan poseł Van Rompuy, <i>pełniący odpowiednio funkcje ministra spraw zagranicznych</i> i nowego szefa państwa.
--	---

W wypadku zastosowania w czeskiej wypowiedzi szeregu form liczby mnogiej w polskim przekładzie zaobserwowano konstrukcję:

6. *Państwo* + liczba mnoga rzeczownika rodzaju męskoosobowego.

Komisařky, komisaři, paní ministryně, páni ministři , dnes v Lucemburku se musíte zhostit své odpovědnosti.	Państwo Komisarze, <i>Państwo Ministrowie!</i> Państwa dzisiejsze działania w Luksemburgu muszą przynieść chlubę Państwa urzędowi.
--	---

7. Ekwiwalent w rodzaju żeńskim (jeden przykład w korpusie).

Ano, ministryně obchodu Yvonne Boyerová.	Tak, <i>ministra</i> handlu, Yvonne Boyer.
---	---

Prezydentka

1. Wykorzystanie funkcji generycznej rzeczowników rodzaju męskoosobowego lub użycie formy nieodmiennej:

a) rodzaj męskoosobowy:

Žádný senátor nesdělí své sekretářce, že chystá atentát na prezidentku .	Jedno jest pewne: żaden senator nie wtajemniczyłby swojej sekretarki w plany zgładzenia <i>prezydenta</i> .
---	--

b) forma nieodmienna:

Prezidentce se dá věřit.	<i>Prezydent</i> Taylor można zaufać.
---------------------------------	--

c) przypadki niejednoznaczne — forma męskoosobowa lub nieodmienna:

Ano, Marku, ale budeš ji muset přerušit, protože s tebou chce mluvit prezidentka .	— Wiem, ale będzie pan musiał przerwać na chwilę wakacje. Prezydent chce pana widzieć.
Kde je prezidentka Roslinová?	Gdzie jest prezydent Roslin?
„Žádné takové riziko tady není”, říká prezidentka Jahjagová.	„Nie ma jakiegokolwiek ryzyka”, mówi prezydent Jahjaga.

2. Zastąpienie nazwy zawodowej inną — w tym nazwą własną.

Když hodiny odbily osmou, prezidentka opustila rodinu a odešla do Oválné pracovny.	Rozmawiali o przeszłości z rozbawieniem, o przyszłości z powagą i kiedy zegar uderzył ósmą, Florentyna opuściła rodzinę i poszła do Owального Gabinetu.
— Co si přejete, paní prezidentko ?	— Słucham, <i>madame</i> ?

3. Sposób opisowy.

Mně jsou souzený studený sprchy, dokud nezvolí nějakou prezidentku .	Będę brał zimny prysznic, dopóki nie wybiorą <i>baby na prezydenta</i> .
---	--

W wypadku tej nominacji tłumacz musi także wziąć pod uwagę jej różne znaczenia, np. *prezes(ka)* oraz *przewodnicząca*:

Tak jsem zavolał její prezidentce .	Zadzwońiłem do <i>Prezeski</i> .
Jsem prezidentka kosmetické části dallaského klubu.	Jestem <i>przewodniczącą</i> Klubu Piękna i Urody.
Zároveň se vede násilná znevažující kampaň proti ochráncům lidských práv, zejména proti Novému izraelskému fondu, nadaci, která financuje významné izraelské organizace na obranu lidských práv, a zvláště proti její prezidentce , Naomi Chazanové, bývalé poslankyni Knesetu,	Jednocześnie prowadzona jest kampania oszczerstw przeciwko obrońcom praw człowieka, głównie przeciwko organizacji New Israel Fund, fundacji finansującej działalność głównych izraelskich organizacji zajmujących się obroną praw człowieka, a w szczególności przeciwko

akademičce a intelektuálce známé pro své odhodlání bránit práva žen a mír.	jej <i>prezes</i> , Naomi Chazan, bylejš deputowanej do Knesetu, nauczycielce akademickiej i intelektualistce znanej z zaangażowania na rzecz ochrony praw kobiet i pokoju.
--	---

Řidička

1. Wykorzystanie funkcji generycznej rzeczowników rodzaju męskoosobowego (również z jego innymi wykładnikami).

Slyšel jsem, že jsi nejhorší řidička v Německu!	Słyszałem, że jesteś <i>najgorszym kierowcą</i> w Niemczech!
Já to chápu, jste zřejmě velmi dobrá řidička , ale teď bych to auto radši řídil sám.	Jesteś <i>wyborowym kierowcą</i> , ale dzisiaj lepiej ja poprowadzę.
Je to výbušná řidička !	— Ona jest <i>odlotowym kierowcą</i> !
Promiňte, jsem špatná řidička .	Jestem <i>kiepskim kierowcą</i> .

2. Zastępowanie nazwy zawodowej lub całych konstrukcji, w których występuje, formami lub konstrukcjami bliskoznacznymi bądź opisowymi.

Paní Clausenová byla dobrá řidička .	<i>Dobrze prowadziła.</i>
Řidička ji odvezla do hotelu na Schwarzenberg Platz.	<i>Taksówka</i> zajechała na Schwarzenberg Platz.
Nejste dobrá řidička.	<i>Zła jazda.</i>
Řidička nabourá do auta před sebou.	<i>Kobieta jadąca autem</i> walnęła w inne.
Ty moc řidičkám nevěříš, co?	Nie ufasz <i>kobietom za kierownicą</i> , co?
Tam vpředu, pěkná řidička .	Tuż przed tobą. <i>Jakaś słodka laseczka.</i>

W wyekscerpowanym materiale zaobserwowano także jedną formę złożoną z wykładnikiem żeńskości *kobieta*:

<p>Řidička prudce zabrzdila, vůz se zaryl předkem do země a pak křečovitě poskočil, až s rachotem a řinčením vypadly okenní tabulky.</p>	<p>Kobieta motorniczy szarpnęła elektryczny hamulec, wagon osiadł z nosem przy ziemi, potem błyskawicznie podskoczył, z brzękiem i łoskotem posypały się z okien szyby.</p>
---	--

3. Pominiecie nazwy zawodowej.

<p>Nesehnaly jinou práci (to také nebyl ten pravý důvod, protože ve Švýcarsku se nabízelo mnoho pracovních příležitostí pro uklízečky, řidičky nebo kuchařky).</p>	<p>Nie udało się im znaleźć żadnego innego zajęcia (to też była nieprawda, Szwajcaria obfitowała w oferty pracy dla sprzątaczek, kucharek...).</p>
--	--

4. Ekwiwalent w rodzaju żeńskim (jeden przykład w korpusie).

<p>A vy jděte najít tu svoji řidičku taxíku.</p>	<p>Może ta <i>szoferka</i> zgodzi się na rozmowę?</p>
--	---

W przypadku omawianych nazw można zaobserwować powtarzające się strategie translatorskie: wykorzystanie funkcji generycznej rzeczowników rodzaju męskoosobowego, zastosowanie wykładnika żeńskości *pani*, unikanie użycia nazwy zawodowej i zastępowanie jej innymi nazwami lub wykładnikami żeńskości, stosowanie konstrukcji opisowych czy całkowite pominiecie nazwy.

Zaprezentowany materiał udowadnia również, że w wypadku wybranych nazw bezpośrednio polskie ekwiwalenty przekładowe (feminatywy) są stosowane niezwykle rzadko — zaobserwowano tylko po jednym przykładzie użycia formy *ministra* oraz *szoferka* (zamiast spodziewanej *kierowczyni*). Dla czeskiej nazwy *prezidentka* w znaczeniu ‘głowa państwa’ takiej ekwiwalencji w korpusie InterCorp brak.

Wykorzystanie tych nazw w przekładach ma zatem charakter incydentalny, co potwierdza przypuszczenia Rady Języka Polskiego dotyczące feminatywów:

„Jeżeli przy większości nazw zawodów i tytułów nie są one dotąd powszechnie używane, to dlatego, że budzą negatywne reakcje większości osób mówiących po polsku. To, oczywiście, można zmienić, jeśli przekona się społe-

czeństwo, że formy żeńskie wspomnianych nazw są potrzebne, a ich używanie będzie świadczyć o równouprawnieniu kobiet w zakresie wykonywania zawodów i piastowania funkcji”¹⁰.

Zamiast jednak rozpatrywać użycie omawianych nazw w kontekście równouprawnienia, warto spojrzeć na nie jak na środek, który mógłby pomóc w stworzeniu przekładu tekstu wiernego względem oryginału. Warto przypomnieć tu choćby wykorzystanie form nieodmiennych lub zastosowanie funkcji generycznej rzeczowników rodzaju męskoosobowego (zaobserwowano ich użycie dla każdej z wybranych nazw), które mogą prowadzić do wspomnianej dezinformacji lub swoistej „zmiany płci” desygnatu czeskiej nazwy.

Mimo że tłumacz ma prawo do pewnej wolności i niezależności (przekład jest przecież rodzajem sztuki), priorytetem w jego działaniu powinno być jednak jak najbardziej wierne oddanie treści oraz niuansów znaczeniowych oryginału. Występujące w języku polskim (zarejestrowane słownikowo, czyli odnotowane w systemie języka) oraz omówione nazwy mogą się niewątpliwie do tego przyczynić.

¹⁰ „Stanowisko Rady Języka Polskiego w sprawie żeńskich form nazw zawodów i tytułów”. http://www.rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1359:stanowisko-rady-zyka-polskiego-w-sprawie-eskich-form-nazw-zawodow-i-tytuow [data dostępu: 03.09.2016].

Катажина Дэмбска

Чешские названия женщин по профессии, должности и званию и их польские переводческие эквиваленты

Резюме

В статье поднимается вопрос перевода чешских названий женщин по профессии, должности и званию на польский язык. В чешском языке такие названия имеют системный характер в отличие от польского, в котором по поводу их употребления все еще являются разногласия.

В данном материале автор, опираясь на параллельный корпус INTERCORP, рассматривает стратегии перевода трех избранных чешских номинаций, т.е., *ministryně*, *prezidentka* и *řidička*, переводческие эквиваленты которых (*ministra*, *prezydentka*, *kierowczynie*) в польском языке являются пока контроверсионными.

Ключевые слова: чешский и польский языки, переводческие эквиваленты, проблемы перевода, названия женщин по профессии, корпус INTERCORP

Katarzyna Dembska

Czech Occupational Femininitives and Their Polish Translation Equivalents

Summary

The following article concerns the issue of translation of Czech occupational femininitives into Polish. In the Czech language, the formation of feminine forms from masculine forms is common and systemic, whereas in the Polish language, certain forms are perceived as controversial by its native speakers. This may pose problems for translators from Czech into Polish.

The article presents the results of the experiment aimed at an analysis of the translations of the three selected Czech occupational femininitives: *ministryně*, *prezidentka*, and *řidička*. These are the femininitives whose Polish translation equivalents: *ministra* (female minister), *prezydentka* (meaning the female head of state), and *kierowczyni* (female driver) are encountered mainly in the profeminist media and which were officially registered for the first time in *Słownik nazw żeńskich polszczyzny* (A Dictionary of Female Nouns in Polish) published in Wrocław in 2015.

The linguistic corpus INTERCORP was used for the purpose of this experiment and excerption of research material.

Key words: Czech language, Polish language, translation problems, translation equivalents, femininitives, female occupational terms, INTERCORP corpus

Дорота Глушак

Университет Марии Кюри-Склодовской в г. Люблин

О полонизмах в письменности XVII века (военная лексика в текстах «Вестей-Курантов»)*

Заимствование иноязычных слов на протяжении истории языка происходило (и постоянно происходит) устным или письменным путем. Самые ранние заимствования — это, конечно, слова, вошедшие в русский язык путем устного общения. Затем, в X—XI веках, слова из греческого языка широкомасштабно стали попадать на русскую почву благодаря переводам греческих богослужебных книг. В качестве древнейших заимствований следует назвать также тюркизмы и татаризмы, особенно большое количество которых попало в русский язык на протяжении X—XIII веков в связи с непосредственным общением русских с восточными народами.

Во второй половине XVI и в XVII веке в русском языке появились заимствования из языков Западной Европы, главным образом, латинизмы и германизмы. Характерно для данного периода то, что чаще всего эти заимствования попадали в русский посредством польского языка. Со временем, в связи с расширением международных отношений Русского государства с другими странами, увеличивалось и количество слов иноязычного происхождения¹.

На существенность экономических, политических и культурных связей России с Польшей в семнадцатом столетии обращает внимание А.И. Горшков, подчеркивая, что именно польский являлся языком-посредником в ходе заимствования лексики из западноевропейских языков².

* Druk publikacji został sfinansowany przez Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie w ramach grantu Wydziału Humanistycznego.

¹ К. Luciński: *Anglicyzmy w języku polskim i rosyjskim*. Kielce 2000, с. 7.

² А.И. Горшков: *История русского литературного языка*. Москва 1969, с. 167.

Как замечает Х. Лиминг, слова польского происхождения стали проникать на русскую почву в XVI веке, по мере того как развивались польско-московские политические отношения, однако попадание большинства полонизмов в русский язык датируется семнадцатым веком³.

Письменность XVII века лингвисты-историки языка обычно разделяют на три разновидности: церковно-книжную, «чисто» литературную и деловую. А.И. Горшков в указанном столетии различает три типа литературного языка: книжно-славянский, народно-литературный и деловой язык⁴.

«Вести-Куранты»⁵ принадлежат к памятникам деловой письменности, так как по своему содержанию они близки к текстам грамот и указов. Особенно сближает тексты курантов с другими деловыми документами, такими, как например, статейные списки, их информационное назначение, хроникальный характер, язык повествования, характеризующийся стандартными оборотами и терминологией⁶. Также темы текстов, затрагивающие, главным образом, вопросы общественно-политической и экономической жизни страны, тесно связаны с основными принципами высказываний делового типа.

«Куранты», как первая на русской почве рукописная газета, не были, конечно, предназначены для широкого круга читателей, а лишь готовились, в основном⁷, дяками Посольского приказа для чтения царю и боярам. Сначала это были переводы зарубежных вестей (из Франции, Англии, Дании, Швеции, Голландии, Чехии и других стран), затем они стали создаваться и в России.

Интересно, что иногда сведения о событиях на русской земле поступали из Польши, что давало возможность другого освещения отечественных вопросов⁸. Вообще, с тем, что куранты в большинстве случаев являются переводными текстами, связано наличие в них большого количества слов иноязычного происхождения.

Немаловажное влияние на оформление заимствований в русских текстах имело и то, что вестовщики пользовались при составлении курантов не только письменными зарубежными материалами, но и устной информацией⁹. В XVII веке сведения из-за рубежа доставляли в Россию

³ H. Leeming: *Rola języka polskiego w rozwoju leksyki rosyjskiej do roku 1696*. Kraków 1976, с. 5.

⁴ А.И. Горшков: *История русского литературного языка*. Москва 1969, с. 132.

⁵ Курантами в XVII веке называли иностранные газеты и их переводы. Куранты состояли из вестей; ср. *Вести-Куранты* 1600—1639 гг., с. 15.

⁶ *Вести-Куранты* 1600—1639 гг., с. 14.

⁷ Встречаются тексты, переводчики которых находились в отъезде, см. *Вести-Куранты* 1645—1646, 1648 гг., с. 7.

⁸ *Вести-Куранты* 1600—1639 гг., с. 7.

⁹ *Вести-Куранты* 1645—1646, 1648 гг., с. 5.

зарубежные корреспонденты, послы, торговые люди, купцы, путешественники¹⁰.

Языковой материал, являющийся предметом исследования в настоящей статье, извлечен из собранных, переписанных и опубликованных изданий «Вестей-Курантов». Самые ранние вестовые листки датируются 1600 годом, последние из них принадлежат к 1670 году. В ходе анализа заимствованной лексики мы пользовались следующими источниками:

1. «Вести-Куранты 1600—1639 гг.», изд. подгот.: Тарабасова Н.И., Демьянов В.Г., Сумкина А.И., [ред:] Котков С.И., Москва 1972;
2. «Вести-Куранты 1642—1644 гг.», изд. подгот.: Тарабасова Н.И., Демьянов В.Г., Сумкина А.И., [ред:] Котков С.И., Москва 1976;
3. «Вести-Куранты 1645—1646, 1648 гг.», изд. подгот.: Тарабасова Н.И., Демьянов В.Г., [ред:] Котков С.И., Москва 1980;
4. «Вести-Куранты 1648—1650 гг.», изд. подгот. Демьянов В.Г., Бахтурина Р.В.; [ред:] Котков С.И., Москва 1983;
5. «Вести-Куранты 1651—1652, 1654—1656, 1658—1660 гг.», изд. подгот. Демьянов В.Г.; [ред:] Вомперский В.П., Москва 1996;
6. «Вести-Куранты 1656, 1660—1662, 1664—1670 гг.», изд. подгот. Демьянов В.Г.; [ред:] Молдован А.М., Майер И., Москва 2009¹¹.

Предметом анализа становятся нарицательные существительные — полонизмы, причем надо уточнить, какие из заимствований мы можем определить этим термином. Автор настоящей статьи считает «полонизмами» как слова, попавшие в русский язык непосредственно из польского, так и заимствования, которые вошли в русский язык при польском посредничестве. В качестве критерия близости к термину «полонизм» используется фонетический состав слов и их морфологическое оформление, приспособление к грамматическим категориям существительных, взятое из системы польского языка.

Заимствования, пришедшие из польского в русский язык до первого семидесятилетия XVII века, по своей семантике можно сгруппировать следующим образом: первая группа это военная лексика, в том числе названия военных степеней и званий (лексемы: *ротмистр*, *маршал(о)к*, *полковник*¹², также *подполковник* и *пол(у)полковник*, *поручик*¹³ — в текстах исключительно выступающий как *порутчик*, *гетман*¹⁴, *хорунжий* — в текстах *хорунжей*, *жолнер(ь)*¹⁵, *рыцарь*), отрядов (*рыцарство*,

¹⁰ *Вести-Куранты* 1600—1639 гг., с. 5—6.

¹¹ Далее по тексту: В-К I, В-К II, В-К III, В-К IV, В-К V, В-К VI.

¹² М. Фасмер: из польск. *pułkownik*, *Этимологический словарь русского языка*. Москва 1986, Т. 3, с. 311.

¹³ Там же: заимств. из польск. *porucznik*, Т. 3, с. 336.

¹⁴ Там же: через польск. *hetman*, чеш. *hejtman* из вост.-ср.-нем. *huptmann*, Т. 1, с. 403.

¹⁵ Там же: заимств. через польск. *żołnierz*, чеш. *žoldněř* из ср.-в.-н. *soldenære* от ст.-фр. *solde*, Т. 2, с. 61.

*рота*¹⁶, *посилки*, *ш(к)вадрон*, *бригат* — т.е. *бригада*?), военных укреплений *замок*¹⁷, *баиня*¹⁸, другие единицы, связанные с военным делом: *сбруя*, *хоругвь*, в эту группу зачислим и *поединок*. Вторую многочисленную группу составляют слова, принадлежащие к государственно-административной сфере. Это названия государственных должностей, представителей местной власти: *бурмистр*¹⁹, *губернатор*²⁰, *войт*²¹, *каштелян*²², *секретарь*²³, *райца*²⁴, *сенатор(ь)*²⁵, *конфедерат*²⁶, *референдарь*²⁷, *инстыгатор*²⁸; административно-территориальных единиц: *корона*²⁹, *воеводство*³⁰, *староство*³¹, *повет*³², к ним зачислим и *маетность*³³; слова, обозначающие собрания представителей власти: *рада*³⁴, *сейм/сойм*³⁵ или *сойма*, *соймик*, а также места встреч и работы правителей: *ратуша*³⁶, *канцелярия*³⁷. К тре-

¹⁶ Там же: через польск. заимств. из ср.-в.-н. *rotte*, *rot* ж. от ст.-франц. *rote*, Т. 3, с. 507.

¹⁷ Там же: заимств. из польск. *zamek*, Т. 2, с. 77.

¹⁸ Там же: заимств. через польск. *baszta*, чеш. *bašta* из ит. *bastia*, Т. 1, с. 139.

¹⁹ Там же: заимств. из польск. *burmistrz*, *burgmistrz* или прямо из ср.-в.-н. *burmēster*, Т. 1, с. 246.

²⁰ Там же: через польск. *gubernator* из лат., Т. 1, с. 469.

²¹ Там же: через польск. *wójt* из ср.-в.-н. *Voget* от лат., Т. 1, с. 335.

²² *Kasztelan*, от лат. *castellum* — ‘замок’, <http://dic.academic.ru/dic.nsf/sie/7757> [дата обращения: 30.09.2016].

²³ М. Фасмер: через нем. *Sekretär* или польск. *sekretarz*, Т. 3, с. 593.

²⁴ Там же: из польск. *rajca*, Т. 3, с. 435.

²⁵ Там же: через польск. *senator* или нем. *Senator* из лат. *senātor*, Т. 3, с. 601.

²⁶ Д.Н. Ушаков: польск. *konfederat* от лат. *confoederatus*, <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/839786> [дата обращения: 30.09.2016].

²⁷ *Референдарий*: лат. *referendarius*, польск. *referendarz*, http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/139114 [дата обращения: 30.09.2016].

²⁸ W. Kopaliński: *Instygator*, лат. *instigator*, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Warszawa 1989, с. 232

²⁹ М. Фасмер: также в знач. ‘королевство’, напр.: *корона польская*, также *коруна*. Через укр. *корона* из польск. *korona* от лат. *corona*, Т. 2, с. 334.

³⁰ Польск. *województwo*, http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/23203 [дата обращения: 30.09.2016].

³¹ А.Д. Михельсон: польск. *starostwo*, http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/34222 [дата обращения: 30.09.2016].

³² Т.Ф. Ефремова: административно-территориальная единица в Польше и до 1929 г. на Украине, <http://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova/216000> [дата обращения: 30.09.2016].

³³ А.Н. Чудинов: польск. *majętność*, http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/40946 [дата обращения: 30.09.2016].

³⁴ М. Фасмер: заимств. через польск. *rada*, чеш. *rada* из ср.-в.-н. *rat* ‘совет’, Т. 3, с. 429.

³⁵ Там же: заимств. из польск. *sejm*, ср. диал. *сойм*, Т. 3, с. 592.

³⁶ Там же: через польск. *ratusz* из ср.-в.-н. *râthûs*, Т. 3, с. 448.

³⁷ Г.А. Крылов: заимств. из польск., <http://krylov.academic.ru/1477> [дата обращения: 30.09.2016].

твей группе относятся названия общественных слоев: *мещане*³⁸, *поспольство*³⁹ (*посполитство*), *шляхта*⁴⁰, *шляхтич* и *шляхтец*, а также *шляхетство*, употребляемое в значении 'шляхта'⁴¹. К этому разряду подойдут и многие латинизмы, которые в русский язык попали через польский, такие как *конституция*⁴², *конфедерация*⁴³, *орация*⁴⁴, *коронация*⁴⁵ или *коронованье*. Полонизмами являются *герб*⁴⁶ и *ляска*⁴⁷ (с *ляскою бѣлоу королевскою; с своими лясками*, В-К VI, с. 396), которые включаются в вышеназванную группу. Четвертую группу составляют названия профессий: *доктор*⁴⁸, *подкоморий*⁴⁹, *коморник*, *подскарбий*⁵⁰, *подчаший*⁵¹. Пятая группа — это религиозная лексика, т.е. звания духовных лиц и священников: *арцибискуп*⁵², *ксендз*⁵³, *примас*⁵⁴, наименования мест и обрядов религиозного культа: *костел*⁵⁵, *каплица*⁵⁶, *кляштор*⁵⁷, *миа*⁵⁸,

³⁸ Польск., <http://dic.academic.ru/dic.nsf/sie/10914> [дата обращения: 30.09.2016].

³⁹ М. Фасмер: из польск. *pospólstwo*, Т. 3, с. 340.

⁴⁰ Там же: через польск. *szlachta* из ср.-в.-н. *slahte*. Точно так же производные: *шляхетность* 'благородство' из польск.; *шляхетство* 'дворянство, шляхта' из польск., Т. 4, с. 457.

⁴¹ В одних контекстах слово является формулой вежливого обращения, напр.: *више шляхетство, к вишу шляхетству, вашему шляхетству о том какои указ учинят* и т.п. или титулом, напр.: *корол пожаловал шляхѣтством*, в других же обладает значением 'шляхта' (название сословия), напр.: *шляхетству и ученым людям толко будет не супротивно; волное шляхетство; смотрѣ сендомирского шляхетства; намерѣние всему шляхетству не велми любо; всему шляхетству через уневерсаль подем будет; смотрѣ шляхетстве [...] не учиненѣ; королевскому величеству с посполитымъ шляхетствомъ к Украине итти* и т.д.

⁴² М. Фасмер: через польск. *konstytucja* от лат. *constitutio*, Т. 2, с. 313.

⁴³ Там же: через польск. *konfederacja* из лат. *confederatio*, Т. 2, с. 315.

⁴⁴ Там же: вероятно, через польск. *oracja* из лат. *oratio*, Т. 3, с. 149.

⁴⁵ Там же: через польск. *koronacja* из лат. *corōnatio*, Т. 2, с. 334.

⁴⁶ Там же: заимств. через польск. *herb*, чеш. *herb* из ср.-в.-н. *erbe*, Т. 1, с. 402.

⁴⁷ В словарях не найдено.

⁴⁸ М. Фасмер: стар. *дохтор, дохтур*. Через нем. *Doktor* или польск. *doktor* из лат. *doctor*, Т. 1, с. 523.

⁴⁹ Там же: из польск. *podkomorzy*, Т. 3, с. 297.

⁵⁰ Там же: *подскарбий* — из польск. *podskarbi*, Т. 3, с. 301.

⁵¹ Там же: из польск. *podczaszy*, Т. 3, с. 301.

⁵² Там же: заимств. из польск. *arcybiskup*, Т. 1, с. 92.

⁵³ Там же: заимств. из польск. *ksiądz*, Т. 2, с. 392.

⁵⁴ Л.П. Крысин: польск. от лат., http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/29129 [дата обращения: 30.09.2016].

⁵⁵ М. Фасмер: через польск. *kościół*, чеш. *kostel* из д.-в.-н. *kastel* от лат. *castellum*, Т. 2, с. 347.

⁵⁶ Там же: через польск. *kaplica* из лат. *capella*, Т. 2, с. 186.

⁵⁷ Там же: через укр., блр. *кляштор*, польск. *klasztor*, чеш. *klášter* из ср.-в.-н. *klōster*, Т. 2, с. 261.

⁵⁸ В.И. Даль: польск., <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc2p/267194> [дата обращения: 30.09.2016].

*набоженство*⁵⁹, названия верующих: *католики*⁶⁰, вероятно, и *панежане*⁶¹. Шестую группу составляют названия денежных единиц; в курантах найдены следующие польские заимствования: *монета*⁶², *тыньф*⁶³, *шеляг* (*шелег*)⁶⁴, *ефимок*⁶⁵. Среди заимствований есть и польские формы вежливого обращения: *пан* и женское — *панья* (*панья* Гонсевская, В-К VI, с. 118). И, наконец, перечислим другие полонизмы, найденные в исследуемых нами текстах: *карета*⁶⁶, *шкатулка*⁶⁷, *скарб*⁶⁸, *школа* (*шкота*)⁶⁹ и *згода* [*чтоб всть згоды к недружбе оберечи и отложит велът*, В-К V, с. 142 (+1)⁷⁰, *не хотѣл нашеи земли згоды учинить*, В-К VI, с. 103 (+2)]. Встречаются и непереведенные лексемы: *выволанец*, *вязень*, *банеты*.

Целью настоящего исследования является показать живой процесс фонетической адаптации полонизмов. Мы сосредоточим наше внимание на лексемах, которые можно считать неосвоенными, значит, на словах, процесс заимствования которых в XVII веке не завершился — они все еще полностью не подчинились правилам русской фонологической системы.

Внимание уделяется проблемам, связанным с передачей иноязычных лексем, так как адаптация заимствований на первых порах их существования в новом языковом окружении вызывает ряд затруднений. Дело в том, что иностранные слова, найденные в текстах курантов, часто оставались непонятными для писцов-переводчиков и довольно часто на письме они передавались или неточно, или совсем ошибочно. Заметны графические и фонетические варианты, на которые в дальнейшем мы обратим внимание.

Представленные нами лексемы принадлежат к военной лексике, которая, на что указывалось раньше, образует богатую и разнообразную группу.

⁵⁹ В словарях не найдено.

⁶⁰ М. Фасмер: через польск. *katolik*, *katolicki* из лат. *catholicus* от греч. *καθολικός*, Т. 2, с. 210.

⁶¹ Там же: русск. слова, вероятно, заимств. из польск. *papier*, *paperski*. От слова *панеж* произведены др.-русс. *панежець*, *панежникъ* ‘католик’, Т. 3, с. 200.

⁶² Там же: заимств. через польск. *moneta* из лат. *monēta*, Т. 2, с. 650.

⁶³ И *тыньф* — название польск. 30-грошовой монеты, http://humanities_dictionary.academic.ru/5769 [дата обращения: 30.09.2016].

⁶⁴ М. Фасмер: заимств. через польск. *szeląg* из ср.-в.-н. *schillinc*, Т. 4, с. 427.

⁶⁵ Там же: через польск. *joachimik* от лат. *Joachimicus*, Т. 2, с. 29.

⁶⁶ Г.А. Крылов: заимств. из польск., в котором *kareta* восходит к лат. *carras*, <http://krylov.academic.ru/1495> [дата обращения: 30.09.2016].

⁶⁷ Д.Н. Ушаков: польск. *szkatulka* с лат., <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/1092402> [дата обращения: 30.09.2016].

⁶⁸ Там же: польск. *skarb*, <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/1025214> [дата обращения: 30.09.2016].

⁶⁹ М. Фасмер: заимств. через польск. из д.-в.-н. *scado*, Т. 4, с. 449.

⁷⁰ Цифра в скобках обозначает остальное количество употреблений данной формы.

На примере заимствованной из польского языка лексемы **маршалок**⁷¹ мы можем проследить процесс колебания графической реализации гласной, находящейся в первом предударном слоге на месте *a* и *o*. В текстах отмечается: В-К I: *полевои*⁷² *маршалок(ъ)* (20)⁷³, *полевои моршалок(ъ)* (8), один раз обнаружено аканье в заударном слоге: *полевои маршалак*; в косвенных падежах: *маршалка* (12), *моршалка* (2); *маршалку* (5), *моршалку* (3); *с маршалком(ъ)* (6), *с моршалком* (2); *маршалки* (3), *моршалки* (2); В-К II: *маршалок(ъ)* (20), *моршалокъ* (4), с аканьем в заударном: *маршалакъ* (2); как ошибочные воспринимаем формы: *полевои моршалко*, *полевои маршалко*, *полевои морщалакъ*, *полевои маршалка*, *королевства маршь*, *маршеле*. В косвенных падежах: *маршалка* (19), *моршалка* (5), один раз обнаруживается форма без беглого гласного: *свѣиског полевого маршалока Торстенъсона ис полевои пушки ядромъ по спине потерлос* (с. 152); *маршал(ъ)ку* (10), без беглого *o*: *маршалоку Пенцу вскоре насад сюды быти немочно* (с. 190); *моршалку*; Т.п. *маршалком(ъ)* (6), *моршалкомъ* (2); *моршалки*, *моршалков*; Д.п. мн.ч. *двоимъ маршалком Гассиону да Филлерою приказано* (с. 159); В-К III: *маршалок(ъ)* (9), *моршалокъ* (3); *маршалка* (2), *к маршалку* (8), *моршалку*; *с маршалком(ъ)* (3); *маршалков*; В-К IV: *маршалок(ъ)* (8), и, по-видимому, ошибочная форма: *машалок*; *маршалка* (7); *маршалку* (5), *под маршалком(ъ)* (4); Д.п. мн.ч. *дары роздаватдацким маршалком и шляхтичом* (с. 161); П.п. мн.ч. *поѣдет с послом в маршалках* (с. 148); В-К V: *маршалок(ъ)* (5), *маршалакъ*; *маршал(ъ)ка* (5), и единичное: *маршалкла*; *маршал(ъ)ку* (5); *с маршалком* (2); П.п. мн.ч. *при обѣихъ его маршалькех* (с. 20); В-К VI: *маршалок(ъ)* (27), *моршалокъ* (6); *маршалка* (13), *моршалка* (7), и один раз: *маршелка*; *маршалку* (10), *моршалку*; *маршалком(ъ)* (10), *моршалком(ъ)* (2); *маршалки* (3).

Наряду с лексемой **маршалок** употребляется и **маршалк**, ср.: В-К I: *маршалкъ* (3), единичное: *маришхалкъ*; В-К II: *маршалк(ъ)* (19), *моршалк(ъ)* (4); В-К III: *маршалкъ* (8); В-К IV: *маршалкъ* (5); В-К V: *маршалкъ* (5); В-К VI: *маршалкъ* (4), *моршалкъ* (1).

Соотношение форм с гласным, обозначенным буквой *a* в первом предударном слоге, и форм с *o* на этом месте составляет 290:58. Вероятно, данное чередование является свидетельством того, что слово в русский язык попало устным путем, так как в произношении на месте обоих гласных произносится краткое [a]. Устный путь заимствования подтверждают

⁷¹ Польское *marszałek*, ср. *маршал*, http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/65294 [дата обращения: 30.09.2016].

⁷² Чаще всего употребляется в сочетании с прилагательными *полевои*, *полнии*, *полнои* (*полної*), но также, напр., с прилагательными: *свѣискои*, *полковои*, *дворовои*, *надворными*, *начальными*, *сеимовыми*, *кормовои*, *коруннои*, *генералнои* и др.

⁷³ Здесь и далее: цифра в скобках обозначает количество употреблений данной формы в томе В-К.

также написания типа *маршалкъ*, которые определены на основании форм косвенных падежей.

Единственным славянским языком, в системе которого остались носовые гласные, является польский язык. Как правило, носовому гласному переднего ряда в составе польских слов соответствует гласный *и* в составе русских. Польское *chorąży* передается в текстах как *хорунжей*⁷⁴, ср. В-К VI: *хорунжеи* (с. 261), *принѣтъ* *началникомъ панъ хорунжеи Киевской* (с. 120); *людеи литовского воиска под началомъ хорунжего надворного литовского Паца сюда на помоч посылает* (с. 123). Значит, на месте носового гласного отмечаем сочетание *ун*.

Для польского слова *chorągiew* отмечаем три типа реализации носового — с *у*, *ун*, *он*. Нами найдены формы: *хоругвь*⁷⁵ [*Н хоругвеи гусарских* (с. 121), *всѣхъ будет хоругвеи съ Л* (с. 121), *нѣсколко хоругви* (с. 120), *с хоругвами своими* (с. 139)], *хорунгва* [*гусарские хорунгви* (с. 123), *Дѣ хорунгви* (с. 120)], *хорунга* [*Г хорунги ратманские и бурмистръские* (с. 122), *И хорунгъ езды* (с. 123), *в нѣсколких хорунгахъ прииошь в обоз* (с. 139)], и *хоронгва* [*два товарыща надворной ево хоронгви* (с. 152)]. Значит, в последнем случае *q* передается довольно близко к произношению оригинала, при помощи сочетания *он*. Все варианты отмечены в В-К VI.

Для описания явлений, касающихся консонантизма, внимание уделяется лексеме *ротмистр*⁷⁶. Примеры, извлеченные из текстов: В-К I: *рохмистръ* (2), *рохмистъ* (2); *рохмиста* (2), *рохмистра* (2), *ротмистра* (3), *рохмистра*; *ротмистры*, *рохмистры* (2); *ротмистровъ* (2), *рохмистров*, *рохмистеров*; В-К II: *ротмистръ* (3); *ротмистра* (4); *ротмистру*; *ротмистров* (3); В-К III: *рохмистръ*; *рохмистра* (4), *ротмистра* (2), *ротмистров* (2); В-К IV: *рохмистръ*; *ротмистра* (2), *рохмистра*; Тв.п. *ротмистром*; В-К V: *ротмистръ*, *рохмистръ* (2), *рохмистъ*; *ротмистъра* (2), *ротмистра* (2); *ротмистру*; *ротмистров*; В-К VI: *ротмистръ*; *ротмистра* (2); Тв.п. *ротмистромъ*.

На основании анализа форм слова *ротмистр* видны следующие явления в области консонантизма: во-первых, смешение согласных *т:х*, сопоставление форм дает 34 употребления *рот(мистр)* и 23 употребления *рох(мистр)*; во-вторых, обнаружена в 5 формах редукция *р* в группе согласных *стр*: *рохмистръ* — *рохмистъ*, *рохмистра* — *рохмиста*. Несомненно, на оформление фонетического облика заимствования оказали влияние как язык-посредник (польский язык), так и язык-источник (немецкий язык). Формы *рохмистра*, *рохмистеров* восходят к немец-

⁷⁴ М. Фасмер: *хорунжий*, заимств. из польск. *chorąży* от *chorągiew*, Т. 4, с. 269.

⁷⁵ Л.П. Крысин: польск. < монг. *oruḡgo*, *oruḡga* ‘знак, знамя’, http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/16536 [дата обращения: 30.09.2016].

⁷⁶ М. Фасмер: заимств. через польск. *rotmistrz* из нов.-в.-н. *Rottmeister* или через ср.-нж.-нем. *rotmester*, Т. 3, с. 507.

кому *Rottmeister*, для остальных же характерно близкое к польскому звучание.

Лексему **рыцарь**⁷⁷, согласно М. Фасмеру, можно считать заимствованной еще древнерусским языком. Однако в исследуемых нами текстах встречаются на письме многочисленные варианты слова, что свидетельствует о незавершенном процессе освоения. Например: В-К I: *рыцар* (2); *рыцера*; *рыцарем*; *рыцари*, *рыцери*; В-К II: *ры[царь]*⁷⁸, *рыцар*; *рыцарю* (2); *многих рыцар* [...] / *побивают* (с. 176); В-К III: *рыцер* (3), *рыцерь* (6), *рыцар*; *рыцера* (2), *рыцера*, *рыцаря* (3); *от рыцареи*; *рыцарями*; В-К IV: *рыцар* (3); *рыцера*, *рыцаря*; *рыцарю*; *рыцеремъ учинили* (с. 119); *ПЕ члвкъ рыцереи* (с. 198), *от рыцарев* (с. 74), *рыцарем* (с. 179) — Д.мн.; *рыцарями*; *енерал от винерского короля по цесарскому вельнюю в рыцарехъ Римского гдрства учинень* (с. 110); В-К V: *рыцар* (2), *рыцер* (2); *рыцеру* (2); *рыцереи*; В-К VI: *рицера*, *рыцеря*, *рытаря*; *учинен рыцаремъ*; *ко встъмъ малтеискимъ рыцеремъ с указомъ писано* (с. 506); *королевское величество учинил ИИ члвкъ рыцерями* (с. 399).

Видно колебание гласных *а:е*, причем употребление форм почти совпадает — *рыцар(ь)* отмечается 27 раз, *рыцер(ь)* — 26. Один раз зафиксированы формы с гласным *и* на месте *у* (*рицера*) и *т* на месте *с* (*рытаря*), возможно, по образцу немецкого *Ritter*. Интересными являются примеры, извлеченные из одного текста третьего тома «Вестей» — они написаны с прописной буквы: *Рицер*, *Рычар*, *Рычарь*; *к Рыцарю*, *к Ричеру*, *к Рычеру* (с. 90—97). Можно предположить, что писцом-переводчиком слово воспринимается как личное имя.

В свою очередь, **рыцerstво** (в польском *rycerstwo*) ученый-этимолог относит к XVII веку⁷⁹. На основании форм данного существительного обнаружено колебание гласных *е (ъ):а*. Приведем примеры: В-К I: *рыцerstво*, *рыцарства*, *по рыцарству*, *рычарством*; В-К II: *рыцарства*; В-К III: *рыцарства*, *над рыцerstвом*; В-К IV: *рыцарства*; В-К V: *всему рыцerstву быт готовым*; В-К VI: *рыцerstво* (4), *рыцърство* (2), *рыцerstва* (3), *рыцарству*, *рыцerstву* (4), *с рыцerstвом*. По-видимому, в данном случае проявляется контаминация слов *рыцарь* и *рыцerstво*, причем *рыцerstво* — встречается 17 раз, *рыцарство* — 6 раз. Значит, процесс освоения этой лексемы еще происходит. Единичное *рычарство* (с чередованием аффрикат *ц:ч*) считаем диалектной формой (чоканье).

Польское существительное *posilki*⁸⁰ в значении ‘вспомогательные войска’, как видно на примерах избранных ниже употреблений, по-разному

⁷⁷ Там же: др.-рус. *рыцерь*, *рицърь*. Заимств. из польск. *rycerz*, др.-чеш. *rytieř*, от ср.-в.-н. *ritter*, Т. 3, с. 532.

⁷⁸ Форма не учитывается, так как восстановлена по контексту редакторами тома.

⁷⁹ М. Фасмер: *рыцerstво* (XVII в.), Т. 3, с. 532.

⁸⁰ W. Witkowski: *posilki*: ‘posilki, oddziały wspomagające’, *Słownik zapożyczeń polskich w języku rosyjskim*. Kraków 1999, с. 142.

понималось (или, скорее, часто не понималось) вестовщиками. Итак, мы могли бы определить две исходные формы: **посилок**, **посилка** и во множественном числе **посилки**. Приведем примеры из текстов: В-К I: *посилку не пропустит к ним* (с. 202); В-К III: *посилокъ* (с. 182), *посилок* (с. 192); *ожидают к себѣ посилку* (с. 192), *пилку не послали* (вм. *посилку?*) (с. 70); В-К V: *цесарские посланные посилки* (с. 36), *цесаря римског посилки* (с. 35), *посилков и помочи надежны* (с. 38), *гсднѣ Пацѣ въ # В конех московскихъ посилкамъ которые идут в Шадов встрѣчу пошолѣ* (с. 35), *посилками і всякимъ запасомъ запаслі* (с. 131), *ему с посилками в Недеерляндию итти* (с. 36); В-К VI: *для посилокъ из литовского воиска послал его королевское величество пана Пигловского* (с. 131), *на посилокъ людеи* (с. 315).

Весьма затруднительной для курантельщиков XVII века оказалась передача иноязычного слова *szwadron*⁸¹, которое в текстах выступает как: **шквадрон**, **швадрун**, **сквадрон**, **свадрон** и под. Приведем примеры: В-К I: *шквадруну* (с. 170); В-К III: *шквадрунов* (с. 196); В-К IV: *І швадрун реитарѣ* (с. 215), *ѳранцузскои карабелнои сквадронѣ* (с. 177), *из виницѣйских людеи Д шквадруна зѣѣлат* (с. 121), *у князя Рубрехта шквадроне служил* (с. 172), *сквადроны пошли на серакуртѣскую сторону* (с. 197); В-К V: *пехоты ꙗ ч и выветчи на поля розделили их свадронами* (с. 144), *сквадронѣ воинскихъ караблеи* (с. 53), *своего сквадрона онѣ у селденои ловле оставилѣ* (с. 69), *адмирал с карабелнымъ сквадрономъ а в томъ сквадроне М караблеи* (с. 71), *сквадроны* (с. 86); В-К VI: *нишего шквадрона на караблях людеи побито* (с. 245), *над первым шквадромъ былъ онѣ адмирал началом и имѣл красное знамя. над другим шквадрономъ былъ началнымъ адмирал Аску. [...] над третьим шквадрономъ былъ началнымъ Смит* (с. 204), *караванъ розделенъ в нѣсколко шквадроны* (с. 204), *карабли [...] розделены в три шквадроны* (с. 204), *розделенъ на Г шквадроны* (с. 204), *двадцать шквадронѣ конныхъ и пѣшихъ* (с. 75), *въ с шквадронахъ РМЕ караблеи* (с. 160).

Из приведенных реализаций слова следует, что одновременно имеем дело с несколькими явлениями в процессе адаптации данной лексемы. В области фонетики видим чередование лабиализованных гласных *о:и* (соотношение форм 19:3). Далее, замечаем смешение и упрощение групп согласных *шкв:шв:скв:св*. Появляется и ошибочная форма — **шквадром**, однако по всему контексту можно судить, что это скорее пропускание слога *-но-*, так как дальше идут «надлежащие» формы, которые, по всей вероятности, писались одним и тем же человеком.

Слово **сброуя**⁸² в текстах XVII века выступает лишь как *зброуя*, что сближает фонетическое оформление согласных к звучанию польского слова,

⁸¹ В.И. Даль: *шквадрон* — *эскадрон, швадрон, конная рота*, <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc2p/377590> [дата обращения: 30.09.2016].

⁸² М. Фасмер: диал. *збрѡя*, укр. *зброуя*. Возможно, заимств. из польск. *zbroja*, Т. 3, с. 568.

см. В-К I: *сбруя* (с. 204), *сбруи* (с. 61), *со сбруею* (с. 211); В-К III: *збруі, сбруи* (с. 78); В-К V: *ратнои збруе* (с. 51); В-К VI: *драгаѣ збруѣ* (с. 141), *в збруях* (с. 396) (2).

Учитывая исследуемую нами эпоху, в качестве «нового» заимствования можем рассматривать слово *поединок*⁸³ в значении 'дуэль'. Примеры из текстов: *ариухъ Беаѡуртѣскои с ариухомъ Неморскимъ сварилис (далее зачеркнуто: и на поединок) іс пистолеи друг по друге стреляли* (В-К V, с. 84); *Любомирского два сна от двух графов убиты на поединку* (В-К VI, с. 297). Интересно, что именно слово *поединок*, которое обнаружено в черновике текста, вошедшего в состав пятого тома «Вестей-Курантов», было вычеркнуто из последнего варианта рукописи, что и может являться свидетельством непонимания лексемы переписчиком.

Что касается остальных слов, по своей семантике принадлежащих к военной лексике и являющихся заимствованиями из польского или посредством польского языка, на основании многочисленных употреблений форм слов: *полковник, гетман, рота, замок* и других, можем считать, что процесс их фонетического освоения в XVII веке завершился, так как они не образуют вариантов.

Подытоживая, следует отметить, что в ходе фонетической адаптации полонизмов обнаружены следующие процессы в области вокализма и консонантизма: чередование гласных в заимствованном слове, варианты способа передачи гласных, которые отсутствуют в системе русского языка, изменения в группах согласных, чередование согласных, в том числе конкуренция форм старых и новых, контаминация форм.

Все вышеуказанные явления свидетельствуют о все еще живом процессе освоения значительной части иноязычной лексики в XVII веке и подтверждают актуальность исследования заимствований этого периода.

⁸³ Там же: заимств. из польск. *pojedynek*; причем М. Фасмер, ссылаясь на В.В. Виноградова, относит закрепление слова в русском языке «не ранее самого конца XVII в.», Т. 3, с. 302.

Dorota Gluszek

O polonizmach w piśmiennictwie XVII wieku
(leksyka wojenna w tekstach „Vesti-Kurantów”)

Streszczenie

Niniejszy artykuł poświęcony jest analizie zapożyczeń, które do języka rosyjskiego weszły bezpośrednio z języka polskiego lub za polskim pośrednictwem z innych grup językowych. Materiał stanowiący przedmiot badań został wyekscerpowany ze wszystkich dostępnych wydań „Vesti-Kurantów” z lat 1600—1670. Celem artykułu jest przedstawienie procesu adaptacji fonetycznej polonizmów oraz wskazanie wariantów wyrazów na poziomie fonetycznym i graficznym, co ma pomóc w ustaleniu drogi zapożyczenia (ustnej bądź pisemnej) oraz w określeniu stopnia przystosowania wyrazu do systemu języka rosyjskiego w okresie siedemdziesięciolecia XVII wieku.

Słowa kluczowe: zapożyczenia, polonizmy, piśmiennictwo XVII wieku

Dorota Gluszek

On Polonisms in the 17th-Century Writings
(War Lexis in the Texts of “Vesti-Kuranty”)

Summary

The following article examines loanwords which entered the Russian language directly from the Polish language or from other language groups through Polish. The study material has been excerpted from all available issues of “Vesti-Kuranty” from 1600—1670. The aim of the article is to demonstrate the process of phonetic adaptation of Polonisms and indicate word variations on the phonetic or graphic level in order to determine the manner of the borrowing (whether oral or written) and a degree of adjustment of the word to the system of the Russian language during the first seventy years of the 17th century.

Key words: loanwords, Polonisms, 17th-century writings

Anna Iacovou

Uniwersytet Łódzki

Rosyjskie nazwy zawodowe w łódzkich dokumentach archiwalnych z początku XX wieku

Spośród różnorodnych dokumentów przechowywanych w archiwach na szczególną uwagę zasługują odpisy metryk kościelnych i aktów urzędów stanu cywilnego. To właśnie księgi metrykalne zawierające świadectwa urodzeń, małżeństw i zgonów budzą z roku na rok coraz większe zainteresowanie wśród miłośników genealogii, amatorów pragnących odkryć swoje pochodzenie, zbadać rodzinną przeszłość, dotrzeć do korzeni¹.

Przedmiot naszego zainteresowania w niniejszym artykule stanowią akty urodzenia sporządzone w łódzkich parafiach rzymskokatolickich w latach 1910—1914. Metryki te, podobnie zresztą jak i pozostałe dokumenty tego typu, były pisane cyrylicą zgodnie z postanowieniem Komitetu Urządzającego Królestwa Polskiego, nakazującym, „by od 1 stycznia 1868 roku, mocą rozporządzenia, rejestracja była prowadzona w języku rosyjskim”². Na potrzeby niniejszego opracowania przeanalizowano ponad 6 tysięcy metryk parafialnych, opublikowanych na stronie internetowej Polskiego Towarzystwa Genealogicznego³.

W omawianych dokumentach, poza różnymi faktami pozwalającymi rozwikłać losy naszych przodków i ustalić ich przynależność stanową, odnaj-

¹ P. Szkutnik: *Regionalny poradnik genealogiczny — stan zachowania ksiąg metrykalnych parafii rzymskokatolickich w gminie Uniejów*. „Biuletyn Uniejowski” 2012, s. 177—188; G. Trafalski: *Alegata — źródło do badań genealogicznych. Aneksy z łowickich urzędów stanu cywilnego z lat 1808—1815*. „Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego” 2014 (2015), T. 6, s. 105—124.

² P. Hałuszczak: *Niezbędnik genealoga*. Mnichowo—Poznań 2012.

³ <http://metryki.genealodzy.pl/ar3-zs2471d> [data dostępu: 20.05.2016].

dziemy bogato odzwierciedlone nazewnictwo przedstawicieli ówczesnych grup zawodowych.

Zgłoszenie narodzin dziecka należało do bezwzględnego obowiązku ojca, którego wskazywano w akcie urodzenia jako stwierdzającego swoje ojcostwo i uznającego dziecko za własne⁴ na podstawie jego osobistego stawiennictwa w kancelarii parafialnej w towarzystwie świadków. Podawano przy tym jego imię, nazwisko, wiek, zawód, status i miejsce zamieszkania, czego nie odnotowywano z taką dokładnością przy nazwisku matki. Prawdopodobnie dlatego omawiane w dalszej części artykułu nazwy zawodów są pod względem formy gramatycznej w przytłaczającej większości rzeczownikami rodzaju męskiego. Wzmianka o wykonywanym przez ojca zawodzie, piastowanym stanowisku, pełnionej funkcji następowała bezpośrednio po jego imieniu i nazwisku:

[...] явился Эдвардъ Валля [...] писарь изъ Лодзи тридцати лѣтъ отъ роду в присутствии Юзефа Шадковскаго и Станислава Ратайчикъ совершеннолѣтнихъ жителей города Лодзи и предъявилъ Намъ младенца женскаго пола здѣсь рожденнаго [...] отъ его жены Маряны урожденной Лецинской тридцати лѣтъ отъ роду.

Przytoczony przykład pozwala zauważyć, że w aktach urodzenia nie odnotowywano zawodu świadków, ograniczano się jedynie do zapisu typu: *mieszkaniec Łodzi, obywatel z Łodzi*, por.: *житель из Лодзи, житель города Лодзи, обыватель из Лодзи*. Informacje dotyczące rodziców chrzestnych były jeszcze bardziej lakoniczne. Wpisywano tylko ich imiona i nazwiska: *a воспитанниками были Юзефъ Шадковский и Антонина Пасякъ*.

Określenie pozycji społecznej/zawodowej matki mogło nastąpić jedynie wtedy, gdy była ona niezamężna, a ojciec był nieznanym lub jako taki zdeklarowany:

[...] в пять часовъ по полудни явилась Валѣнтына Китлевская акушерка изъ Лодзи [...] и предъявила намъ младенца женскаго пола здѣсь рожденнаго сего числа [...] от незамужней Эльзбѣты Ляморской работницы тридцати девяти лѣтъ отъ роду.

W przeanalizowanych dokumentach oprócz zawartych w przykładzie żeńskich określeń *работница* 'robotnica' i *акушерка* 'akuszerka' pojawiło się jeszcze jedno: *служанка* 'służąca, posługaczka'.

Możemy wobec tego jednoznacznie wnioskować, że wspomniane w tytule artykułu nazwy zawodów będą *de facto* odnosiły się wyłącznie do profesji

⁴ P. Szkutnik: *Podstawowe źródła do genealogii chłopskiej*. <http://warsztathistoryka.uni.lodz.pl/heraldyka/zrodla.pdf> [data dostępu: 07.09.2016].

ojców rejestrujących narodziny swoich dzieci. Na podstawie zbadanego materiału źródłowego i przytoczonych kilku krótkich fragmentów dokumentów łatwo również stwierdzić, że z kontekstu użycia rozpatrywanych terminów nie można wydedukować ich znaczenia. Znajomość definicji słownikowej jest zatem niezbędna. Co więcej, rozszyfrowanie strony semantycznej niektórych terminów, a niekiedy nawet ich postaci graficznej czy brzmienia, bywa tym bardziej trudne, im bardziej zniekształcony jest ich zapis. Należy tu uwzględnić fakt, że mamy do czynienia z dokumentami sporządzanymi pismem odręcznym przez Polaków w języku innym niż ojczysty, w sytuacji, w której „zobowiązani przez zaborcę do posługiwania się w dokumentach urzędowych obcym alfabetem i językiem, nie zawsze posiadali dostateczne umiejętności, aby robić to prawidłowo. Dlatego niektóre z poniższych słów są tworam językowymi, których próżno szukać w słownikach. Sporo z nich obarczonych jest błędami ortograficznymi bądź stanowi fonetyczne odwzorowanie słownictwa polskiego. Spotkać je można wyłącznie w księgach metrykalnych i innych dokumentach z terenów polskich pod rosyjskim zaborem”⁵.

Stałymi elementami w metrykach omawianego okresu są nazwy zawodów oraz nazwy przedstawicieli warstw społecznych. Z tego powodu uważamy za słuszne poszerzenie leksyki, będącej głównym obiektem naszych badań (nazw zawodów), o nazwy określające status społeczny mieszkańców ówczesnych parafii łódzkich.

Najobszerniejszą grupę pod względem liczebności jednostek leksykalnych tworzą nazwy zawodów rzemieślniczych. Poza ogólnymi nazwami *ремесленник* ‘rzemieślnik’ i rzadziej *промышленник*, tu: ‘fabrykant’, odnotowujemy szereg innych bardziej precyzyjnych określeń ze względu na rodzaj wykonywanej pracy: *бляхар* (współcz. ros. *жестяник*) ‘blacharz — wytwarzający i naprawiający przedmioty z blachy, pokrywający dachy blachą’, *бочар* ‘bednarz — wyrabiający naczynia z drewnianych klepek’, *бронзовщик* ‘brązownik — wykonujący przedmioty z brązu, pokrywający przedmioty brązem’, *гравёр* ‘grawer, rytownik — w rzemiośle metalowym: zajmujący się zdobieniem wyrobów artystycznych z metalu, kości, kamienia i szkła’, *иконщик* (współcz. ros. *иконописец*) ‘ikonnik, obraznik’, *каменщик* ‘murarz, kamieniarz — zajmujący się wydobywaniem i obróbką kamienia’, *кирпичник* ‘ceglarz — ten, kto wyrabia cegły’, *красильщик* ‘farbiarz’, *кузнец* ‘kowal — tworzący, wykuwający przedmioty z metalu’, *литейщик* ‘odlewnik’, *маляр* ‘malarz; malarz artysta lub malarz cechowy, np. pokojowy’, *медник* ‘miedziownik, pobielacz, cynownik’, *мясник* ‘rzeźnik — zajmujący się ubojem zwierząt rzeźnych i obróbką tusz po ubojowych’, *отливник* (zamiast *формовщик*) ‘odlewnik wyrobów ceramicznych’, *пекар(ь)* ‘piekarz’, *печник* ‘zdun — zajmujący się budową i naprawą pieców’, *плотник* ‘cieśla — zajmujący się obróbką drewna, polegającą na wykonywaniu

⁵ P. Hałaszcak: *Niezbędnik genealoga...*

elementów konstrukcji i części wyposażenia z drewna’, *прядильщик* (współcz. *прядильщик*) ‘przędzalnik’, *резчик* ‘snycerz — rzemieślnik specjalizujący się w rzeźbieniu w drewnie’, *сапожник* ‘szewc’, *слесарь* ‘ślusarz — zajmujący się obróbką metalu na zimno, wykonuje przedmioty z metalu, części do mechanizmów, montuje i naprawia zamki, dorabia do nich klucze’, *столяр* ‘stolarz — wykonujący meble z drewna i przedmioty codziennego użytku’, *токарь* ‘tokarz’, *формовщик* ‘formiarz — wyrabiający formy na odlewy; odlewnik, formierz’.

Omawiając leksykę rzemieślniczą, nie można pominąć tytułu mistrzowskiego, którym legitymowali się niektórzy z przedstawicieli zawodu. Osoby posiadające ten tytuł, tzw. mistrzowie lub majstrowie, znajdowały się wyżej w hierarchii społecznej i zawodowej ze względu na lepszą znajomość tajników zawodu i wyższy poziom umiejętności. Tytuł mistrza rzemiosła (por. ros. *ремесленный мастер*) świadczył o większym doświadczeniu, wyższej specjalizacji rzemieślniczej oraz wykształceniu zawodowym w danej dziedzinie i był zawsze używany w zestawieniu z konkretnym zawodem, np. mistrz tkacki, mistrz przędzalniczy, mistrz (majster) szewski, majster murarski, mistrz stolarstwa, mistrz złotnictwa, por.: *ткацкий мастер, мастер сапожников, прядильный мастер, прядильщикий мастер, каменщикий/каменщикий мастер, кузнец мастер*. Niższym stopniem kwalifikacji zawodowej był czeladnik (ros. *подмастер*), por. *каменный подмастер* ‘czeladnik murarski’.

Wśród innych kategorii zawodowych wyróżniamy:

- rodzaje zajęć ze względu na pełnioną służbę: *городовой* ‘stójkowy, posterunkowy — policjant w stopniu szeregowca w zaborze rosyjskim’, *надзиратель* ‘kontroler, strażnik, stróż’, *офицер армии Прусской, Австрийский подданный, пожарный* ‘strażak’, *портер* (współcz. *портье*) ‘portier’, *сторож* ‘strażnik, stróż, dozorca, wartownik’;
- przedstawicieli handlu: *вояжер* ‘agent w rozjazdach, reklamujący i sprzedający towary’, *купец* ‘kupiec’, *комивояжер, лавочник* ‘sklepikarz’, *содержащий пивной лавки* ‘prowadzący sklep z piwem’, *торговец* ‘kupiec, handlowiec, handlarz’, (np. *мясной торговец*), *торгующий* ‘handlarz’, *экспедент*;
- nazwy specjalistów w danej dziedzinie lub niewykwalifikowanych bądź mniej wykwalifikowanych pracowników/robotników: *агент, закройщик* ‘krojczy’, *канторщик* ‘pracownik biurowy’, *конюшенный* ‘stajenny’, *лаборант, монтер, обойщик* ‘tapicer’, *огородник* ‘ogrodnik’, *парикмахер* ‘fryzjer’, *писарь* ‘pisarz’, *поденщик* ‘robotnik dniówkowy, wyrobnik’, *помощник магазинера* ‘pomocnik magazyniera’, *портной* ‘krawiec’, *работник* ‘robotnik’, *счётчик* (współcz. *счётчик*) ‘rachmistrz’, *техник, фельдшер* ‘felczer’, *хлебник* ‘piekarz’, *часовник* (współcz. *часовщик*) ‘zegarmistrz’, *шляпник* ‘kapelusznik’, *электротехник*;

- nazwy osób pełniących określoną funkcję, obejmujących stanowisko: *возный* ‘pracownik sądowy odpowiedzialny za rozwożenie i dostarczanie korespondencji sądowej’, *директор* ‘dyrektor’, *заведующий фабрикой* ‘kierownik fabryki’, *официалист* ‘niższy urzędnik’, *чиновник* ‘urzędnik’;
- nazwy osób obsługujących pojazdy, w tym pracowników kolei: *извозчик* ‘dorożkarz miejski’, *кондуктор*, *кондуктор по электрической дороге* ‘konduktor kolei elektrycznej’, *кучер* ‘furman, woźnica, stangret’, *машинист(а)*, *машинист электрической дороги*, *стангрет*, *ящик* ‘woźnica, furman, stangret, pocztylion’;
- zawody w muzyce: *музык*, *музыкант*, *органист* ‘organista’;
- nazwy właścicieli ziemskich: *домовладелец* ‘gospodarz, właściciel domu, kamienicznik’, *землевладелец* ‘właściciel ziemski’.

Wymienione nazwy zawodowe prezentują się interesująco pod względem budowy słowotwórczej. Większość z nich jest bowiem podzielna słowotwórczo, a w ich strukturze z łatwością da się wyodrębnić szereg sufiksów, takich jak *-ник*, *-щик*, *-чик*, *-арь*, *-тель*, *-ец*, *-ист*, *-ант*. Są to derywaty zarówno odrzeczownikowe, jak i odczasownikowe, np. *кирпичник* (: *кирпич*), *мясник* (: *мясо*), *надзиратель* (: *надзирать*), *писарь* (: *писать*). Złożenia spotykamy rzadko (*электротехник*, *землевладелец*, *домовладелец*). Część badanych przez nas leksemów stanowi rezultat substantywizacji przymiotników i imiesłowów, por.: *пожарный*, *портной*, *городовой*, *конюшенный*, *подданный*, *торгующий*. Niektóre z rozpatrywanych nazw wyraźnie układają się w szeregi synonimiczne, przykładowo: *одлевник*—*литейщик*—*формовщик*—*формник*, *бочар*—*бондарь*, *промышленник*—*ремесленник*, *ящик*—*кучер*—*извозчик*, *торгующий*—*торговец*—*купец*, *чиновник*—*официалист*, *сторож*—*надзиратель* i inne.

W świetle tego, co zostało już powiedziane, niektóre z przytoczonych w artykule form wyrazowych zostały niepoprawnie zapisane lub też mają całkowicie obce językowi rosyjskiemu brzmienie, co niewątpliwie należy przypisywać silnemu wpływowi języka ojczystego na obcy podczas sporządzania dokumentów przez Polaków posługujących się z konieczności językiem rosyjskim. Warto zwrócić uwagę na nieodnotowane w słownikach określenia typu: *багажник* ‘bagażowy’, *бляхар* (por. pol. *blacharz*), *возный*, *возны* (por. pol. *woźny*), *дистелятор* ‘specjalista pracujący przy destylacji’, *железник* (por. ros. *железная дорога*) ‘pracownik kolei’, *одлевник* (por. pol. *odlewnik*), *стангрет* (por. pol. *stangret*), *формник*, *экспедент* (por. pol. *ekspedient*). Niektóre błędy w zapisach mogły wynikać z niewiedzy, nieznamomości zasad ortografii lub nieuwagi podczas szybkiego pisanie, por.: *официалист* zamiast *официалист*, *мясный* zamiast *мясной*, *токарь* zamiast *токарь*, *комивояжер* zamiast *коммивояжер*, *ремесленник* zamiast *ремесленник*, *слесарь* zamiast *слесарь*, *пекарь* zamiast *пекарь*, *извозчик* zamiast *извозчик*.

Ponieważ wszystkie przytoczone nazwy zawodowe zostały wyekscerpowane jedynie z aktów urodzeń, należy je traktować tylko jako fragmenta-

rycznie reprezentujące ogół profesji społeczeństwa zamieszkującego ziemię łódzką. Pełniejszy jej obraz uzyskamy włączając do opisu materiał badawczy pochodzący z pozostałych aktów metrykalnych, a mianowicie wspomnianych na początku artykułu aktów ślubów i zgonów, jako że te trzy typy dokumentów stanowią główne części ksiąg metrykalnych jako podstawowych źródeł genealogicznych.

Анна Якову

Русские названия профессий в лодзинских архивных документах
начала двадцатого века

Резюме

В статье внимание уделяется архивным документам, созданным на русском языке в Польше, на территории города Лодзи в период 1910—1914 гг. Источником исследования послужили, выбранные нами среди множества доступных в архивных коллекциях документов, однородные по своей композиции и функции тексты — свидетельства о рождении, возникшие в приходе святой Анны.

Предметом анализа в настоящей статье являются наименования лиц по профессии. К ним принадлежат в большинстве простые по своему строению дериваты, как суффиксальные, так и бессуффиксные, типа: *закройщик*, *музык(ант)*, *писарь*, *торговец*, *сторож* и т.п. Сложные нарицательные существительные в такой функции, типа *электротехник* и составные определения типа *прядильный мастер* встречаются сравнительно редко. Иногда в качестве наименований лиц употребляются субстантивированные прилагательные и причастия, напр. *пожарный*, *портной*, *торгующий*. Все они разнообразны по своей семантике и называют лиц по ремесленному делу, роду занятий, торговле, специальности, исполняемой функции, отношению к музыке и т.п. и, как правило, относятся к именам отцов, заявляющих в соответственных актах о рождении ребенка.

Исследованные нами документы являются рукописными текстами, составленными поляками на русском, т.е. иностранном для них языке, поэтому многие из анализируемых нами определений лиц оказываются фонетическими эквивалентами польских слов или образованиями самих авторов документов. Также по этому поводу, из-за отсутствия опыта или плохих языковых навыков у тех, кто составлял документ, в русских словах допускаются орфографические ошибки.

Ключевые слова: архивный документ, свидетельство о рождении, название профессии, суффикс, словообразование

Anna Iacovou

Russian Occupational Titles in Archival Documents in Łódź
from the early 20th Century

Summary

The article concerns the archival documents prepared in the Russian language in Poland within the territory of the city of Łódź during 1910—1914. The source material is the birth certificates made in St. Ann's Parish.

The object of analysis is appellatives naming persons on account of their occupations. These include both suffix derivatives and morphologically unmotivated nouns, for instance *закройщик*, *музык(ант)*, *писарь*, *торговец*, and *сторож*. Compounds such as *электротехник* and terms such as *прядильный мастер* occur rather seldom. Occasionally, the function of an occupational title is played by substantivized adjectives and participles, for instance *пожарный*, *портной*, and *торгующий*. The names of persons discussed in this article are semantically diversified and characterize, with more or less accuracy, persons on account of their occupation, trade, specific field of trade, specialization, performed function, etc. As a general rule, these appellatives pertain to fathers registering births of their children.

Since these documents have been written out in longhand by Poles in the foreign language, many of the analyzed forms turn out to be only the phonetic equivalents of Polish words or the inventions of their authors. Lack of experience or bad language habits rooted in the authors' memory translate into numerous spelling mistakes.

Key words: archival document, birth certificate, occupational title, suffix, word formation

Йиндржих Кеснер

Университет Градец-Кралове

Новые исследования по теме «Несклоняемое определение в русском и чешском языках»

Субстантивный компонент в русском и чешском предложениях может быть уточнен тремя основными способами: согласованным определением, несогласованным определением и приложением, если не считать предикацию. Однако, кроме этих традиционных способов, существует в русском и чешском языках весьма продуктивная в последние два — три десятилетия конструкция, в которой функцию определяющего компонента выполняет **несклоняемое препозитивное определение** (далее НПО)¹. Речь идет о сочетаниях типа *спорт бар, джентльмен клуб, ДСБ статистика, VIP-больница, vodka party, SMS zpráva*.

Несмотря на то, что модель с НПО, как уже было отмечено, необыкновенно продуктивна в последние десятилетия, она имеет в чешском и русском языках гораздо более долгую традицию. Первые такие определения,

¹ Й. Кеснер: *Препозитивное субстантивное определение в чешском и русском языках*. В: *Dialog kultur IV. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané ve spolupráci se Slavistickou společností Franka Wollmana při FF MU v Brně a Českou asociací rusistů. Hradec Králové 23—24.01.2007*. Ústí n. Orli. 2007, с. 145—149; Й. Кеснер: *Еще раз к препозитивному субстантивному определению в русском языке*. „*Rossica Olomucensia*“ XLVI-II. *Sborník příspěvků z mezinárodní konference XIX. Olomoucké dny rusistů 30.08.—01.09.2007*. Olomouc 2008, с. 69—74; J. Kesner: *Spojení s prepozitivním substantivním přívlastkem cizího původu v češtině ve srovnání s ruštinou*. В: *Dialog kultur V. Sborník referátů z mezinárodní konference konané v roce 50. výročí vysokoškolského učitelského vzdělávání v Hradci Králové*. Ústí n. Orlicí 2009, с. 104—111. CD-ROM; Й. Кеснер, В. Лингартова, П. Зоубкова: *О неизменяемом препозитивном определении в русском и чешском языках*. «Новая русистика/Nová rusistika» 2011, № 1, с. 51—65.

как указывает А. Бранднер, попали в русский язык еще в XVIII веке, они продолжали пополнять словарный запас в XIX веке, этот процесс продолжался также в XX веке². Это такие слова, как *беж, бордо, клёш, брутто, нетто, пикколо, коми, гала, макси* в словосочетаниях *туфли беж, платье бордо, брюки клёш, вес брутто, вес нетто, флейта пикколо, литература коми* (ср. с чешскими *lila hedvábí, blond vlasy, pepito kabát, khaki uniforma, prima dovolená, fajn člověk*). Это слова иностранного происхождения и они не изменяются ни по падежам, ни по родам, ни по числам, и не образуют степеней сравнения. В книге *Морфология и синтаксис современного русского литературного языка*³ они интерпретируются как новый грамматический класс слов — **аналитические или же неизменяемые прилагательные**. Последующие академические грамматики русского языка (1970 и 1980) отмечают существование неизменяемых прилагательных. Последняя из них приводит список 69 наиболее часто употребляемых таких прилагательных. Несмотря на то, что данный список не претендует на полноту, очевидно, что это относительно немногочисленная группа⁴. **Некоторые из перечисленных «неизменяемых прилагательных» выступают и как существительные**, например, *апаши* (парижский уличный вор), *ампир, банту* (языковая семья коренного населения Южной и Центральной Африки), *барокко, бордо* (вино), *волан, плиссе* (в моде плиссе), *гольф, джерси* (костюм из джерси), *какао, коми, клёш* (широкий клёш), *манси* (коренное население Ханты-Мансийского автономного округа), *маренго* (купить маренго — ткань черного цвета с белыми нитями), *модерн, мокко* (заварить мокко), *неглиже, пике* (*piké* — ткань, текстиль, трикотажное полотно, вырабатываемое из хлопчатобумажной пряжи или химических волокон сложным переплетением), *рококо, соло, суахили, травести, урду, хинди, цунами, эсперанто*.

Неизменяемые определения можно разным способом классифицировать, что мы показали в наших предыдущих работах. Первая классификация, о которой нам хочется напомнить, заключается в том, что синтаксическая природа неизменяемых определений может быть разная. В одной из наших статей⁵ мы выделили три группы неизменяемых определений в зависимости от синтаксической природы препозитивного компонента:

1. Первую группу представляют сочетания двух существительных, в которых первое, по сути дела, является приложением. Его привычное место в русском и чешском языках находится в постпозиции, но под влия-

² А. Бранднер: *Неизменяемые прилагательные иноязычного происхождения в современном русском языке*. В: *Sborník prací FF Brněnské univerzity*. Roč. L, řada jazykovědná (A), č. 49. Brno 2001, с. 107—118.

³ М.В. Панов: *Русский язык и советское общество: Морфология и синтаксис современного русского литературного языка*. Москва 1968, с. 105—106.

⁴ *Русская грамматика I*. Ред. Н.Ю. Шведова. Москва 1980, с. 556.

⁵ Й. Кеснер: *Еще раз к препозитивному субстантивному определению...*, с. 69—74.

нием английского порядка слов оно оказывается в препозиции. Это те случаи, где препозитивный компонент можно просто перенести в постпозицию, например: *Автокард-Холдинг*, *SMS-сервис*, *SD-карта*, *Primavera Expedition*; *Wicca kameny*, *Liebherr mraznička*, *HP foto* (= *fotografický*) *papír*, *Trotina Auto, s.r.o.*, *Yamaha hudební škola*, *Kamasutra sada*.

2. В сочетаниях второй группы нельзя просто препозитивный компонент перенести в постпозицию. Зато его более или менее легко возможно трансформировать в несогласованное или, реже, согласованное определение. По своей сути это несогласованное определение, приобретшее форму именительного падежа и перенесенное в препозицию, или согласованное определение, трансформированное в несклоняемый компонент. В чешском языке это такие словосочетания, как *Avon Lady* [*Lady (paní) (z) Avonu*], *Cali Vita konference* [*konference (firmy, organizovaná firmou) Cali Vita*], *ČSOB Světové akcie* [*Světové akcie ČSOB* (т.е. *Československé obchodní banky* — ПП свидетельствует о том, что это несогласованное определение)], а в русском языке, например: *Газпром-Сити* [*Сити (Город) Газпрома*], некоторые словосочетания с сокращением *VIP*: *VIP-причалы* (причалы для VIP), *VIP-больница* (больница для VIP), *ДСБ статистика* [статистика ДСБ (Департамента собственной безопасности МВД России)], *джентльмен клуб* (клуб для джентльменов). Во всех приведенных примерах препозитивный несклоняемый компонент мы преобразовали в несогласованное определение, есть и случаи, когда его проще трансформировать в определение согласованное, или возможны оба варианта. Словосочетание *squosh centrum* преобразуем в *squoshové centrum* или, в крайнем случае, в *centrum squoshe*, *sport bar* в *sportovní bar*, аналогично русское *спорт-бар* или *Web-страницы*.

Некоторые сокращения, скорее всего, имеют в препозитивной позиции не субстантивный характер, а явно адъективный, и они, следовательно, лишь формально совпадают с теми сочетаниями, которым прежде всего посвящено наше исследование. Это и в чешском, и в русском языках, например, сочетания с сокращением *TV* — *TB*: *TV technika* (*televizní technika*), *TB-центр* (телевизионный центр).

3. В сочетаниях третьей группы препозитивное субстантивное определение невозможно просто перенести в постпозицию, а также его невозможно легко трансформировать в несогласованное или согласованное определение. Это было бы возможно сделать только путем перевода или перифразы: *dress-kod* = код одежды, *shower gel* = *sprchový gel*, *beach party* = *plážová party* или *party na pláži*, *BUS TOURIST* — бюро путешествий, организующее поездки на автобусе. Причина невозможности использования указанных трансформаций, на наш взгляд, заключается в том, что в чешском или русском языках используется заимствованное уже готовое английское словосочетание или же по английскому образцу существительное + существительное создано новое словосочетание таким образом, что

ни одна из указанных трансформаций невозможна. Говорящий в таком случае и не задумывается над тем, как сказать по-другому.

Как мы показали, эта на первый взгляд достаточно компактная группа словосочетаний с НПО распадается на единицы, имеющие различную синтаксическую природу. Главная цель настоящей статьи заключается в представлении отношений различных типов неизменяемых определений к вышеназванным трем типам традиционных компонентов (членов) чешского и русского предложений, уточняющих субстантивный компонент. Эти отношения можно наглядно увидеть, если на них посмотреть с точки зрения **структурно-семантического направления**⁶. В нем соотношение структуры и семантики рассматривается как соотношение философских категорий формы и содержания. Единство содержания и формы относительно, преходяще, причем «содержание более подвижно, более изменчиво, нежели форма, [...] поэтому неизбежен конфликт содержания и формы, который разрешается или полным отказом от старых форм, или использованием старой формы, приспособляющейся к выражению нового содержания, или сбрасыванием старой формы и возникновением новой, соответствующей новому содержанию. [...] Специфической особенностью структурно-семантического направления является многоаспектное исследование и описание языковых и речевых фактов [...]. Основным критерием классификации грамматических единиц является структурный, так как структурные (формальные) показатели являются средствами выражения семантики. При исследовании применяется „челночный метод“: от структуры к семантике и наоборот — от семантики к структуре»⁷.

В рамках данного направления большое внимание уделяется «наблюдениям над переходными явлениями, характеризующимися синкретизмом свойств, т.е. совмещением (синтезом) в одном факте языка и речи дифференциальных признаков разных грамматических категорий»⁸. В.В. Бабайцева отмечает: «Исследователи языка/речи по принципу „или-или“ оставляют вне поля зрения огромное количество переходных явлений зоны синкретизма, в которой протекает жизнь языка с массой синкретичных образований, в которых есть „как то, так и другое“»⁹. Автор также обращает наше внимание на то, что в синхронном плане синтаксис весь пронизан явлениями переходного (синкретичного) характера¹⁰.

НПО, как показывает приведенная выше классификация, связано отношениями переходности со всеми тремя традиционными определителями

⁶ См. работы В.В. Бабайцевой.

⁷ В.В. Бабайцева: *Явления переходности в грамматике русского языка*. Москва 2000, с. 7—8.

⁸ Там же, с. 4.

⁹ Там же, с. 78.

¹⁰ Там же, с. 79.

субстантивных компонентов предложения. **Шкалу переходности между приложением и НПО** можно изобразить следующим способом:

- А — журнал «Огонёк», космонавт Гагарин, *mraznička Liebherr*
 Аг — земляки-партизаны, партизаны-красногвардейцы, *dáma-služka*
 АГ — старуха-мать, *Zorro mstitel (Mstitel)*, *Pepek námořník*
 аГ — лидер-гитара, *Liebherr mraznička*
 Г — «Тройка Диалог» (название клуба), чудо-прибор, *BUS TOURIST* (название бюро путешествий), *Trotina Auto* (название фирмы)
- А — это полярный тип. В нем приложение находится в постпозиции. Приложения могут, как известно, согласовываться во всех падежах, как, например, *космонавт Гагарин*, или только в именительном падеже, как, например, *mraznička Liebherr*, журнал «Огонёк». В остальных формах в этих случаях приложение сохраняет форму ИП.
- Аг — периферийное звено, к которому относятся такие случаи, в которых трудно определить, какой из компонентов является главным существительным, а какой приложением. О таких сочетаниях пишут, например, авторы книги *Русский синтаксис в сопоставлении с чешским*, отмечая, что «в таких случаях вопрос решается только точкой зрения говорящего, т.е. тем, что говорящим выдвигается как основное наименование, а что как дополнительная характеристика»¹¹.
- АГ — промежуточная зона, в которой приложением, по всей вероятности, является препозитивный компонент, причем его нельзя считать НПО, так как он склоняется, например, *Černý dětský klobouk bezvadně doplní karnevalový kostým Zorra Mstitele*.
- аГ — периферийное звено, в котором отмечаются такие случаи, когда неизменяемое препозитивное определение появилось в результате перемещения постпозитивного приложения в препозицию, следовательно, из привычного *mraznička Liebherr* в результате такого изменения порядка слов возникло словосочетание с НПО.
- Г — второй полярный тип — сочетания, в которых вряд ли возможно препозитивный компонент перенести в постпозицию или его трансформировать в несогласованное определение. Чаще всего это такие словосочетания, которые были заимствованы из английского языка или возникли уже в славянской среде по английскому образцу.

Подобным образом возможно представить также **шкалу переходности между несогласованным определением и НПО**:

¹¹ М. Kubík и др.: *Русский синтаксис в сопоставлении с чешским*. Praha 1983, с. 77.

- Б — *статистика ДСБ* (Департамента собственной безопасности МВД России), *světové akcie ČSOB* (Československé obchodní banky)
- Бг — *ДСБ статистика, ČSOB světové akcie, джентльмен клуб*
- бГ — *дресс-код, crash test*
- Г — «Тройка Диалог» (название клуба), *чудо-прибор, BUS TOURIST* (название бюро путешествий), *Trotina Auto* (название фирмы)
- Б — полярный тип, представленный словосочетанием, состоящим из главного существительного и несогласованного определения.
- Бг — периферийное звено, содержащее сочетания, в которых НПО появилось в результате перенесения несогласованного определения в препозицию и изменения его формы из косвенно-падежной на форму ИП.
- бГ — периферийное звено. В этих сочетаниях нельзя просто препозитивный компонент преобразовать в несогласованное определение при помощи изменения его формы и порядка слов. Это возможно сделать только при помощи перевода: «код одежды».
- Г — второй полярный тип, который мы прокомментировали выше.

Осталось представить **шкалу переходности между НПО и согласованным определением**:

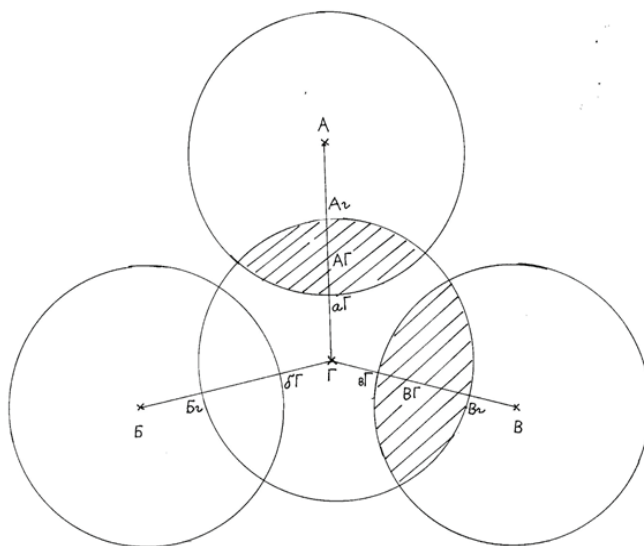
- В — *интересная книга, sprchový gel*
- Вг — *макси-юбка, гала-представление, туфли беж, lila hedvábí, blond vlasy, LEFT tlačítko, RIGHT tlačítko, sexy tričko*
- ВГ — *ТВ-центр, м-коммерция* (мобильная), *TV vysílání*
- вГ — *секс-услуги, мультимедиа-компьютер, лазер-disk, shower gel, beach party*
- Г — «Тройка Диалог» (название клуба), *чудо-прибор, BUS TOURIST* (название бюро путешествий), *Trotina Auto* (название фирмы)
- В — В этом полярном типе представлены случаи с согласованным определением.
- Вг — периферийное звено, куда вошли сочетания с несклоняемыми прилагательными. Это и прилагательные «старого типа», т.е. те, которые вошли в русский и чешский языки относительно давно (для русского языка они перечислены в *Грамматике 80*), и некоторые другие слова, как *sexu* в чешском языке или препозитивный компонент в таких случаях, как *LEFT tlačítko, RIGHT tlačítko* (словосочетания из инструкции по использованию электронного музыкального инструмента). Все эти слова можно считать прилагательными.
- ВГ — промежуточная зона, в которую входят сочетания с неизменяемым препозитивным компонентом-сокращением, который, однако,

расшифровывается с помощью прилагательного (*телевизионный центр, мобильная коммерция, televizní vysílání*).

вГ — периферийное звено, где препозитивный компонент выражен существительным, которое, однако, можно перевести или легко заменить соответствующим прилагательным (*сексуальные услуги, мультимедийный компьютер, лазерный диск, sprchový gel, plážová party*).

Г — см. выше.

Итак, если с помощью условно-графического способа изображения **шкалы переходности** представить отношения между традиционными распространителями субстантивных компонентов предложения и НПО различных типов, то может возникнуть следующий рисунок:

В нем обозначены три ядра А, В и В, которые символизируют те члены предложения, с помощью которых традиционно определяются субстантивные компоненты предложения: А — согласованное определение, В — несогласованное определение и В — приложение. Г — это ядро, символизирующее НПО. В центре отдельных кругов находятся примеры полярных типов отмеченных категорий, вне центра находится периферия, а заштрихованные части — это переходные зоны. Каждый из кругов символизирует сопоставляемые формы, связанные явлениями переходности. Подобным образом, как показывает В.В. Бабайцева и ее последователи, можно подойти к изучению любых взаимосвязанных грамматических категорий, определив дифференциальные признаки и отметив зону синкретизма.

Поскольку, как уже было сказано, словосочетания с НПО — это живая и очень продуктивная модель в русском и чешском языках, то указанный подход, как нам представляется, позволяет более отчетливо понять и показать природу ряда переходных явлений и таким образом прояснить всю систему НПО в русском и чешском языках.

Jindřich Kesner

Nowe badania na temat
„Przydawka nieodmienna w języku rosyjskim i czeskim”

Streszczenie

Rzeczownik w zdaniu rosyjskim i czeskim może być określony przydawką przymiotną, przydawką rzeczowną lub przydawką dopełniaczową, nie licząc predykcji. Oprócz tego w obydwu językach używane są konstrukcje z nieodmienną przydawką w prepozycji, która pozostaje w aktywnym użyciu w ostatnich dwudziestu—trzydziestu latach. Stosując metodologię szkoły semantyki strukturalnej, przedstawioną w pracach W.W. Babajcewej, autor omawia strukturę syntaktyczną przydawki nieodmiennej w pozycji prepozytywnej oraz relacje, w jakich pozostaje w odniesieniu do trzech tradycyjnie wyróżnianych członów zdania.

Słowa kluczowe: wyrazy nieodmienne, przydawka nieodmienna, komponenty substantywne w złożeniach, semantyka strukturalna, język rosyjski, język czeski

Jindřich Kesner

New Studies on
“Invariable Attribute in the Russian and Czech Languages”

Summary

A noun in a Russian and Czech sentence can be an adjectival attribute, nominal attribute or genitive attribute, apart from predication. Moreover, both languages have constructions with invariable attributes in preposition, which have remained in active use for the last twenty-thirty years. This article demonstrates the various syntactic structure of the invariable attribute in preposition along with its relations with the three other types of attributes on the basis of the methodology of the structural semantics school proposed by V.V. Babajceva.

Key words: invariable nouns, attribute, substantive components in compounds, structural semantics, Russian language, Czech language

Anna Krzywicka-Ustrzycka

Uniwersytet Opolski

Ukraińska dialektyzacja językowa — przykłady i funkcje w literaturze

Dialektyzacja jako jeden z rodzajów stylizacji (oprócz archaizacji) polega na przywoływaniu chłopskiego sposobu mówienia, przybliżaniu obyczajowości i mentalności mieszkańców wsi. Jako zabieg celowy polega na wprowadzaniu elementów gwar ludowych (dialektyzmów) do dzieła literackiego. Najczęściej występuje w dialogach bohaterów, charakteryzuje ich oraz jest wykorzystywana (choć w mniejszym stopniu) do narracji. Autor, stosując dialektyzację, sięga do zasobów wielu dialektów, czerpie z nich wiedzę potrzebną do zilustrowania za pomocą słownictwa, zwrotów, form gramatycznych, tego, co pragnie przekazać swojemu czytelnikowi. Niekiedy dialektyzacja może dotyczyć dłuższych wypowiedzi lub nawet występować w całości utworu.

Nauką zajmującą się badaniem i klasyfikowaniem dialektów jest dialektologia, słusznie uważana za klasyczną dziedzinę językoznawstwa. Powstała w XIX wieku i zajęła się terytorialnym zróżnicowaniem w zakresie mowy oraz badaniem przyczyn i procesów, jakie do tego zróżnicowania doprowadziły.

Dialektologia w ujęciu Fedota Żyłki, wybitnego ukraińskiego dialektologa, to „наука, що вивчає народну мову в її територіальному виявленні, [...] діалектологію можна визначити як науку про діалекти певної мови (від грецького *διάλεκτος* — «говор», «наріччя», власне «розмова» і *λογος* — «слово», «вчення»)»¹.

Problemem zasadniczym w dialektologii jest rozróżnienie terminów *dialekt*, *gwara*, *narzecze*². Terminy te bywają stosowane wymiennie. Warto przytoczyć

¹ Ф.Т. Жилко: *Нариси з діалектології української мови*. Київ 1966, s. 3.

² П. Лизанець: *Місце діалектології як науки у сучасному модерному мовознавстві*. W: *Язык український: współczesność — historia*. Red. F. Czyżewski, P. Hrycenko. Lublin 2003, s. 81–82.

rozumienie owych definicji przez Karola Dejną, jako uczonego o wysokim autorytecie naukowym.

Według Dejny, „dialekt (z grec. *diálektos* ‘mowa, język, dialekt’) jest zmienioną w zakresie danego zespołu cech dialektalnych częścią języka etnicznego. W praktyce dla scharakteryzowania jego istoty i odrębności wystarczy podać wyróżniające go od języka ogólno-etnicznego cechy dialektalne”³.

Gwara, jako przedmiot badań dialektograficznych, „jest rozumiana jako mowa chłopów danej okolicy kraju, różniąca się od innych gwar szeregiem cech gwarowych. Te gwarowe cechy wyodrębnia się i ustala, badając synchronicznie kontrastujące elementy językowe poszczególnych gwar”⁴.

Dla niektórych gwar, a raczej ważniejszych ich zespołów, stworzony został dodatkowy termin „narzecze”. „Rozumiemy go wyłącznie jako zespół gwar odznaczających się pewną ilością wspólnych cech gwarowych. Te wspólne dla kilku gwar cechy, zwane też cechami dialektycznymi lub rzadziej narzeczo-wymi, wyróżniają dany zespół gwar od innych narzeczy”⁵.

Okazuje się, że wymienne używanie terminów „dialekt”, „gwara”, „narzecze” można usprawiedliwić. Jest to uzasadnione pewną tradycją leksykograficzną, mimo różnic zakresowych, które zostały wprowadzone przez dialektologów. Zastosowane w analizowanych powieściach związki dialektalne pochodzą wprost z dialektów, gwar i narzeczy.

Celem niniejszej publikacji jest ukazanie przykładów występowania dialektyzmów w trzech wybranych ukraińskich powieściach historycznych oraz poddanie ich klasyfikacji. Dzięki zaprezentowanym przykładom możemy wzbogacić swoją wiedzę dotyczącą rodzajów użytych dialektyzmów w poszczególnych kontekstach sytuacyjnych.

Prezentowane przykłady zastosowania dialektyzacji pochodzą z powieści: *Ідѹ на вас* Juliana Opilskiego, *Мотря* Bohdana Łepkiego oraz *У чужому гнізді* Andrija Czajkowskiego. Akcja poszczególnych utworów rozgrywa się w X wieku, w pierwszej połowie XVIII wieku, w XIX wieku. Klasyfikacja zawartych w powieściach dialektyzmów oparta została na podstawie podziału, zaproponowanego przez Ludmyłę Szewczenko, Wołodymyra Rizuna i Jurija Łysenko. W ten sposób wyróżniono: dialektyzmy fonetyczne, które odróżniają się od normy literackiej wymową pewnych dźwięków, dialektyzmy gramatyczne, które różnią się normami gramatycznymi, i dialektyzmy leksykalne⁶.

³ K. Dejna: *Dialekty polskie*. Wrocław 1973, s. 13–14.

⁴ Ibidem, s. 12–13.

⁵ Ibidem, s. 13. Zob. też K. Dejna: *Gwara i jej stosunek do innych odmian języka ogólnonarodowego*. W: *Teoretyczne, badawcze i dydaktyczne założenia dialektologii*. Red. S. Gała. Łódź 1998, s. 13–29, s. 14–17.

⁶ Л.Ю. Шевченко, В.В. Різун, Ю.В. Лисенко: *Сучасна українська мова*. Київ 2000, s. 134.

Діалектизми фонетичне

Zastosowany діалектизм *злюнуї*⁷ (іначеж *злупак*) означає когось німаґдrego, глупiego. З контексту wynika, że pisarz chce tym zabiegiem scharakteryzować wymowę obcokrajowca. „— Ти **глюпа** хлопа!”⁸. Na określenie kogoś takiego w ukraińskim języku ogólnonarodowym użyjemy określenia: *дурний*.

Formę fonetyczną określa wyraz gwarowy oznaczający ciotkę (*тетка* — jako zdrobnienie pochodzące od *mema*). Użyta przez pisarza forma cechuje się brakiem wymiany samogłoski *e* na *i* (Білодід, X, 102) wobec współczesnego *тітка*. „**Тетка** перенеслася зараз до нової хати Михася”⁹.

W pieśni żołnierskiej użyto діалектизму, а jednocześnie historyzmu: *острий*. Przysłówek używany jedynie do celów stylizacyjnych dziś funkcjonuje jako *гострий* (Білодід, V, 789)¹⁰. Mamy tu do czynienia ze zjawiskiem fonetycznym.

Самопали набивайте,
Острих шабель добувайте,
А за віру хоч умірте
І вольностей бороніте!... (Лепкий 1991, 149).

W podanym zdaniu wystąpiło zjawisko fonetyczne z użyciem wyrazu *йно*, gdzie *ino ≥ jino ≤ jno*. W analizowanym materiale wyraz występuje bardzo rzadko: „[...] не дуже був ранений, а більше приголомшений; **йно** шкіру мав протягу в однім місці” (Чайковський 1994, 43).

Wyraz w formie *фляшка* jest przykładem wymiany fonetycznej początkowego *пл* (*пляшка*) na *фл*. Wyraz ten spełnia dwie funkcje: jest jednocześnie діалектизмом і zapożyczeniem z języka niemieckiego: „Войцех отворив креденс, виймив **фляшку** та малесеньку чарочку і хотів наливати” (Чайковський 1994, 59).

⁷ *Словник української мови*. Ред. І.К. Білодід та інші. Т. 2. Київ 1970—1980. Наступny przykład діалектизму opisany według powyższego słownika zostanie opatrzony w tekście opisem: Білодід, nr tomu, nr strony.

⁸ Przykład pochodzący z powieści B. Лепкого — Б. Лепкий: *Мотря*. Львів 1991, s. 41. Наступny przykład z tej powieści zostanie opatrzony w tekście opisem: Лепкий 1991, nr strony.

⁹ Przykład pochodzący z powieści A. Czajkowskiego — А. Чайковський: *У чужому гнізді*. Т. 5. Львів 1994, s. 80. Наступny przykład z tej powieści zostanie opatrzony w tekście opisem: Чайковський 1994, nr strony.

¹⁰ *Новий тлумачний словник української мови*. Ред. В. Яременко, О. Сліпушко. Т. 3. Київ 1999, s. 156. Наступny przykład діалектизму opisany według tego słownika zostanie opatrzony w tekście opisem: Яременко 1999, nr tomu, nr strony.

Słowo *огонь* jako wyraz potoczny oznacza tożsame do *вогонь* i ma identyczne znaczenie (Білодід, I, 715). Podobne jest do rosyjskiego *огонь*, białoruskiego *агонь*, staroruskiego *огнь*, polskiego *ogień*, górnołużyckiego *woheń*, dolnołużyckiego *wogeń*, bułgarskiego *огън*, prasłowiańskiego **ogn(j)ь*, indoeuropejskiego **ognis/egnis* oraz spokrewnione z litewskim *ugnis* ‘ogień’, łacińskim *ignis*¹¹. „У хаті горів посередині великий **огонь** та освічував блимаючим полум’ям темне, закопчене нутро”¹².

Часownik *жичити* to zapożyczenie z języka polskiego *życzyć*, spełniające funkcję dialektyzmu, w języku ogólnoukraińskim ma formę *зичити* (Яременко 1999, II, 31; Білодід, II, 536; Мельничук 1985, II, 263) lub *бажати*. W analizowanym materiale jest to bardzo często występujący dialektyzm. „Всім вам **жичу**, щоб ви в здоровлю і в гаразді довгий вік прожили з своїми рідними” (Чайковський 1994, 88).

Dialektyzmy gramatyczne

Wyraz zaznaczony w przytoczonym dalej cytacie ma cechę kwalifikującą go do zjawisk gramatyczno-ortograficznych. Współczesną formą wyrazu jest *дїтей* (Білодід, II, 309). „Цего, що маю, вистане аж так для нас і наших **дїтїй**” (Чайковський 1994, 206).

Współczesny odpowiednik wyrazu *цего* brzmi *цього* (Білодід, XI, 193). Forma ta częściej używana była przez lud, aniżeli znajdowała swój wydźwięk w języku ogólnoukraińskim. Różnica w użyciu obydwu wyrazów skupia się na zjawisku gramatycznym. „**Цего**, що маю, тобі даю...” (Чайковський 1994, 206).

Dialektyzmy leksykalne

Rzeczownik *оныч* to dialektalna forma ‘śluzy, upustu’ (Яременко 1999, III, 128; Білодід 1970—1980, V, 735). Autor tłumaczy zastosowany wyraz

¹¹ *Етимологічний словник української мови*. Ред. О.С. Мельничук, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко. Київ 1982—2003. Następny przykład dialektyzmu opisany według tego słownika zostanie opatrzonej w tekście opisem: Мельничук 1999, nr tomu, nr strony.

¹² Przykład pochodzący z powieści J. Opilskiego — Ю. Опільський: *Іду на вас*. Т. 1. Львів 1994, s. 18. Następny przykład z tej powieści zostanie opatrzonej w tekście opisem: Опільський 1994.

наступаю: „мала толочка, пасовиско пониже церкви, між шляхоцькою а рустикальною громадою”¹³. „Шляхта сходилася, оглядала присланий папір з усіх боків, дехто пробував читати, а врешті вирішила, на «опусті» напроти баронського двора цей папір спалити...” (Чайковський 1994, 28).

Wyraz potoczny *обида* znaczy to samo, co *образа*, czyli poczucie goryczy, irytacji, niezadowolenia, zmartwienia spowodowane przez kogoś, czymś złym uczynkiem lub słowem (Білодід, V, 500). Pochodzenie wyrazu jest nieznane. Najbardziej wiarygodne wydaje się przypuszczenie o pochodzeniu od czasownika **ob-viděti* «дивитися мимо», lecz jest to nieprzekonywujące (Мельничук 2003, IV, 131). „Такої **обиди** не міг можний пан стерпіти” (Чайковський 1994, 32).

Słowo *гунцвот* ‘niegodziwiec, szelma’ jest wyrazem obelżywym, a kiedy go wypowiadamy i kierujemy w stronę jakieś osoby, mamy na myśli złego i kłótliwego człowieka (Білодід, II, 194). Dla porównania: białoruski *гунцвот*, polski *huncwot*, czeski *huncvút*, *hundsful*. Słowo w języku polskim zostało zapożyczone z języka niemieckiego. Utworzone z niemieckiego *Hund* ‘pies’ i nieużywanego współcześnie *fott* (inna prawidłowa forma *fortze*). Dźwiękowa forma *гунцум* mogła być zapożyczona z węgierskiego *huncut* (Мельничук 1982, I, 620). Występuje tylko w mowie potocznej i stylizowanych powieściach. „— То ти, **гунцвоте**, до мене з кулаком?” (Чайковський 1994, 55).

Przysłówek *файно* pochodzi od przymiotnika *файний*, w literaturze pięknej jego odpowiednikami są *гарно*, *приємно*; spotykany jest w gwarach, jak również w mowie potocznej (Білодід, X, 551). Jest pożyczką z języków romańskich, znaczy ‘doskonały, wyborny, w dobrym gatunku (o towarze)’¹⁴. „— **Файно**, от як бачите...” (Чайковський 1994, 105).

Określenie *чир* jest wyrazem pochodzenia dialektalnego, określa rodzaj pożywienia przygotowywanego z mąki (kukurydzianej lub owsianej) (Яременко 1999, IV, 824; Білодід, XI, 328). „Пишнівчани казали так: Корелецькі дзвони говорять: «**чир** тай то пісний, **чир**, тай то пісний!» — а наші дзвони говорять: «замішка з молоком! замішка з молоком!»» (Чайковський 1994, 125).

Wyraz *учтува* zaliczany jest do rzadko występujących w języku ukraińskim, a o rzadkości jego występowania zaświadcza *Словник української мови* (Білодід, X, 538), podając prawidłową formę *чемний*, *ввічливий*. Podobnie podaje słownik etymologiczny Aleksandra Brücknera¹⁵, zaświadczaając narzeczowe pochodzenie tego wyrazu, stosowane od XV wieku. Zgodnie

¹³ А. Чайковський: *У чужому гнізді...*, s. 28.

¹⁴ А. Bańkowski: *Etymologiczny słownik języka polskiego*. T. 1. Warszawa 2000, s. 356. Następny przykład dialektyzmu opisany według tego słownika zostanie opatrzony w tekście opisanym: Bańkowski 2000, nr strony.

¹⁵ A. Brückner: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa 1993, s. 592.

z danymi ze *Słownika polsko-cerkiewnosłowiańsko-ukraińskiego*¹⁶ można wysnuć wniosek, że forma ta spełnia również funkcje zapożyczenia z języka rosyjskiego w brzmieniu *учтивый* oraz zapożyczenia z języka polskiego (powielenie polskiego *uczciwy*). „Я загадав взяти собі добру, чесну, **уцтиву** панну за малжонку...” (Чайковський 1994, 127).

Zgodnie ze słownikiem *Словник української мови* (Білодід, I, 293) epitet *варятка* jest przejawem dialektyzacji i oznacza tożsame: *божсвільна людина*, jednakże jest rzadziej stosowany. Z uwagi na podobieństwo do polskiego wyrazu *wariatka* możemy mówić tu również o zapożyczeniu z tego języka (Witwicki 1997, 320). „— Я не знаю, але видиш, поведення баронової не було таке як повинно... з тою шляхтою кумалася, як **варятка**” (Чайковський 1994, 194).

Skupisko ludzi na małym terenie (*ciasnota*, *tlók*, *ścisk*) określa wyraz *глота* (Яременко 1999, I, 608). Pochodzenie wyrazu nie jest całkiem jasne, słowo powiązane jest z indoeuropejskim **gele-* ‘ściskać’, wskazuje się też na mało prawdopodobny związek ze staroindyjskim *ganāh* ‘tłok, wiele, mnóstwo’ (Мельничук 1982, I, 528). „З виттям та стогоном умирали варвари, мовчки, спокійно гинули русини або, видобувшись з **глоти**, перев’язували глибокі рани рубцем сорочки, ременем тощо” (Опільський 1994, 68).

Nazwa *грижа* ma dwa znaczenia. Może określać rodzaj choroby lub postawę emocjonalną (*zmartwienie*, *smutek*, *troskę*, *kłopot*), i właśnie to drugie znaczenie występujące w formie dialektalnej jest podstawą do analizy (Яременко 1999, I, 665). W celu porównawczym należy dodać, że istnieje podobny wyraz rosyjski *грыжа*, białoruski *грыжа*, staroruski *грыжь*, polski *gryża* (Bańkowski 2000, 493). Przypuszczenie o pochodzeniu rumuńskim jest mało prawdopodobne, z rumuńskiego *grijă* (Мельничук 1982, I, 594). „Розлука з Мстиславом, душевний неспокій і **грижа**, розпука при гадці про його смерть зродили у неї свідомість, що її щастя уже не при батькові” (Опільський 1994, 128).

Rzeczownik *било* (wyraz botaniczny), czyli *żdźbło*, ma jeszcze dwa inne znaczenia, jednakże nieprzydatne do niniejszej analizy. Wieloznaczność wyrazu wskazuje na jego szerokie powszechne zastosowanie (Яременко 1999, I, 134). Prasłowiańskie *bylo*, *bylʲje*, pochodne od korzenia *by-(ti)*, rosyjskie *быльѣ* ‘burzan’, staroruskie *былие*, *быль* ‘trawa’, polskie i dolnołużyckie *bylica*, bułgarskie *билка* (Мельничук 1982, I, 183). „По обох сторонах стежки росли густокорчі ліщини та калини, тут і там чорніли спілі грона чорного базнику на грубих губчастих **билах**” (Опільський 1994, 132).

Wyraz *тjамуш* występuje w znaczeniu potocznym i można by było zastąpić go innym wyrazem, który spełnia tę samą rolę w zdaniu, np.: *тримати*

¹⁶ T. Witwicki: *Słownik polsko-cerkiewnosłowiańsko-ukraiński z połowy XIX wieku*. Warszawa 1997, s. 305. Następny przykład dialektyzmu opisany według tego słownika zostanie opatrzony w tekście opisem: Witwicki 1997, nr strony.

в пам'яті, пам'ятати (Білодід, X, 346). W języku literackim używany w se-lach stylizacyjnych. „**Тямиш**, як тебе гетьманом на річці Коломаці обирали місяця липня, дня 25, року божого 1678?” (Лепкий 1991, 15).

Wyraz *доперва*, jako dialektyzm pełniący funkcję przysłówka oznacza ‘tylko co, dopiero co’. Może także występować jako partykuła i oznaczać ‘tylko, no’ (Білодід, II, 370). Używany jest w znaczeniu ‘*тільки, лише*’ (Яременко 1999, I, 815). W analizowanych źródłach wyraz rzadko występujący. „**Донерва** згодом, як число випасуваних волів виросло на сотки, дався почути брак паші для місцевого товару” (Чайковський 1994, 27).

Przyimek *ід*, występujący tylko w gwarach, oznacza identycznie brzmiące: *до* (polskie: *do*) (Білодід, IV, 10). Jest rezultatem kontaminacji przyimków *до*, *к* [*ik*], z jednakowym (przestrzennym, rozciągłym) znaczeniem (Мельничук 1985, II, 289). „Повозка зустрілася з купою шляхти, що окруживши барона зближалася **ід** дворови” (Чайковський 1994, 35).

Przysłówek *зараз* może występować w połączeniu ze słowami *же, таки*. Jest identycznym określeniem co: *w tym samym czasie, teraz, natychmiast, momentalnie, od razu*, — a niegdyś również *teraz* (Білодід, III, 287). „Баронова вийшла до него **зараз**” (Чайковський 1994, 60).

Partykuła wzmacniająca *туй-туй*, stosowana w mowie potocznej, jest jednoznaczna z wyrazem *ось* ‘tu, teraz, właśnie tu’ (Білодід, X, 314). „І вже двері — **туй-туй**...” (Опільський 1994, 140).

Nazwa jednego z miesięcy *май* (zapożyczona z języka greckiego) jest rzadko używana w analizowanych powieściach; jest wyrazem potocznym, tożsamym z *травень* (Білодід, IV, 597; Яременко 1999, II, 550). Dla porównania wyraz polski brzmi *maj*, czeski, słowacki i słoweński *máj*, jest zapożyczeniem z języka greckiego. Nazwę tego miesiąca nadano na cześć bogini *Майї*, której imię spokrewnione jest ze staroindyjskim *mahī* ‘duża, stara ziemia’ (Мельничук 1989, III, 361). „До 15 **мая** ще зможемо обробити весну, а про решта подумаємо опісля” (Чайковський 1994, 144).

Dialektalny rzeczownik w l. mn. *пчоли* ma współczesny odpowiednik *бджоли* (Білодід, VII, 415). W analizowanych powieściach występuje nielicznie: „За той час і музика перестала грати і всі збилися в купу коло баронової, обступили її, мов **пчоли** матку” (Чайковський 1994, 160).

Rzeczownik używany najczęściej w gwarach, w języku ogólnoukraińskim ma postać *вогнище, багаття* (Білодід, I, 297) oraz *вогонь*, gdzie *в-* ma prote-tyczny charakter; polskie *watra*, czeskie *vatra*. Pochodzenie nie do końca jasne, możliwe jest współnosłowiańskie, spokrewnione z perskim *āzar*, armeńskim *airem*, osetyńskim *art*, albańskim *vatrë, votrë*, możliwe, że też z rosyjskim *ватрушка*. Przypuszcza się, że jest zapożyczeniem z języka staroirańskiego, przez pośrednictwo tureckie lub romskie, a także że wywodzi się od rumuń-skiego *vătră*, które z dawna uważa się za odziedziczone z indoeuropejskiego prajęzyka czy zapożyczone z języka irańskiego lub wywodzące się z albań-

skiego *vatrë* (Мельничук 1982, I, 340). „**Ватру** згасити, окульбачити коні... Готовись!” (Лепкий 1991, 59).

Słownik języka ukraińskiego (Білодід, VII, 101) kwalifikuje wyraz *полудне* jako dialektalny, podając, że na gruncie ogólnoukraińskim brzmi on *полудень*. „— Добре-**полудне** вам, пане Міхале!” (Чайковський 1994, 75).

Wyraz *отець* (w dopełniaczu *вітця*) oznacza: *батько* ‘ojciec’, i funkcjonuje jako wyraz uroczysty, ludowy i cerkiewny, już archaiczny (Білодід, V, 804). Rzeczownik spełnia również funkcję archaizmu leksykalnego. Jest w powieściach często stosowany. Wyraz spokrewniony z greckim *αττα*, łacińskim *atta*, pochodzi od prasłowiańskiego *otъсь* <<*батенько*>> < **otъkъ*, pochodne od **otъ* <<*батько*>>. W porównaniu z rosyjskim *отец*, białoruskim *айцец*, polskim *ojciec*, czeskim i słowackim *otec*, bułgarskim *отец* (Мельничук 2003, IV, 232—233). „Смерть мого **вітця** вже спокутував покійний пан барон, але за слугу я не піду !” (Чайковський 1994, 45).

Z przeprowadzonej analizy wynika, że największa liczba użytych przez pisarzy dialektyzmów to formy leksykalne. Najczęściej stosował dialektyzmy Czajkowski, następnie Opilski, a nieliczna ich grupa wystąpiła w prozie Лепкого. Pisarze analizowanych powieści najchętniej sięgali do następujących dialektyzmów: *зараз*, *отець*, *ватра*, *огонь*, *жичити*, *отець*.

Cel stosowania dialektyzmów jest wieloraki. Mogą być zastosowane z uwagi na niedostateczność form synonimicznych w mowie ogólnonarodowej, celem przeniesienia języka rodzimego pisarza do utworu lub też ze względów stylizacyjnych. W ten sposób wzbogaca się wypowiedzi bohaterów nowymi formami stylistycznymi.

Funkcja dialektyzmów w literaturze dotyczy wytworzenia odpowiedniego kolorytu lokalnego, indywidualizacji języka danej postaci, wzbogacania i odświeżania zasobu środków ekspresji. Dodatkowo charakteryzują mowę bohaterów, wskazują na ich pochodzenie, wiek, stosunek do innych, określają czynności i zwyczaje. Oddając koloryt historyczny, lokalny czy sytuacyjny, wprowadzają czytelnika w atmosferę opisywanej epoki lub środowiska, wzmacniają komunikatywność i wiarygodność tekstu.

Umiejętność posługiwania się dialektyzacją wzbogaca nasze wypowiedzi, daje szansę orientowania się w rzeczywistym obrazie świata. Tekst zabarwiony dialektyzmami jest ciekawszy, bardziej przemyślany, a czytelnik ma możliwość zrozumienia środowiska, w którym przebywają i którego częścią są bohaterowie powieści. Dlatego pisarz wprowadza np. wyraz *ватра* zamiast *вогнище*, *багаття* oraz inne wyrazy: *тетка*, *димуї*, *отець* lub *огонь*, *опуст*, *чир*, *май*, *пчолы*, zamiast tych używanych w ogólnonarodowym języku literackim.

Анна Кшивица-Уштицка

**Введение украинских диалектизмов —
примеры и функции в литературе**

Резюме

В начале статьи автор сосредоточил свое внимание на дефиниции диалектологии и ее роли в языке. В статье обсуждается вопрос разграничения понятий «диалект», «говор» и «наречие». Предлагается деление диалектизмов на фонетические, грамматические и лексические формы. В основной части работы приводятся примеры употребления диалектизмов в избранных исторических романах. Далее дается краткое описание приведенных примеров — объясняется их этимология, сопоставление с другими языками, а также их связь с современным украинским языком. В заключении объясняется цель употребления диалектизмов в литературе и указываются их функции.

Ключевые слова: диалектология, диалект, сленг, диалектизм

Anna Krzywicka-Ustrzycka

**The Ukrainian Language Dialectization —
Examples and Functions in Literature**

Summary

The introduction of the following article focuses on the definition of the term dialectology and its role in language. The problem of distinction between terms “dialect”, “slang”, and “spoken dialect” has been discussed. A classification of dialecticisms into phonetic, grammatical, and lexical forms has been proposed. The main part of the article includes examples of dialecticisms used in selected historical novels. They were briefly characterized (together with their etymology) and compared to other languages, contemporary Ukrainian among them. The final part discusses the purpose of the use of dialecticisms in literature and indicates their functions.

Key words: dialectology, dialect, slang, spoken dialect

Maciej Labocha

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Nauka, sztuka czy produkt rynkowy? Kilka uwag o miejscu leksykografii wśród dyscyplin lingwistycznych i nie tylko

Pytanie postawione w temacie niniejszego artykułu może wydać się trywialne i naukowo nieinteresujące, łatwo bowiem odpowiedzieć intuicyjnie, że leksykografia jest nauką, jest sztuką, jest produktem rynkowym i nie silić się na uzasadnienie żadnego z tych twierdzeń, odsyłając zresztą zainteresowanego czytelnika do odpowiednich definicji słownikowych lub encyklopedycznych (choć nie tylko), z których najtrafniejsze, najzwęższe i najbardziej eleganckie wydają się te, mówiące, że leksykografia to po pierwsze — teoria i praktyka (albo odwrotnie: praktyka i teoria) opracowywania słowników, a po drugie — słowniki *in genere*¹.

Rzecz jest jednak nieco bardziej skomplikowana, a i sami badacze — jak się wydaje — czasem przykładają do tego skomplikowania rękę, przywołując bez szerszego kontekstu cytaty mające ilustrować skrajne stanowiska, nie do końca jasno formułując wypowiedzi, niekonsekwentnie stosując terminologię lub dopuszczając się sformułowań, które można uznać za niejasne, a także nie opatrując ustępów swoich prac odpowiednim komentarzem, precyzującym wy-

¹ Zob. np.: С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова: *Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений*. Москва 1999, s. 323; W. Miodunka: *Podstawy leksykologii i leksykografii*. Warszawa 1989, s. 13—14; *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Red. K. Polański. Wrocław 2003, s. 331. W drugiej z wymienionych pozycji autor omawia definicje leksemu *leksykografia* w słownikach Witolda Doroszewskiego (1958—1969) oraz Mieczysława Szymczaka (1978—1981), a także w *Encyklopedii terminologii językoznawczej* (1968) oraz *Encyklopedii wiedzy o języku polskim* (1978). Por. z definicją *Słownika języka polskiego* PWN online: leksykografia 1. «praktyka i teoria opracowywania słowników» 2. «ogół słowników danego języka, kraju, okresu, itp.» <http://sjp.pwn.pl/szukaj/leksykografia.html> [data dostępu: 04.01.2017].

powiedzianą treść lub odsyłającym do innych części publikacji bądź opracowań innych badaczy.

Jako przykład podajmy wyimek z pracy Tadeusza Piotrowskiego, który przywołuje słowa niemieckiego badacza — Herberta Wieganda. Piotrowski, ilustrując pogląd mówiący o tym, że leksykografia nie jest nauką, pisze tak: „Z koncepcją Miodunki² stoją też w jaskrawej sprzeczności zdecydowane poglądy Wieganda, czołowego teoretyka leksykografii w Niemczech: »Leksykografia nigdy nie była nauką, nie jest nauką i prawdopodobnie nie będzie nauką. [...] Leksykografia nie jest działem językoznawstwa stosowanego. [...] nie jest działem leksykologii«. Te diametralnie różne opinie ukazują, jak mało ustabilizowane w gruncie rzeczy są poglądy na status leksykografii”³.

Z przytoczonego fragmentu publikacji Wieganda wynikałoby, że badacz ten nie uznaje leksykografii za naukę, a w logicznej konsekwencji odmawia jej również statusu subdyscypliny językoznawstwa stosowanego czy leksykologii. Jeśli poszerzymy kontekst wypowiedzi tego badacza, zauważymy jednak, że ten nienaukowy status odnosi on w cytowanym fragmencie tylko do jednego ze znaczeń polisemu *leksykografia*⁴, a mianowicie do praktyki opracowywania słowników: „We must bear in mind that writing on **lexicography** is part of **meta-lexicography** and that the **theory of lexicography** is not part of lexicography. [...] Lexicographical activities result in reference works which can be classified according to different types. All types of works made with the aim of providing not only, but above all, information on linguistic expressions should be classified as **linguistic lexicography** [wyróżnienia — M.L.]”⁵.

Problem nauka — praktyka w przytoczonej wypowiedzi jest kwestią jedynie terminologiczną⁶. Wiegand po prostu stosuje dwa terminy dla leksykografii jako nauki (*meta-lexicography*, *theory of lexicography*) i jeden dla leksykografii jako praktyki opracowywania słowników (*lexicography*). Co więcej, opracowywanie słowników języka nazywa oddzielnie leksykografią lingwistyczną (*linguistic*

² To znaczy, że jest koncepcją, zgodnie z którą leksykografia powinna mieć podstawy naukowe, językoznawcze.

³ T. Piotrowski: *Zrozumieć leksykografię*. Warszawa 2001, s. 27.

⁴ Pisząc „polisemu” mam tu na myśli leksem polski. Warto w tym miejscu zauważyć, jak definiowany jest leksem *lexicography* w słownikach języka angielskiego: „The activity or occupation of compiling dictionaries”. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/lexicography> [data dostępu: 29.11.2016]; „the proces or profession of writing or compiling dictionaries”. <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/lexicography> [data dostępu: 29.11.2016].

⁵ H.E. Wiegand: *On the structure and contents of a general theory of lexicography*. In: *LEXeter'83 Proceedings*. Ed. R.R.K. Hartmann. Darmstadt 1984, s. 13—14.

⁶ Ten problem terminologiczny staje się jaśniejszy po całościowej uważnej analizie pracy Piotrowskiego. Jednakże lektura wybranych fragmentów może wprowadzić czytelnika w pewne zakłopotanie, tym bardziej że w polskiej lingwistyce leksykografia, jako teoria oraz praktyka, przez lata silnie wiązana była z lingwistyką stosowaną, a podział terminologiczny *leksykografia* — *metaleksykografia* był praktycznie niezauważalny.

lexicography.) Jednak i w dalszej treści artykułu Wieganda możemy znaleźć fragmenty, które rozmywiają ostrość tego rozróżnienia.

Dalsze pogłębianie podjętej analizy prowadzi nieuchronnie do coraz bardziej szczegółowego opisu terminów i użytej w odrębnych pracach leksyki oraz interpretacji leksykografii jako zjawiska o wielu aspektach naukowych i pozanaukowych u licznych badaczy w szerszym kontekście czasowym, wobec czego nie będziemy jej kontynuować w tym miejscu⁷. Spróbujemy natomiast zwięźle odpowiedzieć na bardziej ogólnym taksonomicznym poziomie na następujące pytania:

- 1) czym jest nauka i czy leksykografia (metaleksykografia) spełnia warunki bycia dyscypliną naukową (przy okazji wskazując zakres metalleksykografii i metalleksykografii lingwistycznej),
- 2) czym jest sztuka i czy leksykografia spełnia warunki bycia sztuką,
- 3) co to znaczy, że leksykografia jest zjawiskiem rynkowym, a słownik produktem rynkowym.

Podsumowując, postaramy się zarysować ogólne relacje, jakie zachodzą pomiędzy tymi trzema zjawiskami.

Aby odpowiedzieć na pytanie, czy leksykografia (w znaczeniu: metalleksykografia) jest nauką (*scientia lexicographica*), posłużmy się definicją *Słownika filozofii* pod redakcją Jana Hartmana. Autor artykułu hasłowego Bogdan Ogrodnik opisuje naukę w następujący sposób: „[...] naukę można rozumieć na wiele sposobów, np. jako to, co robią naukowcy, uprawiając naukę, a więc wszelkie obserwacje, eksperymenty, obliczenia, dyskusje, dowodzenia twierdzeń, sprawdzanie hipotez itd.; jako wytwór powyższych czynności naukowych, tj. jako zbiór publikacji, wyników eksperymentów lub obserwacji, opublikowane dowody twierdzeń; jako pewien system (zwany teorią) powiązanych logicznie zdań (zawierających abstrakcyjne terminy ze słownika nauki), w którym to systemie wypowiadamy intersubiektywnie sprawdzalne prawdy o świecie (zjawiskowym — np. fizyka lub idealnym — np. matematyka); jako twór idealny, do którego powoli się zbliżamy (np. fizycy pracują nad ogólną teorią wszystkich oddziaływań); jako szczególnie wytwór kultury ludzkiej (obok sztuki i religii); jako efekt zaspokajania wyższych potrzeb człowieka (prawdy, bezpieczeństwa, zrozumienia); jako sposób na zwiększenie komfortu życia; jako strategia przetrwania gatunku ludzi w rywalizacji z innymi gatunkami. Wszystkie te ujęcia pokazują, jak bogatym zjawiskiem jest nauka [...]”⁸.

Musimy przyznać, że leksykografia w swoim teoretyczno-badawczym oraz kulturowym wymiarze jest tożsama co najmniej z większością konstatacji zawartych w przytoczonym cytacie. Leksykografią (metaleksykografią) zajmują się

⁷ Odwołania do różnych definicji leksykografii można znaleźć np. w pracach W. Miodunki, T. Piotrowskiego, P. Żmigrodzkiego czy W.W. Dubczyńskiego.

⁸ *Słownik filozofii*. Red. J. Hartman. Kraków 2004, s. 147.

bowiem naukowcy, dokonując obserwacji, przeprowadzając eksperymenty (choć być może sami podejmowanych czynności naukowych eksperymentami by nie nazwali, termin ten zwyczajowo kojarzony jest z naukami empirycznymi; za swoiste eksperymenty w leksykografii możemy jednak uznać np. weryfikację kontekstową wyekscerpowanych wstępnie lub zawartych w słownikach par przekładowych, co jest jednoznaczne z badaniem użyteczności słowników w procesie przekładu, opracowywanie oraz publikację tzw. zeszytów próbnych słowników), obliczeń (tu: wszelkiego rodzaju lingwistyczne badania statystyczne), prowadząc dyskusje, sprawdzając stawiane hipotezy. Leksykografia jest w tym znaczeniu również wytworem powyższych czynności naukowych — zbiorem publikacji etc. Jest wreszcie sposobem poprawy komfortu życia — życia intelektualnego, bo jak miał powiedzieć Ludwig Wittgenstein, „granice mojego języka są granicami mojego świata”, ale też życia w wymiarze *stricto* ekonomicznym, czego uzasadniać chyba nie trzeba, choć fakt ten akurat jako element konstytuujący naukowość jako taką nie jest chyba rzeczą pierwszorzędnej wagi.

Naukowość leksykografii (metaleksykografii) widoczna jest w badaniach nad tekstami słowników istniejących, w refleksji nad słownikami projektowanymi, w dyskusjach o metodologii, użyteczności, funkcji słowników etc. Takie badania i dyskusje dotyczą więc też — rzecz jasna — zagadnień ściśle redakcyjnych, które łączą się nierozzerwalnie z praktyką słownikarską rozumianą nienaukowo (technicznie), a więc np. zapisu informacji fleksyjnej, informacji składniowej, sposobu opracowania haseł i ich elementów dla poszczególnych części mowy, doboru ekwiwalencji w słownikach przekładowych.

Parafrazując słowa Witolda Doroszewskiego o leksykologii⁹ — leksykografię (metaleksykografię) lingwistyczną można chyba uznać za kopułę obejmującą wszystkie zagadnienia językoznawcze na poziomie języka jako systemu i jego podsystemów: podsystemu fonologicznego, gramatycznego (morfologiczno-składniowego), leksykalno-semantycznego, a także — w aspekcie wielojęzycznym — aspektu konfrontatywnego i translologicznego komplementarnie.

Nazywanie leksykografii sztuką (*ars lexicographica*) także nie jest bezpodstawne. Przytoczmy ponownie tekst ze *Słownika filozofii*, tym razem autorstwa Władysława Stróżewskiego: „[sztuka] rozumiana może być co najmniej trojako: 1) jako umiejętność, dyspozycja umysłowa twórcy; 2) jako czynność wytwórcza; 3) jako wytwór — dzieło sztuki. [...] Wedle starożytnych definicji, sztuka to wszelka działalność umiejętna, a więc oparta na określonych regułach [...]. Starożytność nie wyodrębniła sztuk »pięknych«, a wszystkie umiejętności dzieliła na mechaniczne (wymagające wysiłku fizycznego) i wolne: gramatyka, dialektyka, retoryka (tzw. *trivium*) arytmetyka, geometria, astronomia, muzyka (*quadrivium*). [...] w XVIII [wieku] pojawiło się i rozpowszechniło pojęcie sztuk

⁹ W. Miodunka: *Podstawy leksykologii i leksykografii...*, s. 19.

pięknych jako przyporządkowanych przede wszystkim realizacji wartości estetycznych i zaspokajaniu potrzeb estetycznych człowieka [...]”¹⁰.

Leksykografia jako praktyka opracowywania słowników mieści się co najmniej w znaczeniu pierwszym i drugim. Wątpliwości budzi jedynie traktowanie słownika jako dzieła sztuki, prezentującego wartości estetyczne i służącego zaspokajaniu potrzeb estetycznych użytkowników, choć akurat ten aspekt leksykografii jest zależny od samych użytkowników-odbiorców — to oni konstytuują bowiem wartość estetyczną dzieła według własnej recepcji, oceny czy wrażliwości; to odbiorca i kontekst konstytuuje dzieło sztuki. Warto też wspomnieć, że leksykografowie teoretycy niejednokrotnie nazywają słowniki dziełami leksykograficznymi, co przychodzi na myśl konotacje ze sztuką właśnie.

Leksykografia musi również — jako czynność wytwórcza o mniej lub bardziej określonych regułach — zakładać pewną umiejętność oraz dyspozycję umysłową twórcy słownika, opartą jeśli nie na zapleczu metodologiczno-badawczym, to na jego wyczuciu językowym i językowej intuicji, co zresztą podkreśla Piotrowski, krytykowany za to przez Miodunkę¹¹.

Należy jednak zauważyć, że również rozwiązania intuicyjne można poddać badaniu, trzeba jedynie ustalić punkt odniesienia, który będzie stanowił podstawę analizy¹². Owa dyspozycja umysłowa musi przecież dotyczyć szeregu decyzji słownikarza, nawet intuicyjnych, obejmujących takie zagadnienia, jak co najmniej (w kontekście słowników przekładowych):

- 1) status jednostki indeksowej,
- 2) zakres leksyki,
- 3) lokalizacja derywatów,
- 4) stosowanie znaków diakrytycznych,
- 5) informacje fonetyczne,
- 6) informacje gramatyczne,
- 7) odsyłacze,
- 8) filiacja,
- 9) dobór ekwiwalentów,
- 10) semantyzacja,
- 11) ilustracja materiałowa,
- 12) kwalifikatory.

Wskazane zagadnienia związane z makro- i mikrostrukturą słownika mogą być oparte na wiedzy wynikającej z opracowań metodologiczno-badawczych, ale też na wiedzy — jak to nazwał Piotrowski — wypływającej z praktyki i doświadczenia. Warto w tym kontekście przypomnieć słowa Jana Wawrzyńczyka: „Pragmatyczne spojrzenie na słownik dwujęzyczny, sam przez się

¹⁰ *Słownik filozofii...*, s. 221.

¹¹ M. Bańko: *Z pogranicza leksykografii i językoznawstwa. Studia o słowniku jednojęzycznym*. Warszawa 2001, s. 11.

¹² Zob. np. P. Żmigrodzki: *Słownik — słowo — rzeczywistość*. Kraków 2008, s. 37—54.

również będący tekstem, pozwala zarówno krytykowi leksykografii, jak i — podkreślamy — samokrytycznym autorom słowników, wydobyć istotne cechy strukturalne tych dzieł-instrukcji oraz dogłębnie, po rozstrzygnięciu wszystkich kwestii składniowych i semantycznych, jakie implikują teksty owych instrukcji, ocenić ich wartość. Oczywiście jest ona tym większa, im staranniej opracowano je pod względem pragmatycznym¹³.

Wychodząc z tego założenia, że wszech miar zasadne wydaje się więc również mówienie o leksykografii jako sztuce, a także — co ze sztuką związane — rzemiośle, ponieważ jako czynność wymaga ona określonych kompetencji autora czy autorów, choć niekoniecznie kompetencji *stricte* naukowo-badawczych. Co więcej, jak się wydaje, autor nie-naukowiec i równocześnie praktyk korzystający ze słowników może dostrzegać potrzebę zawarcia w nich informacji, które badacz teoretyk mógłby przeoczyć, odnosząc się do ścisłych reguł wynikających z przyjętych założeń badawczo-metodologicznych, ale pozbawionych aspektu praktycznego — użyteczności słowników.

Leksykografia rozumiana jako słowniki w ogólności, jest zaś — przede wszystkim współcześnie — zjawiskiem rynkowym, słowniki są bowiem produktami rynkowymi, czemu trudno zaprzeczyć, choć zdarzają się od tej reguły pewne wyjątki. Oznacza to, że słownik, jak każdy inny produkt rynkowy, a dokładniej rzecz ujmując — jego typ, zwany dobrem materialnym, można zdefiniować jako „rzecz, posiadającą wartość użytkową [wyróżn. — M.L.] i wymiarną, którą możemy dotknąć, gromadzić i przechowywać”¹⁴. Każdy zaś produkt podlega warunkom gry rynkowej, opartej na — w dużym uproszczeniu — wykreowaniu i/lub dostosowaniu jego wartości odpowiednio do preferencji, oczekiwań, zapotrzebowania lub — co wydaje się zaskakujące w kontekście postulatów nauki — gustu oraz predyspozycji estetycznych i aksjologicznych nabywcy. Może też podlegać ograniczeniom wynikającym z pozycji wydawcy jako uczestnika rynku oraz ryzyka, na które będzie z tego tytułu narażony. Wyrazisty przykład oddziaływania wydawców na twórców słowników, a zarazem na zawartość słowników, przytacza Żmigrodzki: „Podczas zjazdu Polskiego Towarzystwa Językoznawczego w Katowicach w 1994 roku, kiedy dyskutowano nad słownikiem [H. Zgółkowej — przyp. M.L.], autorka swym oponentom przeciwstawiła jeden fundamentalny argument. Stwierdziła mianowicie: »Takie było zamówienie wydawcy i ja to zamówienie zrealizuję«. W ten sposób zebrani mogli się przekonać o roli czynników komercyjnych w leksykografii”¹⁵.

Równie wyraziście świadczą o rynkowości słowników informacje zamieszczone na ich okładkach/opakowaniach oraz, niejednokrotnie, w zawartych

¹³ J. Wawrzyńczyk: *Uwagi o pragmatyce w wielkich słownikach rosyjsko-polskich*. W: *Pragmatyczne aspekty opisu języków słowiańskich*. Red. P. Czerwiński, A. Charciarek. Katowice 2003, s. 15.

¹⁴ E. Michalski: *Marketing. Podręcznik akademicki*. Warszawa 2003, s. 23.

¹⁵ P. Żmigrodzki: *Słownik — słowo — rzeczywistość...*, s. 42.

w nich wstępach czy wskazówkach. Porównajmy chociażby fragmenty tekstów reklamujących współczesne polsko-rosyjskie i rosyjsko-polskie słowniki przekładowe opatrzone w nazwie przymiotnikiem *wielki*:

Jest najobszerniejszym pod względem liczby artykułów hasłowych słownikiem rosyjskim o przeznaczeniu ogólnym. Liczy około 140 tys. haseł i obejmuje słownictwo ostatniego dziesięciolecia, epoki wolnego rynku, integracji europejskiej, globalizacji; jest niezwykle przydatny w praktyce, w najróżnorodniejszych sytuacjach życiowych. Rejestruje zarówno słownictwo oficjalne, jak i potoczne. Jest pierwszym od kilku dziesięcioleci dużym słownikiem opracowanym od podstaw, odrzucającym tysiące słów i odpowiedników przestarzałych, nietrafnych, wprowadzającym na ich miejsce aktualne słownictwo rosyjskie i polskie początku XXI wieku. Praktyczny, użytkowy charakter słownika przejawia się zarówno w doborze haseł (nowością jest znaczna liczba nazw własnych, m.in. nazwisk najważniejszych postaci ze świata polityki, kultury i nauki), jak i w zasadach budowy artykułów hasłowych, opracowanych zwięźle, przejrzystie, bez skomplikowanej symboliki leksykograficznej. W lipcu 2005 roku *Słownik rosyjsko-polski z kluczem polsko-rosyjskim* oraz *Słownik polsko-rosyjski*, na których oparty jest *Wielki słownik rosyjski PWN*, otrzymały wyróżnienie przyznawane przez redakcję „Magazynu Literackiego” w kategorii słowniki¹⁶.

[...] najbardziej aktualna i współczesna pomoc na polskim rynku leksykograficznym; [...] przeznaczony dla szerokiego kręgu użytkowników — studentów, nauczycieli szkolnych i akademickich, tłumaczy, dziennikarzy, wszystkich, którzy interesują się współczesnym językiem rosyjskim i polskim; [...] zawiera około 300 tys. wyrazów hasłowych, wyrażań i zwrotów, stanowiących zbiór rosyjskiego i polskiego słownictwa początku XXI wieku; [...] prezentuje leksykę związaną z różnorodnymi strefami działalności człowieka, m.in. polityką, religią, biznesem, informatyką, handlem, życiem społeczno-kulturalnym; [...] odzwierciedla aktualne zmiany, jakie zaszły w życiu Rosji i Polski, uwzględniając słownictwo literackie i potoczne aktywnie wykorzystywane w rosyjskich i polskich mass mediach; [...] podaje wszystkie podstawowe informacje o Rosji i Unii Europejskiej; [...] zawiera glosariusz podstawowych pojęć dotyczących UE; [...] czytelna prezentacja haseł; [...] hasła wyróżniono kolorem; [...] nie do zastąpienia w pracy i nauce¹⁷.

¹⁶ *Wielki słownik rosyjski PWN (Wersja 2.0. CD-ROM)*. Red. J. Wawrzyńczyk. Warszawa 2007.

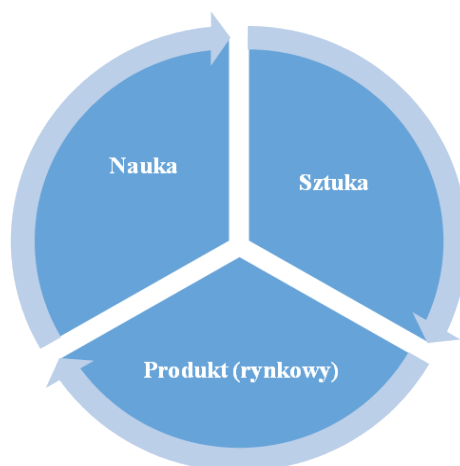
¹⁷ S. Chwatow, M. Timoszuk: *Wielki słownik polsko-rosyjski [i] rosyjsko-polski*. Warszawa 2008.

Charakteru obu tekstów promocyjnych nie będziemy w tym miejscu analizować szczegółowo, wydaje się bowiem, że są one wystarczająco czytelne. Teksty te zresztą — co jest cechą tekstów promocyjnych — nie pozwalają na jasne określenie, który ze słowników jest bardziej przydatny i w jakim konkretnie aspekcie. Może to zweryfikować uważna lektura *Wskazówek dla użytkowników*, ale w najwyższym stopniu praktyka korzystania ze słownika (w gorszym przypadku) lub nauka (w lepszym przypadku). Wskazówki dla użytkowników nie zawsze dają informację wystarczającą, by ocenić zawartość słownika (informacje te wobec mnogości zjawisk językowych bywają wręcz wyjątkowo skąpe, a czasami wydaje się nawet, że celowo mają one taką formę).

Zaletą słowników zorientowanych rynkowo jest jednak to, że pozwalają one na badanie różnorodnych rozwiązań w nich zastosowanych niejako właśnie w pewnym oderwaniu od ścisłych założeń naukowo-metodologicznych (choć co najmniej wzmiankowany słownik pod redakcją Wawrzyńczyka zasadniczo wyrasta ze ściśle naukowej refleksji nad słownikarstwem) oraz na ocenę ich trafności. Jest to w istocie jedno z miejsc stycznych w triadzie nauka — sztuka — słownik. Badaniu takiemu możemy poddać każdy z elementów redakcyjnych i pozaredakcyjnych słownika¹⁸.

Dochodzimy w tym miejscu do podsumowania rozważań podjętych w niniejszym artykule. Leksykografia w swoim najszerszym ujęciu jest zarówno nauką, sztuką, jak i zjawiskiem rynkowym. Jest ona przenikaniem się tych trzech pierwiastków, co można zilustrować następująco:

¹⁸ Pomijając kwestie krytyki słowników, możemy z takiej analizy wyciągnąć np. wniosek odnośnie do wariantów notowania informacji o formach osobowych czasowników rosyjskich, co służy poszerzeniu wiedzy teoretycznej w tym zakresie, ale jest też wskazówką dla autorów słowników przyszłych. Badanie wymienionych słowników oraz *Wielkiego słownika rosyjsko-polskiego* autorstwa A. Mirowicza, I. Dulewiczowej, I. Grek-Pabis oraz I. Maryniakowej (wyd. VIII, Wiedza Powszechna, Warszawa 2004) pozwala np. wydzielić cztery podstawowe typy notowania informacji o formach osobowych czasowników (nie bierzemy pod uwagę czasowników wymagających wskazania form osobowych poza I i II os. l. poj.): 1) forma pełna I os. l. poj. + forma pełna II os. l. poj., 2) formant I os. l. poj. + formant II os. l. poj. (w tym: a) formant klasyczny + formant klasyczny, b) formant rozszerzony asylabiczny/sylabiczny + formant rozszerzony asylabiczny/sylabiczny; sylabizm może być tu konsekwentnie stosowaną regułą zapisu lub wynikać z losowości), 3) pełna forma I os. l. poj. + formant II os. l. poj. (klasyczny lub rozszerzony, asylabiczny lub sylabiczny, 4) formant I os. l. poj. (klasyczny lub rozszerzony, asylabiczny lub sylabiczny) + pełna forma II os. l. poj. Wariant stosowanego zapisu nie zawsze jest rozwiązaniem konsekwentnym, a czasami okazuje się trudny do uzasadnienia. Praktyka podpowiada jednak, że ujednolicenie zapisu sprawia, że treść słownika staje się bardziej czytelna (czytelność owa może zresztą zostać również wiarygodnie zbadana na podstawie zadań testowych na grupach studentów o różnym poziomie kompetencji gramatycznej). Badanie przeprowadziliśmy na materiale 106 rosyjskich leksemów czasownikowych dobranych ze względu na typ zachodzących w nich alternacji. Z uwagi na ograniczenia techniczne nie zostanie ono jednak omówione tutaj szerzej.

Każdy z elementów tak rozumianej leksykografii ma wpływ na element kolejny: produkt rynkowy jest podstawą badań naukowych, nauka stanowi podstawę dyspozycji mentalnej autora (element sztuki), sztuka (działalność wytwórcza zdeterminowana dyspozycją mentalną autora) przekształca się w gotowy produkt rynkowy. Każdy zaś z tych elementów obarczony jest szeregiem czynników merytorycznych, ale i pozamerytorycznych (np. tzw. tradycją leksykograficzną, poziomem kompetencji autora, zaleceniami wydawcy), które odciskają na nich swoje piętno. Innymi słowy, leksykografia jest (1) teorią słownikarstwa, (2) praktyką słownikarską oraz (3) zbiorem istniejących słowników, przy czym leksykografia teoretyczna (metaleksykografia), bez względu na próby jej zakwalifikowania do którejś z dyscyplin lingwistycznych, pozostaje i — jak się wydaje — pozostanie dziedziną, której „elastyczne ramy”, parafrazując Piotrowskiego, mogą i powinny „pomieścić tak wiele podejść, jak to tylko możliwe”¹⁹. Należy jednak pamiętać, że jej naukowy pierwiastek — bez względu na przesunięcie w kierunku pierwiastków sąsiednich (np. organizacji pracy słownikarza czy marketingu słowników) — musi być zawsze ściśle i bezwzględnie oparty na metodzie naukowej, która wyklucza działania i wnioski wynikające z doświadczenia czy intuicji.

¹⁹ T. Piotrowski: *Problems in bilingual lexicography*. Wrocław 1994, s. 15.

Мацей Лябоха

Наука, искусство или рыночный продукт?
Несколько замечаний о месте лексикографии
среди лингвистических дисциплин

Резюме

В статье поднимается вопрос статуса лексикографии. Автор представляет терминологические неясности, которые появляются в лексикографической литературе, предлагает анализ данного термина в контексте философского понимания науки и искусства, а также дает характеристику лексикографии как совокупности словарей в рыночном аспекте. Все три аспекта автор воспринимает как воздействующие друг на друга три стороны одного явления.

Ключевые слова: лингвистика, лексикография, словари

Maciej Labocha

Science, Art, or a Market Product?
Some Remarks on the Place of Lexicography
among Linguistic Disciplines and More

Summary

This article addresses the status of lexicography. The author highlights certain terminological ambiguities that are encountered in lexicographic literature; he proposes an analysis of the term *lexicography* in the context of the philosophical understanding of science and art and characterizes lexicography as a set of dictionaries from the aspect of the market.

He interprets all the three aspects of lexicography as the three interacting sides of one and the same phenomenon.

Key words: linguistics, lexicography, dictionaries

Alicja Mrózek

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Innowacje frazeologiczne i defrazeologizacja w rosyjskich aforyzmach z motywem biblijnym

Piotr Michałowski w jednej ze swoich prac o aforystyce poświęcił nieco miejsca rozważaniom na temat etyki tego gatunku. Aforyzm, niegdyś gatunek podporządkowany dydaktyce bądź nauce (aforyzmy medyczne), dzisiaj może służyć nieskrępowanemu podważaniu i deformowaniu prawd zastanych, tworzeniu nowych, demaskowaniu, poszukiwaniu nowych ujęć znanych już tematów. Jak pisze Michałowski, „aforysta [...] jest plagiatorem, żerującym na cudzych odkryciach, ale też indywidualistą. [...] uznane prawdy deformuje i przetwarza na własne, prowadzi brawurową grę z logiką i językiem”¹. Można więc powiedzieć, że aforyści to osoby, które uprawiają twórcze pasożytnictwo². Pożywką mogą być różnego rodzaju utrwalone struktury, takie jak przysłowia, sentencje czy stałe związki frazeologiczne — utrwalone w pamięci użytkowników i stosunkowo łatwe do rozpoznania. Ta rozpoznawalność gwarantuje aforyście intelektualną rozrywkę podczas tworzenia, a w ideale odbiorcę, który zechce mu w tych grach językowych towarzyszyć.

Stanisław Bąba we wstępie do *Aforyzmów śmiechu wartych* Lecha Konopińskiego³ także wymienia struktury, które mogą być budulcem aforyzmów i często są wykorzystywane przez twórców tej małej formy literackiej⁴. Są to wszelkiego rodzaju skonwencjonalizowane wyrażenia (również potoczne), cytaty, przysło-

¹ P. Michałowski: *Schematy przeciw schematom. Retoryka aforyzmu*. W: *Rozgrywanie światów. Formy perswazji w kulturze współczesnej*. Red. I. Iwasiów, J. Madejski. Szczecin 1994, s. 139.

² Ibidem, s. 141.

³ S. Bąba: *Wybór i słowo wstępne*. W: L. Konopiński: *Aforyzmy śmiechu warte!* Poznań 1994, s. 3—5.

⁴ J. Trzynaśkowski: *Małe formy literackie*. Wrocław 1977.

wia i frazeologizmy — przy czym dwie ostatnie formy mogą być przywoływane w postaci kanonicznej bądź twórczo przetworzonej⁵. Bąba wspomina, że autorzy mogą wyszukiwać frazeologizm w formie utrwalonej w zwyczaju, mogą go modyfikować albo w znacznym stopniu zmieniać. Nierzadko będą zestawiać w obrębie jednego utworu (czyli aforyzmu) dwa frazeologizmy lub użyją frazeologizmu w tak skonstruowanym kontekście, że stanowić on będzie zarazem komentarz do jego treści⁶.

Na przykładzie aforystyki Stanisława Jerzego Leca⁷ Stanisław Bąba nazywa frazeologię tworzywem dowcipu językowego. Badacz wspomina o celowym degradowaniu znaczenia frazeologizmów (i przysłów), przewrotnym skonstruowaniu starych i nowych treści tych jednostek językowych. Bąba takie działania określa jako „reinterpretację spetryfikowanych związków wyrazowych, w których odbija się sposób widzenia świata, mentalność i dorobek kulturowy różnych narodów”⁸. O wykorzystywaniu dwuznaczności idiomów, porzekadeł w aforystyce Leca wspomina także m.in. Alicja Pakulanka w *Wariacjach na temat schematu, czyli jak powstają aforyzmy*⁹.

Wspomniane tu zabiegi służą grze językowej, do której aforysta chce włączyć odbiorcę. Michał Głowiński pisze, że nierzadko takie „gry językowe służą [...] podkreśleniu tego, co stanowi jego [aforyzmu — A.M.] sens, nie mają jednak wymiaru praktycznego”¹⁰, a „gra językowa w aforyzmie [...] służy [...] wprowadzeniu czytelnika w grę”¹¹. Niekiedy więc chodzi po prostu o zabawę językiem/słowem, o popis erudycyjny, o chęć nawiązania relacji z odbiorcą/czytelnikiem aforyzmu w nadziei, że on tę erudycję doceni i zechce doszukiwać się w utworze dodatkowych znaczeń¹².

Celem niniejszego artykułu będzie zaprezentowanie takich właśnie rosyjskich „pasożytniczych aforyzmów”, w których wykorzystano frazeologizmy pochodzenia biblijnego. W zgromadzonym materiale badawczym¹³ motyw

⁵ S. Bąba: *Wybór i słowo...*, s. 4.

⁶ Ibidem, s. 5.

⁷ S. Bąba: *Frazeologia jako tworzywo dowcipu językowego frazerek i aforyzmów S.J. Leca*. „Przegląd Humanistyczny” 1979, nr 9, s. 91.

⁸ Ibidem.

⁹ A. Pakulanka: *Wariacje na temat schematu, czyli jak powstają aforyzmy*. „Rocznik Slawistyczny” 1983, T. XLIV, cz. 1, s. 47—54.

¹⁰ M. Głowiński: *Aforyzm a slogan*. W: Idem: *Narracje literackie i nieliterackie*. Kraków 1997, s. 295.

¹¹ Ibidem, s. 296.

¹² Ibidem, s. 298.

¹³ Około 8 tysięcy współczesnych aforyzmów rosyjskich pochodzących z różnego rodzaju antologii oraz tematycznych stron internetowych (przy czym brane pod uwagę były wyłącznie aforyzmy „samodzielne”, czyli takie, które nie są na przykład fragmentami zaczerpniętymi z innych utworów i powstały bez tzw. podpórek kontekstowych). Z motywem biblijnym wyróżniono w tej grupie około 250 aforyzmów. Na ten temat por. także: A. Mrózek: *Biblizmy we współ-*

biblijny nie jest notowany szczególnie często. Aforyzmy biblijne pozostają jednak atrakcyjnym obiektem badań lingwistycznych, ponieważ stanowią świadectwo przemian społeczno-politycznych i specyficzny ślad obecności *Biblii* w kulturze rosyjskiej, kiedy po dziesięcioleciach władzy radzieckiej zaczęła ona odzyskiwać wcześniejszą pozycję. Badacze zauważają jednak, że nawet lata, kiedy *Biblia* była wręcz księgą zakazaną, nie wyrugowały jej całkowicie ze świadomości Rosjan. Niektóre sformułowania o zdecydowanie biblijnej proveniencji trafiały do odbiorcy za pośrednictwem literatury pięknej, przysłów, porzekadeł, a nawet haseł propagandowych¹⁴. Obecnie aforyści chętnie sięgają do zasobów biblijnych (frazeologizmów, frazemów, skrzydlatych wyrażen, porównań itp.), wielokrotnie poddając je różnorodnym modyfikacjom. Podkreśla to na przykład Walery Mokijenko, który w swojej pracy pisze m.in., że „в восточнославянских языках активизируется употребление библеизмов [...] (при явно выраженной иронической »перелицовке«)”¹⁵. Owa ironia jest także swego rodzaju znakiem naszych czasów, w których zwykło się „szargać świętości”, żartować można ze wszystkiego i nie ma praktycznie tematów tabu, a ponadto jest też jedną z podstawowych cech charakteryzujących aforyzm (odróżnia go chociażby od przysłowia).

W przypadku frazeologizmów pochodzenia biblijnego warto zwrócić uwagę, że wykorzystywane są głównie te z nich, które zawierają swego rodzaju „nadwyżkę znaczeniową”. Dzięki niej udało im się zaautonomizować i znaleźć zastosowanie w kontekstach odmiennych niż pierwotne i w sytuacjach wtórnych wobec pierwotnych (biblijnych)¹⁶. Rozpoznawalność motywów biblijnych wśród czytelników oczywiście może być bardzo powierzchowna i przybierać będzie formę jedynie luźnego skojarzenia, bez umiejętności osadzenia danego biblizmu w konkretnej części *Pisma Świętego*, ale dla dużej liczby odbiorców kontekst będzie czytelny.

W niniejszym artykule przywołanych będzie kilka takich biblijnych frazeologizmów, które zostały w różny sposób wykorzystane przez aforystów — w postaci bardziej lub mniej zmienionej, lecz ciągle rozpozna-

czesnej aforystyce rosyjskiej — zarys problematyki. W: *Language and the Environment*. T. 1. Gliwice 2013, s. 324—332.

¹⁴ Вечные истины. Крылатые слова, пословицы, поговорки, библейского происхождения. Сост. В.И. Мельников. Новосибирск: Советская Сибирь 2000. Православие и современность. Электронная библиотека. [Tekst książki dostępny w formie PDF]. Dla przykładu można przytoczyć wyrażenie „кто не jest z нами, ten jest против нас”, które było z powodzeniem wykorzystywane chociażby w okresie Rewolucji Październikowej.

¹⁵ В.М. Мокиенко: *Новая русская фразеология*. Ополе 2003, s. XIX.

¹⁶ W. Chlebda: *Bibilizmy языка русского. Концепции опису лексикографического. W: Biblia w literaturze i folklorze народов восточнославянских*. Red. R. Łużny, D. Piwo-warska. Kraków 1998, s. 25. Por. także: S. Kozłara: *Frazeologia biblijna w języku polskim*. Kraków 2001.

walnej. Owo modyfikowanie frazeologizmów może przebiegać na wiele sposobów. Badacze różnie klasyfikują zmiany w strukturze związków frazeologicznych.

Stanisław Bąba w pracy *Główne typy innowacji frazeologicznych* „odchylenia od normy frazeologicznej” dzieli na trzy podstawowe grupy: pierwsza to innowacje uzupełniające, powstałe w wyniku wyboru frazeologizmów spoza normy; grupa druga to innowacje modyfikujące, powstałe z przetworzenia struktury frazeologizmu (podtypy: innowacje skracające, rozwijające, wymieniające, kontaminujące, regulujące); grupa trzecia to innowacje rozszerzające, powstałe w wyniku rozszerzenia łączliwości leksykalnej frazeologizmu¹⁷.

Kolejny z badaczy, Jarosław Liberek, w pracy *Innowacje frazeologiczne w powojennej fraszce polskiej*¹⁸ dzieli innowacje na: kontekstowe, polegające na umieszczeniu frazeologizmu w nietypowym otoczeniu/kontekście; rozszerzające, gdy nie jest respektowana zasada łączliwości leksykalnej; modyfikujące, w których dopuszczalne są wszystkie odstępstwa od zasady stabilności struktury formalnej¹⁹. Te ostatnie Liberek dzieli — podobnie jak Bąba — na wymieniające, rozwijające, rozwijająco-rozszerzające, skracające, regulujące oraz kontaminacje i parafrazy²⁰.

Ze zjawiskiem innowacji frazeologicznych ściśle wiąże się pojęcie defrazeologizacji. Jak czytamy w artykule Karola Świetlika *Pojęcie defrazeologizacji w polskiej teorii frazeologii*, „termin defrazeologizacja nie uzyskał w polskiej literaturze językoznawczej jednolitej interpretacji”²¹. Najkrócej rzecz ujmując, większość badaczy (Stanisław Bąba, Agnieszka Krygier, Jarosław Liberek, Grażyna Majkowska, Jadwiga Stawnicka) wiąże defrazeologizację „ze zjawiskiem aktualizowania się znaczenia strukturalnego frazeologizmu, które może nawet dominować nad znaczeniem realnym”²². Do opisu tego procesu badacze używają następujących określeń: znaczenie strukturalne „zostaje zrównane z realnym”, „odżywa”, „dochodzi do głosu”, „zostaje przywrócone”, „zostaje wysunięte na plan pierwszy”²³. Inne koncepcje mówią o modyfikacjach jed-

¹⁷ S. Bąba: *Główne typy innowacji frazeologicznych*. W: *Stalość i zmienność związków frazeologicznych*. Red. A.M. Lewicki. Lublin 1982, s. 17.

¹⁸ J. Liberek: *Innowacje frazeologiczne w powojennej fraszce polskiej*. Poznań 1998.

¹⁹ Ibidem, s. 81.

²⁰ Podobną typologię stworzył np. Krzysztof Skibski. Wymienia on innowacje kanoniczne lub innowacyjne ujęcie frazeologizmów (1. dwutorowość semantyczna; 2. neosemantyzmy; 3. modyfikacje: a) rozszerzenie, b) skrócenie, c) wymiana, d) modyfikacje mieszane, 4. aluzje). Por. K. Skibski: *Frazeologizmy antropomorfizujące w poezji Ewy Lipskiej*. W: „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” IX (XXIX). Poznań 2002, s. 171—198.

²¹ K. Świetlik: *Pojęcie defrazeologizacji w polskiej teorii frazeologii*. W: „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” IX (XXIX). Poznań 2002, s. 237—249.

²² Ibidem, s. 238.

²³ Ibidem.

nostek frazeologicznych polegających na naruszeniu ich „ogólnego schematu”, „kośćca” (Anna Pajdzińska²⁴, Marian Kucała²⁵, Danuta Butler²⁶); o „demontażu [...] i/lub semantycznej reinterpretacji jednostek sfrazeologizowanych”²⁷; o demetaforyzacji i udosłownieniu²⁸.

Gabriela Dziamska-Lenart w artykule *Z zagadnień defrazeologizacji stałych związków wyrazowych*²⁹ wyróżnia następujące rodzaje defrazeologizacji: całkowite udosłownienie frazeologizmu, kiedy to zostaje mu przywrócone znaczenie wynikające ze znaczeń komponentów³⁰, oraz częściową defrazeologizację i jej trzy podtypy: pierwszy — gdy osłabione zostaje przenośne znaczenie frazeologizmu; drugi — gdy znaczenie przenośne i dosłowne frazeologizmu pozostają w stanie równowagi; trzeci — gdy na plan pierwszy wysuwa się dosłowne znaczenie frazeologizmu.

Można stwierdzić, że tak rozumiana defrazeologizacja przypomina proces tworzenia innowacji frazeologicznych. W zasadzie mamy tu do czynienia z różną nominacją tych samych procesów³¹.

Na potrzeby niniejszego szkicu wybrana została klasyfikacja innowacji frazeologicznych Stanisława Bąby³², który wyróżnia następujące ich typy:

— innowacja skracająca — powstaje w wyniku zmniejszenia/uszczuplenia składu leksykalnego danej jednostki frazeologicznej (takie skróty występują właściwie tylko w kontekście, a poza nim tracą znaczenie przenośne i stają się regularnymi połączeniami składniowymi);

²⁴ A. Pajdzińska: *Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji*. Lublin 1993, s. 174—186.

²⁵ M. Kucała: *Defrazeologizacja w nowszych przekładach Biblii*. W: „Z Polskich Studiów Slawistycznych. Seria 9: Językoznawstwo. Prace na XII Międzynarodowy Kongres Slawistów w Krakowie 1998”. Warszawa 1998, s. 163—168.

²⁶ D. Butler: *Pojęcie wariantów frazeologicznych*. W: *Stalość i zmienność związków frazeologicznych...*, s. 27—35.

²⁷ Cyt. za K. Świetlik: *Z zagadnień defrazeologizacji...*, s. 243.

²⁸ P. Michałowski: *Schematy przeciw schematom...*, s. 140—141.

²⁹ G. Dziamska-Lenart: *Z zagadnień defrazeologizacji stałych związków wyrazowych*. W: *Z zagadnień frazeologii, stylistyki i kultury języka*. Red. S. Bąba, P. Fliciński. Poznań 2006, s. 33—43.

³⁰ Ibidem, s. 35.

³¹ W artykule nie pojawia się wzmianka o wariantach frazeologicznych — por. np. D. Butler: *Pojęcie wariantów frazeologicznych*. W: *Stalość i zmienność związków frazeologicznych...*, s. 27—35; A.M. Lewicki, A. Pajdzińska, B. Rejakowa: *Z zagadnień frazeologii. Problemy leksykograficzne*. Warszawa 1987. Należałoby także wspomnieć o takich pojęciach, jak upożerowany frazeologizm i upożerowana defrazeologizacja — por. A. Krygier: *Upożerowane frazeologizmy i upożerowane defrazeologizacje w twórczości poetyckiej Stanisława Barańczaka — mechanizm konstrukcji*. W: *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*. T. 1: *Materiały II Kolokwium Językoznawczego, Szczecin 16—18 września 1992 r.* Szczecin 1994, s. 131—140.

³² S. Bąba: *Główne typy innowacji...*, s. 18—22; Idem: *Innowacje frazeologiczne — analiza, kryteria oceny*. W: „Poradnik Językowy” Nr 4 (523). Warszawa 1995, s. 21—29.

- innowacja rozwijająca — jest wynikiem uzupełnienia składu leksykalnego danej jednostki frazeologicznej nowymi komponentami;
- innowacja wymieniająca — to wynik wymiany komponentu frazeologizmu na jakiś inny wyraz (z zachowaniem ich podobieństwa semantycznego);
- innowacja kontaminująca — rezultat skrzyżowania dwóch frazeologizmów, które charakteryzują się bliskością znaczeń lub tożsamością zabarwienia stylistycznego³³;
- innowacja regulująca — gdy nieregularne formy komponentu traktuje się jak regularne (zmiany pojawiają się w kategorii liczby, strony, aspektu, we fleksji itp.).

Wybór innowacji modyfikujących można uzasadnić stosunkowo czytelnymi ramami poszczególnych „odmian” tego typu modyfikacji, które w założeniu miały pozwolić na określenie, z jakimi innowacjami mamy do czynienia w przytoczonych przykładach. Zacytowane dalej aforyzmy nie zostały pogrupowane według charakteru zmian w strukturze frazeologizmu czy według podrodzajów innowacji, ale pozostawiono je w grupach odnoszących się do konkretnego frazeologizmu biblijnego. Miało to na celu pokazanie, na jak wiele sposobów dany motyw może zostać wykorzystany. Niestety, wybrana kategoria modyfikacji nie pozwoliła na jednoznaczne zakwalifikowanie zmian we frazeologizmach do tej czy innej innowacji modyfikującej lub możliwe to było tylko na pewnym poziomie odczytania utworów³⁴.

Do analizy wybrane zostały aforyzmy, w których autorzy wykorzystali najbardziej znane frazeologizmy biblijne. Oprócz aforystyki są one obecne w języku prasy, w kulturze popularnej czy w mowie potocznej, choć oczywiście użytkownicy języka często nie mają pełnej świadomości pochodzenia wykorzystywanych przez siebie sformułowań. Dla porządku przy każdym z przywoływanych frazeologizmów podana będzie jego lokalizacja w *Biblii* i, jeśli zajdzie taka potrzeba, informacja, jakie jeszcze może on wywoływać skojarzenia. Przytoczone aforyzmy nie są jedynymi, w jakich dany element jest wykorzystany. Wybrane zostały te, w których udaje się do pewnego stopnia nazwać modyfikacje, jakim je poddano.

• „око за око, зуб за зуб”

Ветхий Завет, Левит (гл. 24, ст. 19—20)

³³ Termin wykorzystany przez Stanisława Bąbę — por. S. Bąba: *Główne typy innowacji...*, s. 20.

³⁴ Aforyzmy pochodzą m.in. ze zbiorów: И. Иванюк, Б. Крутиер, Г. Малкин, В. Сумбатов: *Антология современного афоризма. Классика XXI века*. Москва 2006; *Современная отечественная афористика*. Сост. В. Шойхер. Москва 2002, oraz ze stron internetowych autorów: aforyzmy Kascheja — Афоризмы от Кашея (<http://kaschey.ru>); aforyzmy Leonida Suchorukowa (Леонид С. Сухоруков — <http://www.aphorism.ru/author/a7948.shtml>); http://www.aphorism.ru/author/a7948_2.shtml [dostęp: 10.03.2017], a także z książki L.S. Sukhorukov: *All About Everything*. UK, 2005.

Frazeologizm „oko za oko, ząb za ząb” możemy odnaleźć w aforyzmach w wersji nie poddanej żadnym przekształceniom, gdzie dodatkowy sens pojawił się w wyniku osadzenia tej frazy w odpowiednim kontekście³⁵:

Око за око, зуб за зуб, остальное за деньги.

W kolejnych przykładach występują frazeologizmy poddane modyfikacji skracającej. Frazeologizm mimo zmian nadal jest czytelny i większość odbiorców zapewne byłaby w stanie odtworzyć jego brakujący fragment:

*Принцип „зуб за зуб” особенно хорош при посещениях стоматолога.
Беззубым остается в утешение „око за око”.
Если око за око, значит, взгляды сошлись!*

Kolejne aforyzmy zostały skonstruowane przez zestawienie dwóch frazeologizmów, przy czym frazeologizm biblijny nie został poddany żadnym przekształceniom³⁶. Element dodany występuje w formie skróconej. Por.:

Око за око, зуб за зуб, ум за разум.
Ум за разум: око за око, зуб за зуб.

• **„кто не с нами, тот против нас”**

Новый Завет, Евангелие от Матфея (гл. 12, ст. 30), *Евангелие от Луки* (гл. 11, ст. 23)³⁷

Następny przykład ilustruje innowację skracającą. Zmiany w oryginalnym frazeologizmie są znaczące, ale mimo to konstrukcja aforyzmu przywołuje skojarzenia z jego pełną wersją:

Кто не дурак, тот не с нами.

W kolejnym aforyzmie możemy natomiast zaobserwować innowację rozwijającą, gdzie niewielki dodany element zupełnie zmienia wymowę oryginalnego sformułowania:

Кто пьет не с нами, тот пьет против нас.

³⁵ Wytluszczona zostanie część aforyzmu bezpośrednio odwołująca się do oryginalnego frazeologizmu.

³⁶ Innowacja skracająca dotyczy frazeologizmu nienależącego do wydzielonej grupy frazeologizmów biblijnych: „ум за разум заходит/зашел”.

³⁷ Sformułowanie to było również popularne w okresie do- i porewolucyjnym, gdyż wpisywało się w propagandowy styl czasów Rewolucji Październikowej.

Użyty w przytoczonym dalej aforyzmie frazeologizm został poddany innowacji wymieniającej — zamianie ulega jeden z komponentów oryginalnej frazy:

Занимательная логика: „Кто не с нами, тот против себя”.

- **„зарывать талант в землю”**

Новый Завет, Евангелие от Матфея (гл. 25, ст. 15—30)

W następnych przykładach obserwujemy modyfikacje biblizmów, które można uznać za innowację regulującą. Modyfikacje czasownika dotyczą kategorii liczby, czasu, osoby itd.³⁸:

Зарывая талант в землю, не нарушайте подземных коммуникаций!
Зарывая талант в землю, не думайте, что кто-то найдет клад.

W kolejnych aforyzmach zauważamy innowację skracającą:

Он не зарыл свой талант, он его заспиртовал!
Талант сначала заливают, затем зарывают.
И зарыл бы свой талант, да мешают желающие помочь.

Następna grupa aforyzmów może być przykładem zastosowania innowacji wymieniającej:

Зарыл талант в культурный слой?!
Если уж зарывать талант, то на благодатной почве.
Не зарывай собственный талант, тем более в чужом огороде.

- **„кто с мечем (к нам) придет, (тот) от меча (и) погибнет”³⁹**

Новый Завет, Евангелие от Матфея (гл. 26, ст. 52)

Warto dodać, że przytoczony zwrot wykorzystywany był już w Antyku. W Starożytnym Rzymie miał charakter skrzydlatego wyrażenia: „Qui gladio ferit, gladio perit”. Rosjanie zapewne kojarzyć go będą z filmem *Aleksander*

³⁸ W przypadku zmian regulujących konieczne jest odwołanie się do wariantów frazeologicznych, ale ze względu na ramy niniejszego artykułu kwestia ta nie zostanie tutaj poruszona. Dalej podane są inne przykłady innowacji danego frazeologizmu, w których zaobserwować można np. modyfikację rzeczownika w kategorii liczby:

Зарыл талант и... почувствовал почву под ногами.
Не зарытые таланты — соль земли.
Чем мельче талант, тем больше он зарывается.

³⁹ Lub w innym wariacie: „Взявшие меч, мечом погибнут”.

Newski Siergieja Eisensteina, w którym słowa te wypowiada główny bohater. Pomysłodawcą takiego wykorzystania znanej frazy był scenarzysta filmu, radziecki pisarz Piotr Pawlenko.

Kolejne przykłady są ilustracją innowacji skracającej, ponieważ wymienione elementy nie spełniają kryteriów innowacji wymieniającej (nie zostaje zachowane podobieństwo semantyczne wymienionych komponentów):

Кто к нам с мечтой придет, от мечты и погибнет.

Кто к нам без водки придет, тот за родимой и побежит.

Кто на нас с добром пойдет, от добра и погибнет.

- „заблудшая овца”

Новый Завет, Евангелие от Матфея (гл. 18, ст. 12—13)

W następnych aforyzmach modyfikacje wprowadzone w biblizmie zaklasyfikować można do innowacji regulującej. Rzeczownik został poddany modyfikacji w kategorii liczby:

У заблудших овец тоже есть стадное чувство.

Одинокого волка кормят ножки заблудших овец.

Заблудшие овцы — это бараны в овечьей шкуре.

Заблудшие овцы — самые вкусные.

Среди заблудших овец все больше блудливых баранов.

Когда стадо охраняет волк, заблудших овец меньше.

У заблудших овец бараны в пастухах.

W podanych przykładach, niektóre frazeologizmy nie podlegają żadnym przekształceniom, jednak kontekst, w jakim je umieszczono, w istotny sposób zmienia ich znaczenie i pozwala je na nowo odczytać. Te, w których przekształcenia są zauważalne, nie do końca pasują jednak do ram wybranej klasyfikacji. Typy innowacji wyróżnione przez Stanisława Bąbę nie znajdują w pełni zastosowania w odniesieniu do frazeologizmów używanych w aforyzmach. Mnogość znaczeń, wielość sposobów odczytania każdego aforyzmu powoduje, że oczywista okazuje się potrzeba znalezienia innego klucza pozwalającego przeanalizować przytoczone przykłady⁴⁰. Niezbędne jest stworzenie takiej klasyfikacji, którą można byłoby zastosować do aforyzmów skonstruowanych na „zapożyczeniach” (z *Biblii*, innych utworów literackich itp.), szczególnie że w większości z nich chodzi przede wszystkim o popis erudycyjny i grę z czy-

⁴⁰ Jako przykład innego podejścia może posłużyć przywoływany już artykuł Alicji Pakulanki: A. Pakulanka: *Wariacje na temat schematu, czyli jak powstają aforyzmy*. „Rocznik Sławistyczny” 1983, t. XLIV, cz. 1, s. 47—54.

telnikiem. Warto wrócić w tym miejscu do metod pracy aforystów, o których wspominał przywołany na początku Piotr Michałowski⁴¹. Badacz podkreśla, że aforysty poruszają się na pograniczu żartu i powagi, podejmują dialog ze spetryfikowanymi myślami, buntują się przeciwko banałowi i zmuszają do myślenia. Aforysta „perswaduje — ale tylko doraźnie, bo w gruncie rzeczy rozbija schematy, nie narzucając własnego systemu wartości. **Nie dba o konsekwencję swoich wypowiedzi**, a nawet **niespójność**, wynikającą z nieustającego ruchu myśli, **podnosi do rangi cnoty** [podkr. — A.M.]. Odrzuca dogmaty. Uwielbia paradoksy. I jeśli jest nauczycielem, to prowadzi lekcje gimnastyki dla intelektu”⁴². Przywoływane przez nas aforyzmy są spójne i logiczne, ale można odnieść wrażenie, że powstały jednak głównie po to, by i ich autorzy, i czytelnicy mogli „pogimnastykować” intelekt.

⁴¹ W niniejszym artykule wspomniane zostały prace polskich badaczy poświęcone zagadnieniom związanym z frazeologią. Frazeologii biblijnej poświęcają jednak uwagę także badacze rosyjscy. W ostatnich latach ukazały się interesujące prace na ten temat, m.in.: Ж.С. Алексанян: *Историческая и функционально-стилистическая характеристика русских фразеологизмов библейского происхождения*. Автореферат диссертации. Махачкала 2002. <http://cheloveknauka.com/istoricheskaya-i-funktsionalno-stilisticheskaya-harakteristika-russkih-frazeologizmov-bibleyskogo-proishozhdeniya> [data dostępu: 10.03.2017]; А.Н. Субочева: *Системный анализ библейских фразеологизмов из лексикографических трудов В. И. Даля*. Автореферат диссертации 2007. <http://www.dissercat.com/content/sistemnyi-analiz-bibleiskikh-frazeologizmov-iz-leksikograficheskikh-trudov-vi-dalya> [data dostępu: 10.03.2017].

⁴² P. Michałowski: *Schematy przeciw schematom...*, s. 139.

Алиция Мрузек

Фразеологические инновации и дефразеологизация в русских афоризмах с библейским мотивом

Резюме

Настоящая статья является попыткой применить в анализе русских афоризмов, содержащих фразеологизмы библейского происхождения, классификацию фразеологических модификаций, автором которой является польский языковед Станислав Бомба.

Ключевые слова: фразеологизмы, афоризмы, модификации, библейские мотивы

Alicja Mrózek

Phraseological Innovations and Dephraseologization
in Russian Aphorisms with a Biblical Motif

Summary

The following article is an attempt at a description of modifications of the phraseologisms of Biblical provenance used in Russian aphorisms. The foundation for the analysis was the classification of phraseological innovations proposed by Stanisław Bąba.

Key words: phraseologisms, aphorisms, Biblical motifs

Jakub Musialik

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Świat zza krat

Język i psychologia rzeczywistości więziennej (na materiale rosyjskiego żargonu przestępczego)

„Język dna”, „język nienawiści”¹, „język, który nienawidzi”² — badacze rosyjskiego żargonu przestępczego są zgodni w jego ocenie. S. Sniegow wskazuje na pesymistyczny, wręcz mizantropiczny charakter tego socjolektu. Jego użytkownicy to ludzie owładnięci ciągłym strachem przed zdradą i poniesieniem kary za swoją działalność przestępczą. Według Sniegowa jest to język, który nie zna przyjaźni; to język podejrzliwości oraz pogardy dla drugiego człowieka³. Baudouin de Courtenay zwracał uwagę na to, że żargon przestępczy może być wdzięcznym materiałem badawczym nie tylko dla językoznawców, ale także dla prawników, folklorystów oraz psychologów⁴. Interpretacja materiału leksykalnego z wykorzystaniem opracowań z zakresu psychologii penitencjarnej (*Очерки криминальной субкультуры* J. Aleksandrowa oraz *Podkultura więzienna — wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej* S. Przybylińskiego) daje możliwość pełniejszego zrozumienia istoty agresji językowej i nazwania jej źródła, a co za tym idzie — dostarcza kolejnych narzędzi badawczych, umożliwiających wszechstronną analizę socjolektu osadzonych w zakładach karnych.

¹ В.Д. Бондалетов: *В.И. Даль и тайные языки в России*. 3-е издание. Москва 2012, s. 176.

² С. Снегов: *Язык, который ненавидит*. <http://www.memorial.krsk.ru/memuar/Snegov/0.htm> [data dostępu: 10.09.2016].

³ Ibidem.

⁴ Т.М. Николаева: *Бодуэн де Куртенэ — Редактор словаря В.Ф. Трахтенберга «Блатная музыка» («Жаргон Тюрьмы»)*. <http://www.philology.ru/linguistics2/nikolaeva-04.htm> [data dostępu: 10.09.2016].

Materiał badawczy został zaczerpnięty z pozycji uznawanych obecnie za kanoniczne: *Справочника по ГУЛАГу* J. Rossi oraz *Словаря тюремно-лагерно-блатного жаргона* autorstwa D. Baldajewa, I. Isupowa, W. Bielko. Wspomniane prace stanowią dla większości badaczy żargonu przestępczego praktycznie jedyne wiarygodne źródło materiału badawczego. Warto zauważyć jednak, że żargon przestępczy rozwija się bardzo dynamicznie. Jego zasób leksykalny nieustannie się powiększa, ponieważ w zamyśle użytkowników tego żargonu treść rozmowy nie może być zrozumiała dla osób spoza ich środowiska. Jednostki leksykalne, które zostały uznane za „zdemaskowane”, zastępowane są innymi, dającymi możliwość swobodnej komunikacji. Badacz musi więc mieć świadomość tego, że dostępny materiał nie będzie w pełni aktualny, co należy uznać za utrudnienie w pracy badawczej nad tym socjolektem. Dodatkowa trudność, z jaką styka się badacz, związana jest z dużą liczbą zapożyczeń występujących w rosyjskim żargonie przestępczym. Zakłady karne rozlokowane były praktycznie na terenie całego terytorium radzieckiego, więc skład narodowościowy zeków w poszczególnych jednostkach penitencjarnych znacząco się różnił. Lokalne dialekty były źródłem wielu zapożyczeń do żargonu przestępczego i miały duży wpływ na jego różnorodność językową. Ułatwieniem dla badacza jest natomiast językowy obraz świata typowego użytkownika tego socjolektu oraz mechanizmy społeczne i psychologiczne, które determinują byt jednostki uwikłanej w życie tego środowiska.

Nazwy osób tworzone i wykorzystywane przez ludzi posługujących się żargonem przestępczym świadczą o wyznawanym przez nich światopoglądzie i systemie wartości oraz, co ważne, pozwalają na stworzenie wycinka psychologicznego obrazu typowego użytkownika socjolektu. Warunki rzeczywistości więziennej wpływają na zachowania oraz wartości moralne wyznawane przez ludzi zmuszonych do funkcjonowania w tej rzeczywistości.

Przykłady nazw osób, zaczerpnięte ze słowników żargonu przestępczego *Справочник по ГУЛАГу* oraz *Словарь тюремно-лагерно-блатного жаргона*, podzielić można na kilka grup tematycznych, odzwierciedlających bipolarny model postrzegania świata przez członków społeczności przestępczej osadzonych w zakładach karnych. W niniejszym artykule mowa będzie o jednostkach leksykalnych nazywających osoby spoza subkultury, przedstawicieli władz, kobiety, homoseksualistów oraz członków mniejszości narodowych i religijnych. Przytoczone przykłady grup występujących na terenie zakładów karnych nie wyczerpują problemu bardzo rozbudowanego systemu relacji międzyludzkich, który w nich obowiązuje. Pominęto, między innymi, kwestie narkomanii i alkoholizmu. W żargonie przestępczym znaleźć można dużo wyrazów nazywających osoby uzależnione, chore (będące inwalidami), wyróżniające się na tle innych z powodu cech fizycznych i cech charakteru.

Swój/obcy

Agresja tzw. *ludzi* (законных, блатных) zwrócona była przede wszystkim w kierunku władzy i jej przedstawicieli oraz współwięźniów stojących niżej w hierarchii więziennej — tzw. *frajerów* (фраеров). Przedstawiciele władzy są określani w następujący sposób: *падло* (*padlina*), *сука* (*suka*), *нec* (*pies*), *таракан* (*karaluch*), *гад* (*gad*), *мысор* (*śmieć*).

Negatywny stosunek odzwierciedlony w tych nominacjach wynika z faktu, że to właśnie władza była odpowiedzialna za umieszczanie obywateli w miejscach odosobnienia. Przybyliński zwraca uwagę na przyczyny obecności jednostki w zakładzie karnym — mowa o kwestiach przymusu oraz dobrowolności. Więźniowie znajdują się w zakładzie karnym pod przymusem, co ma negatywny wpływ na ich psychikę. Strażnicy natomiast są w nim z własnej woli — mury więzienia nie ograniczają ich wolności⁵. Świadomość uprzywilejowanej pozycji, jaką zajmują, sprzyja rozwojowi zachowań patologicznych. Wnioski takie wyciągnięto z eksperymentu przeprowadzonego przez grupę psychologów kierowaną przez prof. Philipa Zimbardo z Uniwersytetu Stanforda⁶. Charakterystyczny dla niektórych środowisk marginalnych kult siły w konfrontacji z wymuszoną przez system penitencjarny uległością skutkuje wytworzeniem mechanizmów obronnych, tłumaczonych w kategorii potrzeby przeciwstawiania się tym, którzy tę uległość wymuszają. Fenomen ten należy rozumieć jako opozycję totalną, która w warunkach odosobnienia zakładała brak jakiegokolwiek udziału w przymusowych pracach organizowanych przez władzę zakładów penitencjarnych. Nierzadko dochodziło do przypadków samookaleczeń i uszkodzenia ciała, jak np. odcięcie dłoni, co należy rozumieć jako desperacki akt protestu (mowa o więźniach dokonujących samookaleczenia (*саморуб*)). Już w latach 30. XX wieku władza radziecka kwalifikowała takie postępowanie, zgodnie ze słynnym artykułem 58 (tutaj: paragrafem 14), jako sabotaż — kontrrewolucję ekonomiczną, co wznagało nienawiść ze strony więźniów. Niemniej *ludziom* (блатным) w ogóle nie wolno było pracować⁷. Ci więźniowie, którzy wykonywali polecenia strażników, traktowani byli przez elitę więzienną z pogardą. Tych, którzy nie przestrzegali *świętych praw*, nazywano *pracusiami* (работяга, тудяга — w języku ogólnym jednostki te posiadają konotacje pozytywne, natomiast w środowisku przestępczym wyrażają one pogardę). Zaliczano ich do *frajerów*, czyli tych nieprzynależących. Przez więźniów

⁵ S. Przybyliński: *Podkultura więzienna. Wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej*. Kraków 2005, s. 171—175.

⁶ Ф. Зимбардо: *Стэнфордский тюремный эксперимент*. <http://www.psychology-online.net/articles/doc-660.html> [data dostępu: 10.09.2016].

⁷ Ю.К. Александров: *Очерки криминальной субкультуры*. Москва 2001, s. 13.

należących do najwyższej kasty więziennej nie byli uważani za godnych normalnego traktowania, a co za tym idzie — wykorzystywano ich ekonomicznie i seksualnie, przypisując im rolę pasywnych partnerów seksualnych⁸.

Kobiety

Jako że świat przestępczy oraz więzienny z założenia ma charakter androcentryczny, większość nazw osób płci żeńskiej występująca w zebranym materiale odnosi się do kobiet uprawiających prostytutkę bądź wskazuje na to, że kobieta jest traktowana jako obiekt fantazji seksualnych męskiej części środowiska przestępczego. Na przykład w słowniku D. Baldajewa, B. Belko oraz I. Isupowa znalazło się aż 171 określeń prostytutki⁹.

Niewątpliwie kobiety traktowane są przez użytkowników żargonu przestępczego przede wszystkim jako obiekt seksualny: *дыра* (dziura), *целка* (dziewica), *вита́мин ы* (witamina c), *дырявое войско* (dziurawe wojsko) — to tylko niektóre z określeń. Potrzeby seksualne są jedną z naturalnych potrzeb człowieka. Niemożność ich zaspokojenia w warunkach izolacji jest przyczyną zachowań dewiacyjnych. Żargon przestępczy jest nasycony określeniami kobiet lekkich obyczajów, ponieważ temat kobiet (w kontekście przytaczania fantazji seksualnych) jest trwale obecny w rozmowach osadzonych.

Charakterystyczny dla subkultury więziennej brak szacunku dla kobiecej cielesności związany jest nie tylko z faktem fizycznej przewagi mężczyzn, która dla przedstawicieli środowiska była ogromnie ważna, ale także z powszechnym przekonaniem, że to właśnie kobieta prowadzi do zguby pokusą. Popularny w środowisku więziennym tatuaż *burdel* (*ба́рдак*) przedstawia to, co gubi, czyli karty do gry (hazard), alkohol oraz kobiety¹⁰. Na podstawie dużej liczby jednostek językowych możemy stwierdzić, że stosunek do kobiet jest seksistowski lub nawet mizoginistyczny¹¹.

⁸ S. Przybyliński: *Podkultura więzienna...*, s. 72.

⁹ Д.С. Балдаев, В.К. Белко, И.М. Исупов: *Словарь тюремно-лагерно-блатного жаргона. Речевой и графический портрет советской тюрьмы*. Москва 1992, s. 313—314.

¹⁰ *Значение распространенных тюремных татуировок и воровских наколок*. tatuировanie.ru/turemnnie_obsheprinyatie.html [data dostępu: 10.09.2016].

¹¹ Należy pamiętać, że stosunek do kobiet nie jest jednoznacznie negatywny — wśród więźniów szczególnie żywy jest kult matki.

Homoseksualizm

Homoseksualizm w warunkach więziennych, w przeciwieństwie do homoseksualizmu „na wolności”, uważany jest za praktykę nie tyle normalną, co w pewnych granicach akceptowaną. Według różnych danych homoseksualizm na całym świecie może dotyczyć ok. 5% mężczyzn¹², natomiast wśród więźniów zakładów karnych odsetek ten może sięgać aż 40%¹³. Dysproporcja ta jest ściśle związana z niemożliwym do rozładowania w warunkach izolacji napięciem seksualnym, które w połączeniu z naturalną i narastającą agresją, prowadzi do powstawania patologicznych relacji między współwięźniami. Należy zwrócić uwagę na istotny dla tego środowiska podział homoseksualistów na aktywnych i pasywnych uczestników aktu, co oczywiście znajduje swoje odzwierciedlenie w leksyce żargonu więziennego oraz przestępczego. Osoby homoseksualne cieszące się szacunkiem wśród innych współwięźniów określane są mianem *жопочник* (*górnik*), *кочезар* (*palacz*). Homoseksualiści pasywni, zajmujący najniższe miejsce w hierarchii więziennej, to *женива* (*ciota*) lub *немых* (*kogut*). Nadawano im także żeńskie imiona *дашка* (*daszka*), *зойка* (*zójka*), *маша* (*masza*), *маргаритка* (*margaritka*). Celem kontaktów seksualnych, oprócz chęci osiągnięcia satysfakcji fizycznej, jest także regulacja hierarchii wewnątrz-więziennej. Dewiacją można w tym środowisku określić tylko dobrowolne oddawanie się pasywnym praktykom homoseksualnym. W rosyjskiej leksyce żargonowej występują specjalne określenia dla ofiar gwałtów homoseksualnych: *живой товар*, *зайчик*, *курка*, a także dla osób ich dokonujących: *агрессор*, *вампир*, *леонард*. Co ciekawe, wykorzystanie zoonimów do nazwania takich osób obrazuje mechanizm, w którym życie regulowane jest za pomocą siły, czyli tak, jak ma to miejsce w świecie przyrody. Jednostki nazywane rzeczownikiem *леонард* zaliczają się do osób skrajnie niebezpiecznych, wykorzystujących swoją siłę fizyczną do zaspokajania własnych potrzeb (seksualnych, materialnych), natomiast nazwy typu *хомячок* oznaczają potencjalne ofiary, niemogące w żaden sposób się obronić.

Pochodzenie i religia

Skład narodowościowy ZSRR był bardzo zróżnicowany. Według danych statystycznych z roku 1939 etniczni Rosjanie stanowili ok. 58% wszystkich

¹² Ю.К. Александров: *Очерки криминальной субкультуры...*, s. 73.

¹³ S. Przybyliński: *Podkultura więzienna...*, s. 147.

obywateli Związku Radzieckiego¹⁴ oraz 63% wszystkich więźniów gułagu¹⁵. Narodowe zróżnicowanie więźniów znajdowało odzwierciedlenie także w ówczesnym żargonie przestępczym. W słownikach możemy znaleźć przede wszystkim sporo jednostek leksykalnych w obraźliwy sposób określających Żydów — *жидок* (*żydek*), *абрам* (*abram*). Wiele wyrazów odnosi się do muzułmanów — *басурман* (*basurman*); przybyszów z republik kaukaskich — Gruzinów: *кацо* (*kaso*), *лимонщик* (*limonszczik*); Ormian: *армяшка* (*armiaszka*), których najczęściej nazywano *jeldaszami* (*елдаш*) i *czernożоруми* (*черножопый*). Z niechęcią odnoszono się do Azjatów, wyśmiewając charakterystyczny wygląd i mowę, o czym świadczą następujące jednostki — *кутаеза* (*kitajoza*), *косоглазый* (*skośnooki*), *сунь-хуй-вчай* (*suń-chuj-wczaj*). Mieszkańców Europy Zachodniej, których w radzieckich zakładach karnych nie brakowało, również piętnowano — Francuzów nazywano *żabojadami* (*лягушники*), Włochów *makaroniarzami* (*макаронники*), a Rumunów *tamałyżnikami* (*мамалыжники*). Lęk przed obcymi, związany z tzw. polaryzacją afektywną, charakterystyczny jest przede wszystkim dla środowisk ludzi niewykształconych. W atmosferze ciągłego strachu oczywiste jest odczuwanie zagrożenia ze strony innych, w tym przypadku obcokrajowców, innowierców. Opisywana polaryzacja jest więc naturalnym mechanizmem obronnym. Im bardziej dogmatyczny system przekonań jednostki, tym łatwiej kategoryzuje ona opinie na akceptowane i odrzucane. Użytkownik żargonu więziennego przejawia tendencję do dychotomicznego podziału obiektów i zdarzeń, a co za tym idzie — wszelką odmienność traktuje w sposób negatywny, nieakceptowalny dla własnego systemu przekonań.

Badając nazwy osób w żargonie więziennym, łagrowym oraz przestępczym, można dojść do wniosku, że nazewnictwo to stanowi swoisty obraz światopoglądu oraz wartości moralnych jego użytkowników. Przeprowadzona analiza słownictwa więziennego pozwala zauważyć, że typowy użytkownik żargonu więziennego jest mężczyzną, recydywistą. Na wolności nie przejawia on skłonności homoseksualnych, wykazuje skrajnie negatywne nastawienie do władzy i jej przedstawicieli, przez co jego resocjalizacja w zakładach karnych jest trudna bądź niemożliwa. Po odbyciu kary pozbawienia wolności osoba taka wraca do wcześniej uprawianych procedurów przestępczych, z tego powodu powtórnie trafia do zakładu karnego, ciesząc się przy tym jeszcze większą estymą (co także można odnotować, analizując wspomniane wcześniej słowniki).

Podsumowując, żargon przestępczy jest taki, jaki jest jego użytkownik — krytyczny wobec wszelkiej odmienności, a zatem ksenofobiczny, homofo-

¹⁴ Всесоюзная перепись населения 1939 года. Национальный состав населения по республикам СССР. http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_39.php [data dostępu: 10.09.2016].

¹⁵ В.Н. Земсков: ГУЛАГ (историко-социологический аспект). ecsocman.hse.ru/data/436/927/1216/02Zemskov.pdf [data dostępu: 10.09.2016].

biczny, seksistowski (lub wręcz mizoginistyczny). Osoba operująca żargonem przestępczym używa języka przede wszystkim w celu okazania nienawiści oraz podkreślenia swoich wrogich przekonań wobec odmienności.

Якуб Мусялик

Мир сквозь решетку
Язык и психология тюремной действительности
(на основе русского уголовного жаргона)

Резюме

Статья посвящена анализу названий лиц в русском уголовном жаргоне. Источником языкового материала послужили *Справочник по ГУЛАГу* Ж. Росси и *Словарь тюремно-лагерно-блатного жаргона* Д. Балдаева, И. Исупова и В. Белко. При анализе лексического материала использованы труды, посвященные пенитенциарной психологии.

Ключевые слова: уголовный жаргон, пенитенциарная психология

Jakub Musialik

The World behind Bars
The Language and Psychology of Prison Reality
(Based on Russian Prison Slang)

Summary

The article offers an analysis of names of persons in Russian prison slang. The source material was provided by *Справочник по ГУЛАГу* (The Encyclopedia and Dictionary of Prison Slang) by J. Rossi and *Словарь тюремно-лагерно-блатного жаргона* (A Dictionary of Prison, Forced Labor Camp and Criminal Slang) by D. Baldaev, I. Isupov, and V. Belko. In describing lexical units references were made to the studies in penitentiary psychology.

Key words: criminal slang, lexical units

Зденька Недомова

Остравский университет

Динамические изменения несклоняемых существительных в современном русском языке

Так как язык никогда не имеет и не может иметь столько слов, сколько требуется для названия бесконечной, вечно изменчивой и вечно увеличивающейся массы понятий, то он всегда принужден прибегать как к производству, так и к расширению значения некоторых слов.

Н.В. Крушевский¹

В настоящей статье мы обратим внимание на иноязычные несклоняемые существительные. Нас будет интересовать формирование класса несклоняемых существительных в русском языке, их количественные характеристики, тематическая классификация и оформление грамматической категории рода в прошлом и в настоящее время.

¹ Н.В. Крушевский: *Очерк науки о языке. В: Новые слова и значения: словарь-справочник по материалам прессы и литературы 90-х гг.* Ред. Т.Н. Буцева. Санкт-Петербург 2009, с. 3.

Формирование класса несклоняемых заимствованных существительных в русском языке

Всю эволюцию возникновения и развития несклоняемых существительных в русском языке можно разделить на два этапа: первый этап связан с несклоняемыми иноязычными заимствованиями, в рамках второго этапа группа этих слов обогащалась словами из исконно русского фонда.

Заимствованные несклоняемые существительные начинают приходить в русский язык в середине XVIII века, в эпоху реформ Петра I. Именно тогда происходит обогащение словарного состава многими заимствованиями из западноевропейских языков. На каждом этапе развития конкретные проявления грамматической адаптации несклоняемых заимствованных слов были разными в зависимости от социальных условий развития языка. В середине XVIII века проявлялась тенденция полного освоения заимствуемых слов системой словоизменения русского языка, а в XIX веке «победила» их несклоняемость.

В советскую эпоху из-за изменений социальных условий развития языка стал другим и процесс обогащения несклоняемых существительных. В период после революции 1917 года значительная часть неологизмов была представлена именно несклоняемыми словами, часть из которых относилась к уже существующему типу (преимущественно заимствованных слов). Одновременно образовался новый тип несклоняемых слов — слова исконно русского происхождения.

К ним относятся:

- а) **топонимы** типа *Воронцово, Шереметьево, Царицыно*;
- б) **антропонимы** — русские фамилии, представляющие собой застывшие формы родительного падежа: *Живаго, Дурново, Седых, Долгих*; украинские фамилии типа *Франко, Макаренко*; фамилии, относящиеся к лицам женского пола: *Бондарчук, Федорук, Матусевич*;
- в) **аббревиатуры, сложносокращенные слова**: *РФ, ИТАР, завкафедрой, управделами*. Этим типом несклоняемых мы не будем заниматься в данной статье.

В то время как в XIX веке несклоняемость в русском языке характеризовала ограниченное количество слов и проявлялась как лишь потенциально действующая тенденция, в XX веке неизменяемость стала чертой русской морфологической системы.

В классе несклоняемых существительных произошли значительные изменения:

1. С количественной точки зрения расширился их объем благодаря многочисленным иноязычным заимствованиям и возникновению многих аббревиатур русского происхождения.

2. В значительной степени увеличилось употребление слов данного типа.
3. Одновременно расширилась их семантика за счет новых значений.

Общее число несклоняемых заимствованных существительных в русском языке

До 40-х годов XX века мы не найдем в работах русистов полного списка несклоняемых заимствованных существительных. По данным Б.О. Унбегауна², которые он приводит в статье о несклоняемых заимствованных существительных (1947 год), в русском языке в 40-е годы XX века существовало как минимум 350 таких существительных (за исключением названий букв и нот, сокращений и собственных имен).

Однако собрать и классифицировать весь набор несклоняемых существительных, существующих в словарном составе литературного русского языка, попытался только Иосиф Мучник³ в начале 70-х годов XX века по материалам толковых словарей, а также из многочисленных источников различных жанров.

Результатом его работы является список приблизительно 390 лексем нарицательных несклоняемых заимствованных существительных в шести группах (пять групп с исходом на гласный, одна группа на согласный). Каждую группу этих слов ученый старался проиллюстрировать по возможности полным списком входящих в ее состав слов.

Больше всего (176 лексических единиц) было несклоняемых заимствованных существительных с конечным *-о*: *бюро, какао, эскимо*. Второе место (101 лексическая единица) принадлежало словам с конечным *-е (-э)*: *фойе, шимпанзе, каноэ*. Третью группу формировали слова на *-и* (70 лексических единиц): *бигуди, виски, такси*. Несклоняемые заимствованные существительные на *-у (-ю)* были расположены на четвертой позиции (26 лексических единиц): *кенгуру, интервью, меню*. Предпоследний тип был связан со словами на *-а* (11 лексических единиц): *альпака, бра, буржуа*. Последний структурный тип относился к словам с исходом на **твердый согласный** (иноязычные обозначения лиц женского пола): *мадам, мисс, миссис*.

² Б.О. Unbegaun: *Les substantifs indéclinables en russe*. In: *Revue des études slaves*, T. XXIII, Fasc. 1—4. Paris 1947.

³ И.П. Мучник: *Грамматические категории глаголов и имени в современном русском литературном языке*. Москва 1971.

К каждой группе можно, конечно, отнести и собственные имена иноязычного происхождения: антропонимы (*Гете, Гюго, Дюма, Золя*); топонимы (*Мали, Осло, Перу, Чили*); имена и фамилии лиц женского пола, оканчивающиеся на согласный (*Кармен, Элен, Кати, Мими, Люксембург, Рузвельт, Петерсон*). Особое место занимают названия букв алфавита и нот (36 лексических единиц: *а, бе, ве, ге, до, ре, ми* и др.).

В конце XX века диапазон несклоняемых заимствованных существительных расширился вследствие заимствования **новой** иноязычной лексики и актуализации **старых** заимствований, которые стали общеупотребительными в постсоветском обществе (*казино, крупье, кабаре* и т.п.).

Динамику развития несклоняемых заимствованных существительных конца XX века можно документировать по словарям: по *Словарю несклоняемых слов* Н.П. Колесникова⁴, в котором содержится 1675 несклоняемых заимствованных существительных, а также по *Словарю неизменяемых иноязычных слов русского языка* Л.А. Брусенской⁵ с почти 1300 несклоняемыми заимствованными существительными. Увеличение числа несклоняемых заимствованных существительных в русском языке документируется и *Современным словарем несклоняемых слов русского языка* И.Д. Успенской⁶, в котором содержится 2828 заголовочных слов, среди которых несклоняемые заимствованные существительные составляют 74,4%, то есть 2104 лексические единицы.

Резкий количественный прирост несклоняемых заимствованных существительных в 90-е годы XX века был обусловлен, прежде всего, **экстралингвистическими** факторами — развитием политических и экономических контактов России со странами Европы, Азии и Африки, а также повышением интенсивности процесса заимствования.

Процесс заимствования в наши дни характеризуется рядом существенных отличий, которые определяют его тотальный и динамический характер. Самой важной особенностью современного процесса заимствования (не только в русском языке) можно считать факт, что главным языком-источником в большинстве случаев является американский вариант английского языка. Объем заимствованных англицизмов, по данным Э.Ф. Володарской⁷, увеличился в течение всего XX века в восемь раз. Наряду с этим английский язык становится и языком-посредником для заим-

⁴ Н.П. Колесников: *Словарь несклоняемых слов*. Ростов-на-Дону 1994.

⁵ Л.А. Брусенская: *Словарь неизменяемых иноязычных слов русского языка*. Ростов-на-Дону 1997.

⁶ И.Д. Успенская: *Современный словарь несклоняемых слов русского языка*. Москва 2009.

⁷ Э.Ф. Володарская: *Заимствование как отражение русско-английских контактов*. «Вопросы языкознания» 2002, № 4, с. 96—118.

ствования так называемых ориентализмов из экзотических языков (*суши, зомби, какаду*) и для европеизмов (*мачо*).

Тематическая классификация несклоняемых заимствованных существительных в современном русском языке

Процесс обогащения несклоняемых заимствованных существительных иноязычного происхождения в рамках разных областей позволяет более подробно исследовать их тематическая классификация. Такой подход способствует раскрытию системных свойств исследуемого класса слов в пределах отдельной тематической группы.

Е.В. Маринова в своей монографии, посвященной проблемам освоения и функционирования иноязычных слов в русской речи конца XX — начала XXI века⁸, приводит характеристику 21 тематической группы новой иноязычной лексики (распределение по сферам коммуникации):

1. Экономика.
2. Финансы и банковское дело.
3. Коммерция, маркетинг, реклама.
4. Менеджмент.
5. Политика.
6. Социальная сфера.
7. СМИ.
8. Культура.
9. Медицина и здравоохранение.
10. Компьютерная сфера.
11. Техника, технология.
12. Область социологии и психологии.
13. Спорт.
14. Туризм.
15. Сфера досуга и развлечений.
16. Косметология.
17. Мода, одежда.
18. Автомобильное дело.
19. Кулинария, ресторанное дело.

⁸ Е.В. Маринова: *Иноязычные слова в русской речи конца XX—начала XXI в.: проблемы освоения и функционирования*. Москва 2008.

20. Бытовая сфера.

21. Религия.

Все тематические группы можно делить на продуктивные, группы со средней продуктивностью и непродуктивные. Мы согласны с Л.А. Брусенской, что открытыми и продуктивными можно считать группы названий лиц, животных и растений, еды, одежды, предметов и объектов, «до тех пор, пока не будут перечислены все имеющиеся на земле растения, животные»⁹. Также группы 13—20: спорт, туризм, сфера досуга и развлечений, мода и одежда, кулинария и бытовая сфера обогащаются; в их составе появляется огромное множество разнообразных неологизмов (иногда несклоняемых: *айкидо, сумо; караоке, лего; джакузи; боди; монопосто; васаби, маскарпоне, помело*).

Оформление грамматического рода новых несклоняемых заимствованных существительных

Категория рода непосредственно связана с лексико-грамматическим значением заимствованных слов (т.е. если речь идет об апеллятивах одушевленных, неодушевленных, или о собственных именах, аббревиатурах и т.п.).

В процессе отнесения иноязычного существительного к тому или иному роду в русском языке раньше действовали три фактора:

1. генетический фактор — влияние рода слова-прототипа в языке-источнике;
2. структурный (или фонологическо-морфологический) фактор — влияние исхода слова (его исход на гласный или согласный);
3. парадигматический (внутрисистемный) фактор — влияние рода русского семантического аналога (мужской род: *сирокко* ‘ветер’, *пенальти* ‘удар’, *хинди* ‘язык’; женский род: *авеню* ‘улица’, *салями* ‘колбаса’).

В начале XXI века оформление слова с точки зрения родовой отнесенности упрощается, так как большинство существительных заимствуются из английского языка, не имеющего грамматической категории рода. И поэтому **генетический** фактор перестает действовать и активными остаются всего два фактора: структурный и парадигматический.

Структурный фактор действует среди склоняемых неодушевленных существительных, они распределяются по двум родам: к мужскому роду

⁹ Л.А. Брусенская: *Словарь неизменяемых иноязычных слов...*, с. 4.

относятся существительные на согласный (*дисплей, модем*), к женскому роду относятся слова на гласный (как правило заимствованные из других языков — *петарда, пицца*).

Парадигматический фактор значим для несклоняемых неодушевленных существительных, все чаще род таких существительных оформляется под действием русского семантического эквивалента.

При родовом оформлении новых иноязычных заимствований Е.В. Маринова¹⁰ говорит о двух разновидностях **аналогии**:

- а) аналогии, основанной на **формальном** сходстве (т.е. структурный фактор),
- б) аналогии, основанной на **семантическом** сходстве (т.е. парадигматический фактор).

Приблизительно до конца XX века иноязычным несклоняемым существительным присваивался род по действующему правилу русской грамматики, гласящему, что все неодушевленные несклоняемые существительные на гласный относятся к именам существительным среднего рода. Но в наши дни позиция среднего рода для новых несклоняемых заимствований остается лишь для новых заимствований на **-о**. Новые несклоняемые заимствованные существительные с исходом на гласный отличный от **-о** или на согласный чаще всего «получают» род по смысловой аналогии (семантическому сходству), вследствие чего обогащается не только класс существительных среднего рода, но также мужского и женского.

В дальнейшем мы постараемся показать действие аналогии в процессе заимствования новых несклоняемых заимствованных существительных, их грамматической адаптации и оформления грамматического рода на материале кулинарной и спортивной лексики. Именно кулинария и спорт сегодня относятся к самым популярным темам в СМИ. У кулинарных шоу и передач огромные рейтинги, в Сети можно встретить тысячи сайтов и форумов, где пользователи обмениваются рецептами различных блюд.

В кулинарии **аналогия формального** сходства (т.е. структурный фактор) нами зарегистрирована лишь у новых несклоняемых существительных на **-о**, которые стали словами среднего рода: напр. блюдо из риса ит. *ризотто*, приправа с целебными свойствами *орегано* (ее исконно русское название — душица обыкновенная) и апельсиновый ликер исп. *кюрасо* (название образовано от острова Кюрасао в Вест-Индии с помощью исторической метонимии).

В области спорта по той же аналогии присваивается род названиям восточных единоборств: корейских с разными вариантами графического

¹⁰ Е.В. Маринова: *Иноязычные слова в русской речи конца XX—начала XXI в...*

оформления *тхэквондо/таеквондо*¹¹ *тхэквондо/тайквондо/таэквондо*¹² и фитнес-тренировки *тай-бо/тайбо*; японской борьбы *айкидо*, *дзюдо*, *карате-до*, *сумо* и японской национальной игры *го*.

К терминологии автомобильного спорта относится обозначение кузова одноместного гоночного автомобиля *монопосто* (возникшего путем сложения англ. *mono* + ит. *posto* 'место').

В области кулинарии гораздо большему количеству новых несклоняемых заимствованных существительных грамматический род присваивается по **анalogии семантического сходства**.

Нами обнаружены следующие примеры несклоняемых существительных:

1. Словами **мужского** рода разной структуры стали: исп. *гаспачо*, ит. *минестроне* 'суп', фр. *бри*, ит. *маскарпоне* 'сыр', яп. *васаби* 'соус', англ. *баунти* 'шоколадный батончик', ит. *тирамису* 'десерт', алкогольные напитки: ит. *амаретто* 'миндальный ликер', ит. *кампари*, *мартини*, *чинзано* 'вермут', исп. *бакарди* 'ром'. Названия этих типов вермута и рома созданы путем метонимического переноса фамилий владельцев фирм.
2. Под воздействием аналогии семантического сходства субстантивами **женского** рода разной структуры стали следующие кулинарные несклоняемые заимствования: ит. *пеннерони* 'копченая колбаса с перцем', англ. *карри* 'смесь пряностей'.
3. У некоторых несклоняемых кулинарных терминов встречаются варианты в **мужском** и **среднем** роде: ср., например, названия фруктов: англ. *помело* 'дерево и цитрусовый фрукт' (синонимами являются — *помпельмус*, *шеддок*), англ. *свити* 'гибрид цитрусовых фруктов помело и грейпфрута' (с синонимами — исп. *оробланко*, *помелит*).

Названия кофейных напитков типа ит. *капучино*, *латте*, *лунго*, *франппе*, *эспрессо* сопровождаются определениями и в форме мужского рода под воздействием мужского рода аналога 'кофе': *горячий капучино*, *современный латте*, *нежный лунго*, *фруктовый франппе*, *сладкий чокочино*, *бодрящий эспрессо*.

4. К новым явлениям можно отнести случаи формирования рода у **многозначного** несклоняемого существительного, когда каждый лексико-семантический вариант получает «индивидуальное» родовое значение:

а) **Барбекю** как название блюда относится к существительным **среднего** рода (*вкусное барбекю*), в значении 'пикник' к именам **муж-**

¹¹ *Русский орфографический словарь*. Ред. В.В. Лопатин. Москва 2012; М.В. Зарва: *Русское словесное ударение. Словарь нарицательных имен*. Москва 2001.

¹² *Большой толковый словарь русского языка*. Ред. С.А. Кузнецов. Санкт-Петербург 1998; электрон. версия 2014.

ского рода (*романтический барбекю*), в значении ‘печь, решетка’ к существительным **женского** рода (*каменная барбекю*);

- б) **Фрисби** в значении ‘пластмассовая тарелочка для игры’ употребляется чаще как существительное **женского** рода (*недорогая фрисби*), в значении ‘вид спорта’ — как существительное **мужского** рода (*пляжный фрисби*).

Как было нами показано, у некоторых несклоняемых неодушевленных существительных наблюдается варьирование по роду. Но разная родовая принадлежность этих слов выявляется только в контексте, в синтагме — окончаниями определения или сказуемого, выраженного формой прошедшего времени.

Анализ несклоняемых заимствованных существительных показал, что:

1. Подсистема несклоняемых заимствованных существительных активно функционирует в русском языке свыше трехсот лет, она полностью адаптировалась в его системе, постоянно пополняется не только ее состав, но и весь лексический пласт русского языка.
2. На активное вхождение несклоняемых заимствованных существительных в русский язык и их функционирование влияют многие экстралингвистические факторы.
3. Несклоняемые заимствованные существительные — явление уникальное, обладающее исключительными грамматическими особенностями, нехарактерными для словоизменительной системы имен русского языка.
4. В настоящее время род несклоняемых неодушевленных имен существительных оформляется чаще под воздействием смысловой, а не формальной аналогии.
5. Процесс обогащения подсистемы несклоняемых заимствованных существительных в современном русском языке находится в стадии ускоренной динамики. Она свидетельствует о том, что формальное отсутствие морфологических признаков никак не ограничивает лексическую продуктивность этого класса слов.

Zdeňka Nedomová

Dynamiczne zmiany rzeczowników nieodmiennych
we współczesnym języku rosyjskim

Streszczenie

Autorka artykułu skupia się na problematyce rzeczowników nieodmiennych obcego pochodzenia w języku rosyjskim. Zostały tu przypomniane początki powstania kategorii rzeczowników nieodmiennych oraz ich dalszy rozwój w systemie morfologicznym języka rosyjskiego. Autorka przytacza ilościową charakterystykę badanej klasy wyrazów, jej klasyfikację tematyczną oraz opisuje dynamikę rozwoju na początku XXI wieku. Na materiale badawczym z zakresu terminologii gastronomicznej i sportowej zostały przedstawione zmiany w nabywaniu przez zapożyczone do współczesnej ruszczyzny rzeczowniki nieodmienne kategorii rodzaju gramatycznego.

Słowa kluczowe: rzeczowniki nieodmienne, zapożyczenia, współczesny język rosyjski

Zdeňka Nedomová

Dynamic Changes of Invariable Nouns
in the Contemporary Russian Language

Summary

The author of this article focuses on the invariable nouns of foreign origin in the Russian language. She traces the origins of the category of invariable nouns and their further development in the morphological system of the Russian language. The author quotes the quantitative analysis and subject classification of this word class and describes the dynamics of its development in the early 21st century. Based on the gastronomic and sports terminology, she illustrates the changes in acquiring morphological gender by the invariable loan nouns in old and contemporary Russian.

Key words: invariable nouns, borrowings, contemporary Russian language

Izabela Nowak

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Dialog kultur — kultura dialogu *Rossica* i *polonica* w polskiej i rosyjskiej przestrzeni publicznej

W nazewnictwie polskim termin *polonica* (polonik) i, analogiczne, *rossica*, *bohemia*, *hispanica*, stosuje się w celu określenia spuścizny kulturowej narodów, która pochodzi z tych krajów lub jest z nimi tematycznie związana, znajduje się na ich terenie bądź poza ich granicami¹. Składają się na nią dokumenty piśmiennicze, przedmioty, w tym dzieła sztuki i miejsca, np. cmentarze. Są to wytwory mające związek z ogólnie pojętą kulturą materialną bądź duchową danego narodu. W zawężonym znaczeniu określenie *polonica* przeznaczone i wykorzystywane jest w praktyce bibliotecznej do nazwania zbiorów pisanych w języku polskim, polskiego autorstwa lub dotyczących Polski².

Dzięki pracom rusycysty Michała Sarnowskiego termin *rossica* został wprowadzony na polski grunt językoznawczy³. Zgodnie z ujęciem badacza określenie *rossica* zawężono do pewnego typu jednostek leksykalnych, „które zostały za-pożyczone z języka rosyjskiego za pomocą różnorodnych mechanizmów importacji i które w różnym stopniu są wykorzystywane w komunikatach polskich”⁴.

¹ Nowa encyklopedia powszechna PWN. Red. B. Petrozolin-Skowrońska. T. 4. Warszawa 1996, s. 969.

² Słownik języka polskiego PWN. Red. E. Sobol. Warszawa 2005, s. 713.

³ Problematyka ta została przybliżona m.in. w następujących pracach: M. Sarnowski: *Polskie neologizmy z Rosją w tle — próba zrozumienia i interpretacji*. W: *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich 4. Opis, konfrontacja, przekład*. Red. I. Łuczaków, J. Sokołowski. Wrocław 2004, s. 233—241; *Uwagi o perspektywach i zakresie badań nad oddziaływaniem języka rosyjskiego na język polski*. W: *Ogród nauk filologicznych. Księga Jubileuszowa poświęcona Profesorowi Stanisławowi Kochmanowi*. Red. M. Bałowski, W. Chlebda. Opole 2005, s. 583—589.

⁴ M. Sarnowski: *Nomina propria w rosyjsko-polskich relacjach kulturowych: o eponi-*

Cechą charakterystyczną rossików jest ich zastosowanie pod kątem poznawczych i komunikacyjnych potrzeb nowego subiekta zbiorowego, tj. użytkownika języka polskiego. Sarnowski wyłonił wiele słów pochodzenia rosyjskiego, które są obecne w dyskursie publicznym, przede wszystkim w publicystyce i polityce, np. *wańka-wstańka*, *matrioszka*, *caryca*, *stachanowiec*, *czerezwyczajka*, *opricznina*. Przeprowadzone obserwacje wykazały, że leksemy te wykształciły znaczenie wtórne o charakterze oceniającym, które jest potwierdzane w użyciu komunikacyjnym Polaków. Istotą analizy tych wyrazów jest ich funkcja pragmatyczna, obejmująca intencję, z jaką zostały one użyte w odniesieniu do realiów języka odbiorcy. Nie bez znaczenia jest także konceptualizacja, rozumiana jako mentalna i kulturowa treść pojęcia docelowego, prezentowana w języku odbiorcy, a eksponowana przez wyraz, który został zapożyczony z języka rosyjskiego⁵.

Bezpośrednim impulsem do zgłębienia tej problematyki w niniejszym artykule było pojawienie się w polskiej przestrzeni publicznej wyrazu *sort*. Został on użyty przez lidera partii Prawo i Sprawiedliwość Jarosława Kaczyńskiego w wywiadzie udzielonym TV Republika 11 grudnia 2015 roku. Przedmiotem dyskusji była analiza aktualnej sytuacji społecznej. Na pytanie dziennikarki o ataki na większość parlamentarną, na rząd i prezydenta przewodniczący formacji PiS wygłasza następującą tezę: „W Polsce jest taka fatalna tradycja zdrady narodowej [...]. To jest jakby w genach niektórych ludzi, tego najgorszego *sortu*⁶ Polaków, no i ten najgorszy *sort* właśnie w tej chwili jest niesłychanie aktywny [...]”⁷.

Zgodnie z danymi słownikowymi *sort* jest słowem pochodzenia obcego (fr. *sorte*, niem. *Sorte*), które do obiegu polskiego weszło z języka rosyjskiego (*сорт*)⁸. Wyraz ten nie jest dla Polaków *novum* leksykalnym czy poznawczym i nie zapełnia luki w leksykonie języka polskiego. Zgodnie z danymi słownikowymi jest to „zespół cech decydujących o ocenie czegoś”⁹, „potocznie: gatunek, rodzaj, jakość”¹⁰. Komunikat z jego zastosowaniem nie podnosi informacyjności przekazu (Polak wie, że chodzi o gatunek/rodzaj). Niemniej jako wyraz pochodzenia obcego kreuje obraz o dużo wyższym stopniu emocjonalności niż w przypadku

mach pochodzenia rosyjskiego w polszczyźnie. W: „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Języków Obcych w Świeciu”, 2. Świecie 2012, s. 110.

⁵ M. Sarnowski: *O konceptualizacyjnym potencjale pewnego rossicum*. W: „Acta Polono-Ruthenica” XI. Olsztyn 2006, s. 297.

⁶ Wszystkie wyróżnienia w cytatach — I.N.

⁷ Wywiad dostępny jest na stronie TV Republika: <http://telewizjarepublika.pl/kaczynski-re-sortowe-dzieci-sie-bronia-i-dzisiaj-wybraly-sobie-za-glowna-twierdze-trybunal-konstytucyjny,27220.html> [data dostępu: 05.09.2016].

⁸ *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. T. 39. Red. H. Zgółkowa. Poznań 2002, s. 349.

⁹ Ibidem.

¹⁰ *Słownik języka polskiego...*, s. 939.

zastosowania odpowiednika ojczystego, co ma bezpośredni wpływ na zwiększenie dynamiki przekazu. Dodatkowym czynnikiem uwypuklającym zamiar illokucyjny, z jakim słowo to zostało wprowadzone do kontekstu, jest określenie *najgorszy*. Na skali oceny przyjętej przez Jelenę Wolf tego typu określenia wskazują bezpośrednio na cechę obiektu, który podlega weryfikacji¹¹. Zgodnie z ujęciem językoznawczym należy je uznać za ocenę absolutną¹². W zakresie illokucji połączenie *najgorszy sort* wyraża intencję dezaprobaty, nagany czy wręcz pogardy. Z formalnego punktu widzenia wyrażenie z wbudowaną semantyką oceny bierze na siebie siłę implicytnych performatywów asertywnych typu *uwagam, twierdzę, myślę* i prezentuje przekonania nadawcy¹³. Użytkownicy języka polskiego, korzystając z wiedzy ogólnej budowanej na przyjętych konwencjach i stereotypach, prawidłowo odczytują intencję illokucyjną i są świadomi, że określenie *najgorszy* dyskredytuje oceniany obiekt. Z tego względu w obszarze perlokucji omawianemu połączeniu towarzyszy obraz, oburzenie; potencjalny odbiorca czuje się znieważony, podobnie, jak ma to miejsce w przypadku obełgi¹⁴. Reakcją na cytowaną wypowiedź była lawina komentarzy i niemal dyskusja narodowa na temat tego, kto z jakim *sortem* się utożsamia. Wyrazicielem tych nastrojów stała się zewnętrzna demonstracja poglądów czy wręcz chęć epatowania otoczenia. Towarzyszyły temu różnorakie ikoniczne sposoby wyrażenia swojego stosunku do zaistniałej sytuacji, np. emblematy, koszulki, torby i inne przedmioty użytkowe z napisami: „Polak najgorszego *sortu*”, „Jestem gorszego *sortu*”, „Niby Polak, ale jakiś taki gorszego *sortu*”, „Polka najgorszego *sortu*”, „Polak najlepszego *sortu*”, „Najgorszego *sortu* miś”. To jedna z tych sytuacji, kiedy wypowiedź zaczyna funkcjonować w przestrzeni społecznej, ponieważ członkowie kultury polskiej uznali, że jest ona z jakichś względów warta powtarzania, odtwarzania, cytowania. Włączenie zwrotu *najgorszy sort* do obiegu społecznego spowodowało pojawienie się licznych odtworzeń (cytatów, aluzji, odwołań, reminiscencji itp.) z jego udziałem i w zmodyfikowanych połączeniach. Na nowe teksty, odtworzenia można również spojrzeć z pozycji intertekstualności. U podstaw gry językowej, obserwowanej w przytoczonych przykładach, leży konstruowanie wypowiedzi, w której intencja nadawcy jest wyrażona przez odniesienie do zaistniałego wcześniej tekstu, a odbiorca, świadomy tekstu wyjściowego, jest wciągany w dialog interpretacyjny. Wypowiedź wyjściowa *najgorszy sort Polaków* zaczęła „żyć swoim wtórnym życiem” w przestrzeni społeczno-kulturowej w wypowiedziach osób innych niż autor tych słów. Stała się popularna w polskiej wspólnocie językowo-kulturowej, a — rozpoznawana oraz użyta w komunikacji — decyduje o poczuciu przynależności kulturowej

¹¹ Е.М. Вольф: *Функциональная семантика оценки*. Москва 1985, s. 96—101.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

¹⁴ M. Peisert: *Formy i funkcje agresji werbalnej. Próba typologii*. Wrocław 2004, s. 105—114.

jej członków. Z tego powodu połączenie *najgorszy sort* można traktować jako przykład tekstu precedensowego. W oparciu o interpretację etymologiczną (łac. *praecedens* [*praecedentis*] — poprzedzający) należy je uznać za tekst wyjściowy, który stał się pretekstem do powstania tekstu kolejnego (następczego). Spełnia ono podstawowe kryterium przyjęte wobec tekstu precedensowego — stanowi „текст-образец, часто цитируемый и узнаваемый большими группами носителей языка и культуры”¹⁵. Ma ponadto cechy szczególne fenomenu precedensowego, a mianowicie stało się „(1) значимое для той или иной личности в познавательном и эмоциональном отношениях, (2) имеющее сверхличностный характер, т.е. хорошо известное и широкому окружению данной личности, и, наконец, (3) обращение к нему возобновляется неоднократно в дискурсе данной языковой личности”¹⁶. Połączenie *najgorszy sort* i wyrosłe na jego podstawie modyfikacje językowe służą nie tyle nominacji (identyfikacji), ile charakterystyce i wartościowaniu. Operowanie tekstem precedensowym jest strategią komunikacyjną, dzięki której kontakt nabiera wyrazistości, a przekaz jest bardziej emocjonalny. Dla osób, które się nim posługują, wspólne jest tzw. zaplecze aksjologiczne. Jak uważa Wojciech Chlebda, jest ono „narodowo nacechowane” i tworzy „inwariant kulturowy”, co pozwala na jego rozumienie i używanie „w sposób regularny i w skali społecznej”¹⁷.

W tym momencie nasuwa się pytanie, czy zastosowanie pożyczki leksykalnej *sort*, zamiast istniejących w leksykonie polskim słów *rodzaj*, *gatunek*, *typ*, jest neutralnym zabiegiem językowym, czy jednak wypełnia określoną funkcję perswazyjną, która może być umotywowana kulturowo. Próbą odpowiedzi na to pytanie będą ustalenia, jakie inne wyrazy pochodzenia rosyjskiego są obecne w polskiej współczesnej przestrzeni publicznej i do wyrażenia jakich intencji są one wykorzystywane. Obserwacje te, choć na pewno o ograniczonym zasięgu, pomogą określić, jaki ślad wyjściowej kultury rosyjskiej jest najchętniej prezentowany przez współczesnych użytkowników języka polskiego. W charakterze materiału egzemplifikacyjnego zostaną wykorzystane cytaty obecne w polskiej przestrzeni publicznej (wypowiedzi polityków, debata społeczna, wiadomości prasowe, komentarze internetowe, blogi).

Grupą wyrazów o proveniencji rosyjskiej, którą udało się wyłonić, są eponimy, tj. rzeczowniki abstrakcyjne utworzone od imion własnych, najczęściej od nazwisk, związana w sposób bezpośredni z nazwiskiem. Podstawą utworzenia *rzeczownika putinowszczyzna* stało się nazwisko prezydenta Federacji

¹⁵ В.Г. Зинченко, В.Г. Зусман, З.И. Кирнозе, Г.П. Рябов: *Словарь по межкультурной коммуникации. Понятия и персоналии*. Москва 2010, s. 94.

¹⁶ Ю.Н. Караулов: *Русский язык и языковая личность*. Москва 1987, s. 216.

¹⁷ W. Chlebda: *Д.Б. Гудков: Прецедентное имя и проблемы прецедентности*, *Издательство Московского университета, Москва 1999*. (Recenzja). W: „Studia i Szkice Slawistyczne. Literatura — Język — T. 1. Red. W. Chlebda, I. Światłowska-Prędoła. Opole 2002, s. 259.

Rosyjskiej: „Bo to jest *putinowszczyzna*, tylko w tureckim wydaniu” (http://twitter.com/tvp_info). Analizowany wyraz nie jest kodyfikowany w słownikach, aczkolwiek z formalnego punktu widzenia znajduje swoje uzasadnienie w leksykonie języka polskiego, który, tradycyjnie już, włącza eponimy literackie pochodzenia rosyjskiego typu *obłomowszcizna* (lenistwo umysłowe, bierność, cześć marzycielstwo)¹⁸, *chlestadowszcizna* (bezczelne, chęćpliwe kłamstwo)¹⁹, czy *nozdrjowszcizna* (impertynencja, zuchwałość, bezceremonialność)²⁰. Stosunkowo rzadkie użycie eponimów literackich w komunikacji może wynikać z niedostatecznie dobrej wiedzy precedensowej w zakresie literatury rosyjskiej przedstawicieli społeczeństwa polskiego. U podstaw neologizmu *putinowszczyzna* leży z kolei potoczna wiedza o świecie, co wpływa na jego częstsze zastosowanie w komunikacji i tłumaczy dysproporcję w zastosowaniu komunikacyjnym. Niemniej zasada, na podstawie której w tworzonych słowach uruchamiane są konotacje ujemne, pozostaje ta sama.

Obecny w przytaczanych słowach sufix *-szczizna/-szczyna* jest charakterystyczny dla modelu słowotwórczego wschodniosłowiańskiego, dlatego użytkownicy języka polskiego modyfikują ten wyraz zgodnie z preferencją języka ojczystego, tj. przez dodanie przyrostka *-yzna*: *obłomowszczyzna*²¹, *chlestadowszcizna* (*chlestadowszczyzna*)²². Zasadę tę zastosowano w neologizmie *putinowszczyzna*. Celem jego użycia była dyskredytacja obiektu. W dyskusji na temat źle wykorzystanych funduszy rolnych w latach 2005—2006 i wyroku sądu europejskiego dla Polski wypowiedziane zostały następujące słowa: „To jest ta wspaniała polityka Tuska (*putinowszczyzna*) i Sawickiego (aferzysty)” (<http://archiwum.businessinsider.com.pl>). Z kolei komentarzem do sytuacji, w której producent i dystrybutor filmu *Jesteś Bogiem* powinni przeprosić i zapłacić 50 tys. zł zadośćuczynienia, gdyż, zdaniem sądu, film nie może naruszać dóbr osobistych realnych osób, pokazanych co prawda w fikcyjnej fabule, ale w złym świetle, stały się słowa: „*Putinowszczyzna* wyziera z polskich sędziów” (<http://wyborecza.pl>).

Tytuł książki *Putinizm. Powolny rozwój radykalnego reżimu prawicowego w Rosji*, której autorem jest Marcel H. Van Herpen²³, to kolejny przykład, w którym nazwisko prezydenta stało się przyczynkiem do utworzenia nowego pojęcia. W użyciu językowym przez zastosowanie sufixu *-izm* nazwa osobowa nosiciela cech tworzy nazwę kierunku politycznego, nurtu, jak miało to miejsce

¹⁸ W. Kopaliński: *Słownik eponimów, czyli wyrazów odmiennych*. Warszawa 2004, s. 207.

¹⁹ Ibidem, s. 53.

²⁰ Ibidem, s. 206.

²¹ *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. Red. H. Zgółkowa. T. 25. Poznań 2000, s. 37.

²² *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. Red. H. Zgółkowa. T. 6. Poznań 1995, s. 345.

²³ M.H. Van Herpen: *Putinizm. Powolny rozwój radykalnego reżimu prawicowego w Rosji*. Tłum. J. Okuniewski. Gdańsk 2014.

w przypadku wyrazów *leninizm*, *stalinizm*, *trockizm*, ostatnio także *merkelizm* czy *kaczyzm*. Za pomocą wskazanych wyrazów następuje demonizacja osoby publicznej, zarzuca się jej, że jest źródłem nieprawości, patologii. *Putinizm* nie jest to więc polityka charakterystyczna dla Putina czy kierunek polityki państwa pod przewodnictwem Putina. Z osobą tą kojarzone jest określone zło, które jest doświadczane na gruncie rodzimym. Niezależnie od tzw. naiwnego rozumienia leksemu *putinizm* podejmowane są próby definiowania tego pojęcia. Jedną z nich jest interpretacja o charakterze publicystycznym. Dziennikarze „New York Timesa” określili znaczenie wyrazu *putinizm* następująco: „Pewność siebie na granicy arogancji [...]. To niewzruszona wiara w potęgę państwa [...]. Ale *putinizm* to przede wszystkim dwuznaczny stosunek do prawa, które jest interpretowane według własnego widzimisię w kraju ‘nihilizmu prawnego’ (czyli Rosji)” (<http://wiadomosci.onet.pl/swiat>). W rozpowszechnionym ujęciu *putinizm* obejmuje autorytaryzm (kult jednostki), cenzurę i militaryzm²⁴. *Ros-sica*, których kluczowym komponentem stało się nazwisko prezydenta Federacji Rosyjskiej, są używane w polskiej debacie w celu wartościowania osób i zjawisk współczesnego polskiego życia politycznego. Przez pryzmat wiedzy o faktach rosyjskich, a często własnego sądu na ich temat, dokonywana jest interpretacja realiów polskich z zamiarem ujawnienia negatywnych ocen i emocji. Używając wskazanych eponimów, użytkownicy języka polskiego przenoszą na własny grunt obce wartości kulturowe, ujawniając w ten sposób negatywne oceny i emocje wobec własnego społeczeństwa.

Poszukując w debacie społecznej innych wyrazów pochodzenia rosyjskiego ustalono, że stosunkowo liczną grupę stanowią nazwy osobowe o charakterze *nomina attributiva* (personalia), będące nazwą subiektów (nosicieli) cech. Wśród nich często występującym słowem jest *aparaczyk*. W języku rosyjskim wyraz *анпарачик* interpretuje się następująco: „(1) Тот, кто обслуживает *анпарам*, (2) разг. Работник *анпарамы*”. *Анпарам* natomiast oznacza „совокупность учреждений, обслуживающих какую-нибудь отрасль управления, хозяйства: Государственный *анпарам*”²⁵. Zapożyczenie *aparaczyk* jest ustabilizowane w słownikach języka polskiego. Jednak ma zawężone znaczenie w stosunku do języka rosyjskiego i, w przeciwieństwie do niego, używane jest wyłącznie z konotacją ujemną. Określano nim działaczy i urzędników aparatu partyjnego, zwłaszcza urzędników partii komunistycznej²⁶. We współczesnym dyskursie publicznym służy pogardliwej ocenie czyjegoś, realnego lub domniemanego, zaangażowania politycznego, o czym świadczy kontekst wypowiedzi, w którym wyraz ten jest przytaczany, np.: „Jak słyszę Kraśko, to dostaję białej

²⁴ <http://ru.wikipedia.org> [data dostępu: 5.09.2016].

²⁵ С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова: *Толковый словарь русского языка*. Москва 2006, s. 27.

²⁶ *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. Red. H. Zgółkowa. T. 2. Poznań 1995, s. 185.

gorączki. Kraśko, *aparaczyk* partyjny”. Słowa te wypowiedział Paweł Kukiz w programie *Polityka przy kawie* na antenie TVP1 (<http://wpolityce.pl/polityka/>). Zdaniem opiniodawcy, uczestnika dyskusji na portalu społecznościowym: „[...] Duda to typowy PiS *aparaczyk*, który jedynie ‘myśli’ to, co mu nakazuje linia partyjna PiS” (<http://wiadomosci.onet.pl/opinie>). W debacie dziennikarskiej Krzysztof Stanowski skierował do Tomasza Lisa następujące słowa: „Stał się Pan *aparaczykiem* zdolnym dopuścić się manipulacji, kłamstw czy zwykłej podłości. [...] Cóż za różnica, czy ogłupiać mnie próbował będzie *aparaczyk* PO, czy *aparaczyk* PiS?” (<http://telewizjarepublika.pl>). Z kolei według „Newsweeka” w „politycznych kręgach na prawicy Hofman miał się doczekać kilku ksywek i żadna z nich nie jest pochlebna: ‘Pozer, lalusz, *aparaczyk*, upudrowany’” (<http://www.fakt.pl/wydarzenia/>). Podane przykłady jednoznacznie potwierdzają, że przez wprowadzenie do dyskursu leksemu *aparaczyk* dokonywana jest negatywna ocena zachowań i postaw społecznych polskiego życia publicznego.

Kolejnym zapożyczeniem z języka rosyjskiego, które wykazuje stosunkowo wysoką częstotliwość użycia, jest leksem *kolchoz*. W swoim podstawowym znaczeniu wyraz ten oznacza „коллективное хозяйство — производственное объединение крестьян для коллективного ведения сельского хозяйства на основе обобществленных средств производства”²⁷. I w takiej interpretacji może być rozpatrywany z pozycji sowietyzmu. W użyciu komunikacyjnym współczesnych Rosjan wykorzystuje się go także w celu żartobliwego określenia dużej grupy zaprzyjaźnionych ludzi, np. *Всем колхозом* (дружно, все вместе)²⁸. Istnieją także konteksty zastosowania tego słowa z ujemną konotacją, np. *колхозная внешность*, *колхозная девушка*. W takim użyciu piętnowany jest niestosowny strój lub aparycja ocenianego obiektu. W języku polskim podstawowe znaczenie zapożyczenia *kolchoz* nie różni się od interpretacji rosyjskiej, tj. oznacza spółdzielcze gospodarstwo rolne w ZSRR. Przykłady potwierdzają, że do polskiej debaty publicznej zapożyczenie to wprowadzono w celu dyskredytacji obiektu, a więc w sensie przenośnym. Zgodnie z polską interpretacją słownikową *kolchozem* nazywa się przeludnione miejsce pobytu o niskim komforcie, coś zacofanego²⁹. Podana interpretacja może być odczytana w następującym przykładzie: „Ekspert MAK o katastrofie w Smoleńsku: to był samolot przygotowany dla *kolchozu*, a nie dla prezydenta” (<http://wiadomosci.onet.pl>). Jednak znacznie częściej użycie zapożyczenia *kolchoz* ma na celu, w naszej ocenie, wprowadzenie sensów naddanych bliskich skojarzeniowo z oceną i emocjami, jakie u polskiego odbiorcy wywołuje słowo *sowiecki* — konotuje znaczenia: przymus, propaganda, biurokracja, bezprawie. Tezę tę zdają się potwierdzać odnotowane przykłady: „NATO jest jak sowiecki *kolchoz*. On

²⁷ С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова: *Толковый словарь...*, s. 285.

²⁸ Ibidem.

²⁹ *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. Red. H. Zgółkowa. T. 16. Poznań 1998, s. 444.

też niby formalnie był dobrowolny, też niby musiała być na wszystko zgoda wszystkich” (<http://www.se.pl/wiadomosci/opinie/>). „Dotąd żartobliwie przezywano Unię Europejską *kolchozem*, ale przyszedł czas, że nie ma najmniejszych wątpliwości co do skali realnie socjalistycznej patologii” (<http://www.kontrowersje.net/>). „Tak wygląda Unia Europejska, czyli *kolchoz* i dekrety” (<http://www.eprudnik.pl>). „*Kolchozowy* styl prowadzenia obrad poświęconych zmianie ustawy o Trybunale Konstytucyjnym” (<http://wyborcza.pl/>).

Inne często stosowane w polskiej debacie społeczno-politycznej pożyczki leksykalne z języka rosyjskiego, które udało się wyłonić podczas analizy materiału, to: *wierchuszka*, np. „Kukiz: *wierchuszka* pasożytniczej kasty UE powinna podać się do dymisji” (<http://www.polsatnews.pl>); *urawniłowka*, np. „Komisja wenecka — promocja dobrych standardów czy demokratyczna *urawniłowka*?” (<http://www.konstytuty.pl>); *barachło*, np. „BBC to *barachło* jak każde inne. Reputację to miała kiedyś — powiedział Jacek Kurski w poranku radia TOK FM” (<http://natemat.pl>) czy *niegramotny*, np. „Miłościwie nam panujący Bronisław *Niegramotny* spał spokojny do czasu konwencji Andrzeja Dudy” (<http://kontrowersje.net>). Wyrazy te, zarówno w języku rosyjskim, jak i polskim, obciążone są konotacjami ujemnymi. Używa się ich z zamiarem dyskredytacji ocenianego obiektu.

Zebrane *rossica* pokazują, że ich użycie wpływa na wyrazistość i emocjonalność przekazu. Przykłady potwierdzają, że wypowiedzi z ich zastosowaniem przekazują wartości ujemne, są wykorzystywane w celu negatywnej oceny rozmówcy, zjawiska lub sytuacji i stają się nośnikiem funkcji illokucyjnej z intencją krytyki, dezaprobaty. Wypada zgodzić się z Michałem Sarnowskim, który wykazał, że *rossica*, jako struktura pojęciowo-interpretacyjna, podnoszą kreatywność całego tekstu, tym niemniej „eksplicytnie wprowadzają w jego tło egzystujący w polskiej świadomości negatywny stereotyp Rosji/Rosjanina i wszystkiego, co rosyjskie”³⁰.

W dalszej kolejności spróbujemy prześledzić, czy w języku współczesnego Rosjanina są obecne pożyczki leksykalne z języka polskiego oraz w jakich kontekstach i z jakim zamiarem illokucyjnym są one używane w rosyjskiej przestrzeni społecznej. *Polonica*, wzorem definicji przyjętej dla rossików, traktowane będą jako zapożyczenia pojęć z języka polskiego, eksponowane przez leksemy, które weszły do języka rosyjskiego i są obecne w rosyjskim użyciu komunikacyjnym. Warto odnotować, że problem poloników w zaproponowanym ujęciu nie był dotychczas badany na gruncie rosyjskim ani podejmowany przez polskich rusycystów. Wyłoniłone wyrażenia pomogą wskazać, jaki ślad kultury polskiej jest najchętniej prezentowany przez przed-

³⁰ M. Sarnowski: *Polsko-rosyjskie kontakty językowe i kulturowe. O niektórych fenomenach rosyjskiej historii w polskim dyskursie medialnym*. W: „Język a Kultura”. T. 20. Red. A. Dąbrowska. Wrocław 2008, s. 317.

stawicieli społeczeństwa rosyjskiego. Analiza materiału polskiego i rosyjskiego pokaże, jaką rolę zapożyczone elementy rosyjskie i, odpowiednio, polskie, pełnią w oglądzie świata języka odbiorcy, oraz do przekazu jakich intencji i kreacji jakiego świata elementy te są wykorzystywane. Dzięki temu uzyskamy pewien (choć niepełny) obraz wzajemnych relacji i wzajemnego postrzegania siebie, obecny w polskiej i rosyjskiej przestrzeni społecznej.

Na etapie gromadzenia materiału egzemplifikacyjnego okazało się, że w języku rosyjskim stosunkowo rzadko dochodzi do włączenia do obiegu komunikacyjnego polskich pożyczek leksykalnych. Ponadto zaobserwowano, że częstym kontekstem użycia poloników jest odniesienie odbiorcy do bieżących realiów w stosunkach dwustronnych rosyjsko-polskich, co zasadniczo różni je od kontekstu zastosowania rossików. Za pomocą leksemów pochodzenia polskiego autorzy wprowadzają do tekstu emocjonalność. Momentami zdają się jednak przesadnie demonstrować swoje zaangażowanie. Dzięki tym zabiegom wzmacniana jest ocena, zazwyczaj negatywna, oponenta, którym jest strona polska: „*Холера ясна!*: поляки подают в суд на ‘Газпром’ из-за цены на газ” (<http://joinfo.ua/econom/>), „*Холера ясна: пся крев*. Министр обороны Польши Антоний Мачеревич утверждает, что действия России демонстрируют ее подготовку к ‘агрессивным действиям’” (<http://russiatoday24.ru/novosti/>). W odniesieniu do realiów rosyjskich pożyczka *холера ясна* jest używana zdecydowanie rzadziej. Co istotne, jest wprowadzana do tekstu z innym zamiarem illokucyjnym. Służy uatrakcyjnieniu czy nawet ornamentalizacji wypowiedzi, a illokucja z wbudowaną intencją oceny schodzi na plan dalszy.

Kanałem wprowadzającym pożyczki leksykalne do obiegu rosyjskiego są nierzadko utwory muzyczne i literackie. W piosence *Белла* Aleksandra Rozenbauma, którą w późniejszej wersji wykonywał Michaił Szatunowski, wybrzmiewają słowa: „Без Вас мне жутко одиноко. *Холера ясна!* Сёма, прыгайте в трамвай”. Z kolei bohater książki *Синдром Петрушки* Diny Rubiny³¹ niejednokrotnie posługuje się ekspresywem proveniencji polskiej: „Ты где сидишь у меня, *холера ясна!!!* — гаркнул Казимир Матвеевич, а когда та не спрыгнула и даже не шевельнулась, подошел, нежно взял ее...”; „Он ведь самовольная сволочь, *холера ясна!* Видишь, яка рожа?” (<http://rutlib.com/book/>). Pożyczka zatem, na co wskazują przytoczone przykłady, nie tylko wprowadza do wypowiedzi wspomnianą już emocjonalność. Pełni ona również funkcję emotywu, czyli środka językowego, który służy zaplanowanemu demonstrowaniu emocji i jest obliczony na osiągnięcie określonego celu komunikacyjnego u odbiorcy³². Jego funkcją illokucyjną jest dążenie do tego, aby „выразить свое эмоциональное состояние или эмоциональное отношение к определенному положению дел

³¹ Д. Рубина: *Синдром Петрушки*. Москва 2010.

³² Т.В. Ларина: *Фатические эмотивы и их роль в коммуникации*. В: *Эмоции в языке и речи: сб. научных статей*. Ред. И.А. Шаронов. Москва 2005, s. 150—160.

во внеязыковой действительности, к самому себе, собеседнику или лицу, не участвующему в акте коммуникации”³³. Z kolei cel komunikacyjny można odczytywać jako chęć wyrażenia niezadowolenia, gniewu, rozdrażnienia. Ciekawym przykładem wprowadzenia wyrażenia *холера ясна* jest tytuł książki Dmitrija Dragiliowa o Adolfie Rosnerze — *Эдди Рознер. Шмаляем джаз, холера ясна*³⁴. W opisie czytamy, że jej bohater to „одна из самых загадочных фигур отечественной эстрады и джаза”, a autor książki nie tylko odtworzył biografię muzyka, „но и нарисовал колоритные картины закулисной жизни мира эстрады европейской, довоенной [...]. Книгу иллюстрируют эксклюзивные фотографии” (<http://knigamir.com/books>). Polonik *холера ясна* w tytule, w naszej ocenie, podkreśla wymiar elitarności, dodaje tekstowi oryginalności, wzmacnia jego ekspresję i buduje pozytywne emocje odbiorcy. Podobną funkcję illokucyjną spełnia wprowadzana do komunikacji rosyjskiej i dotycząca życia rosyjskiego pożyczka leksykalna *пани*, wykorzystywana często w reklamach w celu zwrócenia uwagi potencjalnego odbiorcy na proponowany produkt, podkreślenia jego dobrej jakości i nietuzinkowości: „Интернет-магазин детской обуви ‘Пани туфля’: Рада Вам предложить коллекции детской обуви для девочек и мальчиков известных европейских фабрик” (<http://www.pani.su>); „‘Пани Модница’: салон красоты в Новосибирске” (<http://novosibirsk.flamp.ru>); „Гостевой дом ‘Пани София’” (<http://www.панисофия.рф>); „Подушки для беременных ‘Пани Мама’” (<http://pani-mama.ru/>). Adresatyw, neutralny w języku polskim, w języku rosyjskim tworzy pojęcie naiwne oparte na wyobrażeniu stereotypowym, którego konotacje są jednoznacznie pozytywne.

Podobnie mitologizowany jest obraz *пана*, z tą różnicą, że za pomocą tego słowa wprowadzane są na grunt rosyjski konotacje ujemne. Źródeł ich powstawania należy doszukiwać się w historii stosunków polsko-ukraińskich, które utrwaliły swój ślad zarówno w języku ukraińskim, jak i rosyjskim. Pożyczka *пан* wykazuje w języku biorcy nadwyżkę znaczeniową, tj. wartość dodaną do wartości obiektywnej prezentowanej w słownikach (specyficzne *znaczenie kulturowe* zgodnie z określeniem używanym przez Michaela Fleischera, *nawarstwienie emocjonalne* według Dmitrija Nikołajewicza Szmieliowa). Przy użyciu wyrazu *пан*, a częściej połączenia *польский пан*, dokonuje się oceny negatywnej, która zazwyczaj dotyczy faktów związanych z Polakami lub stosunków dwustronnych polsko-rosyjskich: „Путин жестко поставил на место польского пана” (<http://www.youtube.com/>); „Польским панам нужны холопы: Польша ждет гастарбайтеров из Украины” (<http://nahnews.org>); „Паны задираются. Зачем Польша делает из России пугало” (<http://www.ratnews.msk.ru>). I nawet jeśli w niektórych zastosowaniach wydźwięk całego tekstu jest pozytywny, to za-

³³ Л.А. Пиотровская: *Эмотивные высказывания как объект лингвистического исследования*. Санкт-Петербург 1994, s. 40.

³⁴ Д. Драгилев: *Эдди Рознер. Шмаляем джаз, холера ясна*. Нижний Новгород 2011.

miana neutralnego określenia *Polacy* czy *mieszkańcy Polski* polonikiem *паны*, wprowadza do przekazu element dyskredytacji, ironii i lekceważenia: „Паны против водки. Что позаимствовать у Польши в борьбе с пьянством” (<http://www.pravoslavie.ru/>).

Przeprowadzone obserwacje pokazują, że zaadaptowanie do komunikacji obcych wartości kulturowych nie jest przypadkowe. Zapożyczenia rosyjskie i polskie użyte w przestrzeni społecznej służą do przekazu określonych intencji oraz spełniają konkretne zamiary komunikacyjne. Z punktu widzenia komparatystyki kulturowej istotne jest to, że kontakty polsko-rosyjskie w omawianym aspekcie wykazują asymetrię. Zastosowanie przez użytkowników języka polskiego wyrazów proveniencji rosyjskiej wprowadza do wypowiedzi ocenę ujemną, demonstruje w sposób jawny postawę wartościującą negatywnie. Użytkownicy języka rosyjskiego są w tym zakresie bardziej powściągliwi. Za pomocą poloników nie dokonują wyłącznie oceny negatywnej, ale, przenosząc je na grunt realiów rosyjskich, kreują nową jakość również z nacechowaniem pozytywnym.

Изабела Новак

Диалог культур — культура диалога
Rossica i polonica в польской и русской публичной сфере

Резюме

Предметом настоящей статьи являются заимствования из русского и польского языков, отмеченные в современном публичном дискурсе Польши и России. В центре внимания ставится роль, которую эти единицы играют в коммуникативном пространстве. Наблюдения позволяют определить, выражению какой интенции данные лексемы служат, что немаловажно для культурной компаративистики и взаимных отношений в целом.

Ключевые слова: заимствование, публичный дискурс, польский язык, русский язык

Izabela Nowak

Dialogue of Cultures — Culture of Dialogue
Rossica and *polonica* in Polish and Russian Public Space

Summary

The article concerns the borrowings from the Russian and Polish languages which can be observed in contemporary public discourse between Russians and Poles. The question about the role that these units play in communication space is crucial. The conducted observations indicate that the adapting of foreign cultural values for communication is not random. The collected material allows the conclusion that Russian and Polish borrowings used in social space serve communicating particular intentions and realizations of specific communicative goals. It is significant from the point of view of cultural comparative studies that the Polish-Russian relations are asymmetric from this aspect.

Key words: cultural comparative studies, linguistic borrowings, communication space

Anna Paszkowska-Wilk

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Polskie formy adresatywne w rosyjskich przekładach filmowych

Formy adresatywne pełnią bardzo ważną funkcję w komunikacji językowej. Zarówno język polski, jak i rosyjski dają swoim użytkownikom wiele możliwości zwracania się do interlokutorów. Wybór odpowiedniego zwrotu zależy przede wszystkim od kontekstu danej sytuacji komunikacyjnej, a także od relacji między nadawcą a odbiorcą komunikatu. W procesie przekładu form adresatywnych zadaniem tłumacza jest wybranie takiej z nich, która będzie odzwierciedlać powiązania między uczestnikami dialogu, będzie również odpowiadać normom językowym oraz etykecie. W dialogach filmowych zwroty adresatywne pełnią szczególnie istotne funkcje, a jedną z ważniejszych jest funkcja informacyjna. Nie dziwi więc fakt, że właściwy dobór ekwiwalentów może mieć wpływ na wiedzę fabularną widza.

W badaniach nad przekładem audiowizualnym nierzadkie są porównania filmu do literatury, w której rolę opisów i narracji przejmują obrazy¹. Wszystkie informacje dotyczące charakterystyki danej postaci, miejsca i czasu akcji, relacji między bohaterami są więc przekazywane nie za pomocą opisu, ale z wykorzystaniem innych kanałów. Przekazanie za pośrednictwem obrazu tego, co jest zapisane w scenariuszu, jest możliwe dzięki ścisłej współpracy twórców filmowych, w szczególności reżysera, scenografa oraz operatora. Nie bez znaczenia jest też forma dialogów filmowych i ich specyfika językowa.

W procesie przekładu filmowego tłumaczone są przede wszystkim dialogi, które w kinie współczesnym uważane są za jeden z najważniejszych środków wyrazu. Dialog jest też najtrudniejszą częścią pracy nad scenariuszem filmo-

¹ A. Belczyk: *Tłumaczenie filmów*. Wilkowie 2007, s. 6.

wym². „Służy on nie tylko temu, aby jedna postać — a wraz z nią widzowie — dowiedziała się czegoś o drugiej lub by coś sobie nawzajem komunikowały. Dialog jest wyrazem osobowości postaci. Dialog jest istotnym elementem akcji. Dialog jest składnikiem atmosfery filmu, jego poetyki, jego wyrazu artystycznego. Wreszcie dialog sam jest elementem estetycznym, posiadającym własną formę i wewnętrzną logikę”³. Zadaniem tłumacza filmowego jest zatem przetłumaczenie dialogów w sposób, który najwierniej odda zamierzoną przez twórców formę i nie zaburzy ich wewnętrznej logiki. Język dialogów filmowych tylko pozornie przypomina naturalną konwersację. W rzeczywistości w dialogu filmowym nie ma niczego przypadkowego, niczego, co mogłoby zaburzyć jego kompozycję⁴. W dobrze skonstruowanym filmie nie mówi się „o tym, co widać i nie pokazuje się tego, o czym się mówi”⁵.

W filmie część informacji, dotycząca np. przedstawienia postaci oraz relacji pomiędzy nimi, jest zawarta właśnie w dialogach. Jest to bardzo istotne dla właściwego odczytania i odpowiedniej interpretacji filmu. Jednym ze sposobów przekazania widzowi dodatkowej wiedzy odnoszącej się do fabuły jest odpowiednie wykorzystanie form adresatywnych. To dzięki nim wiemy, kto jest kim, w jakich relacjach pozostaje z innymi lub jak te relacje się zmieniają w toku fabuły filmu. Twórcy filmowi wprowadzają w ten sposób nowe postaci, przedstawiają osoby niewidoczne w kadrze, niejednokrotnie budują atmosferę tajemnicy i zagadki, prowadząc z widzem swoistą grę. Wymaga ona od widza spostrzegawczości, uwagi oraz umiejętności wyczekiwanie na pojawienie się kolejnych informacji dotyczących nowego lub celowo jeszcze nieprzedstawionego bohatera.

Język dialogów filmowych jest zbliżony do naturalnej sytuacji komunikacyjnej, jednakże w przekładzie ulega pewnemu zniekształceniu. Jest to wynikiem ograniczeń technicznych, jakim podlega tłumaczenie audiowizualne. Najpopularniejszymi obecnie technikami tłumaczenia filmowego są napisy oraz *voice-over*⁶. W przypadku tłumaczenia za pomocą techniki napisów tłumacz musi wziąć pod uwagę to, że tekst tłumaczenia odwraca uwagę widza od obrazu. W przypadku zastosowania tej techniki, mamy również do czynienia z ograniczeniami dotyczącymi dozwolonej liczby znaków, czego efektem jest konieczność znacznej kondensacji tekstu. W rezultacie napis zawierający tłumaczenie określonej frazy jest znacznie krótszy niż jej zapis w języku oryginału.

² M. Karpiński: *Niedoskonałe odbicie. Warsztat scenarzysty filmowego*. Warszawa 2006, s. 247.

³ Ibidem, s. 247—248.

⁴ Ibidem, s. 252.

⁵ Ibidem, s. 257.

⁶ Napisy oraz *voice-over* są popularniejsze niż dubbing ze względu na niższe koszty produkcji oraz krótszy czas realizacji (G. Adamowicz-Grzyb: *Tłumaczenia filmowe w praktyce*. Warszawa 2013, s. 17—18).

Podobne ograniczenia obserwujemy w zastosowaniu techniki *voice-over*. Lektor zaczyna czytać przetłumaczoną kwestię chwilę po rozpoczęciu wypowiedziania tej repliki przez aktora. Nawet dynamiczne dialogi, w których uczestnicy mówią jednocześnie lub się kłócą, muszą być czytane równym tempem, bez nakładania się wypowiedzi na siebie. Wymieniłam tu tylko kilka czynników, które wymuszają konieczność skrócenia tekstu tłumaczenia. W obu przypadkach odbywa się to kosztem pominięcia określonych fraz — najczęściej — powtórzeń, informacji, które są dostępne z wizualnej strony filmu, a także zwrotów grzecznościowych i form adresatywnych⁷. I choć najczęściej widz jest w stanie wywnioskować, kim są uczestnicy dialogu, w niektórych przypadkach pominięcie formy adresatywnej pozbawia go cennych informacji lub wprowadza zakłócenie logiki sceny.

Trzecią techniką tłumaczenia filmowego jest dubbing, który daje najwięcej możliwości przełożenia oryginalnego dialogu w naturalny sposób. Główną trudnością tego rodzaju tłumaczenia jest dopasowanie tzw. *kłapów*, czyli ułożenia warg. Sam proces tworzenia wersji dubbingowej przypomina jednak tworzenie zupełnie nowych dialogów, w których tłumacz ma możliwość wprowadzania zmian i przesunięć. Ich celem jest dostosowanie tekstu tłumaczenia do ruchów i mimiki aktorów w taki sposób, by jednocześnie zachować zamierzoną przez autorów scenariusza formę dialogów. Warto podkreślić, że tekst tłumaczenia nie musi być w tym przypadku specjalnie skracany. Aktorzy dubbingowi mogą mówić w tempie oryginału, a ich głosy mogą się w naturalny sposób nakładać (np. podczas sceny kłótni).

Na przykładzie analizy cytowanych w dalszej części fragmentów dialogów chciałabym omówić możliwości wykorzystania form adresatywnych w dialogu filmowym, warianty ich przekładu, a także wpływ tłumaczenia na odbiór dzieła przez widza obcojęzycznego. Jako materiał egzemplifikacyjny posłużyło tłumaczenie na język rosyjski polskiego serialu *Tajemnica twierdzy szyfrów* z 2007 roku. Tłumaczenie to zostało dołączone do licencjonowanego dysku. Wykonano je techniką *voice-over*, dlatego uwagi dotyczące omawianych przykładów będą dotyczyć wyłącznie tej techniki. Stanowią one część szerszych badań nad przekładem filmowym.

Serial *Tajemnica twierdzy szyfrów* utrzymany jest w atmosferze zagadki i angażuje widza do jej samodzielnego rozwiązania poprzez stopniowe odsłanianie kolejnych faktów. Akcja filmu rozgrywa się podczas drugiej wojny światowej. Pierwszy odcinek rozpoczyna się od dialogu mężczyzn w cywilnych ubraniach. Dialog prowadzony jest w języku polskim.

⁷ A. Belczyk w swojej pracy *Tłumaczenie filmów* proponuje, aby w tłumaczeniach filmowych pomijać „powtórzenia [...], wykrzykniki, okrzyki i niekiedy pozdrowienia [...], formy wołaczowe [...], wypowiedzi urwane [...], wszelkiego rodzaju wątpliwości słowną [...]” (A. Belczyk: *Tłumaczenie filmów...*, s. 17—18). Formom wołaczowym w tłumaczeniu polsko-angielskim poświęca cały rozdział pracy (*Mrs. Bradley, czyli proszę pani*, s. 50—59).

— *Chce pan powiedzieć, panie Oppenheimer, że to najpotężniejsza broń w historii cywilizacji?*

— *Ale tak jest, panie prezydencie.*

— *Panie Oppenheimer, inaczej sobie wyobrażałem tę bombę, na którą wydaliśmy miliardy dolarów. Więcej niż na flotę lotniskowców.*

— *Panie prezydencie, lotniskowce mogą prowadzić wojnę, ale ta kula ją wygra. [...]*

— *Мистер Оппенгеймер, вы хотите сказать, что это самое мощное оружие в истории человечества?*

— *Так и есть, мистер президент.*

— *Мне казалось, что бомба, которая стоит больше, чем флот авианосцев, будет выглядеть как-то иначе.*

— *Мистер президент, авианосцы ведут войну, а этой пулей войну выигрывают⁸.*

Na wstępie warto zaznaczyć, że współczesne polskie kino odchodzi od zachowania realiów językowych. W wielu nowych produkcjach wszyscy bohaterowie mówią wyłącznie po polsku, niezależnie od swej narodowości. W filmach o tematyce wojennej jest to dla widza szczególnie kłopotliwe, ponieważ strony konfliktu można rozróżnić często jedynie po mundurze. W przypadku tej sceny wiemy tylko to, że akcja dzieje się w USA — ta informacja była przekazana widzowi w napisie na wizytówce⁹. O tym, kim są uczestnicy rozmowy, informują jedynie wykorzystane w filmie formy adresatywne. Pominięcie ich byłoby tutaj poważnym błędem. Przede wszystkim — jest to pierwsza scena, w której pojawiają się uczestnicy dialogu, widz nie miał więc możliwości wcześniejszego zapoznania się bohaterami i zapamiętania, kto jest kim. Na podkreślenie zasługuje również fakt, że w tym dialogu określone formy adresatywne są elementem etykiety językowej. Istotne jest też to, że obaj uczestnicy dialogu, prezydent USA Franklin D. Roosevelt oraz fizyk Robert Oppenheimer, są postaciami historycznymi, a co za tym idzie, ich pojawienie się powinno wywołać u widza pewne konotacje wynikające z ogólnej wiedzy o świecie, np. nazwisko *ojca bomby atomowej* jednoznacznie podpowiada widzowi, o jakiej broni mowa.

W tłumaczeniu zostały oddane zwroty kierowane do prezydenta, natomiast w replikach prezydenta zwrot skierowany do rozmówcy występuje tylko na

⁸ Tu i dalej: Адек Драбинский: *Тайна секретного шифра* [DVD]. Москва, Синема Престиж 2010.

⁹ „Wizytówka — [...] napis w filmie informujący o miejscu akcji, stopniu pokrewieństwa bohaterów, stanowiskach, stopniach i pełnionych funkcjach” (G. Adamowicz-Grzyb: *Tłumaczenia filmowe...*, s. 218). Wizytówki są dodawane w procesie montażu filmu i podlegają tłumaczeniu — w napisach tłumaczenie wizytówki jest wydzielone, np. kursywą, podczas tłumaczenia techniką *voice-over* lektor czyta wizytówkę, w dubbingu treść wizytówki jest zamieniana na napis w języku tłumaczenia.

początku. Ten zabieg jest uzasadniony i wynika z zasad etykiety językowej. Do prezydenta w oficjalnej sytuacji nie wypada zwracać się bez użycia formy grzecznościowej *panie prezydencie*, ale już sam prezydent może zwracać się do swojego rozmówcy z pominięciem zwrotu adresatywnego.

Dzięki zastosowaniu stylizacji w rosyjskim przekładzie udaje się zachować realia językowe. Ten zabieg znacząco ułatwia odbiór sceny i przekazuje widzowi informację odnośnie do narodowości bohaterów filmowych, która wcale nie jest oczywista. Zastosowana w tłumaczeniu stylizacja jest zabiegiem, którego nie ma w polskiej wersji, jednak korzystnie modyfikuje ona formę przewidzianą w oryginalnym scenariuszu.

W kolejnych scenach serialu *Tajemnica twierdzy szyfrów* w tłumaczeniu zwrotów *pan, pani* w rozmowie z Niemcami również zastosowano zabieg stylizacji. W tekście przekładu wprowadzono więc formy *фпай, хер*, dzięki którym dialogi w rosyjskiej wersji językowej lepiej oddają dynamicznie zmieniające się miejsca akcji i przekazują widzowi informację o narodowości bohaterów.

Stylizacja ta nie jest jednak stosowana konsekwentnie. Jako przykład takiej niekonsekwencji można wskazać frazę *Tak jest, **panie prezydencie!***, która w jednym dialogu tłumaczona jest na dwa sposoby:

*Tak jest, **panie prezydencie!***

Да, сэр!

Да, господин президент!

W analizowanym serialu bohaterami wielu scen są oficerowie. W oficjalnych rozmowach zwracają się do siebie, używając nazewnictwa stopni wojskowych. Z hierarchii wojskowej wynika także wiele zachowań, które bez wiedzy dotyczącej pełnionych funkcji czy stopni wojskowych mogą być dla widza jednoznaczne. Użycie zwrotu adresatywnego zawierającego stopień jest również elementem etykiety językowej. Przykładem dialogu z użyciem stopnia może być fraza rozpoczynająca dialog:

— *Melduję się, **towarzyszu marszałku!***

— *По вашему приказанию прибыл!*

W tłumaczeniu pominięto zwrot *towarzysz marszałek*, co pozostawia widza w niewiedzy odnośnie do tego, kim jest rozmówca oficera nerwowo wypowiadającego tę frazę. Z jednej strony, z zaproponowanego wariantu tłumaczenia wynika, że fraza jest kierowana do kogoś wyższego stopniem, kto wydał rozkaz. Z drugiej strony, dodanie zwrotu adresatywnego do ekwiwalentnej frazy spowodowałoby wydłużenie tekstu tłumaczenia, przez co nie spełniałby on wymagań technicznych przekładu techniką *voice-over* — tłumaczenie byłoby dłuższe niż oryginał. Biorąc jednak pod uwagę to, że leksem *marszałek* pojawił się kilka scen wcześniej, w wypowiedzi:

— *Towarzysz marszałek polecił, abyście się u niego stawili.*
[...]

— *Товарищ маршал хочет вас видеть.*
[...]

decyzja tłumacza o rezygnacji z użycia formy adresatywnej może być uzasadniona, chociaż obie cytowane kwestie dzielą dialogi dotyczące innych wątków. Widz mógł więc tę informację przeoczyć lub o niej zapomnieć. Warto podkreślić, że film z założenia jest oglądany jednorazowo i całościowo — na taki odbiór filmu powinien orientować się tłumacz audiowizualny. Niezależnie od wybranej techniki i ograniczeń, wynikających z jej zastosowania, tłumaczenie sceny powinno dostarczać widzowi wszystkich informacji, koniecznych do jej zrozumienia.

Kolejny analizowany fragment zawiera element wprowadzenia postaci:

— *Pana to bawi, majorze?*

— *Вы находите это увлекательным?*

— *Czasami, taki zawód.*

— *Иногда. Это наша профессия.*

— *Joanna Rust. To ze mną miał się pan spotkać w Paryżu w czterdziestym roku.*

— *Иоанна Руст. Это со мной вы должны были встретиться в Париже в сороковом году.*

W tłumaczeniu pominięto formę adresatywną, pozbawiając widza ważnej informacji o dość zagadkowej w fabule serialu postaci. Wspomniany major jest bowiem łącznikiem angielskiego wywiadu. Pierwszy raz pokazany został w kilkusekundowej scenie w pierwszym odcinku. Przytoczony dialog pojawił się dopiero w trzecim odcinku i to w nim zawarta jest informacja o tym dość tajemniczym bohaterze. Kolejne będą ujawniane widzowi stopniowo, w celu skłonienia go do samodzielnego rozwiązywania zagadki. W związku z funkcją, jaką pełni tutaj forma adresatywna w budowaniu wiedzy fabularnej widza, nie powinna być ona pominięta w przekładzie.

W dialogach filmowych forma adresatywna może być również elementem charakterystyki postaci. Taką funkcję ilustruje następujący dialog:

— *Kapitan Jorg, jak sądzę?*

— *Вы капитан Йорг, не так ли?*

— *Tak.*

— *Да.*

— *Szukałem pana. Jestem Hans Kuncze, szef kryptologów.*

— *Я вас искал. Ханс Кунце, начальник отдела криптологии.*

— *Dla mnie to wielki zaszczyt, profesorze. Znam pana wszystkie prace [...]*

— *Для меня это большая честь, я слышал о вашей работе [...]*

W tłumaczeniu nie ma informacji, że szef kryptologów jest profesorem. Akcja rozgrywa się w zamku, którym dowodzą niemieccy oficerowie, tak więc informacja, że szef kryptologów jest naukowcem i profesorem, nie jest oczywista, i nie wynika też z pozostałej części dialogu. Fraza *Znam pana wszystkie prace*, która w języku polskim wywołuje konotacje z pracą naukową, została przetłumaczona wyrażeniem *я слышал о вашей работе*, które nie nasuwa takich skojarzeń.

W ostatnim analizowanym dialogu można zaobserwować zmianę relacji między bohaterami, która odzwierciedlona zostaje w przejściu na „ty”:

— Szukam doktora Nowolka.	— Я ищу доктора Новолька.
— Kerstin Nowolk. Kobiety też zajmują się szyframi.	— Я Керстин Новольк. Женщины тоже могут заниматься шифрами.
— Wie pani...	— Знаете, госпожа...
— Kerstin.	— Керстин.
— Kerstin. Co spotykam kobietę w tym zamku, to strzelam gafę. Tylko proszę nie spadnij z krzesła.	— Керстин. Каждый раз, когда я вижу в этом замке женщину, совершаю промах. Не падайте со стула.

Początkowo kapitan Jorg zwraca się do swojej rozmówczynie, używając formy grzecznościowej *pani*. Ta jednak przerywa mu i podaje swoje imię, proponując tym samym przejście na „ty”. W dalszej części dialogu kapitan, mówiąc do Kerstin, używa czasowników w formie drugiej osoby liczby pojedynczej. Zmiana relacji między bohaterami nie została oddana w przekładzie — w rosyjskojęzycznej wersji filmu kapitan Jorg zwraca się do Kerstin, używając formy grzecznościowej *вы*.

Niezależnie od wybranej techniki tłumaczenia audiowizualnego, dokonując przekładu filmu, należy kierować się nie tylko liczbą znaków i sylab, ale także funkcją, jaką poszczególne elementy dialogu pełnią w budowaniu fabuły. I chociaż zbyt długą frazę często można skrócić, usuwając zwrot adresatywny, w niektórych przypadkach zabieg ten może zaburzyć odbiór filmu i negatywnie wpłynąć na wiedzę fabularną widza.

Na wybranych przykładach z serialu *Tajemnica twierdzy szyfrów* w rosyjskim tłumaczeniu zostały przedstawione niektóre tylko sytuacje, w których tłumaczenie dialogów nie powinno ulegać skróceniu wskutek usunięcia zwrotu adresatywnego. Tłumacz audiowizualny powinien mieć świadomość, że omawiane zwroty są nośnikiem informacji o postaciach lub relacjach między nimi. Jest to istotne zwłaszcza wtedy, kiedy przekazywane stopniowo informacje o postaci są elementami zagadki dotyczącej tożsamości bohatera, kiedy wynikają

z zasad etykiety językowej i ich pominięcie mogłoby wprowadzić widza w błąd, a także wtedy, kiedy widz nie ma możliwości zobaczenia adresata wypowiedzi (np. w rozmowach telefonicznych) oraz w wielu innych sytuacjach. Praca z materiałami audiowizualnymi, w szczególności z filmami, wymaga od tłumacza nie tylko kompetencji językowych i znajomości zasad sporządzania napisów lub list dialogowych, ale także spostrzegawczości, umiejętności wycucia intencji zawartych w danej scenie przez twórców filmowych oraz szerokiej wiedzy z zakresu kinematografii i teorii filmu. Sprostanie tym wymogom okazuje się niejednokrotnie zadaniem bardzo trudnym, z którym tylko nieliczni mogą sobie poradzić naprawdę dobrze.

Анна Пашковаска-Вильк

Польские адресатные формы
в русских фильмовых переводах

Резюме

В данной статье представлены проблемы перевода польских адресатных выражений в кинодиалогах. В качестве материала для анализа послужил текст русского закадрового перевода польского сериала *Тайна секретного шифра*.

Адресатные формы выполняют в языковой коммуникации значимую роль. Выбор определенной формы обращения к собеседнику зависит от контекста коммуникативной ситуации. В кинодиалоге с помощью обсуждаемых форм кинематографисты способны передавать зрителю добавочную информацию, касающуюся, например, отношений между участниками разговора, их званий или профессий.

В процессе перевода фильма адресатные формы часто опускаются, для того чтобы текст на языке перевода соответствовал техническим требованиям субтитров или закадрового перевода. В ходе анализа было выявлено, что в результате применения этого приема зритель может не получить части важной информации, влияющей на правильное восприятие текста.

Слова ключи: адресатные формы, языковая коммуникация, кинодиалог, киноперевод

Anna Paszkowska-Wilk

Polish Forms of Address in Russian Film Translations

Summary

The article discusses the difficulties in translating Polish forms of address in film dialogues based on the Russian translation of the series *Tajemnica twierdzy szyfrów* (The Secret of Code Fortress) (2007).

Forms of address perform a significant role in linguistic communication. In film dialogues, they additionally carry information about relations between the characters, their position, and rank. In the process of film translation, forms of address are frequently omitted to shorten the translation due to technical requirements of captions or a voice-over.

The analysis of the material shows that as a result of such processes, the recipient of translation is deprived of information which is indispensable for the true interpretation of the film.

Key words: forms of address, linguistic communication, film dialogues, film translation

Anna Podstawska

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Wyznaczniki kohezji w wybranych gatunkach z zakresu prawa zobowiązań a doskonalenie kompetencji zawodowych tłumacza (na materiale języka polskiego i rosyjskiego)

Praca tłumacza wymaga ciągłego doskonalenia kompetencji zawodowych. Jednym ze sposobów, za pomocą których można to osiągnąć, jest praca z paralelnymi tekstami w różnych językach. Dokonanie analizy porównawczej takich tekstów pozwala tłumaczowi na wychwycenie podobieństw i różnic między nimi, dając tym samym możliwość zapoznania się z ich specyfiką gatunkową. Przyswojenie wiedzy na temat właściwości określonego gatunku tekstu może pozytywnie wpłynąć na końcowy efekt tłumaczenia, a także usprawnić sam proces przekładu.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie wyników analizy porównawczej wybranych gatunków z zakresu prawa zobowiązań. Z gatunków tych wyodrębniono występujące w nich wyznaczniki spójności formalnej (to znaczy kohezji) oraz określono, jakie mechanizmy kohezyjne dominują w analizowanych tekstach w języku rosyjskim i w języku polskim.

Wybór materiału egzemplifikacyjnego z zakresu prawa zobowiązań podyktowany był względami praktycznymi, czyli ogromną popularnością gatunków tego działu prawa cywilnego w polskim oraz w rosyjskim społeczeństwie. Powszechnie wiadomo, że prawo zobowiązań reguluje różne formy wymiany dóbr i usług pomiędzy podmiotami prawa — każdy obywatel ma z tym do czynienia przynajmniej kilka razy w życiu, na przykład zawiera umowę o dzieło, zobowiązując się do wykonania określonej pracy w zamian za wynagrodzenie; użytkuje rzeczy i obiekty dzięki zawarciu umowy leasingu lub sprzedaje coś albo kupuje przy pomocy pośrednika, zawierając umowę komis. Materiał

egzemplifikacyjny stanowią właśnie te trzy wymienione gatunki: polskie i rosyjskie wzorce umów o dzieło, umów leasingu i umów komis, które zostały zaczerpnięte z poradników prawnych w wersji drukowanej oraz elektronicznej.

Rozważania na temat mechanizmów kohezyjnych w wymienionych gatunkach warto rozpocząć od przytoczenia współczesnych opracowań lingwistycznych, w których definiowane jest pojęcie spójności formalno-gramatycznej, czyli kohezji, oraz wymieniane są jej wyznaczniki. Stanowiły one w niniejszym artykule punkt odniesienia w poszukiwaniu wyznaczników kohezji w polskich i rosyjskich umowach o dzieło, umowach leasingu i umowach komis.

Terminologia dotycząca kohezji nie jest jednolita. Wynika to z wielu czynników, między innymi z faktu, że znaczenie terminów nieustannie się zmienia wraz z trendami językoznawczymi¹.

W Polsce jedną z podstawowych pozycji z zakresu lingwistyki tekstu, na którą powołuje się wielu naukowców, jest *Wstęp do lingwistyki tekstu* Roberta-Alaina de Beaugrande'a i Wolfganga Ulricha Dresslera. Badacze ci wymieniają spójność (od ang. *cohesion*) wśród siedmiu kryteriów tekstowości (spójność, koherencja, intencjonalność, akceptabilność, informatywność, sytuacyjność, intertekstowość)². To znaczy, że spójność jest jednym z czynników decydujących o tym, czy możemy dany twór językowy nazwać tekstem czy nie.

Zdaniem de Beaugrande'a i Dresslera „spójność (ang. *cohesion*, niem. *Kohäsion*) dotyczy sposobu, w jaki składniki tekstu powierzchniowego, tzn. wyrazy, które słyszymy lub widzimy, są ze sobą powiązane. Składniki powierzchniowe są od siebie wzajemnie zależne zgodnie z gramatycznymi formami i konwencjami; spójność opiera się więc na zależnościach gramatycznych”³. Według autorów *Wstępu do lingwistyki tekstu*, przykładem ilustrującym to zjawisko może być nałożenie na tekst powierzchniowy wzorców organizacyjnych systemu składniowego, które spajają wystąpienia, pełniąc tym samym niezmiennie ważną funkcję w komunikacji⁴.

Jak piszą de Beaugrande i Dressler, rola spójności jest istotna ze względu na ograniczoną zdolność umysłu ludzkiego do gromadzenia materiału powierzchniowego w pamięci czynnej na czas wystarczająco długi, aby móc nad

¹ Por. K. Kaczmarek: *Interpretacja terminologii związanej z teorią tekstu w aspekcie spójności (aspekt synchroniczny i diachroniczny w kształtowaniu się znaczeń na przykładzie terminów kohezja i koherencja)*. W: *Spójność tekstu specjalistycznego*. Red. Małgorzata Kornacka. Warszawa 2014, s. 37.

² W polskim tłumaczeniu pracy *Wstęp do lingwistyki tekstu* Roberta-Alaina de Beaugrande'a oraz Wolfganga Ulricha Dresslera do określenia zjawiska powszechnie uznawanego za kohezję używa się pojęcia *spójność* (przetłumaczone z angielskiego *cohesion* i łacińskiego *cohaerere*). Por. R.-A. de Beaugrande, W.U. Dressler: *Wstęp do lingwistyki tekstu*. Warszawa 1990, s. 72.

³ Ibidem, s. 20.

⁴ Ibidem, s. 72.

tym materiałem aktywnie pracować. Zdaniem badaczy, uczestnik komunikacji, przetwarzając tekst, nie jest więc w stanie natychmiastowo przeszukać swoich zasobów wiedzy o świecie — posługuje się wtedy bardziej ograniczonym pomocniczym systemem organizacyjnym, jakim w tekstach języka naturalnego jest składnia. Zapewnia ona różnorodne pod względem złożoności i wielkości wzorce, do których można dopasować materiał stanowiący przedmiot komunikacji, a także, w dłuższych tekstach, wskaźniki tego, w jaki sposób już użyte wzorce mogą zostać wykorzystane ponownie, przekształcone albo skondensowane, aby zapewnić stabilność i ekonomię w zakresie materiału oraz wysiłku potrzebnego do przetworzenia zawartych w tekście informacji⁵.

Wśród sposobów osiągania spójności w tekście badacze wymieniają m.in.: stosowanie rekurencji, rekurencji częściowej, paralelizmów, parafraz, elips, proform (np. zaimków), a także w tekstach mówionych — odpowiedniej intonacji, która może sygnalizować wagę lub nowość przekazywanej informacji⁶.

Aleksander Wilkoń w pracy *Spójność i struktura tekstu* definiuje kohezję jako jeden z dwóch rodzajów spójności — spójność formalno-gramatyczną struktury zdań, która posiada swoje powierzchniowe wykładniki⁷, takie jak:

1. „środki morfologiczne (na przykład jednorodność form czasownika),
2. użycie zaimków osobowych lub deiktycznych w funkcji anaforycznej,
3. użycie końcówek czasownika w funkcji anaforycznej,
4. syntaktyczne wykładniki ciągłości: spójniki łączne, przeciwstawne i wynikowe itp.,
5. paralelizmy syntaktyczne i inne figury składniowo-tekstowe, organizujące na przykład strukturę formalną strofy,
6. środki parajęzykowe: prozodyjne i graficzne”⁸.

Wilkoń zwraca także uwagę na mnemotechniczną funkcję wykładników kohezji. Uważa on, że spójność zależy od dobrej pamięci, ale także służy temu, aby taką pamięć podtrzymywać, na przykład do końca dłuższego utworu. Wyróżnia w tym kontekście dwa rodzaje środków kohezji — te, które działają na krótkich odcinkach tekstu, oraz te, które odnoszą się do odległych partii tekstu (ustępów, części środkowych i końcowych). Jak twierdzi Wilkoń, wiele z tych środków mnemotechnicznych zostało wytworzonych przez literaturę oralną. Strategia pamięciowego utrwalenia tekstu oralnego dotyczy zarówno jego twórcy, jak i odbiorców, których rola jest niezwykle istotna ze względu na odpowiedzialność podtrzymania tekstu w pamięci zbiorowości. Służyły temu różnego rodzaju techniki, na przykład użycie struktur wersyfikacyjnych (łącznie z rymowaniem), mających charakter meliczny, mnemotechniczny i recytacyjny; struktury syntaktyczne nałożone na struktury wersowe (np. anafora i epifora),

⁵ Ibidem, s. 73.

⁶ Ibidem, s. 74—75.

⁷ A. Wilkoń: *Spójność i struktura tekstu*. Kraków 2002, s. 71.

⁸ Ibidem, s. 72.

a także epitety postaci⁹. We współczesnych tekstach z zakresu prawa możemy znaleźć ślady tego rodzaju wykładników spójności gramatyczno-formalnej.

Elżbieta Tabakowska w pracy *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa* stwierdza, że tekst możemy nazwać spójnym, gdy można skonstruować jego sensowną reprezentację. Służą temu między innymi wiążące tekst w całość i zapewniające kohezję formalne wyznaczniki spójności. Taka spójność może być sygnalizowana w tekście na wiele sposobów — jednym z nich jest stosowanie powtórzeń dosłownych z użyciem bądź hiperonimów, bądź hiponimów. Jednak, jak podkreśla Tabakowska, należy pamiętać, że samo stosowanie takich środków formalnych nie jest wystarczające, by nazwać tekst spójnym — istotne jest także znalezienie w tekście spójnej interpretacji, ponieważ „spójność jest nie tyle własnością samych wyrażen językowych składających się na tekst, ile jego przedstawień, które nadawca i odbiorca wytwarzają na jego podstawie”¹⁰. Można więc powiedzieć, że wykładniki spójności gramatyczno-formalnej budują bazę dla interpretacji tekstu.

Teresa Dobrzyńska w pracy *Tekst i jego odmiany* zauważa, że „tekst staje się zintegrowaną całością znakową dzięki założeniom nadawcy i hipotezom odbiorcy”¹¹, którzy przekształcają znaczenia części składowych tekstu w sens globalny (koherencja), przez interpretację wykładników związków międzydaniowych. Wykładniki te zapewniają spójność lokalną tekstu, to jest kohezję. Według Dobrzyńskiej, wyrazista sieć powiązań logicznych powinna cechować między innymi teksty naukowe, kodeksy prawnicze, a także dokumenty urzędowe¹².

Jeśli chodzi o rosyjskich badaczy zajmujących się pojęciem kohezji, to warto wymienić Ilję Galpierina. Jego zdaniem, kohezja zapewnia continuum, to znaczy logiczną ciągłość, temporalną i/lub przestrzenną współzależność informacji, faktów i działań¹³. Galpierin proponuje następującą klasyfikację środków realizacji kohezji: tradycyjnie-gramatyczne (wśród nich wymienia np. spójniki, środki deiktyczne, środki graficzne lub wydzielenie części wypowiedzi cyframi), logiczne (związane z logiczno-filozoficznymi pojęciami ciągłości, relacjami czasowymi, przestrzennymi i przyczynowo-skutkowymi), asocjacyjne (realizowane na podstawie asocjacji za pomocą wtrąceń), obrazowe (rozwinięta metafora), kompozycyjno-strukturalne (wstawki nie łączące się bezpośrednio z podstawowym tematem tekstu, przerywające główną linię narracji) oraz

⁹ Ibidem, s. 75—77.

¹⁰ E. Tabakowska: *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*. Kraków 2001, s. 249—250.

¹¹ T. Dobrzyńska: *Tekst i jego odmiany. Zbiór studiów pod redakcją Teresy Dobrzyńskiej*. Warszawa 1996, s. 126.

¹² Ibidem, s. 129.

¹³ И.Р. Гальперин: *Текст как объект лингвистического исследования*. Москва 2006, s. 74.

stylistyczne i rytmiczne (paralelizm struktur, powtórzenie tego samego zabiegu stylistycznego)¹⁴.

Opierając się na wymienionych opracowaniach, wyodrębniono cztery najczęściej powtarzające się w analizowanych tekstach wyznaczniki spójności gramatyczno-formalnej, zapewniające kohezję.

1. Jednorodność form czasownikowych

Zarówno w polskich, jak i w rosyjskich analizowanych rodzajach umów najczęściej spotykanym wyznacznikiem spójności gramatyczno-formalnej była jednorodność form czasownikowych. Wystąpiła ona we wszystkich badanych dokumentach. Dla przykładu przytoczone zostaną fragmenty polskiej i rosyjskiej umowy komisji, w których jest mowa o prawach i obowiązkach komitenta i komisarza:

- *Komitent **ma** prawo obniżyć ceny ustalone w paragrafie 1. o X %, w przypadku gdy po upływie X dni/miesięcy od przekazania mu rzeczy **nie dokona** ich sprzedaży.*
- *Komisant **może** sprzedawać rzeczy za ceny wyższe niż w paragrafie 1. przez Komitenta, **nie może** jednak naruszać interesów Komitenta.*
- *Комиссионер, в случае неисполнения третьим лицом сделки, **обязан** немедленно **сообщить** об этом Комитенту, **собрать** необходимые доказательства, а также по требованию Комитента **передать** ему права по такой сделке с соблюдением правил об уступке требования (ст. 382-386, 388, 389 ГК РФ).*
- *Кomitent **обязан принять** от Комиссионера все исполненное по настоящему договору. Комитент **обязан освободить** Комиссионера от обязательств, принятых на себя перед третьим лицом по исполнению настоящего договора.*

Taka jednorodność form czasownika pozwala na zachowanie ciągłości wypowiedzi, ułatwia odbiór tekstu i jego interpretację, ponieważ wpływa na jednoznaczność oraz przejrzystość przekazu. Dzięki jednorodności form czasownikowych bez trudu można określić, które czynności odnoszą się do określonych wykonawców tych czynności.

2. Powtórzenia

Kolejnym wyznacznikiem formalnej spójności tekstu, często występującym w analizowanym materiale egzemplifikacyjnym, są powtórzenia. Można je zauważyć na przykład we wstępnej formule zawierania umów, w której charakteryzowane są strony zawierające taką umowę. Zjawisko to dobrze ilustrują fragmenty polskiego i rosyjskiego wzorca umowy leasingu:

¹⁴ Ibidem, s. 78—85.

- *Umowa leasingu zawarta w dniu ... w ..., pomiędzy: ... z siedzibą w ... zarejestrowaną w Sądzie Rejonowym w ... — Wydziale Gospodarczym Krajowego Rejestru Sądowego pod numerem KRS ..., reprezentowaną przez: ..., zwaną dalej Leasingodawcą, a ... z siedzibą w ... zarejestrowaną w Sądzie Rejonowym w ... — Wydziale Gospodarczym Krajowego Rejestru Sądowego pod numerem KRS ..., reprezentowaną przez: ..., zwaną dalej Leasingobiorcą.*
- *Настоящий договор о финансовой аренде (лизинге) заключен X числа X месяца X года между ..., зарегистрированным в качестве юридического лица в ..., именуемый далее Арендодатель, включая его правопреемников и агентов, с одной стороны, и ..., зарегистрированным в качестве юридического лица в ..., именуемый далее Арендатор, включая его правопреемников и агентов, с другой стороны, о том, что по просьбе Арендатора Арендодатель соглашается передать имущество Арендатору на условиях финансовой аренды (лизинга) в соответствии с нижеприведенными сроками и условиями. В связи с этим стороны договариваются о следующем.*

Fragment umowy charakteryzujący strony ją zawierające jest tożsamy dla obu stron. Można go nazwać swego rodzaju paralelizmem, ponieważ powtarza się cała konstrukcja, w tym przypadku zmieniają się jedynie fragmenty, w których występują konkretne dane leasingodawcy i leasingobiorcy. Tego rodzaju powtórzenia pozwalają na zachowanie tematycznej, kompozycyjnej, logicznej i formalnej spójności tekstu, ze względu na to, że samo zdarzenie czy też ta sama sytuacja wyrażana jest za pomocą jednakowych środków formalno-gramatycznych. Taki zabieg czyni tekst jasnym i przejrzystym. Dodatkowo tego rodzaju schematyczność można wykorzystać do usprawnienia procesu przekładu. Powtarzające się w skonwencjonalizowanych tekstach określonego gatunku frazemy przetłumaczone raz tłumacz może wielokrotnie wykorzystywać, uzupełniając je jedynie odpowiednimi danymi.

3. Spójniki

Teksty umów wzbogacają również takie mechanizmy kohezyjne, jak użycie spójników. Na przykład w zdaniach zaczerpniętych z polskich i rosyjskich umów o dzieło:

- *Если зв́лока в выполнении дзела прзекрочы X дни, Замавляя́цы ма право до одста́плення од umowy з zachowaniem права до кар умовных і одшко́дования.*
- *Заказчик обя́зуется оплати́ть выполне́нную Подрядчи́ком и приня́тую к оплате ра́боту в ... срок со дня подписания акта сдачи-прие́мки*

работы, при условии, что работа выполнена надлежащим образом и в срок, установленный в настоящем договоре, либо, с согласия Заказчика, досрочно.

Występujący w polskim zdaniu spójnik *jeśli* wprowadza zdanie podrzędne, które określa, w jakim przypadku zachodzą okoliczności, o jakich mowa w zdaniu nadrzędnym. Podobną funkcję pełni wyrażenie przyimkowe *при условии*, które występuje w zdaniu rosyjskim w funkcji spójnika. Ponieważ każdy ze spójników używany jest w konkretnej konstrukcji gramatycznej oraz posiada określony zakres znaczeniowy, używanie ich czyni tekst bardziej przewidywalnym, co można wykorzystać nie tylko podczas tłumaczenia dokumentów, ale także podczas tłumaczenia ustnego.

4. Parajęzykowe środki graficzne

Kolejnym istotnym mechanizmem kohezyjnym występującym w tekstach z zakresu prawa (w tym — analizowanych w niniejszym artykule) jest użycie parajęzykowych środków graficznych, dzięki którym dokonywana jest segmentacja tekstu. Wykorzystuje się do tego celu numerację poszczególnych fragmentów tekstu dokumentów. W przypadku polskich wzorców umów fragmenty te opatruje się najczęściej znakiem paragrafu i odpowiednią cyfrą arabską (np. «§ 1»). W przeważającej większości rosyjskich wzorców dokumentów stosuje się odpowiednią cyfrę arabską z kropką (np. «1.»). Dodatkowo zarówno w polskich, jak i w rosyjskich wzorcach umów na początku dokumentu pojawia się nazwa gatunkowa tekstu napisana pogrubioną czcionką. W rosyjskich wzorcach pogrubioną czcionką zapisuje się także tytuły poszczególnych części umów (np. *предмет договора, срок действия договора*). Parajęzykowe środki graficzne porządkują strukturę dokumentu, czynią go bardziej czytelnym dla odbiorcy.

Podsumowując analizę, należy zaznaczyć, że mechanizmy kohezyjne najczęściej występujące w badanych dokumentach są tożsame w języku polskim i rosyjskim. Można jednak dostrzec między nimi różnice w sposobie ich realizacji w tekście, jak w przypadku parajęzykowych środków graficznych. W wyniku analizy polskich i rosyjskich wzorców umów o dzieło, komisu i leasingu wyodrębniono cztery najczęściej powtarzające się w tych dokumentach wyznaczniki kohezji, to znaczy: użycie jednorodnych form czasownikowych, powtórzenia, użycie spójników oraz parajęzykowych środków graficznych. Funkcje każdego z tych wyznaczników pokrywają się z wymaganiami stylu urzędowo-kancelaryjnego, który zakłada, że tekst powinien być jednoznaczny, zwięzły, spójny, powinien mieć uporządkowaną kompozycję itd. Takie właśnie są teksty wykorzystane w niniejszej pracy jako materiał egzemplifikacyjny. Jednorodność form czasownikowych pozwala na zachowanie ciągłości wypowiedzi, czyni tekst jednoznacznym oraz ułatwia jego interpretację. Powtórzenia

wpływają na tematyczną, logiczną, kompozycyjną i formalną spójność tekstu. Często są to frazemy, które można wykorzystać do usprawnienia procesu przekładu. Użycie spójników, ze względu na określony zakres znaczeniowy każdego z nich, czyni tekst przewidywalnym i pozwala spajać w logiczną całość poszczególne jego fragmenty. Parajęzykowe środki graficzne porządkują strukturę dokumentu i dzielą go na części, co czyni tekst przejrzystym, przystępnym w odbiorze i bardziej czytelnym dla odbiorcy.

Znajomość mechanizmów kohezyjnych występujących w tekście oraz ich funkcji może dostarczyć wiedzy na temat specyfiki gatunkowej określonych dokumentów. Taka wiedza podwyższa kompetencje tłumacza i rozwija jego umiejętności przekładowe. Dzięki znajomości wyznaczników kohezji w określonym typie tekstu tłumacz może świadomie wykorzystywać znane mu sposoby realizacji spójności gramatyczno-formalnej w celu osiągnięcia kohezji w tekście tłumaczenia.

Анна Подставска

Показатели когезии в отобранных жанрах обязательственного права
и развитие профессиональной компетентности переводчика
(на материале польского и русского языков)

Резюме

Целью настоящей статьи является презентация результатов сравнительного анализа отобранных жанров обязательственного права, то есть: договора подряда, договора комиссии и договора лизинга. В ходе анализа мы выделили из экзemplификационного материала показатели когезии и определили, что в анализируемых польских и русских текстах преобладают такие из них: употребление однородных глагольных форм, повторы, использование союзов, а также параязыковых графических средств.

Знания о выступающих в тексте показателях когезии и их функциях расширяют знания о жанровой специфике этих текстов. Они могут оказаться полезными для развития профессиональной компетентности в работе переводчика. Переводчик может сознательно использовать свои знания о внутритекстовых связях определенного жанра для ускорения процесса перевода и улучшения качества переведенного текста.

Статья содержит также краткий обзор работ современных лингвистов, которые составили исходную точку для проведения анализа.

Ключевые слова: показатели когезии, профессиональная компетенция переводчика

Anna Podstawska

**Determinants of Cohesion in Selected Genres in Contractual Law and Improvement of
Translator's Professional Competence
(Based on the Material from the Polish and Russian Languages)**

Summary

The article presents the results of a comparative analysis of selected genres in contractual law which is currently in operation in the Republic of Poland and the Russian Federation — contracts of commission, consignment and lease. The aim of the analysis was to indicate the ways of realization of cohesion in the above mentioned text genres. Four major indicators of cohesion were determined: the use of homogeneous verb forms, repetitions, conjunctions, and paralinguistic graphic means.

The information about the determinants of textual cohesion and their functions can broaden the knowledge of the genre specificity of text. Such knowledge is useful for translators, who can consciously make use of means of cohesion specific for a genre, thereby improving the quality of translation and accelerating the translation process.

The article also offers a review of contemporary linguistic studies on ways of achieving cohesion. These publications were a starting point for conducting this analysis.

Key words: indicators of cohesion, translator's professional competence

Iryna Protsyk

Narodowy Uniwersytet „Akademia Kijowsko-Mohylańska”

Nazwy ukraińskich klubów piłkarskich w Galicji w pierwszej połowie XX wieku

Na początku XX wieku w Galicji aktywnie rozwijał się ruch sportowy. Powstały wówczas towarzystwa „Sokił” [„Sokół”], „Sicz”, „Łuh” [„Łąka”], „Płast”¹, promujące różne dyscypliny sportu w ramach sekcji sportowych. Niemal każde towarzystwo sportowe w pierwszej kolejności zakładało sekcję piłki nożnej², czyli kopanej³, jak ją wtedy nazywano. Ukraińskie organizacje sportowe zajmowały się popularyzacją tej dyscypliny sportu i tworzeniem drużyn piłkarskich, zarówno w dużych miastach, jak i w małych miasteczkach czy na wsiach.

Przedmiotem moich badań są nazwy ukraińskich klubów piłkarskich w Galicji pierwszej połowy XX wieku oraz prześledzenie uwarunkowań ich nadawania. Jako podstawowe źródło badawcze wykorzystałam materiał z czasopism o tematyce sportowej, ukazujących się w Galicji w okresie międzywojennym — w latach 20. i 30. XX wieku. Materiały pochodzą głównie z magazynów „Sport. Magazyn dedykowany wszystkim sportom” (1925—1926), „Wiadomości sportowe. Tygodnik Ilustrowany” (1931, 1933), tygodnika „Gotowe. Magazyn Ukraińskiej Spółki Sportowej” (1934—1935), dwutygodnika „Sport. Magazyn Ukraińskiej Spółki Sportowej” (1936—1937), „Zmah [Rywalizacja]. Tygodnik sportowy” (1937—1939), a także ze stron sportowych w periodykach niespecjalistycznych: „Ruchankowo-sportowy wistnyk”

¹ І. Андрухів: *Українські молодіжні товариства Галичини 1861—1939 рр.* Івано-Франківськ 1995.

² І. Боберський: *Забави і гри рухові. Ч. III. Копаний м'яч.* Львів 1906; О. Верхола: *Копаний м'яч.* Львів 1926.

³ В. Лаврівський: *Копана (Association Football).* Львів 1900.

[„Kurier gimnastyczno-sportowy”] — dodatek do czasopisma studenckiego „Postup” [„Postęp”] (1922—1923), „Ruchanka i Sport” [„Gimnastyka i Sport”] — dodatek dwutygodniowy do czasopisma „Nowy Czas” (1926), „Ruchanka i Sport” [„Gimnastyka i Sport”] — dodatek do czasopisma „Nowy Czas” (1928), „Sport” (będący oficjalnym organem Ukraińskiej Spółki Sportowej) — dodatek tygodniowy do czasopisma „Nowy Czas” (1931); „Sport i młodzież” — dodatek miesięczny do czasopisma dla młodzieży „Vohni” [„Ognie”] (1931—1934) pod redakcją Ukraińskiej Spółki Sportowej oraz dodatek „Wychowanie fizyczne”, umieszczony w dwutygodniku „Szlach molodi” [„Droga młodzieży”] (1939).

W wieloetnicznej Galicji tworzone stowarzyszenia narodowe — działały kluby polskie, ukraińskie i żydowskie. Dlatego też w nazwach klubów i towarzystw galicyjskich odzwierciedlono kryterium narodowościowe. Nazwę drużyny zawsze poprzedzała wskazówka o narodowości, np.: U.S.K. — Ukraiński Klub Sportowy (w języku ukraińskim szyk odwrotny — Sportowyj Klub), U.S.T. — Ukraińskie Towarzystwo Sportowe, P.K.S. — Polski Klub Sportowy, Ż.K.S. — Żydowski Klub Sportowy. Czasami pierwszy element tego typu skrótów stanowi nazwa miejscowości, z której pochodzi drużyna piłkarska, np.: L.K.S. — Lwowski Klub Sportowy. W nazwach wiejskich towarzystw sportowych nie zaznaczano narodowości, używano jedynie skrótu S.K. — Klub Sportowy lub S.T. — Towarzystwo Sportowe. Komponentu narodowego nie wykorzystano również w nazwie Towarzystwa Sportowego „Ukraina” (Lwów) — S.T. Ukraina⁴. Kilka stowarzyszeń sportowych używało akronimów: U.R.S.K. — Ukraińskie Robotnicze Koło Sportowe, U.S.S.K. — Ukraiński Sportowy Klub Studencki.

Złożona struktura nazw drużyn piłkarskich powstawała z połączenia składnika, którym jest skrót (powstały na skutek oszczędności językowej), z nazwą własną lub rzeczownikiem pospolitym. W nazwach większości klubów piłkarskich Galicji widoczne jest odniesienie do ważnych dla Ukraińców realiów historycznych, kulturowych i społecznych.

Analizując nazwy własne, należy prześledzić szczególne uwarunkowania leżące u podstaw nadawania ich różnym klubom piłkarskim. Wiele klubów przyjmowało nazwę swojego miasta, miasteczka, wsi lub regionu, w którym klub funkcjonował, czyli toponimy, np.:

U.S.K. Dobromyl — od nazwy miasta *Dobromyl*⁵ w rejonie starosamborskim, obwód lwowski;

⁴ Спортивне Товариство „Україна” (Львів). До 80-річчя заснування: Альманах. Ред. кол. Й. Лось та ін. Львів 1991.

⁵ М.П. Янко: *Топонімічний словник України: Словник-довідник*. Київ 1998, s. 122.

S.K. Dobriany — od nazwy wsi *Dobriany*⁶ rejonu stryjskiego, obwód lwowski; *U.R.S.K. Kołomyja* — od nazwy miasta rejonowego obwodu iwano-frankowskiego⁷ — *Kołomyja*⁸;

S.K. Załużzia (uk.wiki) — od nazwy miejscowości *Zaluże* w rejonie rohatyńskim, obwód iwano-frankowski;

S.K. Pawelcze — od nazwy wsi *Pawelcze* (uk.wiki) lub Pawelcza rejonu tyśmienickiego, obwodu iwano-frankowskiego, aktualna nazwa — Pawliwka; *U.S.K. Stanisławiw* — od nazwy miasta *Stanisławów* (uk.wiki), obecna nazwa — Iwano-Frankowsk (fonetycznie z języka ukraińskiego — Iwano-Frankiws; transkrypcja międzynarodowa bazująca na transliteracji angielskiej — Ivano-Frankivsk);

S.K. Toporiwci — od nazwy wsi *Toporiwci* (uk.wiki) rejonu horodenkowskiego, obwód iwano-frankowski;

U.S.T. Chodoriw — od nazwy miasta *Chodorów*⁹ rejonu żydaczowskiego, obwód lwowski;

S.K. Czerczanka — od nazwy wsi *Czercze* (uk.wiki) rejonu rohatyńskiego, obwód iwano-frankowski;

U.S.K. Jamnycia — od nazwy miejscowości *Jamnica* (uk.wiki) koło Iwano-Frankowska.

Nazwy etnicznych regionów Ukrainy — *Podilla* [Podole] i *Pidhirya* [Podgórze] — wykorzystano w nazwach galicyjskich drużyn piłkarskich z Tarnopola oraz Drohobycza, reprezentujących odpowiednio te dwa regiony: *U.S.T. Podilla* (Tarnopol) i *U.S.T. Pidhirya* (Drohobycz).

W nazwach drużyn piłkarskich wskazuje się na konkretne cechy obszarów geograficznych, nazwy mieszkańców albo wykonywany przez nich zawód. Na przykład zespół z Sanoka, który należy do etnograficznego regionu Łemkowszczyzna, używa nazwy mieszkańców tego regionu — *Łemky* — *U.S.K. Lemko*. Borysławski zespół piłkarski w swojej nazwie *U.S.T. Ropnyk* podkreślił dominujące zajęcie mieszkańców przemysłowego regionu Galicji na przełomie XIX—XX wieku, czyli pozyskiwanie ropy naftowej; zespół *U.S.K. Kameniar* [Kamieniarze] ze wsi Serafyni koło Horodenki oraz drużyna z miejscowości Wówczyniec w pobliżu Iwano-Frankowska w nazwie odzwierciedliły rozwinięte tutaj rzemiosło — wydobywanie kamienia.

Oprócz nazw miejscowości, w których powstały i funkcjonowały kluby piłki nożnej, w celu nominacji drużyn często wykorzystywano te nazwy miej-

⁶ <https://uk.wikipedia.org> [data dostępu: 12.10.2016] — dalej w tekście zapis w nawiasach: uk.wiki.

⁷ Obecna nazwa byłego województwa stanisławowskiego. W roku 1962 nazwa miasta Stanisławów została zmieniona na Iwano-Frankiws.

⁸ М.П. Янко: *Топонімічний словник...*, s. 183.

⁹ Ibidem, s. 374.

scowości, które są ważne dla ukraińskiej świadomości narodowej oraz wykazują ciągłość pamięci historycznej i tradycji kulturalnej, w tym: *U.S.K. Baturyn* (Przemyśl) — nazwa stolicy Hetmanatu Iwana Mazepy — miasta *Baturyn*¹⁰, położonego w powiecie bachmackim obwodu czernihowskiego.

*Sicz Zaporoska*¹¹ — nazwa organizacji społeczno-politycznej i wojskowo-administracyjnej ukraińskich Kozaków, znajdującej się w południowej części Ukrainy „za porohami Dniepru” (czyli za progami — szczególny rodzaj wodospadów) — była podstawą nazwy kilku galicyjskich klubów piłkarskich: *S.T. Sicz* ze wsi Dobriany w rejonie stryjskim obwodu lwowskiego oraz *S.K. Zaporozec* z miasteczka Nyżankowyczi (Niżankowice) rejonu starosamborskiego obwodu lwowskiego.

Nazwa lwowskiego klubu piłkarskiego *U.S.K. Czornomorec* [Czarnomorzec] nawiązuje do Kozaków czarnomorskich.

Innym leksemem, który tematycznie pasuje do powyższych nominacji, jest *Chortycia*¹² — nazwa największej wyspy na Dnieprze (w pobliżu północnego jej brzegu znajdowały się ogromne „progi” rzeki, będące we władaniu Siczy Zaporoskiej). Ten wyraz wykorzystano do nazwania klubów piłkarskich *U.S.T. Chortycia* z miasta Borszczów obwodu tarnopolskiego, miasta Żydaczów obwodu lwowskiego i miasta Lubaczów (obecnie administracyjnie należy do województwa podkarpackiego w Polsce).

Liczną grupę nazw ukraińskich klubów piłkarskich stanowią nazwy motywowane onimami różnych obiektów geograficznych: mas wodnych — hydronimów, wzniesień i gór — oronimów itd.

Spośród hydronimów do nominacji galicyjskich drużyn piłkarskich użyto przede wszystkim nazw własnych rzek występujących na terenie, gdzie założono dany klub sportowy, np.: *U.S.K. Bystrycia* z miasta Nadwórna, położonego nad brzegiem *Bystrzycy Nadwórniańskiej*¹³, *U.S.T. Prut* z miasta Delatyn, w pobliżu którego płynie rzeka *Prut*¹⁴, *U.S.K. Sian* z Przemyśla, leżącego na obu brzegach *Sianu* (*Sanu*)¹⁵, *U.S.K. Wigor* z miasteczka Niżankowice rejonu starosamborskiego, przez które przepływa rzeka *Wigor*¹⁶ — dopływ Sanu.

Nadszańska drużyna piłkarska *S.K. Zbrucz* ze wsi Oleszyce w swojej nazwie wykorzystwała hydronim, który był symbolem podziału Ukrainy granicą dwóch państw przebiegającą wzdłuż rzeki *Zbrucz*¹⁷.

¹⁰ Ibidem, s. 35.

¹¹ Ibidem, s. 142.

¹² Ibidem, s. 376.

¹³ *Словник гідронімів України*. Ред. кол. А.П. Непокупний, О.С. Стрижак, К.К. Цілуйко. Київ 1979, s. 50.

¹⁴ Ibidem, s. 451.

¹⁵ Ibidem, s. 551.

¹⁶ Ibidem, s. 106.

¹⁷ Ibidem, s. 209.

Dwa zespoły z obwodu lwowskiego odzwierciedliły w swoich nazwach ich związek z największą rzeką regionu — Dniestrem¹⁸: *U.S.T. Dniestr* z Sambora i *U.S.T. Dniestr* z Mikołajowa.

Drużyna z miasteczka Winniki koło Lwowa oraz Ukraiński Klub Sportowy z Podiebradów w Republice Czeskiej, gdzie licznie zamieszkali emigranci z Ukrainy po klęsce walk z lat 1918—1921, mają w nazwie hydronim *Dniepr*¹⁹ — nazwę największej ukraińskiej rzeki (*U.S.K. Dnipro*).

Spośród oronimów wykorzystanych w nominacjach galicyjskich drużyn piłkarskich warto wymienić: *U.S.K. Łysonia* (Bereżany, Brzeżany) — pochodzi od nazwy góry Łysonia (uk.wiki) w pobliżu miasta Brzeżany; oronim umotywował nazwę organizacji sportowej w najbliższym do niego mieście; *S.T. Czarnogóra* (Stanisławów) — pochodzi od nazwy Czarnogóra (uk.wiki), najwyższego grzbietu Karpat Ukraińskich; *S.K. Howerla* (Stanisławów) — pochodzi od nazwy najwyższego szczytu Karpat, góry Howerla (uk.wiki), wznoszącej się w pasmie górskim Czarnogóra. Nazwy obu drużyn sportowych Stanisławowa (obecnie Iwano-Frankowsk), największego miasta w tym górzystym regionie — motywacyjnie związane są z oronimami Karpat.

Dwa zespoły sportowe z obszarów położonych w Karpatach Ukraińskich wykorzystały leksem *beskyd* (góra, skała²⁰), oznaczający system pasm górskich w północnej strefie Karpat (uk.wiki): są to drużyny z miast Nadwórna w pobliżu Iwano-Frankowska oraz Turka w obwodzie lwowskim — *U.S.T. Beskyd* (Nadwórna), *U.S.K. Beskyd* (Turka). Ten sam onim, który nominuje potężny grzbiet Karpat, znalazł się w nazwie klubu piłkarskiego ze wsi Probiżna rejonu Kopyczyńskiego pod Tarnopolem — *S.K. Beskyd* (Probiżna).

Podobieństwo tematyczne do wymienionych nazw zauważamy w kolejnych nominacjach organizacji sportowych. Tym razem wykorzystano leksemy oznaczające cechy terenów górskich oraz obszar przyrodniczy Ukrainy: *U.S.K. Skała* (Stryj), *U.S.K. Skała* (Mościska) — pochodzi od przestarzałego w języku ukraińskim rzeczownika *skała*²¹; *U.S.K. Step* (Buszkowice) ze wsi Buszkowice pod Przemyślem — pochodzi od rzeczownika *step* ('duża bezdrzewna, pokryta roślinnością trawiastą, płaska powierzchnia w strefie klimatu suchego'²²), tj. od nazwy obszaru naturalnego w umiarkowanych szerokościach geograficznych, obejmującego sporą część terytorium Ukrainy.

Osobna grupa nazw, które stały się podstawą nominacji ukraińskich klubów piłkarskich, to antroponimy. Wśród nich są imiona oraz nazwiska znanych

¹⁸ Ibidem, s. 173—174.

¹⁹ Ibidem, s. 173.

²⁰ Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпін 2001, s. 48.

²¹ Ibidem, s. 1131.

²² Ibidem, s. 1193.

i ważnych dla Ukraińców postaci historycznych: Iwana Bohuna, Oleksego Dowbusza, Ustyma Karmeluka, Roksolany, Fedira Czernyka.

Nominacja klubu piłkarskiego *U.S.K. Roksolana* z Rohatyna jest w pełni uzasadniona, ponieważ legenda o Nastii Lisowskiej, która została żoną osmańskiego sułtana Sulejmana Wspaniałego — Roksolaną, wiąże się z Rohatynem, jej rodzimym miastem.

W nazwach klubów piłkarskich występują też znane z historii nazwiska ukraińskich powstańców: Oleksego Dowbusza — lidera buntowników w Karpatach i Ustyma Karmeluka — przywódcy rebeliantów na Podolu. Nazwisko pierwszego z nich przyjęła w nazwie drużyna piłkarska z Kołomyi *U.S.T. Dowbusz*, a drugiego — zespół piłkarski drużyna ze wsi Krówniki koło Przemysła *U.S.K. Karmeluk*. Nazwisko Oleksego Dowbusza znajduje się również w nazwie bukowińskiego klubu — *U.S.K. Dowbusz* (Czerniowce).

Aż cztery galicyjskie centra sportowe do nazwania swoich klubów piłkarskich wykorzystały nazwisko przywódcy wojskowego i polityka z czasów Bohdana Chmielnickiego — dowódcy Kozackiego Wojska Zaporoskiego Iwana Bohuna. Są to drużyny ze Lwowa (dzielnica Lewandówka), z miast Brody i Komarno — *U.S.K. Bohun* oraz ze wsi Serafyni koło Horodenki — *S.K. Bohun*.

Przez wisko księcia Rusi Wsiewołoda, syna Światosława, Buj-Tura, który prowadził armię w walce z Połowcami, wykorzystane było jako nazwa dwóch galicyjskich drużyn piłkarskich — *Buj-Tur* (Lwów, dzielnica Syhnowka), *Buj-Tur* (Stanisławów) oraz jako nominacja Ukraińskiego Bractwa Sportowego *Tur* (Praga, Republika Czeska).

Nominacja *U.S.T. Czernik* (Stanisławów) związana jest z najnowszą historią Ukrainy. Klub piłkarski przyjął ją na cześć Fedora Czernika²³, skauta, setnika Legionu Ukraińskich Strzelców Siczowych, który zginął w bitwie pod Motowyliwką w 1918 roku i został pochowany w mogile Askolda.

Wśród antroponimów jest także imię starożytnego wodza Spartakusa, które stanowi podstawę motywacyjną nazwy ukraińskiego piłkarskiego kółka robotniczego — *U.R.S.K. Spartak* (Przemyśl). Spośród galicyjskich klubów sportowych jedynie przemyski zespół posiadał nazwę, w skład której wchodziło imię wojownika trackiego Spartakusa, wodza zbuntowanych przeciwko Rzymianom niewolników (w przeciwieństwie do klubów sowieckiej Ukrainy, gdzie nominacja ta cieszyła się bardzo dużą popularnością).

Znaczną grupę nazw drużyn piłkarskich tworzą nominacje motywowane rzeczownikami pospolitymi, w tym w szczególności nazwami zjawisk przyrodniczych: *S.K. Burewij* (Lwów, dzielnica Lewandówka) i *S.K. Burewij* (Buczacz), *S.K. Burewij* (wieś Pasieczna koło Nadwórnej), od leksemu *burewij* (burza) — ‘bardzo silny wiatr, huragan’²⁴, nazwa potężnego i długotrwałego

²³ Спортове Товариство „Україна”..., s. 29.

²⁴ Великий тлумачний словник..., s. 67.

zjawiska atmosferycznego o mocy niszczącej; *U.S.K. Zahrawa* (Stanisławów), od wyrazu *zahrawa* (poświata), co oznacza ‘odbicie (głównie w niebie), jasne światło, ogień’²⁵, ‘światło na niebie podczas wschodu lub zachodu słońca’; *S.K. Wychor* (Jamnica), od leksemu *wychor* (trąba powietrzna) — nazwy ‘wiatru’²⁶ o szarpanym kołowym ruchu lub silnego wiatru porywistego; *S.K. Churtowyna* (Komarno), od słowa *churtowyna* (zamieć) — ‘silne wiatry i śnieg’²⁷, nazwa zjawiska atmosferycznego, którym jest przenoszenie śniegu przez wiatr nad ziemią i towarzyszące temu pogorszenie widoczności; *S.K. Kometa* (Lwów), od terminu *kometa*, co oznacza ‘ciało niebieskie z jasnym jądrem i mglistą powłoką, od której rozciąga się długie pasmo światła, przypominające ogon’²⁸; *U.S.K. Zoria* (Lwów), *U.S.K. Zoria* (Chodorów), od leksemu *zoria* (gwiazda), oznaczającego ‘świecące ciało niebieskie, czyli skupisko gorących gazów’²⁹.

Dość liczną, ale niezbyt zróżnicowaną grupę, stanowią nominacje drużyn piłkarskich motywowane nazwami ptaków: sokół, orzeł i mewa.

Ponad dwadzieścia klubów piłki nożnej użyło w nazwie leksemu *sokił* [sokół], co jest w pełni zrozumiałe, ponieważ najstarszym (od 1894 roku) oraz najmocniejszym ukraińskim stowarzyszeniem sportowym było Ruchankowe Sportowe Towarzystwo [Gimnastyczne Towarzystwo Sportowe] „Sokół” (od 1905 roku — „Sokół-Ojciec”), które miało w Galicji setki oddziałów i ponad 10 tys. członków³⁰. Nazwę *U.S.K. Sokił* posiadały między innymi zespoły następujących galicyjskich miast i wsi: Bóbrka, Gliniany, Drohobycz, Zawadów, Złoczów, Koniuchów, Krasne, Lwów, Nakonieczne I, Nakonieczne II, Skole, Stryj, Sądowa Wiśnia, Chodorów, Jaworów — w obwodzie lwowskim; Bohorodczany, Bodnarów, Kołomyja, Kuty, Otynia, Rohatyn, Stanisławów — w obwodzie iwano-frankowskim; Podhajce, Trzebowla, Wasylkowce (w pobliżu miasteczka Kopyczyńce) — w obwodzie tarnopolskim; Przemyśl. Nazwy stowarzyszenia sportowego i drużyn piłkarskich związane z leksemem *sokił* odnoszą się do ‘drapieżnego ptaka z rodziny sokołowatych’³¹, będącego symbolem odwagi, męskości i siły.

Inna nazwa ptaka, używana do nominowania galicyjskich drużyn piłkarskich, to leksem *czajka* (mewa) — ‘ptak morski z rodziny mewowatych’³². Chociaż jest to rzadki ptak w Galicji, jednak zoonim ten obecny jest w nazwach zespołów z regionu Lwowa, Iwano-Frankowska i Tarnopola — *U.S.K. Czajka* (Kałusz), *S.K. Czajka* (Tołmacz), *S.K. Czajka* (Czortków).

²⁵ Ibidem, s. 292.

²⁶ Ibidem, s. 119.

²⁷ Ibidem, s. 1356.

²⁸ Ibidem, s. 444.

²⁹ Ibidem, s. 383, 367.

³⁰ І. Андрухів: *Українські молодіжні товариства...*, s. 14.

³¹ *Великий тлумачний словник...*, s. 1158.

³² Ibidem, s. 1370.

Wynika to prawdopodobnie z aktywnego używania tego leksemu w folklorze ukraińskim.

Rzeczownik *berkut* (orzeł przedni) — czyli nazwę ‘dużego ptaka drapieżnego z rodziny jastrzębiowatych’³³, będącego symbolem odwagi, wytrzymałości, siły — wykorzystano do nominowania drużyny piłkarskiej Przemyśla: *U.S.K. Berkut* (Przemyśl).

Odrębną grupę wyrazów motywujących stanowią leksemy powiązane z ważnymi dla Ukraińców jako narodowości pojęciami „państwo” i „patriotyzm” oraz z symbolami państwowymi i narodowymi. Wśród nich są nazwy własne (*Ukraina*, *Ruś*) i pospolite (*tryzub*, *jedność*, *kalina*).

Towarzystwo Sportowe *S.T. Ukraina* (Lwów), jedna z największych i najpotężniejszych galicyjskich organizacji gimnastycznych i wychowawczych oraz drużyna piłkarska będąca w jego składzie, przyjęły nazwę państwa — *Ukraina*, podkreślając tożsamość narodową sportowców w warunkach, gdy państwo nie istniało, co było wyrazem wielkiego patriotyzmu, odwagi i męstwa. Jak wspominał słynny w latach 30. i 40. XX wieku ukraiński piłkarz, a później emigrant polityczny Aleksander (Lenio) Skoceń: „*S.T. Ukraina* (Lwów) jest symbolem sportu ukraińskiego i ducha narodowego. [...] Sama nazwa towarzystwa była w tym czasie aktem politycznym”³⁴. Analogiczne czynniki motywacyjne wyboru nazwy są widoczne w przypadku zakarpackiej drużyny piłkarskiej *S.K. Ruś* (Użhorod), która wykorzystała dawną nazwę Ukrainy — *Ruś*.

Nazwa ukraińskiego godła narodowego *tryzub*³⁵, herbu pełniącego funkcję symbolu państwowego w Rusi za panowania Włodzimierza Wielkiego i będącego godłem Ukraińskiej Republiki Ludowej, symbolem ukraińskiego ruchu narodowyzwoleńczego, pojawia się w nominacji lwowskiego klubu piłkarskiego z dzielnicy Bogdanówka — *U.S.K. Tryzub* (Lwów).

Jedność (‘ścisły związek, spójność, integralność i niepodzielność’³⁶) ukraińskich regionów etnicznych, które na początku XX wieku należały do różnych państw, oraz marzenia ukraińskiego społeczeństwa o połączeniu tych obszarów w jedno państwo narodowe znalazły odzwierciedlenie w nazwie zespołu piłkarskiego z miasta Horodenka koło Iwano-Frankowska — *S.K. Jednist* (Horodenka).

*Kalina*³⁷, jako narodowy symbol Ukrainy, stała się podstawą motywacyjną nazwy klubu piłkarskiego z miasteczka Żurawno rejonu żydaczowskiego w obwodzie lwowskim — *S.K. Kalyna*.

Wiele drużyn piłkarskich ma nazwy, które mogą być połączone w jedną grupę ze względu na semantykę rzeczownika, od którego pochodzą. W tych

³³ Ibidem, s. 48.

³⁴ *Спортове Товариство „Україна”*..., s. 57—58.

³⁵ *Великий тлумачний словник*..., s. 1266.

³⁶ Ibidem, s. 270.

³⁷ *Словник символів культури України*. За заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренка. Київ 2002, s. 109—110.

nominacjach odnajdujemy wspólny sens wskazujący na pragnienie zwycięstwa, dążenie ku zwalczeniu trudności, zdobycie szczytu. Trzy zespoły wykorzystały w tytule rzeczownik pospolity *probij* [przebiecie], co oznacza ‘przebiecie dziury w czymś’³⁸: *U.S.K. Probij* (Horodenka), *S.K. Probij* (Złoczów), *S.K. Probij* (Pawelcze). Nazwa klubu piłkarskiego *S.T. Prołom* (Stanisławów) pochodzi od rzeczownika oznaczającego ‘działanie, skutek którego tworzy się dziura, luka, przerwa’³⁹; klub *U.S.K. Peremoha* (Nowy Jaryczów) — od rzeczownika *pere-moha* [zwycięstwo], którego jedno ze znaczeń to ‘sukces w walce o coś, uzyskanie czegoś wskutek walki, pokonania wszelkich trudności’⁴⁰. Leksem *rekord* (‘najwyższe osiągnięcie w czymś’)⁴¹ był motywacją nazwy klubu sportowego z lwowskiej dzielnicy Kleparów — *S.K. Rekord* (Lwów). Inny zespół z tej samej dzielnicy Lwowa — *S.K. Meta* (Lwów) wykorzystał jako nazwę słowo *meta* [cel], które oznacza ‘coś, do czego się dąży, co chce się osiągnąć’⁴². Wołyński zespół piłki nożnej *U.S.K. Hart* ze Zdołbunowa użył rzeczownika pospolitego *hart*, nazywającego działanie ze znaczeniem ‘hartować’⁴³.

Kilka nazw drużyn piłkarskich trudno połączyć w oddzielne grupy na podstawie wspólnych znaczeń, ale te przykłady warto podać w celu przedstawienia integralności korpusu nazw własnych ukraińskich klubów piłkarskich Galicji w pierwszej połowie XX wieku. Należą do nich: *U.S.K. Watra* (Drohobycz) — od dialektalnego słowa *watra* (ognisko) — ‘ognisko, ogień’⁴⁴; *S.T. Płaj* (Lwów) — od dialektalnego leksemu *płaj*, który oznacza ‘spłaszczony grzbiet gór z pastwiskami i ścieżkami w Karpatach’⁴⁵; *S.T. Rusalka* (Złoczów) — od nazwy własnej pierwszego ukraińskiego almanachu „Rusalka Dniestrowa”, który ukazał się w roku 1848 w Budapeszcie, dzięki staraniom pisarzy ukraińskich oraz działaczy publicznych Markijana Szaszkewycza, Jakowa Holowackoho oraz Iwana Wahylewycza; *S.K. Striła* (Kopyczyńce) — od słowa *striła* [strzała] — ‘cienki pręt z ostrym zakończeniem lub ostrą końcówką, używany w łucznictwie’⁴⁶; *U.S.K. Junak* (Przemyślany) — od leksemu *junak* (młody mężczyzna) — ‘człowiek, który nie osiągnął jeszcze dojrzałości’⁴⁷.

Analiza materiału źródłowego pokazuje, że nazwy galicyjskich drużyn piłkarskich z pierwszej połowy XX wieku są nominacjami złożonymi, połączeniem skrótu i nazwy własnej bądź pospolitej. Abrewiatury nie różnią się

³⁸ Великий тлумачний словник..., s. 961.

³⁹ Ibidem, s. 976.

⁴⁰ Ibidem, s. 735.

⁴¹ Ibidem, s. 1023.

⁴² Ibidem, s. 520.

⁴³ Ibidem, s. 174.

⁴⁴ Ibidem, s. 76.

⁴⁵ Ibidem, s. 792.

⁴⁶ Ibidem, s. 1205.

⁴⁷ Ibidem, s. 1419.

zbytńio, np.: *U.S.K.* — Ukraiński Klub Sportowy, *U.S.T.* — Ukraińskie Towarzystwo Sportowe, *S.K.* — Klub Sportowy, *S.T.* — Towarzystwo Sportowe, *U.R.S.K.* — Ukraińskie Robotnicze Koło Sportowe, *U.S.S.K.* — Ukraiński Studencki Klub Sportowy, natomiast w charakterze drugiego komponentu wykorzystano szeroką gamę nazw. Dominują wyrazy pochodzenia ukraińskiego, zarówno własne, jak i pospolite, które stały się podstawą motywacyjną nominacji galicyjskich klubów piłkarskich. Wśród onimów zarejestrowano nazwy miast i małych miejscowości: *Dobromyl*, *Dobriany*, *Kołomyja*, *Załuże*, *Pawelcze*, *Toporiwci*, *Czercze*, *Jamnycia*, oraz regionów Ukrainy: *Łemkowszczyzna*, *Podole*, *Podgórze*; historycznie znaczące dla Ukraińców toponimy: *Baturyn*, *Sicz Zaporoska*, *Sicz Czarnomorska*, *Chortycia*; hydronimy: *Dniepr*, *Dniestr*, *Zbrucz*, *San*, *Bystrzyca*, *Pрут*; oronimy: *Beskid*, *Howerla*, *Łysonia*, *Czarnogóra*, i antroponimy: *Bohun*, *Dowbusz*, *Karmeluk*, *Roksolana*, *Czernyk*. Mniejszą grupę stanowią rzeczowniki pospolite: nazwy zjawisk naturalnych (*huragan*, *burza*, *poświata*, *zamieć*), nazwy topograficzne i nazwy obszarów naturalnych (*urwiska*, *skały*, *step*), nazwy ptaków (*orzeł*, *sokół*, *czajka*), nazwy symboli państwowych i narodowych (*trójzab*, *jedność*, *kalina*) i inne. Najczęściej nominacje związane są z historią i kulturą Ukrainy, co jest dowodem skrupulatnego doboru reprezentatywnych nazw ukraińskich klubów piłkarskich.

Ирина Процик

Названия украинских футбольных клубов в Галичине первой половины XX века

Резюме

В статье представлены названия украинских футбольных команд Галичины в первой половине XX века. Описаны сложные по структуре наименования, образованные путем сочетания двух составляющих — компонента-аббревиатуры и собственно онима. Проанализированы онимные компоненты названий украинских футбольных клубов, мотивированные апеллиативами (названиями явлений природы, особенностей рельефа и природных зон, птиц, названиями национальных и государственных символов) или онимами (топонимами, гидронимами, оронимами, антропонимами). Продемонстрировано, какие стойкие ассоциации с историческими, географическими и культурными реалиями Украины отражены в названиях галицких футбольных клубов, а также, какие важные для украинцев коннотации они содержат.

Ключевые слова: собственное имя, топоним, гидроним, антропоним

Iryna Protsyk

Names of Ukrainian Soccer Clubs in Galicja
in the First Half of the 20th Century

Summary

The object of studies presented in the following article is the Ukrainian names of soccer clubs in Galicja in the first half of the 20th century and the motivation behind these names. The complex structure of names of sports organizations, which are compounds of an abbreviation with a proper noun (for instance a toponym, hydronym, anthroponym) or a common noun, was analyzed. Attention was drawn to the fact that the names of most soccer clubs in Galicja contained references to historical, cultural or social realities important for Ukrainians.

Key words: proper nouns, toponym, hydronym, anthroponym

Anna Rudyk

Uniwersytet Rzeszowski

Terminy pokrewieństwa w funkcji zwrotów adresatywnych (na materiale języka polskiego i jego rosyjskiego przekładu)

Mianem terminów pokrewieństwa określa się jednostki leksykalne, za pomocą których nazywane są występujące w społeczeństwie stosunki między członkami rodziny. Leksemy te są aktywnie używane w mowie, pełnią specyficzną funkcję, wskazując osoby, z którymi obcujemy zasadniczo w sytuacjach nieoficjalnych¹. Jest to grupa zamknięta i stabilna — tworzy ją bowiem ograniczona liczba wyrazów połączonych stałymi więziami paralingwistycznymi².

Terminy pokrewieństwa są obecne w każdej kulturze. Wszystkim językom właściwa jest również kategoria zwrotu adresatywnego, będącego specyficznym elementem nie tylko dla danego narodu z jego tradycją i zwyczajami, ale również dla poszczególnych środowisk czy warstw zbiorowości ludzkiej. Większość nazw członków rodziny odnosi się do języka potocznego, jednak są one wspólne dla wszystkich grup społecznych³.

¹ О.Ю. Николенко: *К вопросу о разграничении синонимии и формальной вариантивности наименований родства*. «Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 9. Филология. Востоковедение. Журналистика» 2015, № 3, s. 129.

² О.В. Аверкова: *Степень употребляемости терминов системы русского родства носителями современного русского языка (по данным лексикографических источников и анкетирования)*. «Вестник Челябинского государственного университета» 2015, № 10, s. 7; К.В. Ахнина: *Лексика семейных отношений в русской идиоматике: национально-культурный компонент*. «Вестник российского университета дружбы народов. Серия: Вопросы образования: языки и специальность» 2014, № 1, s. 92.

³ О.Н. Линкевич: *К вопросу об особенностях функционирования обращений, выраженных терминами родства в англоязычных текстах*. «Известия Тульского

Przedmiotem niniejszego artykułu są terminy pokrewieństwa występujące w funkcji zwrotów adresatywnych. Materiał faktograficzny obejmuje 127 przykładów zaczerpniętych z tekstów współczesnej polskiej prozy i jej tłumaczenia na język rosyjski⁴.

Analizę rozpoczniemy od zwrotu *mamo*, gdyż występuje on najliczniej w zebranych materiale. W roli odpowiednika najczęściej używano słownikowego ekwiwalentu *мама*. Porównajmy następujące egzemplifikacje:

- (1)
 - *Mamo*, ucisz tego psa!
 - *Мама*, успокой собаку!
- (2)
 - Cześć, *mamo* — powiedziałam do słuchawki.
 - Привет, *мама*! — прокричала я в трубку.
- (3)
 - Nie martw się, *mamo*, wszystko będzie dobrze [...].
 - Не переживай, *мама*, все будет хорошо [...].

Zwrot adresatywny zajmuje różne pozycje w strukturze przytoczonych wypowiedzi. Otwierając dyrektywny akt mowy (1), występuje w funkcji apelatywnej. Użyty po formule powitania (2) sygnalizuje koniec repliki i oczekiwanie na werbalną reakcję rozmówcy. W akcie pocieszenia (3) pełni funkcję fatyczną, zajmując interpozycję. W polskich zdaniach termin pokrewieństwa występuje w wołaczach — przypadku gramatycznym, którego brak w paradygmacie rzeczownika rosyjskiego. Jednak jego funkcję często przejmują skrócone formy adresacji, jak w przykładach:

- (4)
 - Pomóc ci, *mamo*?
 - *Мам*, помочь тебе?
- (5)
 - *Mamo*? Masz chandrę?
 - *Мам*? Ты что, хандришь?

Pełne i zredukowane formy użyte w funkcji zwrotów adresatywnych można uznać za warianty fonetyczne, należy jednak pamiętać, że wariantywność towarzyszy jedynie formom zwrotu do adresata, nie mianownikowi⁵. Jak pisze

государственного университета. Гуманитарные науки» 2014, № 1, s. 308; К.В. Ахнина: *Лексика...*, s. 92.

⁴ Teksty w wersji elektronicznej: K. Grochola: *Nigdy w życiu / Никогда в жизни i Ja вам покажé! / Я вам покажé!*; J.L. Wiśniewski: *Los powtórzony / Повторение судьбы*.

⁵ О.Ю. Николенко: *К вопросу...*, s. 135.

Natalia Formanowska, „явление стяжения обращения в непринужденной обстановке можно квалифицировать как звательную форму только в разговорной речи. Поэтому главным формальным средством указания на обращение в русском языке будем считать особую звательную интонацию [...] по ней мы безошибочно выделяем обращение в потоке речи»⁶.

W zapisie dialogów można też zauważyć próby graficznego odzwierciedlenia intonacji przywołującej. Porównajmy:

(6)

— *Мато, powiedz jej! Она мне бие!*

— *Ма-а-ама, скажи ей! Она меня бьет!*

Graficzne „wydłużenie” samogłosek jest odtworzeniem brzmienia wyrazu w rzeczywistej sytuacji przywoływania drugiej osoby. Taki zabieg tłumacza można potraktować jako swoistą próbę „rekompensaty” braku wołacza w języku docelowym.

W roli odpowiedników wokatywu *tamo* odnotowano też formacje zdrobniałe, derywowane od wyrazu *мама*:

(7)

— *Мато, ja naprawdę nie chciałam...*

— *Мамочка, серьезно, я не хотела...*

(8)

— [...] *I тато, będzie oczywiście Jakub, chciałam cię prosić, żebyś już go więcej nie straszyla.*

— [...] *Мамуль, и приедет, конечно, Якуб, прошу тебя, не пугай его больше.*

Formę adresatywną *tamo* można uznać za neutralną, gdyż nie zawiera wprost wyrażonej semantycznej oceny⁷, natomiast obecnym w przekładzie derywatowi właściwy jest pozytywny ładunek emocjonalny. Podobnie nacechowane formy — *tamusiu* i *tamuś* — odnotowano również w tekście oryginału. Porównajmy:

(9)

— *To wyście też nieźle rozrabiali — objęła ojca. — Fajne miałam urodziny [...], dziękuję tamusiu.*

— *Вы тоже неплохо развлекались! — Она обняла отца. — Классный у меня получился день рождения [...]. Мамочка, спасибо тебе.*

⁶ Н.И. Формановская: *Речевой этикет и культура общения*. Москва 1989, s. 85—86.

⁷ Рог. В.В. Звягинцева: *Обращение в семейном дискурсе. Автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук*. Курск 2011.

(10)

— *Mamusi, ty się dobrze czujesz? — moja córka patrzy na mnie z troską.*

— *Мамуль, с тобой все хорошо? — Моя дочь с тревогой посмотрела на меня.*

(11)

— *Wiesz co, **tamusi**? Od czasu, kiedy pojawił się Adam, zawsze byłam na drugim miejscu. A teraz wiem, że mnie kochasz.*

— *Знаешь что, **мамуль**? С тех пор как появился Адам, я все время была на втором месте. Теперь я вижу, что ты меня любишь.*

Przytoczone wypowiedzi mają zdecydowanie emocjonalny charakter, który potwierdza informacja o czynności wykonywanej jednocześnie przez mówiącego (*objęła ojca / Она обняла отца* (11)), o rodzaju doświadczanego uczucia (*z troską / с тревогой* (12)) oraz treść szczerego wyznania (13). *Mamusia* to „słowo pieszczotliwe, używane zwłaszcza przez dzieci lub w rozmowach z dziećmi” (ISJP). Forma *tamusi* jest przykładem spieszczenia, przypominającego rodzaj męski, co wynika z właściwości fleksji — chociażby formy wołacza. Mamy tu jednak do czynienia nie z rzeczywistą zmianą rodzaju gramatycznego, gdyż w formach deminutywnych decyduje o tym w pierwszej kolejności płeć osoby (rodzaj naturalny), lecz ze zbliżeniem do innego rodzaju gramatycznego. Przyczyną takiej tendencji w języku mówionym (por. *Ola* → *Oluś*, *Ewa* → *Ewuś*) jest przypuszczalnie fakt, że w wyniku zmiany paradygmatu fleksyjnego zostaje wzmocniona ekspresywność wypowiedzi⁸.

Podczas gdy w przytoczonych wcześniej przykładach deminutywność jest wykładnikiem pozytywnego stosunku mówiącego do adresata wypowiedzi, kolejna egzemplifikacja przedstawia odmienną sytuację:

(12)

— *Słucham, **mamusiu**. — Ileż ironii można zmieścić w takim uprzejmym zdaniu.*

— *Слушаюсь, **мамочка**. — Сколько иронии можно вложить в такую невинную вежливую фразу.*

Nazwana eksplicytnie w autorskim komentarzu *ironia* ma w danym kontekście dość złośliwy odcień. Należy zatem zauważyć, że pragmatyka deminutywności nie ogranicza się do wyrażania jedynie pozytywnych emocji.

Przekładowym odpowiednikiem formacji zdrobniałej może się również okazać wyraz podstawowy. Porównajmy przykład:

⁸ B. Żebrowska: *Pieszczotliwe określenia używane przy zwracaniu się do matki dawniej i dziś*. „Język Polski” 2015, nr 5, s. 425.

(13)

- *Jestem, **mamusiu**, wszystko jest w porządku.*
 — *Конечно, **мама**, все в порядке.*

Formy wyjściowe i derywowane występują wymiennie również w przypadku potocznych zwrotów do ojca:

(14)

- ***Tato!** — jęknęłam.*
 — ***Папочка!** — вздохнула я.*

(15)

- ***Tatusiu**, o co chodzi?*
 — ***Pana**, в чем дело?*

Przyjrzyjmy się teraz sposobom adresowania wypowiedzi w odwrotnym kierunku. Podczas gdy ogólnie przyjętymi zwrotami do rodziców są leksemy *mama* / *мама* i *tata* / *тата* wraz z formami deminutywnymi, w relacji *rodzic* → *dziecko* podstawową formą zwracania się wydaje się jego imię. Terminy pokrewieństwa w takich sytuacjach występują niezwykle rzadko (w zebranym materiale odnotowaliśmy zaledwie 7 przykładów) i zawsze są silnie nacechowane emocjonalnie. Porównajmy:

(16)

- ***Synku...** Obiecuję ci, że się nauczę! I zatańczymy! [...]*
 — ***Сынок...** Обещаю тебе, я научусь! И мы еще станцуем с тобой! [...]*

(17)

- *Nie martw się, **córciu** — mówię — [...].*
 — *Не беспокойся, **доченька**, — сказала я.*

(18)

- *Jak dobrze, że jesteś, **córeczko** — powiedziała moja matka.*
 — *Как хорошо, что ты уже дома, **доченька**, — только и сказала мама.*

(19)

- *Co słyhać, **córuchno**? — pyta Moja Mama [...].*
 — *Как дела, **дочура**? — спросила мама [...].*

Pierwsza z przytoczonych egzemplifikacji (16) to wzruszające słowa matki, poruszającej się na wózku inwalidzkim. W kolejnych widać pocieszenie (17), radość z powrotu córki (18), implicytnie wyrażoną troskę (19). Jak pisze Wiktorija Zwiaginsewa: «При обращении родителей к детям в русском семейном дискурсе используются апеллятивы *доченька*, *сын*, *сына*, *дочурка*,

которые принадлежат к регистру мелиоративной оценки и содержат оттенки одобрения и гипокористики»⁹. Podczas gdy wskazane formy w określonej sytuacji jednoznacznie wskazują na adresata wypowiedzi, hiperonim *dziecko* nie wskazuje na płeć, nie musi też być kierowany do potomstwa. Porównajmy przykłady:

(20)

— *Nie mów do mnie takim tonem, dziecko.* — *Moja Mama jest poruszona.*

— *Не разговаривай со мной таким тоном, деточка!* — *занервничала мама [...].*

(21)

— *Chciałam cię uprzedzić, moje dziecko [...], że być może ojciec spędzi u mnie parę dni, bo chce odnowić mieszkanie.*

— *Детка, я хотела тебя предупредить [...]. Отец, может быть, проведет у меня пару дней, он хочет немножко подремонтировать мою квартиру.*

(22)

— *Co ty za bzdury gadasz, dziecko?*

— *Что за чушь ты несешь, голубушка?*

(23)

— *Dziecko drogie* — *mówi Moja Mama wcale nie do mnie [...].*

— *Деточка,* — *заговорила моя мама, обращаясь на этот раз не ко мне, [...].*

Polskim formułom *dziecko*, *moje dziecko*, *dziecko drogie* odpowiadają w tekście docelowym jednowyrazowe zwroty adresatywne *детка* (21), *деточка* (20, 23) oraz *голубушка* (22), który jest formą afektywną, derywowaną od nazwy z kręgu świata zwierząt. Jest to jedyny ekwiwalent w zebranych materiale, wychodzący poza leksykalną kategorię terminów pokrewieństwa. Ciekawym przykładem jest ostatni z przytoczonych (23), w którym leksem *dziecko*, oznaczający człowieka od urodzenia do czasu, gdy staje się dorosły, lub własnego syna czy córkę — już niezależnie od wieku (ISJP), zostaje skierowany nie do własnego potomka (*mówi Moja Mama wcale nie do mnie / заговорила моя мама, обращаясь на этот раз не ко мне*). Sytuację, kiedy termin pokrewieństwa jest użyty niezgodnie z jego znaczeniem, określa się jako *прагматический сдвиг*¹⁰. Nie ulega jednak wątpliwości, że zwroty *dziecko drogie / деточка* są pozytywnie nacechowane, o czym świadczy chociażby semantyka postpozycyjnego

⁹ В.В. Звягинцева: *Обращение...*

¹⁰ М.М. Бурас, М.А. Кронгауз: *Обращения в семейном этикете: семантика и прагматика.* «Вопросы Языкознания» 2013, № 2, s. 128.

określenia w strukturze polskiej formy adresatywnej czy deminutywny sufix w przypadku języka rosyjskiego. W podobnych sytuacjach illokucja przywołania, przyciągnięcia uwagi zostaje zredukowana, na pierwszy plan wysuwa się natomiast funkcja charakteryzująca adresata jako ważną dla mówiącego i bliską mu osobę.

W zebranym materiale odnotowano tylko jeden przykład zwrotu adresatywnego wyrażonego terminem pokrewieństwa. Zwrot został skierowany do przedstawiciela tego samego pokolenia:

(24)

— *No, **braciszku**, żyjesz niebezpiecznie, bardzo niebezpiecznie — usłyszał głos tuż przy uchu i poczuł odór oddechu wódki zmieszanej z czosnkiem.*

— ***Братик**, а ты очень легкомысленно живешь, — услышал он голос над ухом и ощутил водочно-чесночный выхлоп.*

W ustach pijanego mężczyzny deminutywna forma *braciszku* / *братик* nie brzmi jak wykładnik pozytywnych uczuć, żywionych do młodszego brata, lecz pokazuje raczej nieco lekceważący stosunek, co niewątpliwie wzbogaca pragmatykę deminutywności.

Kolejne repliki skierowane są do osoby, którą z mówiącym dzieli różnica dwóch pokoleń. Por.:

(25)

Parę stacji później siadła koło mnie babcia z wnukiem, uroczym malcem, który natychmiast przylgnął do szyby i krzyknął w najwyższym zachwycie:

— ***Babuniu**, peron jedzie!*

Через пару остановок ко мне подседа бабушка с внуком, очаровательным мальшом, который мигом прилип к стеклу и закричал в полнейшем восторге:

— ***Бабуля**, платформа едет!*

(26)

— ***Babuniu!** Zwierzątko! Zwierzątko! Prawdziwe dzikie zwierzątko!*

— *Chłopiec miał rozjarzone oczy i brudne paluszki.*

— ***Бабуля!** Зверюшка! Зверюшка! Настоящая дикая зверюшка! — У мальчугана горели глаза, пальчики были грязные.*

(27)

— ***Babuniu, babuniu** — [...] — świeci się, świeci, kościółek świeci!*

— ***Бабуля, бабуля!** — [...] — Светится, светится, костел светится!*

Zwrot adresatywny *babuniu*, jako słowo pieszczotliwe, świadczy o emocjonalnym charakterze przytoczonych wypowiedzi dziecka, który potwierdzają również liczne powtórzenia, wykrzyknienia oraz informacja dotycząca czynników paralingwistycznych (*miał rozjarzone oczy / у мальчугана горели глаза* (29)), nazwanie odczuwanych emocji (*krzyknął w najwyższym zachwycie / закричал в полнейшем восторге* (28)).

Dość liczną grupę odnotowanych przykładów (21 w zebranych materiale) tworzą wypowiedzenia zawierające formę adresatywną *ciociu*. Porównajmy przykłady:

(28)

— *Ciociu, przyjeźdź tu po mnie...*

— *Тетя, заведи меня отсюда...*

(29)

— *Ciociu, przepraszam... nie chciałem...*

— *Извини, тетя... я не хотел...*

Wyraz *ciocia*, w odróżnieniu od dość oficjalnego *ciotka*, używany jest głównie w języku potocznym: '1 Nasza **ciocia** to siostra naszej matki lub naszego ojca albo żona naszego wuja lub stryja [...] 2 **Ciocia** nazywamy swoją znajomą. Słowo używane przy dzieciach i w rozmowach z dziećmi' (ISJP). Jednak drugie z przytoczonych znaczeń słownikowych warto doprecyzować, gdyż wspomniany wyraz jest używany również przez dzieci, co ukazuje egzemplifikacja:

(30)

Przyjaciółka cichutko zakończyła wierszyk, a Tosia, wdzięcznie podnosząc główkę, roześmiała się srebrzyście i zapytała:

— *A dziad gdzie? Nie usłyszałam, ciociu, a dziad gdzie?*

Подруга вполголоса закончила стишок, а Тося, грациозно вскинув головку, залилась серебристым смехом, потом поинтересовалась:

— *А дед куда? Я не слышала, тетя, дед куда стреляет?*

Obszerniejszy fragment tekstu został przytoczony celowo, gdyż w kontekście znajdujemy informację, do kogo kierowana jest adresatywna forma *ciociu* — do przyjaciółki matki mówiącego dziecka. Zakres jej użycia obejmuje nie tylko krewne ze strony matki i ojca oraz powinowate z pokolenia rodziców, ale znacznie się rozszerza, włączając ich koleżanki, znajome, a także sąsiadki czy nianie — osoby, z którymi dobrze się znamy, często się spotykamy lub spędzamy dużo czasu. Należy w tym momencie podkreślić, że w języku rosyjskim wyraz *тетя* jest stosowany przez dzieci również wtedy, gdy zwracają

się do osób nieznajomych¹¹. Podobna zależność dotyczy zwrotu *wujku* / *дядя*. Porównajmy przykłady:

(31)

— *Jasne, wujku, zaraz będę.*

— *Ясно, дядя, сейчас буду.* (LP)

(32)

— *Wujku, przyjedź kiedyś do mnie.*

— *Дядь, приедь как-нибудь ко мне.* [...] (LP)

W tekście docelowym występuje odpowiednik słownikowy, w pełnej lub w będącej wykładnikiem adresatywności zredukowanej postaci (*дядь*). Warto zwrócić uwagę na fakt, że przytoczone wypowiedzi skierowane są do brata ojca, czyli stryja, podczas gdy *wuj* (potocznie: *wujek*) to w podstawowym znaczeniu ‘brat naszej matki lub mąż naszej ciotki’ (ISJP). Można stwierdzić, że formy *ciocia* i *wujek* przybierają coraz bardziej uniwersalny charakter, wypierając z użycia część nomenklatury rodzinnej i zastępując już w tym momencie większość określeń członków dalszej rodziny z pokolenia rodziców. Kierowane są także do ich znajomych, co świadczy o tym, że polska rodzina staje się rodziną otwartą, co niesie ze sobą zmiany w pragmatyce językowej¹².

W analizowanej grupie zwrotów adresatywnych odnotowano również formy derywowane, denotujące inne osoby niż określane przez wyrazy, od których zostały utworzone. Rozpatrzmy przykład:

(33)

— *Ty terrorysto jeden!* — wykrzyknęła ze złością *Siekierkowa* do *Jędrusia*. — *Ludzie w Ameryce umierają, a ty poszanowania nie masz! I wódkę mi rozlałeś, pijaku!*

— *Mamuśka, no co ty taka dzisiaj...* — odburknął bełkotliwie [...].

— *Ты, террорист нажравшийся!* — закричала со злостью *Секеркова*. — *В Америке люди умирают, а тебе все равно! И водку мою разлил, пьяная морда!*

— *Мамаиш, ну чего ты такая сегодня...* — невнятно пробурчал *Ендрусь* [...].

¹ Czyjaś **mamuśka** to matka tej osoby. Słowo potoczne, okazujące brak szacunku [...]. ² Nazywamy **mamuśką** kobietę, która jest bardzo opiekuńcza, niekiedy za bardzo. Słowo potoczne [...]. ³ **Mamuśką** nazywa się kobietę w wieku co najmniej średnim, która pełni jakąś istotną rolę w środowisku półświatka.

¹¹ А.А. Акишина, Н.И. Формановская: *Русский речевой этикет: пособие для студентов-иностранцев*. Москва 1982, s. 7.

¹² L. Tomczak: *Formy adresatywne we współczesnej rodzinie*. W: „Język a Kultura”. T. 2: *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*. Red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński. Wrocław 1991, s. 79.

Słowo środowiskowe' (ISJP). Semantykę leksemu zawartego w przykładzie można przedstawić jako kompilację wszystkich znaczeń słownikowych, przy czym za najbliższe, naszym zdaniem, należy uznać ostatnie z nich. Rozmowa toczy się między mieszkańcami góralskiej wioski, która jest małą, zwartą społecznością i jej członkowie dobrze znają się nawzajem. Należy jednak podkreślić, że kierowanie zwrotów typu *мамаша, папаша, мать, отец* do osób nieznanym jest już za przejaw wulgaryzacji języka i «практически всегда людей, использующих подобные формы обращений, можно отнести к категории лиц с низкой культурно-речевой компетенцией»¹³.

Kolejny przykład także nawiązuje do terminu najbliższego pokrewieństwa:

(34)

- *Matko B, nie przejmuj się, pomożemy.*
- *Мать номер два, не переживай, мы поможем.*

Zwrot *matko B* / *мать номер два* w przytoczonych akcie pocieszenia został skierowany przez nastolatka do koleżanki matki, która chwilowo u nich pomieszkuje. Chłopak mógłby nazwać ją po prostu *panią Judytą* lub *ciocią*, jednak korzystając z kreatywności języka, w żartobliwy sposób wyznacza hierarchię ważności przedstawielek starszego pokolenia. Osiągnięty efekt humorystyczny wspomaga efekt perlokucyjny pocieszenia.

Tworzenie zwrotów adresatywnych od terminów pokrewieństwa i kierowanie ich do osób, które nie są spokrewnione z mówiącym, jest częste w języku potocznym¹⁴. W takich formułach zostaje zachowany sem *człowiek*, natomiast znaczenie *krewny* ulega neutralizacji, zaciera się. Tego rodzaju przeniesienie może się odbyć na podstawie oddzielnych cech semantycznych — konceptualnych, jak i fakultatywnych¹⁵.

Polszczyznę mówioną cechuje tendencja do używania w funkcji zwrotu adresatywnego mianownika zamiast wołacza¹⁶. Jednak przeprowadzona analiza wykazała, że skłonność ta nie ma zastosowania w przypadku nazw członków rodziny. W zebranych materiale odnotowano bowiem:

- 115 zwrotów adresatywnych wyrażonych wołaczem (13 różnych przykładów: *babuniu, braciszku, ciociu, córciu, córeczko, córuchno, mamo, mamusiu, matko B, synku, tato, tatusiu, wujku*);
- 13 form synkretycznych (5 różnych: *mamuś, moje dziecko, dziecko, dziecko drogie, bejbi*);
- tylko jeden zwrot wyrażony mianownikiem (*mamuśka*, użyty 3 razy).

¹³ В.А. Ефремов: *Трансформации русского речевого этикета: обращения*. «Универсум: Вестник Герценовского университета» 2010, № 10, s. 46.

¹⁴ О.Ю. Николенко: *Использование терминов родства в качестве общих обращений*, http://scjournal.ru/articles/issn_1993-5552_2007_3-2_55.pdf, s. 145 [data dostępu: 08.09.2016].

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ M. Malec: *Imię w polskiej antropologii i kulturze*. Kraków 2001, s. 71.

Można zatem stwierdzić, że w języku polskim postacią neutralną i normatywną dla terminów pokrewieństwa w funkcji adresatywnej jest wołącz. Forma ta właściwa jest zasadniczo bardziej starannej, pisanej odmianie języka — w pewnych sytuacjach wołącz traktuje się wręcz jako nośnik znaczenia szacunku do adresata wypowiedzi, co wprost przekłada się na relacje rodzinne, charakteryzujące się atmosferą bliskości, wzajemnego zrozumienia i uważania. W języku rosyjskim, oprócz swoistej intonacji, pozwalającej wyodrębnić taki zwrot w potoku mowy, należy wskazać zredukowane formy typu *мам*, będące wariantami wokatywu.

Analiza zebranego materiału wykazała również liczebną przewagę form deminutywnych. Pragmatykę deminutywności w zakresie analizowanych jednostek leksykalnych tworzą nie tylko pozytywne uczucia, jak przywiązanie, bliskość, życzliwość, troska, ale też ironia czy lekceważenie.

Анна Рудык

Термины родства в функции обращений
(на материале польского языка и русского перевода)

Резюме

Предметом статьи является анализ терминов родства, примененных в речи в функции обращений. Источником материала являются польские бытовые романы для женщин и тексты их русского перевода. Исследование показывает, что большинство из них — это деминутивные формы, являющиеся прежде всего показателями положительного отношения говорящего к адресату.

Ключевые слова: обращения, уменьшительные формы, романы для женщин

Anna Rudyk

Familial Terms as Forms of Address
(Based on the Material from the Polish Language and Russian Translation)

Summary

The object of analysis is familial terms used in the function of forms of address. The factual material comes from Polish novels of manners and their Russian translations. The study demonstrates that the familial terms are most frequently diminutives, which are indicative of a positive attitude of the speaker toward the addressee of an utterance.

Key words: forms of address, diminutive forms, novel of manners

Jaśmina Śmiech

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Struktura komunikatu audiowizualnego a wartościowanie (na materiale filmu animowanego)

Struktura komunikatu audiowizualnego zasługuje na zainteresowanie jako obiekt badań językoznawczych, ponieważ właśnie komunikat audiowizualny ze względu na ekspansję mediów pełni we współczesnej kulturze rolę wzorcotwórczą. Warstwa językowa nie jest w nim jedynym nośnikiem znaczeń, lecz pozostaje zespolona z obrazem, z którym tworzy nierozzerwalną całość znaczeniową. Wzorce komunikatu audiowizualnego są rozpowszechniane przede wszystkim za pośrednictwem telewizji i internetu. Media te stanowią dla współczesnego człowieka jedno z głównych źródeł informacji o otaczającej rzeczywistości, a kreowany przez nie obraz świata jest odzwierciedleniem oraz źródłem zmian kulturowo-społecznych. Jedną z cech pragmatycznych wyróżniających komunikaty medialne jest perswazyjność, która z kolei nierozzerwalnie wiąże się z interpretacją rzeczywistości, oceną pewnych zjawisk jako ważne, dobre lub pożyteczne albo nieważne, złe czy bezużyteczne.

Zachowanie językowe polegające na ocenie elementów rzeczywistości według szeroko pojętego kryterium *dobry/zły* to wartościowanie, któremu poświęcony został niniejszy artykuł. Może ono wyrażać się na różnych poziomach tekstu, a także mieć różny stopień jawności i jednoznaczności. Leksyka wyspecjalizowana w przekazywaniu wartościowań to przede wszystkim przymiotniki, przysłówki i rzeczowniki. Niewiele jest leksemów, których znaczenie ogranicza się do wartościowania, do wyrażenia stosunku oceniającego wobec czegoś. W języku rosyjskim należą do nich przysłówki *хорошо*, *плохо* oraz przymiotniki *хороший*, *плохой*. Występują także wyrazy ekspresywne, popierające ocenę emocjami, ale pozbawione elementów deskryptywnych, np. *замечательный*, *превосходный*, *прелестный*, *чудесный*. Znacznie liczniejsza

jest grupa leksemów, zawierająca pojęcie tego, co w jakimś sensie dobre lub złe, jako element treści. Do wartościujących pozytywnie można zaliczyć środki leksykalne, które charakteryzują coś jako korzyść (*полезный, выгодный*), obiekt potrzeby lub pragnienia (*нужный, желанный*), cel działania, ideał czy normę postępowania (*правильный, честный*). Mogą to być także nazwy dóbr materialnych czy duchowych ważnych i pożądaných w pewnej kulturze (*успех, семья*), nazwy wartości etycznych (*добро, правда, красота*) lub osób posiadających cechy uważane za cnoty (*герой, знаток*). Trudniejsze do uchwycenia w ramach semantyki jest wartościowanie w znaczeniach czasowników. Ujawnia się ono przede wszystkim w analizie pragmatycznej. Jako wartościujące można rozpatrywać czasowniki, z użyciem których budujemy wypowiedzi o funkcji ekspresywnej — dajemy wyraz swoim sądom, odczuciom i woli (*хочу, нравится*). Odnalezieniu sensów wartościujących sprzyja analiza aktów mowy. Akty prośby, groźby, ostrzeżenia, rady, a także przeprosiny, podziękowania, pochwały czy nagany odwołują się do norm i ideałów, wskazują na cele i korzyści. Przekłada się to na znaczenie czasowników performatywnych, którym zostają przypisane pewne oceny — np. to, czym grozimy, rozpatrujemy jako złe, a to, za co dziękujemy, uważamy za dobre. Na pograniczu semantyki i pragmatyki znajduje się także analiza konotacji wartościujących, które nie są obowiązkowym komponentem znaczenia wyrazu lub wyrażenia, lecz mogą aktualizować się w kontekście. Tradycyjnie nie wchodzą one w skład definicji słownikowych, a więc ich wykrycie opiera się jedynie na analizie tekstu.

Wartościowanie będą rozumieć za Jeleną Wolf, która w monografii *Функциональная семантика оценки* (1985) dokonuje charakterystyki elementów obowiązkowych i fakultatywnych obecnych w strukturach wartościujących¹. Autorka wyodrębnia następujące elementy struktury wartościowania: subiekt i obiekt wartościowania, związane ze sobą przez predykat wartościujący (wyrażony przymiotnikiem, przysłówkiem, czasownikiem lub całym zdaniem), aspekt wartościowania, stereotyp i skalę. Elementy te występują w każdym wartościowaniu, choć nie zawsze i nie wszystkie eksplicytnie (implicytny charakter ze swej natury mają aspekt oceny, stereotyp i skala). Struktura wartościowania prócz elementów obowiązkowych może zawierać również składniki fakultatywne, np. motywację (uzasadnienie) czy intensyfikację.

W kwestii audiowizualności przyjmują tęzę Maryli Hopfinger:

„Stosunki między dźwięczącym słowem a ruchomym obrazem wewnątrz przedmiotów audiowizualnych polegają na wzajemnym dopełnianiu się oraz wzmacnianiu znaczeń. Zarówno słowo, jak i obraz pełnią zarazem funkcje znaczeniowe i funkcje przedstawiające”².

¹ Е. Вольф: *Функциональная семантика оценки*. Москва 2002.

² М. Хопфигер: *Doświadczenia audiowizualne. O mediach w kulturze współczesnej*. Warszawa 2003, s. 72—73.

Zakładam, że w komunikacie audiowizualnym sens wartościujący mogą przekazywać elementy niejęzykowe — wizualne, audialne lub fabularne. Mogą one wzmacniać sens komunikatu językowego, uzupełniać go, interpretować, pozostawać z nim w sprzeczności lub przekazywać samodzielnie niezależną treść³. Zadaniem, które stawiam sobie w niniejszym artykule, jest analiza tych zależności.

Jako przykład komunikatu audiowizualnego wybrałam film animowany. Jego specyfika polega na tym, że nie opiera się ona na technice rejestracji elementów realnej rzeczywistości, lecz na kreacji, zarówno obrazu, jak i dźwięku. Dzięki temu dysponuje szerokim wachlarzem rozwiązań formalnych, które ułatwiają przedstawianie rzeczywistości zgodnie z wolą twórcy. Przykłady czerpię z dwóch współczesnych rosyjskich animowanych filmów seryjnych dla dzieci — *Лунтик* (2006—2016) oraz *Смешарики* (2003—2012). Pierwszy z nich przeznaczony jest dla dzieci w wieku przedszkolnym i obecnie liczy ponad 450 odcinków, drugi (208 odcinków) gromadzi przed ekranem i dzieci (w wieku przedszkolnym oraz szkolnym), i dorosłych⁴. Analizie poddałam po 50 odcinków każdego z filmów, a zamieszczone w artykule przykłady mają służyć ilustracji tendencji charakterystycznych dla serii jako całości. Czynienie tego rodzaju uogólnień uważam za uzasadnione ze względu na to, że cechą filmów seryjnych jest podporządkowanie odcinków wspólnej koncepcji artystycznej oraz obecność stałej grupy bohaterów pierwszoplanowych, których wygląd i charakter co do zasady nie ewoluje w ramach serii.

W wybranych do analizy filmach komunikacja językowa ma strukturę dialogową i przybiera postać dźwiękowego zapisu mowy. Dialogi w filmie mogą mieć różny stopień realizmu (zniekształcone głosy, bardziej lub mniej naturalny sposób prowadzenia rozmowy), lecz nawet jeśli jest on wysoki, wypowiedzi w filmie należy rozpatrywać jako komunikat artystyczny, czyli poporządkowany potrzebom dzieła filmowego, a nie zasadom pragmatyki czy etykiety językowej obowiązującym w realnej komunikacji⁵. Dialogi wprowadzają do filmu wielość punktów widzenia, dlatego warto zwrócić uwagę na problem subiektu oceny. To, która postać wypowiada sąd wartościujący, oraz sposób, w jaki to robi, może być ważną wskazówką interpretacyjną, co w przypadku filmu dla dzieci

³ T. Tomaszekiewicz: *Przekład audiowizualny*. Warszawa 2006, s. 58—63.

⁴ W tym miejscu wydaje się zasadne poczynienie uwagi na temat kryteriów wyodrębniania serii, ustalania jej początku i końca. Odcinki filmu *Лунтик* do odcinka 130 zostały wykonane w technice 2D, a kolejne w 3D, mimo to traktuję wszystkie jako jedną serię, ze względu na to, że nie zmienił się adresat filmu ani ogólna koncepcja artystyczna. W przypadku filmu *Смешарики* nowe odcinki (*Смешарики. Новые приключения*) wykonane w technice 3D traktuję jako nową serię, której w niniejszym artykule nie włączam do analizy. Wynika to ze zmian w treści filmów — ukierunkowania ich na najmłodszą widownię, uproszczenia fabuły, ograniczenia aluzyjności i żartów językowych.

⁵ Różnice między realną komunikacją a dialogami filmowymi ujmuję w kilku punktach Teresa Tomaszekiewicz w: T. Tomaszekiewicz: *Przekład audiowizualny...*, s. 151.

może wyraźnie zwiększać jego czytelność i jednoznaczność. Dzieje się tak w serii *Лунтик*.

Bohaterowie filmu dzielą się na pozytywne i negatywne, a także na dzieci i dorosłych. Niektórzy spośród dorosłych (Баба Капа, Корней Корнейч) obdarzeni są szczególnym autorytetem, i to do nich na ogół należy rozstrzyganie sytuacji oraz pouczanie:

Корней Корнейч: *Эти прогульщики? Эх, ты! Прежде чем что-то сделать, обдумай все хорошенько, а гусеницам вообще доверять нельзя*⁶. (*Лунтик*, 4)

Postać ciesząca się szczególnym poważaniem dyskredytuje bohaterów negatywnych i przestrzega głównego bohatera, aby nie postępował pochopnie. Główny bohater, tytułowy *Лунтик*, spadł na Ziemię z Księżyca i uczy się zasad życia społecznego od mieszkających na łące przyjaciół oraz przybranych dziadków (Баба Капа, Генерал Шер). Chętnie korzysta z ich rad, a oni cierpliwie tłumaczą mu różne pojęcia, na przykład, na czym polega niespodzianka (сюрприз):

Паук Шнюк: *Разве это сюрприз?*

Лунтик: *А разве нет?*

Паук Шнюк: *Ты меня напугал, а сюрприз это что-то приятное.*

[...]

Корней Корнейч: *Если хочешь сделать сюрприз, не нужно делать перед этим что-то плохое.*

Лунтик: *Да?*

Корней: *Нужно сразу делать хорошее.* (*Лунтик*, 78)

Wartościowanie powiązane jest w tym filmie z wyjaśnianiem i nazywaniem. Wyjaśnienia formułowane są prosto i znajdują potwierdzenie w fabule, która je konkretyzuje i ilustruje. W przytoczonym przykładzie główny bohater zostaje wprowadzony w błąd przez gąsienice, które straszą go, a następnie wyjaśniają, że w ten sposób zrobiły mu niespodziankę. Wraz z kolejnymi doświadczeniami bohater dowiadyuje się stopniowo, jak robić miłe niespodzianki.

Zasadniczo fabuła wzmacnia i uzupełnia komunikat językowy. Do wyjątków należą sytuacje, kiedy warstwa fabularna stoi z nim w sprzeczności. Wtedy obrazy mają większą wiarygodność niż słowa, lecz oprócz tego komunikat językowy sformułowany jest w charakterystyczny sposób, podpowiadający zakwestionowanie danego sądu wartościującego. Osobliwością omawianej serii

⁶ Wszystkie wyróżnienia w cytowanych dialogach są wprowadzone przez autorkę. W nawiasie podano numer odcinka, z którego pochodzi cytata.

jest zjawisko polegające na tym, że pozytywne sądy wartościujące wypowiedziane przez bohatera o samym sobie zostają zakwestionowane przez następujące po nich lub uprzednie zdarzenia:

Пескарь Иваныч: [...] *Я только что **пострадал** от чьего-то огромного детеныша. Наверное, жука плавунца. Он хотел **украсть** у рака домик. **Хорошо, что по близости оказался такой герой как я.*** (Лунтик, 1)

Мила: *Я **милая, хорошая** божья коровка Мила. Ты все **сломал!** Уходи, ты **не умеешь играть!*** (Лунтик, 12)

W pierwszym przykładzie bohater przypadkowo został poturbowany przez uciekającego wystraszonego Łuntika, a więc jego zachowanie nie miało nic wspólnego z bohaterstwem. W drugim przypadku biedronka, która mówi o sobie, że jest miła i dobra, nie potrafi zdobyć się na wyrozumiałość i opanowanie i już po chwili przegania Łuntika, nie zauważając jego dobrych intencji. Brak przykładów wiarygodnego mówienia o własnych zaletach może mieć znaczenie podczas wyciągania wniosków natury pedagogicznej na temat tego, jaki wzór mówienia o samym sobie prezentuje film.

Inny sygnał podważający wiarygodność sądu wartościującego to jego podwyższona emocjonalność oraz kategoryczność idąca w parze z nieuzasadnionymi uogólnieniami:

Лунтик: ***Как хорошо!***

Пиявка: ***Ааа! Все плохо, плохо, плохо!***

Лунтик: ***Всё плохо?***

Пиявка: ***Это что же все такие бессердечные? Никто не придет на помощь!*** (Лунтик, 8)

W cytowanym przykładzie pijawka znalazła się w kałuży oddzielonej od sadzawki, w której mieszkała. O tym, że jej reakcja była nieadekwatna, mówią zdarzenia z filmu zestawione na zasadzie kontrastu — Łuntik zachwyca się pięknym dniem, a pijawka woła, że wszystko jest nie tak, pijawka narzeka, że nikt nie chce jej pomóc, gdy tymczasem Łuntik biegnie ją ratować.

Struktura filmu sprzyja jednoznaczności i eksplicytności sądów wartościujących. Wartościowanie dokonuje się podczas definiowania i wyjaśniania pojęć — w sąsiedztwie pojęć zawierających wartościowanie jako komponent znaczenia (*герой, помощь*) dodatkowo pojawiają się wyrazy *хорошо/плохо* (*хороший/плохой*). Podział bohaterów na pozytywnych i negatywnych oraz mądrych i niedoświadczonych wskazuje, czyj punkt widzenia należy przyjąć, aby właściwie zrozumieć pouczenie płynące z filmu. Warstwa fabularna może wzmacniać wartościujący sens komunikatu językowego lub demaskować jego

niesłuszność, zawsze jednak zwiększa jednoznaczność wypowiedzi. Konflikty wartości, jeśli występują, przedstawiane są na zasadzie kontrastu i w finale odcinka uzyskują rozstrzygnięcie.

Odminną strukturę mają odcinki serii *Смешаруки*, w których konflikty wartości są jednym z podstawowych sposobów organizacji treści filmu. Istotną różnicą jest brak podziału bohaterów na pozytywnych i negatywnych oraz równoprawność przedstawianych w filmie punktów widzenia. Różne systemy wartości wyznawane przez bohaterów, po pierwsze, określają ich osobowości, po drugie, pozwalają skonstruować przekaz, którego zasadnicze przesłanie nie będzie prostym powtórzeniem sądów wartościujących wypowiedzianych w filmie. W przekazywaniu tego przesłania aktywnie uczestniczy obraz, lecz nie jest on prostą ilustracją lub dopełnieniem przekazu werbalnego. Typowymi zabiegami audiowizualnymi są podważenie wiarygodności słów oraz uruchamianie dodatkowych konotacji za pomocą obrazu. Oba te zabiegi dają efekt zabawnej ironii, która wprowadza element gry oraz współgra z satyryczną wymową filmu.

Przyjrzyjmy się odcinkowi pod tytułem *Что нужно всем*, w którym para głównych bohaterów i zarazem najlepszych przyjaciół — królik Krosz o cholerycznym usposobieniu oraz melancholijny jeżyk — nie znajduje wspólnego języka w kwestii wyznawanych wartości. Odcinek rozpoczyna się od dialogu, w którym Krosz przekonuje przyjaciela do swojej nowej inicjatywy:

Крош: *Мы будем делать гвозди! Ёжик! Ёжик! Я всё просчитал! Гвозди нужны всем! Смотри! Она! [...] Лучшие не бывает! Меня вчера буквально осенило! Гвозди, всем нужны гвозди!*

Ёжик: *Я сейчас не могу делать гвозди, я делаю пирамидку.*

Крош: *Да ты чего? Кому нужна пирамидка? А гвозди нужны всем!*

Ёжик: *Пирамидка нужна мне. Когда я её закончу и она будет красивая-прекрасивая, я буду смотреть на неё и ко мне будут приходить хорошие мысли, а хорошие мысли не менее полезны, чем гвозди.*

Крош: *Ну ты горазд пули отливать! Ты меня почти убедил. Интересно, клюнут ли на это другие?*

Królik podkreśla wartość użytkową i, co za tym idzie, rynkową gwoździ, podczas gdy jeżyk mówi o wartościach estetycznych i duchowych płynących z tworzenia i kontemplowania „piramidki”, czyli stosu rozmaitych drobnych przedmiotów. Królik nie widzi sensu w aktywności języka, lecz zwraca uwagę na wartość przekonującej argumentacji — *Ну ты горазд пули отливать!*. Użyty przez Krosza frazeologizm *отливать пули*, którego znaczenie to *лгать*,

*рассказывать небылицы*⁷ (kłamać, opowiadać niestworzone rzeczy), zawiera negatywną konotację, lecz zostaje wypowiedziany w entuzjastycznym tonie komplementu, królika nie interesuje bowiem prawda czy dobro, lecz korzyść: *Интересно, клюнут ли на это другие?*. Przy tym jest to korzyść własna, a nie dobro wspólne, o czym świadczy użycie czasownika *клюнуть*, który w znaczeniu podstawowym oznacza dziobanie (przez ptaka) lub chwytanie przynęty (przez rybę), w znaczeniu przenośnym zaś ma znaczenie *поверить во что-либо*⁸ (uwierzyć w coś). Czasownik ten jest częścią składową frazeologizmu *клевать/клюнуть на приманку/наживку/удочку*⁹, któremu odpowiada polski frazeologizm *połknąć haczyk* i który sugeruje naiwność lub łatwowierność osoby, która uwierzyła pozorom i dała się oszukać lub skusić na coś. Z kolei to, czym osoba została skuszona, nosi ocenę negatywną jako coś atrakcyjnego jedynie powierzchownie, a w rzeczywistości bez wartości.

Konflikt bohaterów łatwo zinterpretować na poziomie wartości uniwersalnych — materialnych i duchowych, utylitarnych i absolutnych. Jednocześnie przekonania każdego z bohaterów zostały przedstawione w groteskowy sposób na zasadzie zabawnych kontrastów. Scenom przedstawiającym języka budującego „piramidkę” towarzyszy melodia przywodząca na myśl buddyjskie świątynie. Język wpatruje się w swoje dzieło z błogim wyrazem twarzy, jak gdyby przeżywał duchowe uniesienia, tymczasem patrzy na zbiór drobiazgów (guzików, nakrętek, szpilek nici, fragmentów sprzętów domowych), które kojarzą się z odpadkami lub niepotrzebną starzyzną. Warstwa muzyczna i wizualna filmu uruchamiają sprzeczne konotacje (sztuka vs. śmieci, duchowość vs. dziwactwo), osiągając efekt ironii i niejednoznaczności. Podkreślają one subiektywność lub wręcz nieadekwatność oceny zawartej w określeniu *красивая-прекрасивая* odnoszącym się do „piramidki”. Podobnie zakwestionowane przez warstwę wizualną zostają sądy królika. Bohater, zachwalając pożytek płynący z gwoździ, dla przykładu łamie krzesło języka, a następnie zbija je gwoździami. Kiedy wykrzykuje triumfalnie: *Лучше не бывает!*, w centrum kadru widzimy zdezelowany mebel, który chwilę później rozpada się na części pod ciężarem siadającego na nim języka. Zamiast podpowieści, który z bohaterów ma rację i czyj w związku z tym punkt widzenia należy przyjąć, widz otrzymuje sugestię, że żadnego z przedstawionych sądów nie należy traktować poważnie. Kategoryczność oraz emocjonalność wypowiedzi z jednej strony odzwierciedla osobowość bohaterów, z drugiej — hiperbolizuje konflikt, doprowadzając go do absurdu i wzmacniając efekt ironii.

⁷ *Фразеологический словарь современного русского литературного языка*. Ред. А. Тихонов. Москва 2004, s. 170.

⁸ *Новый словарь русского языка*. Т. 1. Ред. Т. Ефремова. Москва 2001, s. 677.

⁹ *Большой фразеологический словарь русского языка*. Ред. В. Телия. Москва 2006, s. 411—412.

Podobnie rozwój wydarzeń nie zmierza w stronę rozwiązania konfliktu lub przyznania racji jednej ze stron. Bohaterom nie udaje się znaleźć wspólnego języka, każdy z nich koncentruje się na własnych sprawach, umniejszając wagę cudzych. Żaden z nich nie dokonuje rewizji poglądów ani zmiany postawy. Historia kończy się tym, że język pod wpływem impulsu spontanicznie niszczy swoje dzieło, czym przekreśla plany biznesowe swojego przyjaciela:

Крош: *Ёжик, неси пирамидку!*

Ёжик: *А я её сломал.*

Крош: *Что?*

Ёжик: *Творческий кризис. Я смотрел на неё, смотрел и мне в голову пришла мысль сломать её.*

Крош: *Ёжик... Ты не пирамидку сломал, ты мою жизнь сломал. Ты меня уничтожил.*

Ёжик: *Не говори ерунду. Подумаешь, пирамидка.*

Крош: *Это не ерунда, это совсем не ерунда! Моей репутации конец! Стойте, никуда не уходите, сейчас будет, будет пирамидка! [...] Стойте! У меня же есть гвозди! Ну конечно же! Всем нужны гвозди! [...] Берите гвозди! Отдам дешевле! Первому покупателю скидка! Ночью дешевле!*

Spór bohaterów jest karykaturalnie wyolbrzymiony. Błahe wydarzenie — budowa i zniszczenie „piramidki” — opisywane jest raz w kontekście tworzenia sztuki, raz jako utracona szansa na sukces. Na początku filmu dyskusję o piramidce wyprowadzał na poziom pojęć abstrakcyjnych język, a teraz czyni to królik, wykorzystując wieloznaczność wyrazu *сломать* (*сломать пирамидку* — *сломать жизнь*). Bohater nazywa naczelną wartość, którą utracił — bycie dobrze postrzeganym przez innych (*Моей репутации конец!*). Rozwiązanie problemu upatruje w powrocie do pierwotnej idei sprzedaży gwoździ, a nie w zmianie swojej postawy. To w gruncie rzeczy pesymistyczne zakończenie przedstawione jest komicznie — bohater stosuje klisze językowe wykorzystywane w handlu, by zachęcić kupujących, jednak sytuacja, w której ich używa jest jawnie nieadekwatna (*Ночью дешевле!*).

Strategie wartościowania w obu filmach są spójne i dostosowane do możliwości percepcyjnych oraz upodobań docelowego odbiorcy. Warstwa wizualna jest w nich ściśle powiązana z komunikatem werbalnym, jednak w każdym z filmów przeważają innego typu relacje między słowem a obrazem. W filmie *Лунтик*, adresowanym do dzieci w wieku przedszkolnym, obraz przede wszystkim wzmacnia i uzupełnia przekaz werbalny. W filmie tym wartościowanie ściśle powiązane jest z wyjaśnianiem, które dotyczy aktualnie przedstawianych

postaci i zdarzeń, można więc przyjąć, że obraz uczestniczy w kształtowaniu stereotypu pojęć zawierających komponent wartościujący, takich jak *прогульщики, помощь*. Dla serii *Смешарики* typowym zjawiskiem jest interpretowanie warstwy werbalnej przez wizualną wskutek uruchamiania konotacji o charakterze wartościującym, a także przedstawianie sprzeczności między słowem a obrazem wywołujące efekt komiczny i satyryczny. Aby zrozumieć satyryczny sens filmu, należy znać stereotypy, do których nawiązują poszczególne kadry, obraz nie uczestniczy w ich kształtowaniu, lecz dekonstruuje je w humorystyczny sposób.

Fabula w filmie *Лунтик* minimalizuje wieloznaczność lub niejasność przekazu. Po pierwsze, podział bohaterów na pozytywnych (wiarygodnych) i negatywnych (niewiarygodnych) podpowiada, czyj punkt widzenia należy przyjąć, aby zrozumieć dydaktyczny przekaz. Po drugie, w finale odcinka problem, z którym mierzył się główny bohater, zostaje ostatecznie i konstruktywnie rozwiązany. Natomiast w niektórych odcinkach filmu *Смешарики* fabuła ma typowo satyryczny charakter, a więc nie podaje konstruktywnych rozwiązań. Płynące z niej pouczenie nie zostaje wypowiedziane wprost i należy je samodzielnie wyinterpretować.

Ясмина Смах

К вопросу о структуры аудиовизуального текста и его оценочности (на материале мультипликационных фильмов)

Резюме

В данной статье рассматривается вопрос оценочности аудиовизуального текста. Объектом исследования являются мультипликационные фильмы для детей. На материале двух современных российских мультфильмов изучаются стратегии передачи оценочного смысла с использованием визуального ряда, который может усиливать значение сообщения, дополнять его, интерпретировать, противоречить ему или передавать независимую информацию.

Ключевые слова: оценочность, аудиовизуальный текст, мультипликационный фильм для детей

Jaśmina Śmiech

The Structure of Audiovisual Announcement and Evaluation
(Based on Animated Motion Picture Material)

Summary

This article concerns the issue of evaluation in announcements. The object of studies is animated motion picture for children. Based on two contemporary Russian animations, evaluative strategies that use the visual aspect to strengthen, complement, interpret, or invalidate evaluation and to convey the independent content are analyzed.

Key words: evaluation, audiovisual text, animated motion pictures for children

Strategie językowe trolli internetowych

Wyrażenia *troll*, *trollowanie*, *strollować kogoś*, *nie karmić trolla* weszły na stałe do leksykonu internautów. Sam termin *trollowanie* „pochodzi od ang. *trolling for fish*, czyli metody wędkarskiej polegającej na zarzucaniu obrotówki (zwanej również błyską) i drażnieniu ryb do momentu, w którym któraś z nich postanowi zaatakować intrygujący przedmiot”¹.

Magdalena Kamińska określa *trolling* jako „prowokację *online* opartą o praktykę tworzenia fikcyjnych, »marionetkowych« tożsamości (*sock puppetry*) i wygłaszanie ich ustami poglądów, które nie są rzeczywistymi poglądami ich animatora w celu sprowokowania do emocjonalnej reakcji jak największej ilości użytkowników i/lub wywołania *flame'u*”². *Flame, flaming* lub inaczej *flame wars* „to kłótnia internetowa o wyjątkowym nasileniu napastliwości, odbiegającym od poziomu zwykłej polemiki”³. Zjawisko to jest również nazywane wojną na obelgi.

Zdaniem Joanny Wryczy, *troll* to „użytkownik, wysyłający wrogie, obraźliwe bądź kontrowersyjne wiadomości, których celem jest wprowadzenie całkowitego zamętu w dyskusji. [...] Troll zwykle reaguje wrogo zarówno na próby uspokojenia dyskusji, jak i na agresywne reakcje na jego wypowiedzi. »Zaczepekki« trolli mogą przybierać różne formy, np.: wysyłanie wiadomości nie na temat (pytanie »Czy ktoś mógłby mi pomóc zrobić stronę internetową?« pojawiające się na forum poświęconym muzyce), obrażanie rozmówców: (»Jeśli tak twierdzisz, jesteś idiotą«), przesyłanie na forum denerwujących plików

¹ <http://www.wykop.pl/ramka/870963/kim-jest-troll-internetowy-cz/> [data dostępu: 10.09.2016].

² M. Kamińska: *Nieczne memy*. Poznań 2011, s. 25.

³ A. Naruszewicz-Duchlińska: *Nienawiść w czasach Internetu*. Gdynia 2015, s. 15—16.

muzycznych lub obrazków linków do szokujących stron, prezentowanie radykalnych poglądów politycznych, religijnych (»Uważam, że George W. Bush jest najlepszym/najgorszym prezydentem na świecie«), wynurzenia na tematy prywatne²⁴.

Troll bywa często mylony z innymi użytkownikami, którzy nie przestrzegają etykiety i wprowadzają zamieszanie w komunikacji internetowej, tj. z hejterami i flamerami. Należy więc pamiętać, że „podstawowym celem trollingu jest utrudnianie komunikacji, flamingu — udział w konflikcie, a hejtingu — wyładowanie agresji. Troll chce kogoś zirytować. Nie zaistnieje bez audytorium, na którym może wypróbować swoje umiejętności manipulacyjne”²⁵.

Jeden z internautów o nicku *samb* scharakteryzował trolli i trollowanie nieco szerzej w swoim blogu *Rozmowy Trollowane, czyli rzecz o trollach onetowych*. Jego uwagi można odnieść do wszystkich trolli, nie tylko tych onetowskich. Jako symptomy trollowania wymienia on m.in. następujące zachowania w dyskusjach: bezgraniczne podporządkowanie się jakiejś idei, nieumiejętność przyznania się do błędu, chętnie używanie argumentów *ad personam*, skrajna megalomania i pogardliwy stosunek do innych osób, częste nazywanie innych trollami internetowymi, częste zadawanie tych samych pytań, na które odpowiedź została już udzielona, konfabulacja, np. na temat swego wykształcenia, pracy, pozycji społecznej bądź doświadczeń życiowych, rozpoczynanie wypowiedzi za każdym razem od tego samego zwrotu — powitania, często obraźliwego, prowokacyjnego: tworzenie „klonów”²⁶.

Zjawisko trollowania jest na tyle rozpowszechnione i dokuczliwe, że inni internauci również tworzą swoje klasyfikacje trolli. Na stronie joemonster.org można znaleźć klasyfikację Mike’a Reeda, a w niej aż 80 rodzajów trolli²⁷. Z kolei Jacek Wesołowski wyodrębnił jedynie 5 grup trolli:

„TROLL ZWYCZAJNY (*obsценicus vulgaris*). Najprostszy z istniejących gatunków trolla. Charakteryzują go prymitywne formy wypowiedzi, zawierające na ogół nieskładne złożenia przypadkowo dobranych wyrazów. [...]

TROLL ZAGRODOWY (*macho netiquettivorus*). Gatunek ten wywodzi się w prostej linii z trolla zwyczajnego. [...] Różnice w zachowaniu są nieznaczne, ale wyraźne. Otóż, po pierwsze, troll zagrodowy nie atakuje kogo popadnie, a jedynie osoby pasujące do określonego wzorca, a po drugie — spontanicznie wykazuje pewne oznaki udomowienia! W większości przypadków troll zagrodowy atakuje osoby, które wchodzą nieproszone na teren grupy dyskusyjnej i łamią zasady tak zwanej Netykiety [...]

TROLL MANIAKALNY (*antilocalisatora propirata*). Gatunek ten jest wyjątkowo niebezpieczny, po pierwsze, ze względu na swoją agresję, którą prze-

²⁴ J. Wrycza: *Galaktyka języka Internetu*. Gdynia 2008, s. 88.

²⁵ A. Naruszewicz-Duchlińska: *Nienawiść w czasach Internetu...*, s. 16.

²⁶ <http://trollandia.blog.onet.pl/2009/06/13/> [data dostępu: 10.09.2016].

²⁷ <http://trole.joemonster.org/> [data dostępu: 10.09.2016].

wyższa inne trolle, po drugie, ze względu na zdolność do niemal natychmiastowej regeneracji (raz ubity troll maniakałny rychło wraca na grupę), a po trzecie ze względu na przywiązanie do haseł, których zdecydował się »bronić«. [...] Troll maniakałny, zasłyszawszy w otoczeniu przypadkowe zdanie (na przykład »Quake jest lepszy od Unreala«, »Światem rządzą Żydzi«, »Macintosh rulez!«), zaczyna utożsamiać je z samym sobą. Sądzimy, że trolle maniakałne traktują te zdania jak swoje imiona.

TROLL SAMOPOWTARZALNY (*nudziarus dilletantus*). Troll samopowtarzalny jest trollem unikałnym, gdyż charakteryzuje się bardzo niewielką dawką agresji. Zamiast tego cierpi z powodu słowotoku — tym dłuższego, im mniej rozumie z wypowiedzi, do której się odnosi [...]. Przejawia też skłonność do używania skomplikowanych słów, których oczywiście nie rozumie, a którymi zapewne chce zadziwić innych.

TROLL DYGRESYJNY (*nudziarus offtopicus*). Gatunek ten jest bliskim kuzynem trolla samopowtarzalnego, jednak zbiór jego zainteresowań jest znacznie węższy i koncentruje się wokół życia intymnego danego osobnika oraz jego prywatnych kontaktów z innymi użytkownikami Usenetu⁷⁸.

Do jakich zabiegów uciekają się trolle, by sprowokować internetową kłótnię? Wydaje się, że można wymienić 5 podstawowych stosowanych przez nich strategii:

1. Jednym z częściej stosowanych zabiegów jest celowe pisanie z błędami ortograficznymi, które zawsze wywołuje protesty internautów. Jednym z pierwszych trolli, który wsławił się tego rodzaju postami, był Jasiu Śmietana. Był on też jednym z trolli, który swoje komentarze rozpoczynał takimi samymi formułkami *bes sęsu* albo *to apsurt*:

bes sęsu..ortografia jest bardzo warzna w życiu...dlatego od wczesnych lat dodatkowe lekcje brałem z gównantką po nocach...dzienki temu wiem iż osiągnęłam poziom niedostępny dla rzadnego innego ludzika..jestem lałreatem wielu olimpiat jenzykowych..wystarczom dobre chenci i karzdy morze posionść umiejętność poprafnego pisanía⁷⁹.

2. Innym ze sposobów wywoływania kłótni w Sieci jest konfabulacja dotycząca dochodów, mieszkania, samochodu, miejsc i sposobu spędzania urlopu itp., mająca na celu podkreślenie własnej wartości trolla, zaakcentowanie jego wyższości i zdyskredytowanie innych internautów. Dość często również w takich postach pojawiają się celowo popełniane błędy ortograficzne.

⁷⁸ <https://groups.google.com/forum/#!msg/pl.rec.gry.komputerowe/09KF9LgrRW0/zSxu1tfNalkJ> [data dostępu: 10.09.2016].

⁷⁹ http://nonsensopedia.wikia.com/wiki/Cytaty:Jasiu_%5%9Amietana [data dostępu: 10.09.2016].

Janina — szkoda bardzo lubiałam tam z mężem jeździć na wypoczynek teraz został nam już tylko Egipt i Tajlandja ale ważne że nas stac na wczasy 2 razy w roku (mąż zarabia 15 tys)

~*o* — Nie rozumiem tylko, dlaczego trzyma taką głupią babę w domu?

~*SJ* — ale to ccyba wpis do PIT -u...???

~*Marian* — Rusofobom proponuje Syrie, Irak lub Czeczenie :) Odpoczniecie, ludziom pomożecie, burki z wakacji do Polski przywieziecie. A KRYM zostawcie lepiej kulturalnym, spokojnym i kochającym naturę turystom. Pięknie tam !

~*Cowboy Jenki* — Na Floridu Pani Janino ! Na Floridu lub do Texasu Pif Paf !!! Ach...te wieczorne i romantyczne spacerunki po Dallas ;)

~*sołtys* — Janina — zostaw ze dwa łyki dla gienka , jutro sprzedamy złom i znów będzie na dwie nalewki.

~*Głupi Jasio* — Pani Janino ja też zarabiam 15 tys. Tajlandia i Egipt są cudowne tak twierdzi moja blondynka.

~*hehe* — Hahahaa:) droga koleżanko „w tamtym roku zaliczyłem Paryż, Tajlandię, Rosję oraz Egipt :) dodam że nie zarabiam 15K więc prowokacja marna:)

~*Przemo* — szkoda, że nie „lubiłaś” na lekcje języka polskiego chodzić¹⁰.

Można zauważyć, że niektórzy z internautów dostrzegają, że jest to wypowiedź trolla i, jak internauta o nicku *Głupi Jasio*, podejmują jego grę, dodając odpowiedź utrzymaną w podobnej konwencji. Jednak większość daje się „złapać na haczyk” i odpowiada bardzo emocjonalnie na prowokację.

Czasem w postach trolli fraza, która powinna rozdrażnić lub obrazić innych internautów i wywołać *flame*, dla wzmocnienia efektu jest powtarzana dwa razy. Jak widać w następnym przykładzie, troll ukryty pod nickiem *wielmożny Pan Lexus* (który ma sugerować jego wysoki status materialny) zresztą uderzył w poczucie dumy dużej liczby internautów posiadających samochody marki Fiat.

~*wielmożny Pan Lexus* : Z ludźmi którzy jeżdżą fiatami nawet nie rozmawiam Z ludźmi którzy jeżdżą fiatami nawet nie rozmawiam

~*pluto* do ~*wielmożny Pan Lexus*: A szkoda, byś się mógł wiele nauczyć. Przede wszystkim pokory!

~*krakul* do ~*wielmożny Pan Lexus*: Pewnie, Fiat to jeszcze większy obciąż niż skoda.

~*Gucio* do ~*wielmożny Pan Lexus*: Jak jesteś zakompleksiony i niedouczonego człowieka to porozmawiaj nie z właścicielami Fiata lecz z nauczycielami podstawówki a być może uda ci się zrozumieć otaczający cię świat ?

¹⁰ <http://fakty.interia.pl/swiat/news-przemoc-i-bieda-krym-pod-rosyjska-okupacja,nId,2264276#pst116052986> [data dostępu: 10.09.2016].

A jeżeli i to nie pomoże to tylko płakać !

~*andel* do ~*wielmożny Pan Lexus*: Jak się jeździ rowerem, i fiat ferrari.

~*fabbio* do ~*wielmożny Pan Lexus*: Nie dziwię się, bo kto by chciał z tobą rozmawiać? W sumie to jestem mi ciebie szkoda, gdyż pozostaje ci gadać samemu ze sobą.

~*grzegorz* do ~*wielmożny Pan Lexus*: a może masz BMW (bolid młodzieży wiejskiej)więc co możesz powiedzieć o fiacie

~*M.* do ~*wielmożny Pan Lexus*: mam fiata i jestem zadowolony. co do reszty - przedmówcy napisali to co mi się cisnęło na usta... Pozdro dla dresika (zmańdrzej misiu - nie szata zdoobi człowieka)¹¹.

3. Następną ze strategii trolli to generalizowanie, dokonywanie daleko idących uogólnień oraz wykorzystywanie negatywnych stereotypów („blondynki są głupie”, „kobiety po 30. już nie są atrakcyjne”, „katar u mężczyzny, to choroba śmiertelna”, „osoby po 40. to zniedołężniali staruszkowie” itp.). Często w postach pojawiają się określenia „każdy”, „wszyscy”. Najczęściej są to kontrowersyjne wypowiedzi na temat wieku i sprawności różnych osób:

~*Rufus*, *BMW* — PIECHURĄ MÓWIMY STANOWCZE NIE! STARUSZKĄ MÓWIMY NIE! My młodzi mamy refleks jak maczeta, dynamit w nogach, ołów w stopach, ułańską fantazję i komputery w głowach, które błyskawicznie analizują sytuację i reagują kończynowo w manewrach drogowych. DLATEGO NIEUSTANNIE APELUJĘ - osobniki w podeszłym wieku (po 40_cie) powinny być poddawane obowiązkowym badaniom lekarskim i ewentualnie ze względu na zły stan zdrowia odbierać prawa jazdy. W tym wieku to już zerowy refleks i także reakcja na zdarzenie na drodze, te osobniki już przeważnie niedowidzą (bryle) i niedosłyszą (słuchawki uszowe) — ot taki 40letni typowy powolniak¹².

Dotyczą one również niezaradnych życiowo i nieposiadających wybitnych zdolności kobiet:

Cripl — Kobiety niczego nie wniosły do cywilizacji. Korzystają z tego , co stworzył biały człowiek-mezczyzna.. Domy,drogi,samochody,lodowki w ktorych trzymają jedzenie,telewizje ktora oglądają zazarcie,nawet ubrania musimy im projektować,szyc im włosy,produkować kosmetyki aby zakryły zmarszczki i pryszczę¹³.

¹¹ <http://moto.onet.pl/forum/niedocenione-fiat-multipla-brzydkie-kaczatko,0,905314,107704490,czytaj.html> [data dostępu: 10.09.2016].

¹² <http://raportdrogowy.interia.pl/aktualnosci/news-swietokrzyskie-smiertelny-wypadek-droga-zablokowana,nId,1678367#pst86219846> [data dostępu: 10.09.2016].

¹³ <http://kobieta.wp.pl/kobiety-nadaja-sie-tylko-do-sprzatania-to-one-zmienily-oblicze-spor-tu-5984893091619457a> [data dostępu: 10.09.2016].

Mimo iż jest to jawny trolling, to tego rodzaju wypowiedzi, których autor posługuje się stereotypami, zawsze prowadzą do zajadłych sporów i obrażania współrozmówców.

4. Wdzięcznym tematem dla trolli jest polityka, gdyż łatwo jest rozpętać kłótnię przez dodanie kontrowersyjnego postu. Takie komentarze odwołują się do poczucia patriotyzmu i często prowadzą nie tylko do flame'u, ale także do hejtu. Nicki trolli sugerują, że negatywnie o Polakach, ich historii, zwyczajach i tradycjach piszą cudzoziemcy:

~*Sasza* — Krym i Rzeszow jest Ukraiński.

~*tak tak* — Pisz tak więcej to ktoś ci zaraz odpisze czyj jest Lwów potomku ludobójców od bandery.

~*Polak* — Słabo kacapie próbujesz się podszyć pod Ukraińca nikt już nie jest taki głupi żeby na te słabe zaczepki reagować. Polacy nie dajmy się wciągnąć w ruską grę

~... — ignorujcie „sasza” to ruski troll!!!

~*J-23* do ~*Polak* — Ty Polak, powiedz szczerze, że po cichu marzą się ci ukraińskie Bieszczady. Tylko chwilowo, głośno tych marzeń nie opłaca się wam wypowiadać. Mam rację „Polaku” z tzw. Ziem Odzyskanych?

~*POLKA* — ZABIERZ SWOJE ŁAPY od POLSKIEJ ZIEMI, RZESZÓW był i jest POLAKÓW ZAPAMIĘTAJ to UKRAIŃCU i WARA ci od POLSKICH ZIEMI?¹⁴

Prowokatorów łatwo rozpoznać, bo zwykle nie władają językiem kraju (lub gwara), za którego mieszkańca się podają. W kolejnym przykładzie nick trolla miał być prawdopodobnie fonetycznym zapisem niemieckiego słowa *Schlesien*, oznaczającego Śląsk. Jego opinia o Polakach, napisana wersalikami, które w Internecie oznaczają krzyk, sprowokowała innych internautów do negatywnych wypowiedzi na temat Ślązaków i Niemców:

~*sleizen* — CZEGO ZAZDROSZCZA !? PIJANSTWA I KRADZIEZY !?
TO SIE MA W GENACH !!!

~*K2* — Mów za siebie hanycki śmieciu.

~*BH* — to nie chłaj folksdojczu !

~*Mtbd* — Pijany jak szkop.

~*autochton* — Do wpisu,sleizen.To jest błąd gramatyczny.Co to jest to słowo slajzen?Może napiszę fonetycznie czy chodziło o słowo SZLIZJEN?¹⁵.

¹⁴ <http://fakty.interia.pl/swiat/news-przemoc-i-bieda-krym-pod-rosyjska-okupacja,nId,2264276#pst116043779> [data dostępu: 10.09.2016].

¹⁵ http://motoryzacja.interia.pl/motofani/waga-ciezka/news-wielki-sukces-polakow-niemcy-moga-nam-zazdroscic,nId,2277089#pst116597485utm_source=paste&utm_medium=paste&utm_campaign=firefox [data dostępu: 10.09.2016].

5. Jeszcze jednym ze sposobów rozpoczynania kłótni jest *off-topic*, czyli rozpoczynanie wątków niezwiązanych z treścią artykułu czy postu. Przykładem może być komentarz pod artykułem na temat udziału prezydenta Andrzeja Dudy w szczycie ONZ dotyczącym dużych ruchów migrantów i uchodźców. Troll o nicku *Niemiec* rozpoczął nowy wątek, który nie jest związany z tematyką artykułu, a ma na celu jedynie wywołanie flame'u. Jego wypowiedź z pozoru przypomina atak hejtera, ale nick *Niemiec* podpowiada, że jest to zaczepka trolla.

~*Niemiec* — dlaczego polacy sie nie myja i tak smierdzi

~*Polak* — ...to od niemieckich turystow tak jedzie...

~*Zibi* — Przeciez szkopy pierdza bez opamietania i od nich wali

~*tomkop* — żeby odstraszyć niemieckich muzułmanów, he he he

~*ddd* — Bo nawet markowe dezodoranty wyłącznie kosztują ale efekt bywa wątpliwy.

~... — To fakt, ale niejednokrotnie również śmierdzi od Niemców. Taka prawda

Obojętny bromal — bo może chociaż smrodem da się was wybić mordercy

~*Dd.* — Skąd ty bucu masz taką opinię. Dużo gadasz na temat Polski a nawet nie masz odwagi wybrać się na wycieczkę po Polsce. Zabieraj głos jak masz jakieś pojęcie. A jeśli chodzi o smród to może mi powiesz co tak śmierdzi w Berlińskich U banach.

~*NIK* — SZWABY TO FLEJE

~*dirk* — Mozecie mi powiedziec cwiercmozgi po co komentujecie tego idiote ? Zeby go podbijac do gory? Bo zaczynam wierzyc ,ze Polacy to idioci !!!¹⁶

Nie wszystkie wypowiedzi, które prowadzą do kłótni w Internecie, są autorstwa trolli. Często wypowiedzi ironiczne traktowane są jako przejawy trollingu. Internauta *jan_maria* z dużą dozą złośliwości pisze o nowej pracy Agaty Młynarskiej, nawiązując jednocześnie do jej słów o Polakach wypoczywających nad morzem („zjechali się wszyscy Kiepscy”). Użytkowniczka *Basia* nie zauważyła ironii i odpowiedziała na ten komentarz bardzo emocjonalnie.

~*jan_maria* : AGATA MŁYNARSKA ZNALAZŁA NOWĄ PRACĘ! Wow; fantastyczna wiadomość, jestem szczęśliwy, że mogłem o tym przeczytać. Agata to moja ulubiona prezenterka telewizyjna i gwiazda pierwszej wielkości. Ma wrodzoną inteligencję, którą pewnie odziedziczyła po ojcu, również wielkim artyście. Teraz ma nową pracę i znowu zacznie

¹⁶ <http://fakty.interia.pl/tylko-u-nas/news-prezydent-duda-o-migracji-zwrocil-uwage-na-rzadko-poruszana-nId,2277218#pst116603635> [data dostępu: 10.09.2016].

dobrze zarabiać. Dzięki temu będzie mogła spędzać urlop daleko od tych prymitywnych rodaków.

~Ale miernota do ~jan_maria: buahahaha.

~Basia do ~jan_maria: Jeszcze dobrze byłoby, gdybyś się z nią zaprzyjaźnił, a może tak będzie jak przeczyta te chwalby, no i pojechał z nią do ciepłych acz dzikich krajów na wakacje i tam poprosił o azyl. Amen¹⁷.

Czasem trudno określić, czy zamieszczony w Internecie tekst jest prowokacją, czy raczej infantylną wypowiedzią nastolatka. Przykładem może być post zamieszczony na stronie zapytaj.onet.pl. Po jego przeczytaniu nie mamy pewności, czy jest to wypowiedź trolla, czy też przedstawiciela tzw. pokolenia gimbusów, dla których wartość danej osoby mierzona jest liczbą znajomych na facebooku oraz otrzymanych lajków (czyli polubień):

Zakochałam się w chłopaku, ale on ma mało lajków, co robić?

Ja mam prawie 200, on pod każdym zdjęciem po 5—20.. Czy to ma sens? Nie wiem czy mam być z kimś takim.. Dobrze mi się spędza z nim czas, w sumie motywuje mnie to, że przede mną miał kilka bardzo ładnych dziewczyn, on sam do pięknych nie należy. Czy mam być z kimś takim?¹⁸.

Trolle i trolling są uciążliwym zjawiskiem w Internecie, gdyż ich działania powodują odejście od głównego wątku, wybuch niekontrolowanych emocji, prowadzą do flame'u i zakłócają tok rozmowy internautów. Zdaniem Kamińskiej, trolling jest „umiejętnością komunikacyjną wymagającą cyberenkulturacji na poziomie mistrza”¹⁹. Wydaje się jednak, że bycie trollem w sieci nie wymaga wielkich umiejętności — więcej wiedzy i dojrzałości wymaga rozpoznanie trolla i niereagowanie na jego komentarze. Jeśli ktoś regularnie bywa w Sieci i czyta komentarze pod różnego rodzaju tekstami, z łatwością zauważy prowokację i trolling, gdyż strategie stosowane przez trolli są proste i łatwe do rozszyfrowania. Jak zatem bronić się przed atakami trolli? „Jako że wszelka próba konwersacji z trollem jedynie mobilizuje go do dalszego działania, jedyna skuteczna metoda pozbycia się tego niechcianego intruza z forum to zachowanie całkowitej obojętności, do czego zachęca hasło: »Nie karmić trolla« (*«Don't feed the troll»*)”²⁰.

¹⁷ <http://plejada.pl/forum/agata-mlynarska-znalazla-nowa-prace,0,2883365,223225059,czytaj.html> [data dostępu: 10.09.2016].

¹⁸ http://zapytaj.onet.pl/Category/001,007/2,26596124,Zakochałam_sie_w_chlopaku_ale_on_ma_malo_lajkow_co_robic.html [data dostępu: 10.09.2016].

¹⁹ M. Kamińska: *Niećne memy...*, s. 25.

²⁰ J. Wrycza: *Galaktyka języka Internetu...*, s. 88.

Ядвига Тарса**Речевые стратегии интернет-троллей****Резюме**

Анонимность интернет-пользователей иногда приводит к нарушениям сетевого этикета. Среди нарушителей нетикета большую группу составляют тролли, которые публикуют в Интернете провокационные тексты или комментарии, чтобы вызвать конфликт и спровоцировать флейм, т.е. словесную войну, спор ради спора. Для этого они используют определенные стратегии, среди которых наиболее популярными являются: намеренное искажение орфографии, использование отрицательных стереотипов, публикация комментариев, в которых содержится оффтопик, т.е. высказывание, смысл которого находится вне пределов обсуждаемой темы, подчеркивание своего высокого материального статуса и превосходства над другими интернет-пользователями.

Ключевые слова: речевые стратегии, Интернет, троллинг

Jadwiga Tarsa**Linguistic Strategies of Internet Trolls****Summary**

The anonymity of Internet users very often leads to the violation of netiquette rules. One of the groups of Internet users who violate the commonly accepted ways of communicating on the Internet are trolls posting provocative commentaries to start conflict. The most frequent result of their attempts is *flame*, which is a serious Internet argument loaded with spite. Among linguistic strategies used by trolls are the following: posting commentaries with a lot of intentionally misspelled words, generalizability, use of negative stereotypes, off-topic commentaries (that is starting threads unrelated to the topic of the article or post), emphasizing their own high material status, and disparagement of other Internet users.

Key words: linguistic strategies, electronic media, trolling

Иоанна Василюк

Варшавский университет

Полемика в сетевых СМИ: языковые особенности построения текста (на примере сетевого издания газеты «Известия»)

В современном медийном дискурсе полемика трактуется как «способ воздействия на целевую аудиторию и как метод подачи текстового материала, представляя собой универсальный инструмент, позволяющий контролировать и направлять информационные потоки максимально эффективно, генерируя и пропагандируя определенный подход к отображаемым событиям и явлениям»¹. Особенно это заметно в сетевых изданиях, где полемика является чуть ли не одной из самых востребованных жанровых систем. Во многом это объясняется особенностями общественно-политической ситуации, так как полемика отражает плюрализм взглядов на происходящее в стране².

Следует, однако, заметить, что полемичность, в силу таких явлений как нечеткость границ области аргументации, сомнительность опубликованных умозаключений и рассуждений, свойственна уже не только диалогическому общению (напр. интервью), но и монологическим текстам, в которых зачастую используются журналистами и не только, средства диалогичности³.

¹ Т.В. Синенко: *Жанровая специфика сетевой полемики*. «Вестник ВГУ» Серия: Филология. Журналистика, 2008, № 1, с. 214, <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/philolog/2008/01/sinenko.pdf> [дата обращения: 20.08.2016].

² М.А. Кормилицина: *Наблюдения за использованием журналистами возможностей русского языка*. В: *Язык и дискурс средств массовой информации в XXI веке*. Ред. М.Н. Володина. Москва 2011, с. 246.

³ Там же.

Следовательно, по отношению к печатной полемике можно выделить, вслед за А.М. Шестериной, следующие жанровые разновидности полемических текстов⁴:

- диалогические: интервью, беседа;
- монологические: статья, комментарий, корреспонденция, рецензия, обозрение, письмо, исповедь, версия.

Необходимо подчеркнуть, что каждый из перечисленных жанров «открывает для журналиста дополнительные ресурсы и позволяет максимально эффективно, но разными средствами реализовать установку на утверждение своей позиции и опровержение иной точки зрения»⁵.

Диалогические жанры полемических текстов являются довольно пространственными и не вызывают сомнений относительно возможностей ведения полемики. Именно поэтому мы сосредоточим наше внимание на монологических жанрах, которые на первый взгляд противоречат идее полемичности, так как полемика изначально толкуется как «спор при обсуждении, выяснении каких-нибудь проблем, вопросов»⁶. Это интерактивное явление, которое «определяется специфической троичностью создателя текста: автор — читатель — оппонент»⁷, следовательно, полемический текст пишется в соавторстве трех:

- автора материала,
- его оппонента (от его характеристик зависит выбор формы аргументации текста),
- аудитории (задачей автора полемического текста является убедить аудиторию и заставить ее отреагировать)⁸.

Исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод, что медиатекст — это своего рода «большое письмо, автор которого прибегает ко всем возможным ухищрениям, чтобы заставить адресата прочитать его и осмыслить»⁹, относясь к каким-нибудь, в основном, злободневным вопросам.

Итак, основу наших рассуждений составляют монологические полемические тексты, размещенные в сетевом варианте газеты «Известия» (которая является одной из самых цитируемых газет учитывая деловые/

⁴ А.Т. Шестерина: *Полемический текст в современной прессе*. Тамбов 2004, <http://cheloveknauka.com/polemicheskiiy-tekst-v-sovremennoy-pressе> [дата обращения: 20.08.2016].

⁵ Там же.

⁶ С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова: *Толковый словарь русского языка*. Москва 1999, с. 552.

⁷ А.М. Шестерина: *Полемика в сетевых СМИ: современное состояние и перспективы*. «Вестник Тамбовского университета». Серия: Гуманитарные науки 2002, Вып. 4, с. 92, <http://cyberleninka.ru/article/n/polemika-v-setevyh-smi-sovremennoe-sostoyanie-i-perspektivy> [дата обращения: 20.08.2016].

⁸ Там же, с. 92—93.

⁹ Там же, с. 92.

общественно-политические издания¹⁰) за период с мая 2014 по сентябрь 2016 года¹¹. Поскольку самыми распространенными жанрами являются полемическая статья и полемический комментарий мы сосредоточим наше внимание именно на них.

В основном полемическая статья и полемический комментарий публикуются в рубрике «Мнение», которая представляет собой авторскую колонку. Тем не менее, у читателей имеется возможность поместить собственный комментарий к тексту. Таким образом осуществляется и читательская полемика. Для разработки вопроса полемичности и, следовательно, эффективного воздействия на читателя необходимо, как нам кажется, определить языковую характеристику этих двух форм текста.

Авторы, стремясь представить свою точку зрения и утвердить свою позицию, используют разнообразные возможности, которые предоставляет им язык для того, чтобы воздействовать на читателей. В реализации этой коммуникативной цели им помогают, в частности, «различные способы включения в текст чужого слова¹². Умелое и разнообразное введение „чужих голосов” — показатель профессионализма журналиста, сознательный стилистический прием. „Чужие голоса” оживляют текст, создают атмосферу непринужденного (иногда даже раскованного) общения с читателем, усиливают экспрессивность газетного текста, тем самым помогая журналисту эффективно воздействовать на читателя, вовлекая его в дискуссию»¹³. Рассмотрим некоторые примеры использования данного приема.

Итак, в статье под заглавием *Поучительный парадокс* (Изв. 13.10.2015), поэт и переводчик Игорь Караулов, высказывая свою точку зрения по отношению к ситуации с беженцами во Франции, использует следующие интертекстуальные включения:

Было время, когда слово «Париж» звучало магически. «Увидеть Париж и умереть», «Окно в Париж», «приют эмигрантов, свободный Париж», «что-то опять в Париж захотелось» — все эти мемы застойно-перестроечных лет давно пожухли и опали, как те листья, о которых пел Вертинский своей мадам¹⁴.

¹⁰ По данным сайта http://www.mlg.ru/ratings/federal_media/0/0/8/ [дата обращения: 05.09.2016].

¹¹ Официальный сайт газеты «Известия»: <http://izvestia.ru/>.

¹² «Проблема „чужого слова” („внетекстового влияния”) рассматривается в аспекте теории интертекстуальности». Ср. Т.А. Ускова: *Вербализация интертекстуальности в текстах массовой коммуникации*. Автореф. дис. канд. филол. наук. Москва 2003, с. 22—23.

¹³ М.А. Кормилицина: *Наблюдения за использованием...*, с. 246.

¹⁴ *Увидеть Париж и умереть* — фраза отсылает к книге Ильи Эренбурга *Мой Париж* (1931); *Окно в Париж* — фильм 1993 г., режиссер Юрий Мамин; *Приют эмигрантов, свободный Париж* — фрагмент из эмигрантской песни *Институтка*, автором которой

Примером может послужить также статья Вадима Левенталья под заглавием *Нобелевская премия по журналистике* (Изв. 8.10.2015), в которой автор спорит с решением Нобелевского комитета. Относясь к интервью, которое дала лауреат Светлана Алексиевич, журналист следующим образом высказывает свое мнение:

В том же интервью Алексиевич читатели могут насладиться полным набором самых эльфийских суждений о России-Мордоре: от рабского менталитета русского народа до установления тоталитарной системы и от кровавых ужасов советской власти до шанса на свободу, который благородные эльфы подарили оркам в 1990-е годы и который орки с их холопской психологией просвистали.

В данном фрагменте используются слова, которые отсылают читателя к роману-эпопее английского писателя Дж.Р.Р. Толкина *Властелин колец*.

Кроме использования интертекстуальности, полемика может также описываться с помощью «разнообразных авторизирующих конструкций с глаголами речи, знания, мнения порой экспрессивно окрашенных»¹⁵; здесь также имеются в виду глаголы, употребленные в переносном смысле, напр.:

Весь 2011 год зажиточная часть общества заявляла, что хочет изменений, но не получала адекватных ответов, и это выплеснулось в конце года на Болотной площади (Изв. 20.01.2016).

Я прямо с порога статьи вам сейчас брякну. Я не считаю ни G-7, ни G-8 важным международным органом (Изв. 7.06.2015).

Следует отметить, что эмоционально-экспрессивный заряд, «имеющийся у эмоционально окрашенных высказываний, образуется большей частью за счет введения в них того или иного языкового средства, стилистически окрашенного»¹⁶. Анализируя полемические статьи, мы отметили использование языковых средств, к которым принадлежат¹⁷:

— слова высокого стиля: **отчизна** ([...] *то место на земле, куда можно убежать от родителей и куда ведет ненависть к отчизне*; Изв.

является поэтесса-эмигрантка Мария Вега; *что-то опять в Париж захотелось* — фраза из анекдота «— Опять в Париж захотелось... — Что, уже были? — Нет, уже хотелось»; *листья, о которых пел Вертинский своей мадам* — песня Александра Вертинского *Мадам, уже падают листья*.

¹⁵ М.А. Кормилицина: *Наблюдения за использованием...*, с. 247.

¹⁶ О.А. Филиппова: *Обучение эмоциональному речевому воздействию*. Москва 2014, с. 14.

¹⁷ Ср. там же, с. 14—17.

- 25.01.2016), **служение** (Такие легкость, молодость в движениях и в выражении глаз обычно сохраняют люди, которые всю жизнь посвятили любимому возвышенному делу, служению, быть может, исполнению одной — на всю жизнь — мечты; Изв. 12.09.2016), **единение** (Привычно отвергнув все призывы к единению демократических сил, «Яблоко» катится в прежнем направлении; Изв. 2.03.2016), **величественный** (Об этом я думал, находясь на Красной площади, этой каменной иконе России, куда въезжали наши величественные танки; Изв. 9.05.2016), **безбрежный** (Безбрежно широк [халифат — И.В.] во времени и пространстве, это вам не убогая шенгенская виза; Изв. 7.12.2015), **грядущее** (В центре советской идеологии стоял человек-творец, созидатель, устремленный в грядущее; Изв. 29.08.2016);
- диминутивы, напр.: **Маленький, худенький, лысенький** мальчик, работавший в украинской редакции газеты Бориса Березовского «Коммерсант», он часто задавал невпопад вопросы украинским политикам (Изв. 26.03.2015); Но ведь Правда со Свободой по Москве не разгуливают и в «Жан-Жак» кофе с **коньячком** не распивают (Изв. 10.05.2014);
 - иронические, насмешливые диминутивы, напр.: *Весь «бордель» устроили старые европейские государства: Италия, Франция, Великобритания и не расположенная на континенте Европы, однако европейская срасе-колония США с её **дружками** англосаксами — Канадой, Австралией...* (Изв. 7.09.2015);
 - фразеологизмы, пословицы и поговорки, напр.: *Но, видимо, так всех достали психопаты и наглецы на дорогах, что все решили уже, что **кашу маслом не испортить** и что пора усиливать и углублять ответственность за опасную езду* (Изв. 3.04.2016); *Сейчас важна стабильность. **Кровь из носу. Не до жиру*** (Изв. 17.12.2015); *Ну что ж, анекдотическое решение Нобелевского комитета избавляет нас от нескольких проблем и чревато несколькими другими проблемами. **Шило на мыло*** (Изв. 8.10.2015); *Нобелевский оргкомитет не сумел придумать ни одного украинского писателя, которого можно было бы **поднять на щит, и на безрыбье** главной **рыбой** назначили живущую во Франции гражданку Белоруссии* (Изв. 8.10.2015);
 - сниженные слова, в том числе:
 - особая группа пейоративов — слова церковнославянского или западноевропейского происхождения, напр.: [...] *любой орган власти от муниципального до федерального формируется не за счет применения **пресловутого** админресурса и ухищрений политтехнологов, а в результате их собственного, а потому — правильного выбора* (Изв. 15.10.2016); *Мы приструнили наглых олигархов, которые, схватив миллиарды, **вознамерились** вершить*

судьбу России, управлять политическим процессом (Изв. 18.04.2016); За глаза его нередко называют молдавским Кукловодом, но пикантность ситуации состоит в том, что сам он является **марионеткой** в руках кукловодов, еще более могущественных (Изв. 19.08.2016); «Большая двадцатка» США больше не нужна. Но разве в силах Вашингтон ее распустить? Остается одно: **фарс** и интриги (Изв. 8.09.2016);

- просторечия и жаргонизмы: Если дать сейчас профпроповедникам соваться в искусство, в котором они **ни уха ни рыла**, то завтра вам напомнят, что простое пение и танцы — это от диавола и что скоморохов жгли живьем за дело (Изв. 9.03.2015).

Кроме использования приведенных выше средств, следует отметить, что в полемических статьях часто используются конструкции скрытой полемики и разнообразные тактики гармонизации общения.

Суть скрытой полемики состоит в «отсутствии прямого указания на того, с кем не согласен автор публикации, кому он возражает, чье мнение он оспаривает. [...] Журналист просто дает резко отрицательную оценку каким-то социально значимым событиям, явлениям, действиям, но не указывает, чьи действия привели к таким негативным последствиям»¹⁸. Следовательно, оценка является одним из важнейших элементов скрытой полемики. Она может выражаться посредством имен существительных (отрицательная оценка личности) или имен прилагательных (отрицательный признак), напр.:

*К тем, кого оратор может считать высокопоставленными правительственными **ничтожествами**, это относится в не меньшей степени (Изв. 25.01.2015).*

*А какой **дурак**, по-заводскому (и по-министерскому) говоря, захочет вздувать собственные нормы? Никакой (Изв. 26.03.2016).*

*И в том и в другом случае элиты оказались **бездарны** и бездеятельны, не совершили рывок в гармоническое будущее (Изв. 1.08.2016).*

*Киевская власть выступает таким коллективным **идиотом**, **глупым плюгавым** убийцей (Изв. 14.06.2014).*

*Да и просто **хамские** личные выпады против президента Владимира Путина, у которого миссис Клинтон не обнаружила... душу (Изв. 16.08.2016).*

Наряду с оценкой авторы полемических статей используют также намек или иронию, т.е. способы не прямой коммуникации¹⁹, напр.:

¹⁸ Ср. М.А. Кормилицина: *Наблюдения за использованием...*, с. 247.

¹⁹ Ср. там же, с. 248.

Министр культуры В.Р. Мединский в последнее время испытал крайне неприятную для важного государственного мужа (да и для неважного тоже неприятную) процедуру перемещения из жарка в ледок, из ледка в жарок (Изв. 1.04.2016).

Впрочем, audaces fortuna juvat («счастье сопутствует смелым»). Фраза может быть использована для татуировки, а также в качестве девиза для Министерства культуры (Изв. 1.04.2016).

В Москве относительно безопасности есть, конечно, подвижки — например, почти что перестали давить пешеходов на переходах и даже в некоторых местах их пропускают вежливо (Изв. 3.04.2016).

Следует отметить, что в рамках упомянутых выше жанров (полемическая статья и комментарий) тактики гармонизации общения реализуются путем отбора соответствующих проблем для обсуждения, использования разнообразных средств смягчения категоричности и резкости оценок, свидетельствующих о культуре ведения полемики, а также использования многочисленных метатекстовых средств, в том числе авторизации и адресации. Наше внимание сосредоточим на тех тактиках, которые касаются непосредственно языка.

В русском языке существует много средств смягчения категоричности, которые позволяют выразить свое уважение к противоположному мнению, не отрекаясь при этом от собственных убеждений и не сомневаясь в их правоте. Среди них одними из наиболее распространенных и эффективных являются дискурсивные слова со значением проблематичной достоверности, например: *вправду, по-видимому, скорее всего, вероятно*. Таким образом, автор, представляя свою точку зрения, заодно дает понять адресату, что она не является единственно правильной и он допускает также другие точки зрения, которые готов обсудить²⁰, ср.:

Можно называть это гибридной войной, можно — нормальным (то есть стабильным, с которым ничего не поделаешь) состоянием человеческого сообщества на сегодня и, скорее всего, на много десятилетий вперед (Изв. 18.03.2016).

Вероятно, дело в том, что в прошлом само понятие войны не было табуировано (Изв. 18.03.2016).

Следует заметить, что такая речевая тактика обеспечивает большую силу воздействия, чем категорическое высказывание, которое может вызвать как раз противоположную реакцию.

²⁰ Ср. М.А. Кормилицина: *Наблюдения за использованием...*, с. 251.

Смягчение категоричности обеспечивает также другая группа дискурсивов, т.н. я и мы-конструкции, авторизирующего характера. Используя их, автор, как и в предыдущем случае, подчеркивает, что он допускает другое мнение по отношению к обсуждаемому вопросу. К этой группе принадлежат, например, дискурсивы *по-моему*, *на мой взгляд*, *как понимаю* и под., которые образуют авторизирующие предложения с предикатами предположения²¹, напр.:

«Большая книга» всеми тремя главными призами, как я понимаю, попыталась создать ощущение коллективной Алексиевич, а «Русский Букер» порадовал, выбрав молодого и полного сил Александра Снегирева — в его «Вере», на мой взгляд, есть недостатки, но этот роман, безусловно, был лучшим в шортлисте (Изв. 21.12.2015).

Результат, по-моему, нулевой, а если не нулевой, то микронный, незначителен вооруженным глазом (Изв. 22.04.2015).

В свою очередь, метатекстовые конструкции указывают на последовательность композиционных частей текста, т.е. начало или завершение данной микротемы текста и ее связь с другими фрагментами текста. Это позволяет читателю следить за ходом рассуждений автора, способствуя пониманию авторской позиции и сосредоточивая внимание читателя на теме сообщения. К метатекстовым конструкциям принадлежат, например, логико-организующие операторы *во-первых*, *во-вторых*, *наконец*, *с одной стороны*, *с другой стороны* и др.²², напр.:

Но, во-первых, и тогда и сейчас случались отклонения от общепринятых правил. А во-вторых, коллекторы страшнее, потому что они существуют как бы законно (Изв. 7.04.2016).

С одной стороны, ходакам надо внушить, что порок будет наказан, добродетель восторжествует, с другой — лишний раз подтвердить (Изв. 18.04.2016).

И наконец, грандиозный дипломатический раунд привел к перемирию (Изв. 8.03.2016).

В полемических статьях и комментариях довольно часто используются также разные средства адресации, целью которых является вызывать доверие у читателей, напр.:

²¹ Там же; См. также: М.А. Кормилицина: *Категоричность и способы ее смягчения...*, с. 62—72.

²² М.А. Кормилицина: *Наблюдения за использованием...*, с. 253.

*Фамилии этих людей я не стану тут называть, но, **поверьте**, любой человек в Twitter знает их всех поименно* (Изв. 21.03.2016).

***Вспомните**, что произошло с Януковичем, когда он сначала ратовал за соглашение с ЕС, а потом повернулся в сторону России* (Изв. 13.10.2015).

***Заметьте**, я написал — стороне Авакова и Коломойского. А не стороне Порошенко* (Изв. 1.07.2014).

Подводя итоги, следует отметить сосуществование двух противоположных тенденций по отношению к полемическому тексту. С одной стороны, довольно разнообразной и постоянно развивающейся является сфера монологических полемических текстов с возрастающей ролью полемического комментария, популярность которого продиктована интерактивностью Интернета, так как «сетевые технологии позволяют в кратчайшие сроки получить практически неограниченное количество комментариев как от экспертов, так и от рядовых читателей»²³. Однако с другой стороны, заметна и другая тенденция, т.е. полемические тексты в интернет-газетах помещаются все реже, что, во-первых, продиктовано стремлением сетевых СМИ к объективизации письма, а, во-вторых, ограниченностью пространства²⁴. В настоящее время возрастающий интерес у исследователей вызывают монологические формы полемического текста и вместе с тем преобразования, которые происходят в самом языке полемики. Следовательно, существенным вопросом стало определение, каковы языковые тенденции присущи монологическим жанрам, в противоположность диалогическим. Проведенный анализ по отношению к полемической статье и полемическому комментарию, как монологическим жанрам, показал, что язык предоставляет богатейший арсенал самых разнообразных языковых средств для выражения собственного мнения, не уступая тем самым места свойственным полемике диалогическим жанрам.

²³ Т.В. Синенко: *Жанровая специфика...*, с. 221.

²⁴ Ср. А.М. Шестерина: *Пolemика в сетевых СМИ...*, с. 93.

Joanna Wasiluk

Polemika w mediach elektronicznych: charakterystyka językowa tekstów
(na przykładzie elektronicznej wersji gazety „Izwestija”)

Streszczenie

W artykule przedstawiono charakterystykę językową tekstów polemicznych zamieszczanych na łamach elektronicznej wersji gazety „Izwestija”. Zostały one podzielone na dwie grupy. Pierwsza reprezentowana jest przez gatunki o charakterze dialogowym, takie jak wywiad, natomiast druga — przez gatunki o charakterze monologowym, jak artykuł, komentarz czy recenzja. Źródło materiału badawczego w niniejszym opracowaniu stanowią artykuły i komentarze. Szczególną uwagę zwrócono na środki językowe wykorzystywane przez autorów w celu oddziaływania na czytelnika i przekonania go do swoich racji.

Słowa kluczowe: teksty polemiczne, gatunki prasowe, artykuł, komentarz, media elektroniczne

Joanna Wasiluk

Polemic in the Media: Linguistic Analysis of Texts
(Based on the Electronic Version of the Newspaper „Izvestija”)

Summary

The article offers an analysis of polemic texts from the electronic version of the newspaper „Izvestija”. The texts have been divided into two groups. The first group is represented by genres which have dialogue characteristics, such as an interview; the second — by genres which have monologue characteristics, such as an article, commentary, and review. The source of study material is articles and commentaries. Particular attention is drawn to the linguistic resources employed by the authors to affect and persuade the reader towards their point of view.

Key words: polemic texts, press genres, article, commentary, electronic media

Габриела Вильк

Силезский университет в г. Катовице

Польские и русские глаголы, выражающие отрицательное отношение к труду (семантический и лингвокультурный аспекты)

«*Nic nie robić, mieć nałogi — Bumelować gdzie się da — Leniuchować, świat całować — Dobry Panie pozwól nam*» [курсив наш — Г.В.] — в этом куплете известной польской песни, автором слов которой является Я. Цыган, музыки Р. Рынковски, находим похвалу праздному времяпрепровождению, выраженную глаголами *nie robić*, *bumelować*, *leniuchować*. Помимо названных единиц, в польском языке имеется немалое количество глаголов, отражающих особенности поведенческих действий его носителей по отношению к труду. Также и в русском языке глаголы со схожей семантикой составляют довольно обширный и разнообразный класс слов, заслуживающий, как и польский, детального изучения.

Настоящая статья представляет собой попытку систематизировать польскую и русскую глагольную лексику со значением трудовой деятельности в разных формах национального языка — литературной (чаще разговорной), просторечной и жаргонной. Это позволит нам реконструировать ментальные представления поляков и русских о труде, которые манифестируются данным фрагментом языковой системы. Наше внимание будет сосредоточено на словах, в семантике которых отражается отклонение от общепринятых социальных норм поведения, в частности на глаголах, обозначающих ничегонеделание, равно как и тех, которые находятся в тесной с ними связи. Материал, взятый за основу исследования, извлекался из польских и русских лексикографических источников (см. список словарей и их сокращений в конце статьи).

Все глаголы, обозначающие и характеризующие трудовую деятельность, можно разделить, вслед за М.А. Захаровой, на единицы со значением специализированных и неспециализированных действий¹. К первой группе относятся, напр., польск. *dyrektorować, malować* ('być malarzem'), рус. *директорствовать, малярничать*. Вторую образуют глаголы, описывающие различные стороны трудового процесса. Они отличаются значительной степенью эмоциональности и экспрессивности, напр., польск. *harować, orać, tyrać*, рус. *вкалывать, пахать* 'много и тяжело работать'. К группе глаголов со значением неспециализированных действий относятся все лексемы, являющиеся предметом нашего рассмотрения. Авторы словаря-справочника *Лексико-семантические группы глаголов* интересующие нас единицы называют глаголами безответственного поведения². В *Толковом словаре русских глаголов* большинство из них причисляется к глаголам социальной деятельности (группа «глаголы поведения и поступка»), некоторые — к глаголам качественного состояния (группа «глаголы образа жизни»)³. В польской научной литературе нет лексикографических работ, в которых давалась бы классификация глагольной лексики по лексико-семантическим группам.

Глаголы с семантикой безделья

Как гласит народная мудрость, *безделье (лень) — мать всех пороков* (польск. соответствие *lenistwo (próżnowanie) jest matką (początkiem) wszystkiego złego*). Поведение нетрудящегося человека воспринимается как отклоняющееся от норм, принятых в обществе. В польском языке базовыми глаголами с семантикой ничегонеделания выступают *leniuchować* 'spędzać beczynn timer; też: odpoczywać' (SJP) и *próżnować* 'nic nie robić, marnować timer' (SJP). Глагол *leniuchować* мотивирован наименованием лица *leniuch*, которое, в свою очередь, происходит от *leń*⁴. От слова *leń*,

¹ М.А. Захарова: *Глаголы и устойчивые глагольные конструкции со значением трудовой деятельности в донском диалекте: семантический, структурный и словообразовательный аспекты*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Волгоград 2013.

² *Лексико-семантические группы глаголов: учебный словарь-справочник*. Ред. Т.В. Матвеева. Свердловск 1988.

³ *Толковый словарь русских глаголов: Идеографическое описание. Английские эквиваленты. Синонимы. Антонимы*. Ред. Л.Г. Бабенко. Москва 1999.

⁴ Наименования лиц по отношению к труду подробно рассматривались автором в: Г. Вильк: *Семантика труда в русско-польском языковом сопоставлении*. Катовице 2015, с. 83—102.

помимо *leniuchować*, образован также глагол *lenić się*, функционирующий в несколько другом значении: ‘nie chcieć się czymś zająć, być opieszłym’ (SJP). Примечательно, что уже в этимологии слова *leń* заложена идея вялости, медлительности (ср. праслав. *lěnъ* ‘leniwy, gnuśny, opieszły, powolny’⁵). К данным глаголам, как и последующим, могут добавляться разные префиксы, которые вносят дополнительную информацию к глагольной основе, напр., префикс *po-*, обозначающий совершение действия в течение некоторого, чаще всего непродолжительного времени (*poleniuchować, polenić się*).

В свою очередь, глагол *próżnować* образован от прилагательного *próżny*. У этого деривата, согласно З. Крутки, «dominantą sematyczną jest sens ‘bezczynność’. Do jego powstania doszło na skutek skojarzenia braku rezultatów z wykonywanej pracy z PUSTKĄ»⁶. В польском языке встречается, также с подобной семантикой, глагол *próżniaczyć*, однако он является менее употребительным по сравнению с *próżnować*. Синонимичное значение имеет глагол *walkonić się pot.* ‘próżnować’ (SJP), мотивацию которого сложно установить.

Помимо указанных единиц, в польском языке имеются и другие глаголы, обозначающие праздное времяпрепровождение, которые можно разделить на несколько групп. Так, нетрудящийся человек ходит без особой цели туда-сюда, что нашло свое отражение в семантике таких глаголов, как *łazikować, szwendać się, wałęsać się, włóczyć się*. Отметим, что *szwendać się*, по всей вероятности, является переделкой архаичного глагола *szwędrać się*, обозначающего ‘chodzić tu i tam, wałęsać się, włóczyć się’. Со временем распространенной стала форма *szwendrać się* (носовой гласный [ę] перед согласным [d] преобразовался в [en]), а потом *szwendać się* (с упрощением группы согласных)⁷.

С перечисленными глаголами в некотором смысле связывается глагол школьного жаргона *wagarować*, синонимичный словосочетанию *chodzić na wagary*, в котором слово *wagary* обозначает ‘samowolne przebywanie ucznia poza szkołą w czasie lekcji’ (ISJP). *Wagarować* происходит от латинского глагола *vagari* ‘wędrować, błąkać się’ (SWO).

В польском материале встречается также глагол *objać się*, обозначающий: 1. ‘jeśli ktoś obja się, to nie wykonuje pracy, którą powinien wykonywać’; 2. ‘jeśli ktoś obja się w jakimś miejscu lub środowisku, to często przebywa w nim, uchylając się od pracy’ (ISJP). В значении глагола нашло свое отражение представление о том, что человек, который не работает, находится в каком-то пространстве и как бы, заде-

⁵ W. Boryś: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków 2005, s. 284.

⁶ Z. Krótki: *Polskie leksemy o rdzeniu ‘próżn-’*. „Linguarum Silva” 2014, T. 3, s. 64—65.

⁷ <http://sjp.pwn.pl/slowniki/wa%C5%82%C4%99sa%C4%87%20si%C4%99.html> [дата обращения: 03.12.2016].

вая, ударяется обо что-то (ср. устойчивое словосочетание *objąć się po kątach*).

Интересно еще обратить внимание на заявленный в начале статьи глагол *bumelować*, который в польском языке употребляется в значении ‘jeśli ktoś bumeluje, to unika pracy lub wykonuje ją niedbale’ (ISJP). Слово *bumelować* представляет собой заимствование из немецкого языка. Глагол *bummeln*, этимологически связанный с образом болтающегося языка у колокола, указывает на неспешную и бесцельную прогулку, медленную, вялую работу, безделье⁸. Польский глагол, в отличие от немецкого, не содержит в своем значении идеи бесцельности движения.

Помимо праздношатания, человек, который не трудится, пытается уклониться от работы или делает что-то по линии наименьшего сопротивления. В польском языке встречаем глагол немецкого происхождения *dekować się* от *decken* ‘крыть’ (SWO). Он употребляется в следующем значении: ‘ukrywać się, aby uniknąć jakiegoś obowiązku, zwłaszcza służby wojskowej’ (SJP). Немецкие корни имеет также глагол *leserować* ‘jeśli ktoś leseruje, to unika pracy lub stara się robić wszystko jak najmniejszym wysiłkiem’ (ISJP), от наименования лица *leser* (нем. *Lässiger*, диал. *lässer*) (SWO). В немецком языке это слово появилось из французского, в котором *laisser-aller* обозначает ‘niedbalstwo’.

Ленивый человек может делать вид, что работает. Данное представление отразилось в семантике устаревшего уже глагола *markierować*, от франц. *marquer* ‘znakować, oznaczać’ (SWO). Может он также отдавать предпочтение отдыху, о чем свидетельствуют глаголы *bomblować* 1. *pot.* ‘spędzać czas beczynnienie’; 2. *daw.* ‘spędzać czas na pijatykach i hulankach’ (SJP) и *byczyć się* ‘nic nie robić, wypoczywać’ (SPP).

В польском языке устанавливается ассоциативная связь между бездельником и дураком, что заложено в семантике глагола *nygusować*, образованного от *nygus* [франц. *nigaud* ‘głuptas, gamoń’ (SWO)]. Глагол *nygusować* является общеупотребительным, однако согласно ряду источников, он принадлежит к познаньскому говору (ср. слова шутилой присяги жителей Познани по случаю мероприятия Pyrlandia: *Nie nygusować, Nie manygować, Nie chachmyncić, Nie klamizerować. I nigdy nie mieć dwóch lewych pazurów do roboty! ... Przysięgamy!*⁹).

Особые образования среди глаголов с семантикой безделья представляют псевдоэвфемистические обозначения *opieprzać się, opierniczać się, ochrzaniać się*, в основе которых лежит название острой приправы

⁸ И.Б. Левонтина, А.Д. Шмелев: *На своих двоих: лексика пешего перемещения в русском языке*. В: А.А. Зализняк, И.Б. Левонтина, А.Д. Шмелев: *Ключевые идеи русской языковой картины мира*. Москва 2005, с. 93—94.

⁹ <http://pyrlandia2016.pl/> [дата обращения: 03.12.2016].

pieprz, *piernik*¹⁰ и *chrzan*. Данные глаголы призваны были заменить вульгаризмы *opierdalać się* и *opierdzielać się*, однако со временем они сами, в частности *opieprzać się*, стали средством выражения грубой негативной оценки. В словаре М. Банько глагол *opieprzać się* снабжен пометой «*słowo bardzo potoczne, dla wielu osób wulgarne*» (ISJP). Слова с основой *-pierdol-*, *-pierdziel-* первоначально относились к сексуальной сфере, со временем они стали базой для дериватов с более широким значением¹¹.

В русском языке базовыми глаголами с семантикой ничегонеделания являются *бездельничать* и *лентяйничать*, образованные от наименований лиц *бездельник* и *лентяй*. Следует отметить, что многие русские единицы по своей структуре — это отыменные глаголы с суффиксом *-ничать*. Согласно В.В. Виноградову, «глаголы этого образования имеют непереходное значение: быть или вести себя кем-нибудь (соответственно значению имени), заниматься деятельностью, содержание которой определяется значением производящей основы, или обнаруживать склонность к чему-нибудь, к какой-нибудь деятельности»¹². Как замечает И.С. Улуханов, суффикс *-ничать* является наиболее распространенным и продуктивным в глаголах поведения, мотивированных названиями лица, несколько реже используется суффикс *-ствовать* и еще реже *-ить*, *-овать*¹³. В польском языке отыменные глаголы образуются с помощью суффикса *-ować* (ср. *leniuch* — *leniuchować*, *pygus* — *pygusować*).

Перечисленные русские глаголы обозначают: *бездельничать* ‘предаваться безделью, ничего не делать’ (БТС), *лентяйничать* ‘пребывать в праздности, бездельничать; лениться’ (БТС). Как видно, глагол *лентяйничать* толкуется в словаре посредством глагола *лениться* в том же, что польск. *lenić się*, значении: ‘испытывать лень, лениво относиться к чему-либо’ (БТС). В семантике глагола *бездельничать* отражается то, что человек ничего (полезного) не делает сознательно, а в семантике *лентяйни-*

¹⁰ По замечанию А. Явор, слова *pieprz* и *piernik* имеют общую этимологию, что подтверждают данные этимологических словарей А. Брюкнера и В. Борыся. См. А. Jawór: *O pewnym typie „językowego jokera”*. „Kwartalnik Językoznawczy” 2010, nr 1 (I), http://www.kwart Jez. amu.edu.pl/teksty/teksty2010_1_1/Jawor.pdf [дата обращения: 03.12.2016].

¹¹ А. Nagórko, М. Łaziński, Н. Burkhardt: *Dystynktywny słownik synonimów*. Kraków 2004, с. 204. Отметим, что возвратные глаголы *opieprzać się*, *opierniczać się*, *ochrzaniać się*, *opierdalać się*, *opierdzielać się* обозначают ‘*nic nie robić, próżnować, lenić się, wałkonić się*’ (SPP), те же глаголы без *się* (*opieprzać*, *opierniczać*, *ochrzaniać*, *opierdalać*, *opierdzielać*) функционируют в другом значении — ‘*strofować kogoś, krzyczeć na kogoś, udzielać komuś ostrej repyrendy, nagany*’ (SPP).

¹² В.В. Виноградов: *Русский язык (Грамматическое учение о слове)*. Ред. Г.А. Золотова. Москва 1986, <http://slovari.ru/default.aspx?s=0&p=5310&0a0=15#s004> [дата обращения: 03.12.2016].

¹³ И. Улуханов: *О соотношении синонимичных словообразовательных морфем: на материале глагольных суффиксов*. „Studia Rossica Posnaniensia” 1974, Т. 6, с. 60.

чать — то, что он не желает приложить ни малейшего усилия. В образовании русских глаголов, подобно польским, могут также участвовать приставки, ср., напр., *полениться, изленииться, облениться, разленииться*.

Поведение человека с точки зрения бесцельности его движения описывается глаголами *бродить, колобродить, околачиваться, слоняться, шататься, шлендать, шлендрать, фланировать* и устар. *фланёрствовать*. Кстати, в польском языке также встречается галлицизм *flanować* ‘spacerować bez celu, wałęsać się’ (SPLP 2), однако он редко употребляется. Глаголы *фланировать, фланерствовать* и *flanować* происходят от франц. глагола *flâner*, по-видимому, этимологически связанного, как отмечает Ф. Клуге, с образом болтающегося в воздухе пузыря или воздушного шара¹⁴. Во французском языке *flâner* имеет три значения: 1. ‘совершать неспешную прогулку без определенной цели’; 2. ‘работать спустя рукава, прохлаждаться’; 3. ‘ничего не делать’¹⁵.

То, что человек, который не работает, ходит вокруг, нашло свое отражение в глаголе *колобродить*, от *коло* + *бродить*. Лишь в этом глаголе уточнен маршрут движения, — бездельник совершает круговое движение.

Ленивый человек не только ходит, находится где-либо без дела, занятия или понапрасну, зря, он также имитирует трудовую активность, пытаясь, тем самым, уклониться от основной работы. Данное представление закрепились в сознании носителей русского языка в глаголах *баклушничать* и *сачковать*¹⁶. Отметим, что *сачковать* функционирует также в таком значении, как польский глагол *wagarować*, ‘пропускать учебные занятия в школе, университете’ (БТС).

Тот, кто не трудится, может находиться в малоподвижном положении, о чем свидетельствуют глаголы *отсидеться* ‘пробыть в бездействии, пережидая трудности, уклоняясь от участия в чем-либо’ (БТС), от *сидеть*, и *филонить*, происхождение которого неясно. Как утверждает И.Г. Добродомов, возможно, «на базе офенско-жгонского существительного *филони / филоны* ‘полати’ был образован глагол *филонить* с первоначальным предполагаемым значением ‘лежать на полатах’ и дальнейшим ‘отлынивать от работы, бездельничать’»¹⁷.

Лентяй также нередко может жить в роскоши, что нашло отражение в семантике глаголов *барствовать* ‘вести себя изнеженно, не работая,

¹⁴ И.Б. Левонтина, А.Д. Шмелев: *На своих двоих...*, с. 93.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Подробнее см.: Г. Вильк: *Лингвокультурная специфика глаголов семантического поля «трудовая деятельность» в русском и польском языках*. В: *Русистика и современность. 18-я Международная научная конференция. Сборник научных работ*. Ред. Э. Архангельская, Л. Игнатьева. Рига 2016, с. 67—68.

¹⁷ И.Г. Добродомов: *Проблемы этимологии в нормативной лексикографии*. Магадан 2009, <http://www.philology.ru/linguistics2/dobrodomov-09a.htm> [дата обращения: 03.12.2016].

проводя жизнь в праздности, безделье, но имея деньги, средства к существованию и используя их на удовлетворение своих прихотей; жить в свое удовольствие' (ТСРГ), от *барство*, и *сибаритничать*, *сибаритствовать* 'вести жизнь сибарита, передаваться сибаритству' (БТС), от *сибарит*. Согласно М. Фасмеру, слово *сибарит* появилось в русском языке через франц. *sybarite* 'изнеженный, сибаритский' из лат. *sybarīta*, греч. *Συβαρίτης* 'житель основанного ахейцами и жителями Тройзена города Сибарис, в Лукании, который славился пышностью и разнузданностью'¹⁸.

Согласно пословице, *лентяй да шалопай — два родных брата*. Оба они не работают. Наименование *лентяй* послужило основой глагола *лентяйничать*, также и *шалопай* является мотивирующим именем — от него образован глагол *шалопайничать*. *Шалопай*, согласно авторам *Русского ментального словаря*, заимствование из французского (*chenapan* 'негодяй, хулиган') или немецкого (*Schnapphahn* 'забияка') языков, либо происходит от *шалость* 'резвость, бешенство', *шалить* 'беситься, сходить с ума'¹⁹.

Другими глаголами, в семантике которых заложено то, что нежелание трудиться связывается с отрицательными качествами человека, являются *балбесничать* от *балбес* (тюрк. *bilmäs* (бильмес) 'невежда'), *лоботрясничать* от *лоботряс* (слово этимологически связано с дураком), *повесничать* от *повеса*, *раздолбайствовать*, *раздолбайничать* от *раздолбай* (от *долбанный* 'ненормальный, глупый, со странностями, неуравновешенный', ТСРС).

Стоит еще обратить внимание на жаргонные глаголы с семантикой безделья, такие как *балдеть*, *зависать*, *шланговать*. В слове *балдеть*, образованном от существительного *балда* и семантически связанном со словом *балдеж*, обозначающим состояние удовольствия, на первый план выдвигается идея отдыха. Что касается глагола *зависать*, то в словаре приводятся следующие его значения: 1. *дел.* 'бездействовать в различных социальных сферах, процессах; простаивать или замедляться'; 2. *шутл.-ирон.* 'пьянствовать в течение длительного времени, находиться в длительном запое'; 3. *шутл.-ирон.* 'не работать, проводить длительное время в праздности'; 4. *только 3 л. комп.* 'переставать действовать, реагировать на команды (о компьютерах или компьютерных программах', БРС). В данном случае мы имеем дело с ассоциацией: *зависать* — висеть в неподвижности над чем-либо. В свою очередь, *шланговать* происходит от наименования лица *шланг* 'бездельник', которое в молодежном сленге могло появиться из уголовного жаргона.

¹⁸ Этимологический онлайн-словарь русского языка Макса Фасмера, <https://vasmer.lexicography.online/c/сибарит> [дата обращения: 03.12.2016].

¹⁹ В.В. Колесов, Д.В. Колесова, А.А. Харитонов: *Словарь русской ментальности. В 2 т. Т. 2: П—Я*. Санкт-Петербург 2014, с. 501.

В русских лексикографических источниках фиксируется вульгаризм *хуёвничать* с аналогичным, как польские глаголы *opieprzać się*, *opierniczać się* и т.п., значением — ‘заниматься ерундой, глупостью, чем-либо несерьезным, бездельничать’ (БРС), представляющий собой, по словам В.В. Химика, трансформацию выражения *заниматься хуйнёй*. Встречается также *прохуёвничать* ‘какое-либо время хуёвничать’ (БРС).

Глаголы с семантикой тунеядства

Как отклоняющееся от общепринятых социальных норм поведения воспринимается поведение человека, живущего либо пользующегося чужим трудом, как правило, связанное с нежеланием заниматься трудовой деятельностью. Как можно прочесть в *Словаре русской ментальности*, *тунеядство* — «бездельничанье, ставшее возможным из-за жизни дармоеда за чужой счет»²⁰. В польском языке оно описывается глаголами *pasożytować* ‘mówimy, że ktoś pasożytuje na kimś lub na czyjejś pracy, jeśli wykorzystuje pracę tej osoby, a sam nic nie robi’ (ISJP), *sepić* ‘używać na cudzy koszt, wypraszać, wyłudzać coś od kogoś’ (SPP).

По общему значению ‘жить за чужой счет’ объединяются в синонимический ряд русские глаголы *паразитировать*, *паразитничать*, *паразитствовать*, *дармоедничать*, *захребетничать*, *нахлебничать*, *тунеядствовать*. Они образованы соответственно от наименований лиц *паразит*, *дармоед*, *захребетник*, *нахлебник*, *тунеядец*.

Глаголы с семантикой медлительности

С неохотой трудиться связаны также глаголы, обозначающие поведение человека, который попусту тянет время. Это хорошо видно в примере *ociągać się* ‘jeśli robimy coś, ociągając się, to robimy to wolno, gdyż nie chcemy tego robić lub wahamy się, czy powinniśmy’ (ISJP). Синонимический ряд со значением ‘медлить с выполнением работы’ образуют также глаголы *gmerać się*, *guzdrać się*, *grzebać się*.

²⁰ В.В. Колесов, Д.В. Колесова, А.А. Харитонов: *Словарь русской ментальности...*, с. 404.

В русском языке медлительность работы нашла свое отражение в глаголах *валандаться* ‘долго, бестолково и медленно делать что-либо, возиться’ (БРС), от *валанда* — заимствования из литовского языка (*valandà* ‘промежуток времени’)²¹, *волынить*, *волыниться*, от *тянуть волюнку*, *канителить*, *канителиться*, от *тянуть канитель*.

В ходе проведенного анализа удалось выявить, что как польские, так и русские глаголы, отражающие отклонение от общепринятых социальных норм поведения, обозначают действия, субъект которых ничего не делает, ходит бесцельно, живет за чужой счет, медлит с выполнением работы. Поляки и русские, не желающие трудиться, ведут себя сходным образом. Существующие глаголы — результат интерпретирующей деятельности человека. Приведенные нами синонимические ряды глаголов свидетельствуют об особой когнитивной значимости праздного времяпрепровождения в жизни обоих народов и об их отрицательном отношении к труду. Чтобы установить ментальные представления о труде, которые стоят за той или иной глагольной единицей, иногда надо было обратиться к данным, касающимся ее происхождения. Многие глаголы происходят из других языков, в частности из французского и немецкого, что позволяет утверждать, что и в этих языках ничегонеделание занимает важное место в сознании их носителей. Значительная часть рассмотренных примеров — это отыменные глаголы. В количественном отношении между анализируемыми языками наблюдаются различия, что объясняется тем, что в русском языке существует довольно много наименований лиц, от которых образуются глаголы. В польском языке таких производящих слов меньше. В исследуемом материале, помимо количественных различий, встречаются также и качественные. К примеру, поведение бездельника описывается русскими глаголами со значением роскошной жизни (*барствовать*, *сибаритствовать*, *сибаритничать*), что не свойственно для польского представления. Подобного рода отличия могут служить подтверждением индивидуальных признаков каждого из рассмотренных языков.

Источники языкового материала

Баранов О.С.: *Идеографический словарь русского языка*. Москва 1995.

Большой толковый словарь русского языка. Ред. С.А. Кузнецов. Санкт-Петербург 2008.

²¹ В. Храпа: *От адамова яблока до яблока раздора. Происхождение слов и выражений*, http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/hrapa/16.php [дата обращения: 03.12.2016].

- Елистратов В.С.: *Толковый словарь русского сленга*. Москва 2005.
- Лексико-семантические группы глаголов: учебный словарь-справочник*. Ред. Т.В. Матвеева, Свердловск 1988.
- Никитина Т.Г.: *Ключевые концепты молодежной культуры: тематический словарь*. Санкт-Петербург 2013.
- Русский семантический словарь*. Т. 4: *Глагол*. Ред. Н.Ю. Шведова. Москва 1998.
- Толковый словарь русских глаголов: Идеографическое описание. Английские эквиваленты. Синонимы. Антонимы*. Ред. Л.Г. Бабенко. Москва 1999.
- Функционально-когнитивный словарь русского языка. Языковая картина мира*. Ред. Т.А. Кильдибекова. Москва 2013.
- Химик В.В.: *Большой словарь русской разговорной экспрессивной речи*. Санкт-Петербург 2004.
- Czeszewski M.: *Słownik polszczyzny potocznej*. Warszawa 2006.
- Inny słownik języka polskiego PWN*. Т. 1—2. Ред. М. Bańko. Warszawa 2000.
- Słownik języka polskiego PWN*, <http://sjp.pwn.pl/>.
- Słownik polskich leksemów potocznych*. Т. 1: *A—Ć* — Т. 6: *Ne—Od*. Ред. W. Lubaś. Kraków 2003—2011.
- Słownik wyrazów obcych PWN*. Ред. E. Sobol. Warszawa 2002.

Сокращения

- БРС — Химик В.В.: *Большой словарь русской разговорной экспрессивной речи*. Санкт-Петербург 2004.
- БТС — *Большой толковый словарь русского языка*. Ред. С.А. Кузнецов. Санкт-Петербург 2008.
- ТСРС — Елистратов В.С.: *Толковый словарь русского сленга*. Москва 2005.
- ISJP — *Inny słownik języka polskiego PWN*. Т. 1—2. Ред. М. Bańko. Warszawa 2000.
- SJP — *Słownik języka polskiego PWN*, <http://sjp.pwn.pl/>.
- SPLP 2 — *Słownik polskich leksemów potocznych*. Т. 2: *D—F*. Ред. W. Lubaś. Kraków 2003.
- SPP — Czeszewski M.: *Słownik polszczyzny potocznej*. Warszawa 2006.
- SWO — *Słownik wyrazów obcych PWN*. Ред. E. Sobol. Warszawa 2002.

Gabriela Wilk

Polskie i rosyjskie czasowniki wyrażające negatywny stosunek do pracy
(aspekt semantyczny i lingwokulturowy)

Streszczenie

Niniejszy artykuł został poświęcony analizie czasowników wyrażających negatywny stosunek do pracy w różnych odmianach języka polskiego i rosyjskiego. Badanie zostało oparte na materiale leksykograficznym. Omawiane jednostki stanowią rezultat działalności interpretacyjnej człowieka i odzwierciedlają odchylenia od ogólnie przyjętych norm społecznych. Oznaczają one czynności, których podmiot nic nie robi, chodzi bez celu, żyje kosztem innych lub zwleka z wykonaniem pracy. Analiza zgromadzonego materiału wykazała, że w świadomości językowej Polaków i Rosjan zostały utrwalone podobne zachowania charakterystyczne dla człowieka leniwego.

Słowa kluczowe: czasownik, praca, semantyka, lingwistyka kulturowa, analiza porównawcza rosyjsko-polska

Gabriela Wilk

Polish and Russian Verbs Expressing Negative Attitude toward Work
(Semantic and Linguistic-Cultural Aspect)

Summary

The aim of the article is an analysis of verbs expressing negative attitude toward work in different varieties of the Polish and Russian languages. This study is based on a lexicographic material. The analyzed units are the results of the interpretative activity of man and reflect deviations from commonly accepted social norms. They denote actions where the subject is idle, wandering around, lives off others or is putting off work. The analysis of the gathered material shows that similar behaviors typical of a lazy person have been well established in the linguistic awareness of Poles and Russians.

Key words: verb, work, semantics, cultural linguistics, Russian-Polish comparative analysis

Божена Болеста-Врона

Университет в Белостоке

Названия часов, образованные от имен античных богов, как рекламные имена

Первое, что мы узнаем о товаре, это его название. Что касается часов, их названия можно отнести к группе так называемых рекламных имен.

Как пишет В.И. Крюкова, рекламное имя — «[...] это коммерческое название, собственное имя любого товара в широком смысле слова»¹. Примерно так же толкует этот термин И. Имшинецкая: «под рекламным именем понимается имя рекламируемого объекта. В сбытовой рекламе — это имя товара»².

Рекламное имя привлекает внимание адресата (здесь: потенциального покупателя часов) к объекту рекламы. Названия такого типа создаются специально и, будучи главным элементом фирменной манеры, обеспечивают первую стадию рекламного воздействия.

Рекламные имена принадлежат к языку рекламы и характеризуются прагматической направленностью. Нужно заметить, что рекламное имя выполняет в языке много функций. П.Т. Романова выделила и описала следующие: «[...] идентифицирующую, информативную, экспрессивную, эстетическую, юридическую и рекламную. Последняя предполагает одновременную реализацию аттрактивной функции (привлечение внимания) и суггестивной (воздействие на психику)»³. Роль рекламных имен связана

¹ И.В. Крюкова: *Рекламное имя: от изобретения до прецедентности*. Волгоград 2004, с. 283.

² И. Имшинецкая: *Креатив в рекламе*. Москва 2004, <http://evartist.narod.ru/text11/57.htm> [дата обращения: 17.01.2018].

³ П.Т. Романова: *Система способов словообразования рекламных собственных имен*. «Вестник СамГУ» 2007, № 5/2, с. 204—214.

с необходимостью привлечения внимания потенциального потребителя к называемому объекту. Рекламная информация отличается от обычной информации тем, что она выполняет функцию увещательного воздействия на человека с целью побудить его и настроить психически к покупке конкретных товаров. Рекламные имена подвергаются разнообразным инновациям и следуют модным тенденциям. Они обладают такими признаками модного объекта, как современность, универсальность и демонстративность. Рекламные имена часов создают привлекательный их образ, воплощая рекламную идею в выразительной, запоминающейся, иногда символической форме.

Во второй половине XX века начинает появляться большое количество однотипных объектов, употребляемых для измерения времени, поэтому рекламная функция названий часов стала особо значимой. В условиях конкуренции между производителями часов, предлагающими однотипные товары, немаловажное значение имеет удачно выбранное название, которое позволяет денотату выделяться среди себе подобных. Кроме того, как известно, рекламные имена имеют способность выступать языковым средством управления вниманием, снижая сознательность, аналитичность и критичность восприятия.

Современные названия часов относятся к искусственной номинации. Эти названия выразительные и эффективные, так как специально создаются для продвижения товаров в сфере коммерческих отношений.

Имена античных богов, великанов и героев мифов, использованные в качестве названий часов, выполняют также рекламно-когнитивную функцию. Когнитивную функцию составляют «собственно познавательная когнитивная функция и нейролингвистически программирующая функция»⁴. В названии часто отсутствует прямая связь с понятием, лежащим в основе наименования. Название вызывает смысловые ассоциации, но никакой информации об объективных качествах называемых часов потенциальному клиенту оно не предоставляет. Однако ассоциации вызываются, как правило, положительные.

Проанализировав свыше трехсот названий часов российского производства, мы установили, что более чем в 10% случаев использованы античные антропонимы — имена древних греческих и римских богов.

Происхождение имен античных богов неоднозначно, о чем по сей день продолжают научные дискуссии. Мы придерживаемся мнения Геродота, который писал: «Hezjod i Homer stworzyli dla Greków cały system

⁴ А.В. Ходоренко: *Функции и дефиниция наименований групп лиц*. «Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского». Серия «Филология. Социальные коммуникации» 2011, Т. 24 (63), № 2, часть 2, с. 95, http://sn-philolsocom.cri-meia.edu/arhiv/2011/uch24_22fn/0018.pdf [дата обращения: 21.01.2018].

bogów i dali bogom przydomki, i każdemu z nich wyznaczyli zakres władzy, i utrwaliли jego postać»⁵.

Имена античных богов глубоко укоренились в современной русской культуре и языке, как в языке и культуре других технически развитых стран. Они комплексно воздействуют на интеллектуальную и эмоциональную сферы психики потенциальных покупателей. Названия рассматриваемого типа способствуют выделению товара на фоне рыночного множества похожих, но по-другому именуемых экземпляров изделий, измеряющих время.

Среди рассматриваемого типа рекламных названий с использованием имен древних божеств мы выделили имена женские и мужские. Разумеется, женскими именами названы изделия, предназначенные для женщин, например: *Диана*, *Венера* (часы фирмы Platinor), *Виктория* (часы марки Чайка). Большинство часов с подобными названиями — это стильные и красивые аксессуары, однако они могут иметь разное назначение. На сайте производителя⁶ и в рекламных изданиях сообщают, например, о том, что часы *Веста* подходят как для повседневного ношения, так и для семейных праздников. Здесь очевиден рекламный характер названия, так как *Веста* — это имя древнеримской богини, покровительницы домашнего очага. В древности ее изображали в виде богато одетой девушки. Часы *Веста* — это дорогое ювелирное изделие, изготовленное из красного золота или серебра.

Другой пример, свидетельствующий о тесной связи названия с денотатом это *Виктория* — женские часы небольших размеров. *Виктория* — имя древнеримской богини победы. Часы с этим названием имеют круглый циферблат с римскими цифрами, а изящный тонкий браслет и украшения корпуса напоминают золотую и серебряную бижутерию античной эпохи.

Названием часов стало также имя античной богини Луны и охоты — *Дианы*. Как утверждают эксперты дизайна, рекламируемое изделие будет долго оставаться в тренде за счет того, что имеет бочкообразный корпус и блестящие в темноте, напоминающие бледный свет Луны штрихи. Как видим, и это имя непосредственно связано с признаками товара: формой и цветом.

Как известно, цвет активно употребляется в рекламных целях. Так, розовый цвет, ассоциирующийся с древнеримской богиней утренней зари Авророй, которая приносила дневной свет богам и людям, окрашивая небо в розовый цвет, использован в корпусе часов *Аврора*. Они выполнены из

⁵ Ajschylos: *Choefory*. Przeł. J. Kasprowicz. W: J. Parandowski: *Mitologia*. Londyn 1992, c. 13.

⁶ www.bestwatches.ru [дата обращения: 12.07.2016].

розового золота и большинство моделей имеет циферблат перламутрового розового цвета. В этом случае рекламное название соотносится с цветом часов.

Имя Юноны, древнеримской покровительницы замужних женщин и брака, также использовано в качестве названия женских часов. В случае отсутствия очевидной связи между называемым изделием и изображением божества маркетологи используют иную мотивировку: совпадение дат. В древности первого марта римские женщины отмечали семейный праздник Матроналия. В настоящее время восьмое марта — торжественно отмечаемый в России Международный женский день. Кроме того, как указано в рекламе, дамские часы *Юнона* воплощают в себе женский стиль и элегантность.

Мужскими именами древних божеств именуются часы, предназначенные мужчинам или представителям определенных профессий: спортсменам, бизнесменам, политикам или военным. Аналогично наименованиям женских часов здесь тоже отмечаем обращение к верованиям древнего населения в силу отдельных божеств. Яркими примерами являются названия *Океан*, *Марс*, *Юпитер*.

Океан — имя древнегреческого бога, титана, обладающего властью над мировым потоком, окружающим земную твердь⁷. Часы *Океан* первоначально были предназначены офицерам Военно-Морского Флота Российской Федерации. Они водонепроницаемые (до 100 м), индексы циферблата и стрелки покрыты светонакопительным составом суперлюминова, позволяющим читать показания часов под водой. Очевидно, что вышеупомянутые функции часов связаны со сферой власти Океана — водным царством.

Марсу в мифологии древних итальянских народностей приписывалось покровительство ополчению в войне. Имя Марса носит март — первый месяц античного Римского календаря. Часы *Марс*, оснащенные одинарным календарем, предназначены для военных летчиков и космонавтов. Можно заметить, что использование имени итальянского бога войны мотивируется предназначением часов (для военнослужащих).

Юпитер в римской мифологии изображается как могучий и сильный мужчина. Это бог света, в том числе ночного, исходящего от Луны. Он почитался также как бог грома и молнии. Согласно рекламе, названные этим именем часы привлекают представителей сильной половины человечества. По характеристикам производителя, часы противоударные и антимагнитные, изготовленные из золота или серебра. Благодаря применению соответствующей технологии становится возможным, что циферблат блестит при дневном свете, а ночью блестят указания. Именно световые признаки

⁷ [https://ru.wikipedia.org/wiki/Океан_\(мифология\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Океан_(мифология)) [дата обращения: 20.01.2018].

изделия непосредственно связаны с теми возможностями, которые, по верованиям древних римлян, имел Юпитер.

Еще одним божеством, имя которого использовано как название часов, является Атлант, держащий на своих плечах небесный свод. Часы *Атлант* с черным циферблатом прямоугольной формы произведены из золота. Целевой аудиторией моделей данной серии являются уверенные в себе и упрямые мужчины. Именно указанные в рекламе признаки потребителя (уверенный в себе и упрямый), а не внешний вид или функциональные признаки изделия, по мнению маркетологов, оправдывают использование данного имени.

Аргус в древнегреческой мифологии — многоглазый великан. О часах *Аргус* пишут в рекламных листовках, что они «[...] не подведут Вас как на земле, так и под водой»⁸. Вероятно, главный признак, который подчеркнут античным именем — надежность везде, гарантия безопасности, когда ныряем или прыгаем с парашютом, ведь Аргус в переносном смысле — неусыпный страж.

Итак, названия часов, образованные от имен древних богов, составляют значительную часть онимической лексики — слов, которые служат для именования единичных объектов, выделенных из класса однородных.

Нужно заметить, что рассмотренные наименования часов соотносятся с названиями других продуктов человеческой культуры, например: *Марс* — название советской межпланетной станции; *Аврора* — имя крейсера Балтийского флота, а также название советского издательства и заглавие общественно-политического ежемесячника.

Таким образом, рассмотренные названия российских часов, мотивированные именами древних богов или героев греческих и римских мифов, вполне эффективно выполняют рекламные функции: подчеркивают потребительские качества товара, указывают на особенности формы, цвета, функций изделия, а также на свойства покупателя. Используемые в качестве названий часов имена героев мифов и богов не только легко запоминаются, но, апеллируя к культуре носителей языка, выполняют функцию нейролингвистического программирования.

⁸ Рекламный листок из магазина часов www.xrono.ru/poljot [дата обращения: 23.02.2012].

Bożena Bolesta-Wrona

Nazwy zegarków utworzone od imion bogów antycznych
jako nazwy reklamowe

Streszczenie

Przedmiotem omówienia w artykule są nazwy rosyjskich zegarków. W charakterze tych nazw zostały wykorzystane imiona starożytnych bogów greckich i rzymskich. Głównym celem analizy jest wskazanie podstawy przeniesienia metaforycznego. Autorka traktuje badane nominaty jako „nazwy reklamowe”, wskazując na pełnione przez nie funkcje.

Słowa kluczowe: nominacja, antroponimy, język reklamy

Bożena Bolesta-Wrona

Names of Watches Derived from Names of Ancient Gods
as Advertising Names

Summary

The object of the analysis in the following article is the names of Russian watches. They were named after ancient Greek and Roman gods. The main aim of the analysis is to indicate the basis of metaphorical transfer. The author views the analyzed names as “advertising names” and indicates their functions.

Key words: nomination, anthroponyms, advertising language

Redakcja: Ewa Kapela, Barbara Malska
Projekt okładki: Piotr Paczuski
Redakcja techniczna: Małgorzata Pleśniar
Korekta: Monika Lis, Gabriela Wilk
Łamanie: Marek Zagniński

Copyright © 2018 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-3300-7
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-226-3301-4
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 15,0. Ark. wyd. 16,5. Papier
offset. kl. III, 90 g Cena 20 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: „TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.” Sp.K.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław

ISSN 0208-6336

Cena 20 zł (+ VAT)

ISBN 978-83-226-3300-7

9 788322 633007

Więcej o książce

